HENRI
PJRENNE *Mahomed
el Charlemagne*
© Presses universitaires de
France, J970
Toate drepturile asupra
prezentei ediţii
în limba română suni rezervate
Editurii Meridiane

Henri Pirenne
Memb ™ °< Academiei Regale a Belgiei

carol cel Ş mare şi

Traducere de SANDA
OPRESCU

f°'T^U_D^RA MERIDIANE
BUCUREŞTI, 1996

Carte finanţată de Guvernul României prin Ministerul Culturii

Pe copertă:

întâmplări din viaţa lui Carol cel Mare: Lupta dintre creştini şi sarazini
Vitraliu (detaliu)
Catedrala **din** Chartres

ISBN 973-33-0310-0

PREFAŢĂ

Când s-a îmbolnăvit - pe 28 mai 1935, în ziua morţii fratelui meu mai mare, Henri-Edouard -, tatăl meu a lăsat pe birou cele trei sute de pagini ale manuscrisului despre Mahomed şi Carol cel Mare pe care tocmai îl terminase, pe 4 mai.

Aceasta constituia încununarea ultimilor săi ani de muncă.

Problema sfârşitului Antichităţii şi începutului Evului Mediu îl preocupase dintotdeauna. Chiar din perioada anterioară războiului, el sublinia, în cursul său de Istoria Evului Mediu, ce urme adânci lăsaseră instituţiile Imperiului Roman târziu asupra celor din epoca francilor. Se pare însă că rezolvarea acestei probleme capitale i s-a impus în timpul captivităţii sale din Germania, când era în lagărul de la Holzminden, unde organizase uri curs de Istorie economică a Europei. în perioada cât a avut domiciliu forţat la Creuzburg, în Turingia, redactând Histoire de I'Europe, *precizează pentru prima dată legătura strânsă care există între cucerirea de către Islam şi zămislirea Evului Mediu occidental.*

L'Histoire de I'Europe, *operă neterminată, n-a fost publicată decât după moartea sa . Nimeni n-a cunoscut în acel moment leza a cărei dezvoltare se va afla în acest volum.*

[1] Nouvclle Societe d' Edition, Bruxelles, 1936.

Totuşi, reluând permanent studierea directă a izvoarelor, tatăl meu nu a încetat să studieze această problemă, care a fost marea pasiune ştiinţifică a ultimilor săi 20 de ani.

în 1922, publica în Revue belge de philologie et d'histoire *un scurt articol intitulat "Mahomed et Charle-magne" în care se afirma teza sa. A expus-o apoi la Congresele internaţionale de istorie de la Bruxelles în 1923 şi Oslo în 1928; aceasta a făcut obiectul unui curs public ţinut la Universitatea din Bruxelles în anul universitar 1931-1932 şi al unor conferinţe prezentate la Universitatea din Lille (1921), la New York Columbia College (1922), la Cambridge (1924), la Montpellier (1929), la Alger (1931), la Cairo (1934) precum şi la Institutul istoric belgian de la Roma (1933).*

în plus, se pregătea să-şi sprijine opera printr-o serie de lucrări de detaliu: "Un contraste economique: Mero-vingiens et Carolingiens" (Revue belge de philologie et d'histoire, *11, 1923), "Le commerce du papyrus dans la Gaule merovingienne"* (Comptes rendus de l'Acade'mie des Inscriptions et Belles-Lettres, *Paris, 1928), "L'in-struction des marchands au Moyen Age"* (Annales d'histoire Economique et sociale, /, *1929), "Le tresar des rois merovingiens"* (Festschrifttil Halvdankoht, *Oslo, 1933), "De l'etat de l'instruction des laiques â l'epoque merovingienne"* (Revue benedictine, *1934). în primele capitole ale lucrării sale* Villes du Moyen Age *(1927) îşi expunea teoria, explicând cu ajutorul ei evoluţia economică şi socială a secolelor care au urmat căderii Romei.*

Volumul, a cărui redactare tatăl meu o încheiase pe 4 mai 1935, este deci rezultatul multor ani de cercetări. Deşi conţine întreaga concepţie a autorului, volumul n-ar fi fost oferit cititorilor informa în care îl publicăm astăzi.

Tatăl meu obişnuia să scrie de două ori fiecare din cărţile sale. într-o primă redactare, el îşi construia lucrarea fără să se preocupe câtuşi de puţin de formă; făcea, întrucâtva, lucrarea brută. Cea de a doua redac-

tare, care nu era o simplă corectare a primei versiuni, ci un text în întregime nou, îi dădea operei acea formă obiectivă şi voit rezervată în care propria sa personalitate ca şi sentimentele, atât de importante totuşi pentru el, dispăreau întru totul.

Acest prim text era scris pentru el însuşi; grăbit să-şi expună cât mai rapid ideile, i se întâmpla frecvent să nu-şi construiască în întregime fraza, care dobândea astfel aspectul unui fel de scheme, sau o termina printr-o linie informă care le-ar fi putut aminti tuturor celor ce l-au auzit vorbind felul cum, uneori, sacrifica sfârşitul frazelor, în nerăbdarea de a-şi urmări ideile, care o luau înaintea cuvintelor.

Referinţele erau indicate sumar, tatăl meu mulţumin-du-se uneori să menţioneze doar una din fişele sale.

A fost deci nevoie, pentru a prezenta publicului lucrarea, să retuşăm puţin, să cizelăm forma, să completăm referinţele, să colaţionăm textele citate.

Pretutindeni unde redactarea era completă, am respectat-o scrupulos.

Nu mi-am permis să retuşez textul decât atunci când se prezenta sub aspect incomplet şi chiar şi în pcest caz m-am limitat, folosind exclusiv notaţiile tatălui meu, să adaug doar cele câteva cuvinte indispensabile înţelegerii frazei.

Munca de ordonare a referinţelor a fost mai delicată. Pentru a o duce la bun sfârşit, mama mea şi cu mine am apelat la unul dintre cei mai respectaţi elevi ai tatălui meu, M. F. Vercauteren, cercetător la Fonds naţional de la Recherche scientifique *şi profesor la* Universite coloniale d'Anvers. *Studiile cărora li s-a consacrat au făcut din el unul dintre cunoscătorii cei mai eruditi ai izvoarelor şi ai literaturii de specialitate referitoare la Evul Mediu. Dânsul a binevoit cu multă amabilitate să consacre câteva luni colaţionării tuturor textelor citate în volum, precum şi verificării şi completării referinţelor. îl rugăm pe această cale să primească expresia recunoştinţei noastre pline de emoţie şi afecţiune.*

Aşa cum se prezintă sub formă de ciornă, ultima lucrare a tatălui meu cuprinde ideile sale cele mai originale, cele mai îndrăzneţe, cele mai tinereşti, cele ce clocoteau în mintea lui în ajunul morţii sale. îi dăruim publicului această carte plini de încredere, dedicând-o tuturor celor ce l-au iubit şi, după dispariţia sa, au adus un omagiu unanim şi magnific nu numai operei care se încheie prin publicarea acestei lucrări, ci şi omului pe care fără îndoială îl vor simţi pe deplin viu de-a lungul acestor pagini, ultimele scrise de el.

JACQUES PIRENNE

CUVÂNT ÎNAINTE

în ianuarie 1937, doamna Henri Pirenne şi Domnul Jac-ques Pirenne m-au rugat să citesc manuscrisul operei postume a regretatului meu profesor şi să-1 pun la punct, în vederea publicării.

Textul în faţa căruia m-am aflat constituia redactarea integrală a lucrării, dar în prima formă, nestilizată. Fusese doar puţin retuşat, numai sub raport gramatical, de către dl. Jacques Pirenne.

Prima condiţie importantă era să respect întocmai gândirea lui Henri Pirenne. Mi-am interzis orice schimbare, orice eliminare sau adăugire de natură a modifica teza expusă de eminentul istoric, chiar acolo unde, uneori, mi se părea discutabilă. Aşadar, aceasta este opera strict personală a lui Henri Pirenne.

Am fost totuşi obligat să verific exactitatea materială a anumitor fapte, date şi citate din *Mahomed şi Caro/ cel Mare.* Notele şi trimiterile bibliografice, indispensabile într-o lucrare de această natură, existau adesea doar în stare embrionară; am considerat necesar să le redactez şi să le dezvolt conform exigenţelor erudiţiei contemporane. Cred că am procedat corect, sprijinând în câteva cazuri, prin adăugarea câtorva texte suplimentare, punctul de vedere exprimat de eminentul meu maestru.

Timp de peste doisprezece ani am avut deosebitul privilegiu de a lucra sub îndrumarea şi cu sprijinul lui Henri Pirenne: cred că pot afirma că eram la curent cu

ideile şi teoriile sale privind tema expusă în lucrarea de faţă şi pe care le prezentase personal în diverse lucrări pregătitoare.

Din nefericire, destinul nu i-a îngăduit să-i ofere publicului cititor o carte *ad unguem;* este de la sine înţeles n-am avut, sub nici o formă, ambiţia nebunească de a realiza acea şlefuire a textului de care numai dânsul ar fi fost capabil şi căreia i-ar fi acordat o minuţiozitate obiectivă şi o conştiinciozitate ştiinţifică egalate doar de ardoarea şi entuziasmul investite în realizarea operei sale.

Sunt mai ales conştient că, dacă am fost considerat demn de a-mi asuma această sarcină, faptul se datorează în primul rând lui Henri Pirenne însuşi, lecţiilor, exemplului pe care i Ie datorez. Am socotit că este o pioasă datorie să-i permit gândirii maestrului meu să ne mai ofere o dată, de dincolo de mormânt, profunda sa erudiţie, viziunea sa sintetică şi imensul său talent.

F. VERCAUTEREN

Partea întâi

EUROPA OCCIDENTALĂ ÎNAINTE DE ISLAM

1.

iEPiÎ

cu

câ

t

12

?rientu'e mai

cu

5' Stofele l!„e
vi„ ? '""

de

’”«colu, aî
"'Mafie
monetara

Pentru a asigura securitatea acestui Imperiu înconjurat de barbari, prezenţa legiunilor la frontiere a fost multă vreme suficientă: de-a lungul Saharei, pe Eufrat, pe Dunăre, pe Rin. în spatele acestui dig se adunau însă puhoaiele. In secolul al Ill-lea se produc fisuri, apoi breşe, favorizate şi de tulburările interne. Din toate părţile năvălesc franci, alemani, goţi care pradă Galia, Rhetia, Pannonia, Tracia, coborând chiar până în Spania.

Acţiunile hotărâte ale împăraţilor de origine ilirică resping năvălitorii şi restabilesc frontierele. în partea dinspre germanici însă, *limes* nu mai este de ajuns, acum e necesară o rezistenţă în profunzime. Oraşele se fortifică din interior, acele oraşe care sunt centrii nervoşi ai Imperiului. Roma şi Constantinopol devin două fortăreţe model.

Nu se mai pune problema ca Imperiul să se închidă pentru barbari. Populaţia scade, soldatul devine mercenar. Este nevoie de barbari pentru munca la câmp şi pentru armată. Şi aceştia abia aşteaptă să se pună în slujba Romei. Astfel, Imperiul, la fruntariile sale, se germanizează prin sânge, dar numai atât, căci tot ceea ce pătrunde în interior se romanizează[6]. Toţi aceşti germanici intră în Imperiu ca să-t slujească, beneficiind de el. îi poartă respectul barbarului faţă de cel civilizat. De îndată ce au pătruns, au şi adoptat limba şi totodată religia sa, adică, din secolul al IV-lea, creştinismul; şi creştinân-du-se, pierzându-şi zeii naţionali, frecventând aceleaşi biserici, ei se confundă încet-încet cu populaţia Imperiului.

în curând, aproape toată armata va fi alcătuită din barbari şi mulţi dintre aceştia, cum ar fi vandalul Stili-con, gotul Gainas sau suevul Ricimer vor face carieră[7].

2. MIGRAŢI1LE

După cum se ştie, Imperiul roman şi-a pierdut teritoriile occidentale în favoarea barbarilor germanici în cursul secolului al V-lea.

Nu era atacat pentru prima dată de ei. Ameninţarea era veche şi pentru a-i face faţă se stabilise frontiera Rin-

//mes-Dunăre. Până în secolul al 111-lea fusese de ajuns pentru a apăra Imperiul; după primul mare iureş al barbarilor, încrederea de odinioară se zdruncinase şi fusese necesar să se adopte o atitudine defensivă, să se reformeze armata, slăbindu-se unităţile pentru a li se conferi mai multă mobilitate, acestea constituindu-se până la urmă aproape în întregime din mercenari barbari[8].

în aceste condiţii, Imperiul s-a mai putut apăra vreme de două secole.

De ce a cedat până la urmă?

Avea în favoarea sa fortăreţele împotriva cărora barbarii erau neputincioşi, drumurile sale strategice, tradiţia unei arte militare multiseculare, o desăvârşită diplomaţie care ştia să-i dezbine sau să-i cumpere pe duşmani -acestea fiind componente esenţiale ale rezistenţei sale -, precum şi incapacitatea agresorilor de a se înţelege între ei. Avea mai ales marea pe care vom vedea cum a ştiut s-o utilizeze până ce vandalii s-au stabilit la Cartagina.

Ştim prea bine că diferenţa dintre Imperiu şi barbari în ceea ce priveşte armamentul nu era ceea ce ar fi astăzi, totuşi, superioritatea romană era copleşitoare împotriva unor oameni lipsiţi de intendenţă şi de o disciplină însuşită. Barbarii aveau desigur superioritatea numerică, dar nu ştiau să se aprovizioneze: să ne amintim de vizigoţii murind de foame în Aquitania după ce-i prădaseră pe localnici şi de dificultăţile întâmpinate de Alaric în Italia.

Imperiul avea însă împotriva sa - în afara obligaţiei de a menţine armate la frontierele sale din Africa şi Asia şi totodată de a face faţă în Europa - tulburările civile, numeroşii uzurpatori care nu ezitau să se înţeleagă cu barbarii, intrigile de curte care unui Stilicon îi opunea un Rufin, pasivitatea populaţiilor incapabile de rezistenţă, lipsite de spirit civic, dispreţuindu-i pe barbari dar gata să le suporte jugul. Lipsea deci, în sprijinul apărării, o rezistenţă morală atât în sânul armatei, cât şi într-al populaţiei. Din fericire, forţa morală lipsea şi în tabăra atacatorilor. Nimic nu-i însufleţea pe germanici în lupta împotriva Imperiului: nici motive religioase, nici ura de rasă, nici, cu atât mai puţin, considerente de ordin politic, în loc să-i urască, îi admirau. Tot ceea ce doreau era să

se stabilească în Imperiu şi să se bucure de avantajele oferite de acesta. Iar regii lor aspirau la demnităţile romane. Nimic asemănător cu ceea ce avea să se petreacă mai târziu între creştini şi musulmani. Păgânismul lor iiu-i ridică împotriva zeilor romani şi cu atât mai puţin 'npotriva unicului Dumnezeu. încă de la mijlocul secolului al IV-lea, un got, Ulfila, convertit în Bizanţ la arianism, îl transmisese compatrioţilor săi de pe Nipru, care la rândul lor îl răspândiseră printre alţi germanici, vandali şi burgunzi . Creştinismul lor, deşi eretic, lucru pe care însă ei nu-l ştiau, i-a apropiat totuşi de romani.

Aceşti germanici orientali erau pe de altă parte iniţiaţi întrucâtva într-ale civilizaţiei. Coborând la malul Mării Negre, goţii intraseră în contact cu vechea cultură greco-orientală a Grecilor şi a Sarmaţiior din Crimeea; acolo deprinseseră acea artă ornamentală a podoabelor pe care aveau s-o răspândească în Europa sub denumirea de *Ars barbarica.*

Marea îi pusese în legătură cu Bosforul unde tocmai se întemeiase în 330, pe locul grecescului Bizanţ (l l mai 330)[10], noul mare oraş Constantinopol. De aici, prin Ulfila, provenea creştinismul lor şi trebuie să admitem că Ulfila nu a fost singurul dintre ei atras de strălucitoarea capitală a Imperiului. Cursul firesc al lucrurilor îl destina să sufere, datorită mării, influenţa Constantinopolului aşa cum aveau s-o sufere, mai târziu, şi varegii.

Barbarii nu s-au năpustit spontan asupra Imperiului. Ei au fost împinşi de năvălirea hunilor, fapt ce avea să determine tot restul migraţiilor. Pentru prima dată, Europa resimţea, prin imensa breşă din câmpia sarmată, consecinţele şocurilor dintre populaţiile Asiei extrem orientale.

Apariţia hunilor i-a împins pe goţi spre Imperiu. Hunii au fost invincibili poate datorită modului în care luptau, poate din cauza aspectului lor, poate din pricina nomadismului aceluia atât de înfricoşător pentru nişte sedentari".

Ostrogoţii, învinşi, au fost împinşi spre Pannonia, iar vizigoţii s-au repliat pe Dunăre. Era în toamna anului 376. Au fost lăsaţi să treacă. Oare câţi erau? " Imposibil

de precizat. L. Schmidt presupune că erau 40 000 de suflete, dintre care 8 000 de războinici '.

Au trecut frontiera în frunte cu ducii lor, ca un popor, cu consimţământul împăratului care i-a recunoscut drept confederaţi, obligându-i să-i furnizeze armatei romane recruţi.

Acesta este un fapt nou de o extremă importanţă. O dată cu ei pătrunde în Imperiu un corp străin. Ei îşi păstrează dreptul naţional. Rămân un grup compact pe care nimeni nu-1 fragmentează. Treaba se face de mântuială. Nu li s-a atribuit un teritoriu şi, instalaţi fiind în munţi arizi, chiar în anul următor (377) se revoltă. Ceea ce-şi doresc e Mediterana şi într-acolo pornesc vijelios.

La 9 august 378, la Adrianopol, împăratul Valens este înfrânt şi ucis. Toată Tracia, cu excepţia oraşelor pe care barbarii nu le pot cuceri, este prădată. Ajung până la Constantinopol care le rezistă aşa cum va rezista mai târziu arabilor.

Dacă n-ar fi fost Constantinopolul, germanicii s-ar fi putut instala pe malul mării, atingând astfel un punct vital al Imperiului. Theodosie reuşeşte să-i respingă, în 382 îi stabileşte în Moesia, după ce i-a învins. Dar ei continuă să constituie un popor. în timpul războiului şi probabil din motive militare, i-au înlocuit pe duci cu un rege: Alaric. Ce poate fi mai firesc pentru ei decât dorinţa de a se extinde şi de a se aventura întru cucerirea oraşului Constantinopol care îi fascinează. Nu trebuie să considerăm acest lucru, aşa cum o face L. Schmidt, ba-zându-se pe Isidor din Sevilla(!)' , ca o tentativă de a constitui în Orient un regat naţional germanic. Deşi numărul lor trebuie să fi crescut considerabil prin aporturi de dincolo de Dunăre, caracterul germanic al goţilor slăbise deja din cauza amestecului cu sclavii şi aventurierii veniţi să le îngroaşe rândurile.

Imperiul nu şi-a luat nici o precauţie împotriva lor, în afară desigur de legea lui Valentinian şi Valens din 370 sau 375 care interzicea sub pedeapsa cu moartea căsătoria dintre romani şi barbari. împiedicându-i însă în acest fel să fie asimilaţi de către populaţia romană, Imperiul îi

menţine în stadiul de corp străin şi-i împinge probabil spre noi aventuri.

Găsind cale liberă în faţa lor, goţii pradă Grecia, Atena, Peloponezul. Stilicon va lupta pe mare împotriva lor şi-i va împinge înapoi până în Epir. Ei rămân însă în Imperiu şi Arcadius îi autorizează să se instaleze, tot în calitate de confederaţi, în Iliria; sperând să-l supună astfel autorităţii imperiale, îi conferă lui Alaric titlul de *Magister militum per lllyricum* . Acum, cel puţin, goţii sunt îndepărtaţi de lângă Constantinopol. Dar sunt aproape de Italia care încă nu a fost pustiită; în 401 se năpustesc. Stilicon îi bate la Pollenza şi la Verona şi-i respinge în 402. După L. Schmidt, Alaric ar fi invadat Italia pentru a-şi realiza „planurile universale". L. Schmidt presupune deci că Alaric, împreună cu cei 100 000 de oameni care îi sunt atribuiţi, ar fi avut de gând să substituie Imperiului roman un Imperiu germanic.

în realitate, Alaric este un condotier care caută un câştig. Are atât de puţine convingeri, încât intră în slujba lui Stilicon în schimbul sumei de 4 000 livre aur, pentru a lupta împotriva acelui Arcadius cu care a dus tratative. Asasinarea lui Stilicon îi convine de minune. Sporindu-şi efectivele armatei cu o mare parte din trupele lui Stilicon, în 408 porneşte din nou asupra Italiei.[16] Cu Alaric, barbarul se transformă într-un militar roman care unelteşte, în 409, Honorius refuzând să trateze cu el, Alaric obţine proclamarea senatorului Priscus Attalus[17] ca împărat, care îi conferă drept recompensă gradul superior de *Magister utriusque militiae praesentialis.* Apoi, ca să se apropie de Honorius, îşi trădează protejatul. Honorius însă nu vrea să ajungă un al doilea Attalus. Atunci Alaric pradă Roma pe care o cucereşte atacând-o prin surprindere şi pe care n-o mai părăseşte decât luând-o prizonieră pe Galla Placidia, sora împăratului. Se va întoarce acum, fără îndoială, împotriva Ravennei? Dimpotrivă. Se îndreaptă spre sudul Italiei, încă neprădată, sperând să treacă apoi în Africa, grânarul Romei şi cea mai prosperă dintre provinciile occidentale. Este tot un marş de jafuri pentru supravieţuire. Alaric nu avea să ajungă în Africa:

a murit la sfârşitul anului 410. Funeraliile sale, în Busento au fost demne de un erou de epopee.

Cumnatul şi urmaşul său, Athaulf se întoarce spre nord. După câteva luni de jafuri se îndreaptă spre Galia unde uzurpatorul Jovin tocmai a luat puterea. Are neapărată nevoie de un titlu roman. Intrat în conflict cu Jovin, care de altfel va fi ucis în 413 , respins de Honorius care rămâne de nezdruncinat, se căsătoreşte în 414 la Narbonne cu frumoasa Placidia, devenind astfel cumnatul împăratului. Atunci, pare-se, a rostit faimoasele cuvinte citate de Orose" : „La început am dorit cu ardoare să şterg până şi numele de roman şi să preschimb Imperiul roman într-un Imperiu gotic. *România,* cum se spune în limba vulgară ar fi devenit *Gothia;* Athaulf l-ar fi înlocuit pe Caesar Augustus. Dar o îndelungată experienţă m-a învăţat că barbaria nestăpânită a goţilor este incompatibilă cu legile. Or, fără legi nu există Stat *(respublica).* Am hotărât deci să aspir Ia gloria de a restaura integritatea şi de a spori renumele romanilor cu ajutorul forţei goţilor. Sper să intru în posteritate ca restauratorul Romei, de vreme ce-mi este cu neputinţă să-i iau locul""[1].

Era un gest de bunăvoinţă faţă de Honorius. Dar împăratul, neclintit, refuză să ducă tratative cu un barbar care, din Narbonne, poate râvni să domine marea.

Atunci Athaulf, neputând obţine demnitatea imperială pentru sine însuşi, îl reface pe Attalus împărat al Occidentului, pentru a reconstrui Imperiul cu el.

Nefericitul este totuşi obligat să continue jafurile, căci moare de foame. Honorius blocând ieşirile la mare, Athaulf trece în Spania, îndreptându-se poate spre Africa, dar moare asasinat de unul dintre ai săi în 415, după ce-i recomandase fratelui său Wallia să rămână credincios Romei.

înfometat la rândul său în Spania ca urmare a blocadei instituite asupra porturilor, Wallia încearcă să treacă în Africa, dar o furtună îl opreşte. Occidentul este în momentul acela într-o stare disperată. în 406, hunii, înaintând mereu, împinseseră înaintea lor de astă dată dincolo de Rin, pe vandali, pe alani, pe stievi şi burgunzi care,

dându-i peste cap pe franci şi alamani, coborâseră până la Mediterana prin Galia şi ajunseseră în Spania. Pentru a le rezista, împăratul a apelat la Wallia. împins de nevoi, acesta acceptă. După ce primeşte 600 000 măsuri de grâu' din partea Romei, se întoarce împotriva şuvoaielor de barbari care, asemenea vizigoţilor săi, încercau să-şi cro-, iască drum spre Africa.

în 418, împăratul îi autoriza pe vizigoţi să se stabilească în Aquitania Secunda, recunoscându-i lui Wallia, aşa ca odinioară lui Alaric, titlul de confederat.

Stabiliţi între Loara şi Garona, pe malul Atlanticului, ţinuţi deci la distanţă de Mediterana pe care n-o mai ameninţă, goţii obţin în sfârşit pământul pe care nu încetaseră să-l ceară"[3].

De astă dată sunt trataţi ca o armată romană şi li se aplică regulamentele militare de încartiruire" . Şi aceasta cu titlu permanent. Iată-i deci legaţi de pământ şi împrăştiaţi printre romani. Regele lor nu domneşte asupra romanilor. Nu este decât regele poporului său, *rex Got-horum* şi totodată generalul lor; nu este *rex Aquitaniae.* Goţii îşi au tabăra în mijlocul romanilor şi sunt legaţi între ei prin identitatea regelui. împăratul se menţine, dar numai pentru populaţia romană, iar acest rege germanic nu este decât un genera) de mercenari în slujba Imperiului. Fixarea goţilor a fost considerată de populaţie ca o dovadă a puterii romanilor.

în 417, Rutilius Namatianus încă mai laudă veşnicia Romei"'.

Recunoaşterea vizigoţilor drept „confederaţi ai Romei", instalarea lor legală în Aquitania nu aveau totuşi să aducă pacificarea. După douăzeci de ani, în timp ce Stilicon a trebuit să-şi recheme legiunile din Galia pentru a apăra Italia şi Genseric a reuşit să cucerească Africa, vizigoţii ocupă Narbonne (437), îi bat pe romani la Toulouse (439) şi obţin de astă dată un tratat prin care, probabil, sunt recunoscuţi independenţi şi nu doar confederaţi[26].

Faptul esenţial care a determinat această prăbuşire a puterii imperiale în Galia a fost trecerea vandalilor în A-frica, sub Genseric.

Realizând ceea ce nu putuseră goţii, Genseric reuşeşte ca în 427, cu ajutorul corăbiilor de la Cartagena, să străbată strâmtoarea Gibraltar şi să debarce 50 000 de oameni pe coasta africană. Aceasta a constituit, pentru Imperiu, o lovitură decisivă. Silvian zice că însuşi sufletul Republicii dispare. Când Genseric a cucerit în 439 Car-tagina, adică marea bază navală a Occidentului, apoi,]a scurt timp, Sardinia, Corsica şi Balearele, situaţia Imperiului în Occident este profund zdruncinată. El pierde Mediterana care până atunci fusese marea armă a rezistenţei sale.

Aprovizionarea Romei este în pericol, ca şi aceea a armatei şi acesta va fi punctul de pornire al răscoalei lui Odoacru. Marea e în mâinile barbarilor. în 441, împăratul trimite împotriva lor o expediţie care dă greş, căci forţele aflate faţă în faţă sunt egale, vandalii luptând fără îndoială împotriva flotei bizantine cu corăbiile Cartage-nei. far Valentinian este silit să recunoască stabilirea lor în regiunile cele mai bogate ale Africii, la Cartagina, în Byzacena şi Numidia (442)[27].

Dar acesta este doar un armistiţiu.

Genseric a fost considerat un om genial. Marele rol jucat de el se explică fără îndoială prin poziţia pe care o ocupă. El a reuşit acolo unde Alaric şi Wallia au eşuat. Stăpâneşte provincia cea mai prosperă a Imperiului. Trăieşte în belşug. Are o bază şi din importantul port pe care îl domină, se poate deda unei piraterii fructuoase. Ameninţă atât Orientul cât şi Occidentul şi se simte destul de puternic pentru a sfida Imperiul la ale cărui titluri nu râvneşte.

Vreme de mai mulţi ani după armistiţiul din 442, Imperiul nu ripostează împotriva lui, din cauza hunilor.

In 447, din câmpia Tisei, Attila jefuieşte Moesia şi Tracia până la Thermopile. Apoi se întoarce împotriva Galiei, trece Rinul în primăvara anului 451 şi devastează totul până la Loara.

Aetius, sprijinit de germanici, franci, burgunzi şi vizigoţi" , care se comportă ca nişte confederaţi cinstiţi, îl opreşte în preajma oraşului Troyes. Arta militară romană şi vitejia germanică au conlucrat. Theodoric I, regele

vizigoţilor, încercând să realizeze intenţiile lui Wallia privind restaurarea Imperiului, este ucis. Moartea lui Attila în 453 îi zădărniceşte opera efemeră şi eliberează Occidentul de pericolul mongol. Imperiul se întoarce atunci împotriva Iui Genseric. Acesta îşi dă seama de primejdie şi i-o ia înainte.

în 455, profitând de asasinarea lui Valentinian, refuză să-l recunoască pe Maximus, intră în Roma pe 2 iunie 455 şi pustieşte oraşul" .

Folosindu-se de acelaşi pretext, Theodoric al II-lea, regele vizigoţilor (453-466), rupe legăturile cu Imperiul, favorizează alegerea împăratului gal Avitus, obţine de Ia acesta misiunea de a lupta împotriva suevilor, în Spania, şi porneşte imediat în marş spre Mediterana. învins si luat prizonier de către Ricimer, Avitus devine episcop[3] ; campania vizigoţilor continuă totuşi. Burgunzii, care după ce au fost înfrânţi de Aetius şi aşezaţi în calitate de confederaţi în Savoia în 443 , cuceresc oraşul Lyon în 457.

Majorian, care tocmai s-a suit pe tron, face faţă primejdiei, în 458 recucereşte Lyon, apoi, ocupându-se de ceea ce este mai urgent, porneşte împotriva lui Genseric. Pentru aceasta trece Pirineii, în 460, ca să ajungă în Africa prin Gibraltar, dar moare asasinat în Spania în 461.

Imediat, Lyon cade din nou în mâinile burgunzilor care ocupă toată valea Ronului, până la graniţele provinciei Provence.

La rândul său, Theodoric al II-lea îşi reia seria cuceririlor. După ce este învins la Arles, a cărei rezistenţă salvează întreaga Provence, cucereşte Narbonne (462). După el, Euric (466-484) îi atacă pe suevii din Spania, îi respinge până în Galicia şi cucereşte Peninsula. Un fals armistiţiu şi câteva corăbii incendiatoare îl zdrobesc în faţa capului Bon. Din acel moment partida este pierdută.

Pentru a rezista, Imperiul trebuie cu orice preţ să pună din nou stăpânire pe mare. împăratul Leon pregăteşte în 468 o mare expediţie împotriva Africii. Se pare că a cheltuit 9 milioane de *solidi* şi că a echipat 1100 de nave.

La Ravenna, împăratul Anthemius este paralizat de către Ricimer, şeful miliţiei. Tot ceea ce poate face (căci

nu mai are flota) este să întârzie cu ajutorul unor negocieri ocuparea regiunii Provence de către Euric. Acesta este deja stăpân al Spaniei şi al Galiei pe care a cucerit-o până la Loara (în 469).

Căderea lui Romulus Augustulus va da întreaga Provence pe mâna vizigoţilor (476); toată Mediterana occidentală va fi deci pierdută.

De fapt, ne punem întrebarea cum a putut rezista Imperiul atâta vreme şi nu putem să nu admirăm înverşunarea cu care s-a opus destinului. Un împărat ca Majorian care recucereşte Lyon de la burgunzi şi porneşte împotriva lui Genseric prin Spania este şi el demn de toată admiraţia. Pentru a se apăra, Imperiul nu-i mai are decât pe confederaţi care îl trădează mereu, aşa ca vizigoţii şi burgunzii, precum şi trupele de mercenari a căror fidelitate nu rezistă în perioadele de nenorocire şi care nu pot fi aprovizionate deoarece vandalii stăpânesc Africa şi insulele.

Orientul, el însuşi ameninţat de-a lungul Dunării, este neputincios. Singurul efort pe care îl poate face se îndreaptă împotriva lui Genseric. Fără îndoială, dacă barbarii ar fi vrut să distrugă Imperiul, nu aveau decât să se pună de acord şi ar fi reuşit[3]". Dar nu voiau.

După Majorian (mort în 461), la Ravenna nu se mai află decât împăraţi slabi, aflaţi la discreţia căpeteniilor barbare şi a propriilor lor trupe de suevi: Ricimer (mort în 472), burgundul Gondobald care, întors în Galia pentru a deveni regele poporului său, este înlocuit de Oreste, hun de origine, care îl detronează pe Iulius Nepos şi-i dă tronul propriului său fiu Romulus Augustulus.

Dar Oreste, refuzând să le dea pământ[33] soldaţilor este omorât, iar generalul Odoacru[14] e proclamat rege de către trupele sale. Nu-1 are în faţă decât pe Romulus Augustulus, protejatul lui Oreste, pe care îl trimite la vila lui Lucullus, la capul Misene (476).

Zenon, împăratul Imperiului Roman de Răsărit, neavând altă soluţie, îl recunoaşte pe Odoacru drept patriciu. De fapt, nu s-a schimbat nimic, Odoacru este un funcţionar imperial.

în 488, pentru a-i depărta pe ostrogoţi de Pannonia unde au devenit ameninţători , Zenon îi trimite în Italia s-o recucerească, utilizând germanici împotriva germanicilor, după ce acordase regelui lor Theodoric titlul de patriciu. Urmează în 489 Verona, apoi în 490 Adda şi în sfârşit, în 493, capturarea şi uciderea lui Odoacru la Ra-venna. Theodoric, cu aprobarea lui Zenon, preia guvernarea Italiei, rămânând totodată rege al poporului său care este aşezat conform principiului *tercia.*

S-a sfârşit. Imperiul de Apus nu va mai avea nici un împărat (cu excepţia unei scurte perioade, în secolul al Vl-lea) înainte de Carol cel Mare. De fapt, tot Occidentul a devenit un mozaic de regate barbare: ostrogoţi în Italia, vandali în Africa, suevi în Galicia, vizigoţi în Spania şi la sud de Loara, burgunzi în valea Ronului. In nordul Galiei, ultimii romani conduşi de Syagrius sunt cuceriţi de Clovis în 486; acesta îi striveşte pe alamani în valea Rinului şi-i respinge pe vizigoţi în Spania. în sfârşit, în Britania s-au stabilit anglo-saxonii. Astfel, la începutul secolului al Vl-lea n-a mai rămas nici un petec de pământ supus împăratului. La prima vedere, catastrofa pare uriaşă, atât de uriaşă încât căderea lui Romulus este considerată drept data începerii celui de al doilea act al istoriei lumii. Privită ceva mai îndeaproape totuşi, pare mai puţin importantă.

împăratul nu a dispărut din punct de vedere juridic. Nu a cedat nimic din suveranitatea sa. El continuă vechea ficţiune a confederaţilor. Şi chiar cei de curând veniţi îi recunosc întâietatea.

Numai anglo-saxonii îl ignoră. Pentru ceilalţi, rămâne un suveran eminent. Theodoric guvernează în numele lui. Regele burgund Sigismund îi scrie în 516-518: *Vester quidem estpopiilus mens* . Clovis se mândreşte cu faptul că a primit titlul de consul[1] . Nici unul nu îndrăzneşte să-şi ia titlul de împărat' . Pentru aceasta va trebui să-1 aşteptăm pe Carol cel Mare. Constantinopolul rămâne capitala acestui conglomerat. Această capitală va arbitra conflictele dintre regii vizigoţi, ostrogoţi şi vandali. Imperiul supravieţuieşte juridic printr-un fel de prezenţă mistică; de fapt - şi acest lucru este mult mai important -, ceea ce supravieţuieşte este *România.*

3. POPOARELE GERMANICE ÎN "ROMÂNIA"

Ceea ce a pierdut *România,* în realitate, nu e mare lucru: o fâşie de frontieră în nord şi Britania, unde anglo-saxonii s-au substituit britanilor mai mult sau mai puţin romanizaţi. O parte din aceştia au emigrat în Bretania. Zona pierdută în nord' se poate evalua comparându-se vechea linie ///wes-Rin-Dunăre cu actuala frontieră lingvistică între limba germană şi limbile romanice. Acolo s-a produs o alunecare a Germaniei spre Imperiu. Koln, Mainz, Treves, Ratisbona, Viena sunt astăzi oraşe germane şi *extremi homimim* se află în ţinut flamand .

Fără îndoială, populaţia romanizată n-a dispărut dintr-o dată. Dacă pare să fi dispărut complet la Tongres, Toumai sau Arras, în schimb există creştini, deci romani la Koln şi la Treves, dar se vor germaniza puţin câte puţin. Acei *romani* pe care îi are în vedere Legea Salică, atestă prezenţa acestor supravieţuitori, iar *Vita Sancti Severini* ne permite să-i surprindem într-un stadiu intermediar[41].

Se ştie din ce în ce mai sigur că unii romani s-au menţinut mult timp în munţii Tyrolului şi Bavariei ". Aici a avut deci loc o colonizare, substituirea unei populaţii cu o alta, o germanizare. Stabilirea în masă a popoarelor germanice occidentale în propriile lor frontiere contrastează puternic cu formidabilele migraţii care i-au adus pe goţi de pe Nipru până în Italia şi în Spania, pe bur-gunzi de pe Elba pe Rin, pe vandali de pe Tisa până în Africa. Primii s-au mărginit să treacă fluviul unde îi aşezase Cezar. Să fie o problemă de rasă? Nu cred câtuşi de puţin. Francii, în secolul al III-lea, înaintaseră până la Pirinei, iar saxonii au invadat Anglia.

Aş crede mai degrabă că totul se explică prin situaţia geografică. Instalându-se pe fruntariile Imperiului, nu ameninţau direct Constantinopolul, Ravenna, Africa, punctele vitale ale Imperiului. Au putut fi deci lăsaţi să se stabilească, să se lege de pământ, lucru pe care împăraţii îl refuzaseră totdeauna populaţiilor germanice orientale înainte de cantonarea vizigoţilor în Aquitania. Pentru a-i menţine Ia graniţă, Iulian a întreprins de altfel

expediţii împotriva francilor şi alamanilor; populaţia romană se retrage în faţa lor, ei nu sunt instalaţi ca nişte trupe de mercenari conform sistemului *tercia,* ci colonizează lent ţinutul ocupat, se leagă de pământ ca un popor care prinde rădăcini. De aceea, atunci când legiunile au fost retrase în 406, ei au putut fi opriţi de mici posturi de frontieră romane şi de *castella* pe linia Bavai-Courtrai-' Boulogne şi Bavai-Tongres[43]. Ei au avansat foarte încet' spre sud şi au cucerit Tournai în 446. Nu constituie o ar- > mată de cuceritori, ci un popor în mişcare, dispus să se ' aşeze încet-încet pe pământul fertil pe care îl întâlneşte în cale. Aceasta înseamnă însă că nu se amestecă deloc cu populaţia gaJo-romană care, puţin câte puţin, îi cedează locul; astfel se explică faptul că-şi păstrează ceea ce s-ar putea numi spiritul germanic, obiceiurile, tradiţiile epice. Aduc cu ei religia şi limba lor, dând localităţilor regiunii nume noi. Vocabulele germanice în *ze(e)le,* în *inghem* amintesc numele familiilor primilor coioni.

Ei se infiltrează la sudul teritoriului pe care-l ocupă în întregime, creând astfel o zonă de populaţie amestecată corespunzând mai mult sau mai puţin Belgiei valone, nordului Franţei şi provinciei Lorraine; aici, denumirile geografice atestă în multe locuri prezenţa unei populaţii germanice care avea să se romanizeze mai târziu.[44].

Această infiltrare a înaintat până spre Sena[45].

De fapt, germanizarea în masă nu s-a realizat decât acolo unde limba s-a păstrat *România* nu a dispărut decât din ultimele zone cucerite de Roma, de-a lungul povârnişului care proteja Mediterana; din cele două Germanii, o parte din Belgia, Rhetia, Noricum şi Pannonia.

Cu excepţia acestora, *România* s-a păstrat intactă şi nici nu se putea altfel. Imperiul roman a rămas roman după cum Statele Unite ale Americii, în ciuda imigraţiei, rămân anglo-saxone.

Nou-veniţii nu erau, într-adevăr, decât o infimă minoritate. Ar trebui, pentru o oarecare rigoare ştiinţifică, să putem da câteva cifre. Nu avem însă nici un document care să ne îngăduie aceasta. Ce populaţie avea Imperiul[46] ? 70 de milioane de locuitori? Nu putem fi de acord cu C. Jullian care îi atribuie Galiei o populaţie de

40 la 20 de milioane de suflete . Precizia este imposibilă. Singurul lucru evident este că populaţiile germanice se contopeau cu masa.

Dahn[48] consideră că vizigoţii, admişi în Imperiu de către Valens, ar fi fost un milion; după Eutropie, şi ba-zându-se pe cifrele date pentru bătălia de la Adrianopol, L. Schmidt admite 8 000 de militari şi 40 000 de suflete în total[49]. Este adevărat că, mai târziu, rândurile lor s-au îngroşat cu germanici, sclavi, mercenari etc. Schmidt admite că atunci când Wallia a intrat în Spania (416), vizigoţii erau în număr de 100 000.

Gautier[50] evaluează la 80 000 triburile reunite ale vandalilor şi alanilor, bărbaţi, femei, bătrâni, copii, sclavi, atunci când au trecut Gibraltarul. Cifra este dată de Victor de Vita: *Transiens quantitas univers^*. Gautier[52] crede că este exact deoarece a fost uşor de evaluat capacitatea flotei[53]. Gautier[54] consideră, pe de altă parte, că este destul de verosimil ca Africa romană să fi avut o populaţie egală cu cea de astăzi; ar fi fost deci de circa 7-8 milioane de locuitori, ceea ce înseamnă că populaţia romană era de o sută de ori mai numeroasă decât bandele de invadatori vandali.

E greu de admis ca vizigoţii să fi fost mult mai numeroşi în regatul lor care se întindea de la Loara până la Gibraltar, ceea ce ar conferi credibilitate cifrei de 100 000 dată de Schmidt.

Burgunzii[55] nu par să fi numărat mai mult de 25 000 de suflete, dintre care 5 000 de războinici.

în secolul al V-lea, după Doren[56], întreaga populaţie a Italiei se estimează la 5 sau 6 milioane. Dar nu se ştie nimic precis. Cât despre ostrogoţi, Schmidt[57] Ie evaluează numărul Ia 100 000 de suflete, dintre care 20 000 de războinici[58].

Toate acestea sunt presupuneri. Socotind aportul germanic pentru provinciile occidentale, în afară de *limes,* la 5% din populaţie, ne aflăm fără îndoială peste limita realului.

La drept vorbind, o minoritate poate transforma un popor atunci când vrea efectiv să-l domine, când nu resimte decât dispreţ pentru el şi-1 consideră numai ca pe o

materie bună de exploatat; acesta a fost cazul normanzilor în Anglia, al musulmanilor pretutindeni unde au pătruns, şi chiar al romanilor în provinciile cucerite. Popoarele germanice însă nu doreau nici să distrugă, nici să exploateze Imperiul. în loc să-l dispreţuiască, îl admirau. Nu aveau nici un fel de foiţă morală să-i opună. Perioada lor eroică s-a încheiat o dată cu instalarea lor. Marile amintiri poetice rămase[39] de pe urma acelei perioade eroice, epopeea Niebelungen de exemplu, nu s-au dezvoltat decât mai târziu şi în Germania. De aceea, invadatorii triumfători le acordă pretutindeni locuitorilor provinciilor un statut juridic egal cu al lor. Şi aceasta pentru că în toate domeniile au de învăţat de Ia Imperiu. Cum ar putea deci rezista ambianţei?

Dacă cel puţin ar fi alcătuit grupuri compacte. Dar, cu excepţia vandalilor, datorită „ospitalităţii", sunt dispersaţi în mijlocul romanilor. împărţirea domeniilor îi obligă să se adapteze uzanţelor agriculturii romane.

Care este situaţia căsătoriilor sau a raporturilor cu femeile? E adevărat că până în secolul al Vl-lea, sub Reccared, nu a existat *connubium.* Acest obstacol juridic n-a constituit totuşi un obstacol social. Numărul legăturilor dintre germanici şi femei romane trebuie să fi fost constant, iar copilul vorbeşte, după cum se ştie, limba mamei[60]. Evident, aceste popoare germanice s-au romanizat uimitor de repede. Se admite că'vizigoţii şi-au păstrat limba, dar numai pentru că se doreşte acest lucru[61]. Nu se poate cita nici un document în sprijinul acestei teze. în ceea ce-i priveşte pe ostrogoţi, se ştie, datorită lui Procopie, că mai existau unii în armata lui Totila care vorbeau gotica, dar aceştia erau probabil câţiva indivizi izolaţi provenind din Nord.

Pentru ca limba să se păstreze, ar fi fost necesară o cultură comparabilă cu aceea a anglo-saxonilor. Or, în cazul în speţă, aceasta lipseşte cu desăvârşire. Ulfila n-a avut urmaş. Nu avem nici un text, nici un tratat în limba germanică, Liturghia în bisericile timpului se slujea în limba germanică şi totwşi nu avem nici o mărturie scrisă. Doar francii au redactat, poate, în perioada pre-merovin-giană, Legea Salică în limba vulgară; adnotările malber-

gice ar constitui unele vestigii. Euric însă, cel mai vechi legislator germanic ale cărui texte au ajuns până Ia noi, scrie în limba latină, ca toţi regii germanici.

După convertirea la creştinism a vizigoţilor în 589 nu mai aflăm nici o urmă de artă ornamentală originală, iar Zeiss[62] admite că aceasta nu a existat decât în popor.

Fără îndoială că arianismul a putut, câtva timp, să împiedice un contact intim între romani şi popoarele germanice. Totuşi, nu trebuie să-i exagerăm importanţa. Singurii regi care au favorizat cu adevărat arianismul sunt regii vandali, din motive militare. Se bănuieşte că Gondobald ar fi fost creştin drept-credincios. Sigismund este şi el, încă din 516. Totuşi, în 524 mai există încă arieni. Şi apoi urmează cucerirea de către franci, ceea ce marchează triumful creştinismului asupra arianismului. De fapt, arianismul a fost slab chiar şi printre burgunzi[63]. A dispărut de pretutindeni destul de timpuriu. Vandalii renunţă Ia el o dată cu cucerirea lor de către lustinian în 533; la vizigoţi este abolit de către Reccared (586-601)[64]. Acest arianism este de altfel foarte superficial, căci nicăieri nu au avut loc mişcări de protest atunci când a fost condamnat. După Dahn[65], limba gotică ar fi dispărut o dată cu creştinarea de către Reccared, sau cel puţin de atunci încolo n-ar mai fi vegetat decât în rândurile oamenilor simpli.

în consecinţă, nu prea vedem cum ar fi putut elementul germanic să se menţină. Ar fi fost nevoie de un aport constant de forţe proaspete venite din Alemania. Or, aceasta nu se întâmplă. Vandalii nu primesc nici un aport; nici vizigoţii, rupţi de orice legătură cu Alemania. Poate că ostrogoţii au rămas întrucâtva în legătură cu germanicii datorită Alpilor? Pentru francii din Galia, după încheierea cuceririi, aportul barbar a încetat. E suficient să-l citim pe Gregoire de Tours ca să ne convingem.

Există de altfel şi un argument irefutabil. Dacă limba s-ar fi păstrat, ar fi lăsat urme în limbile romanice. Or, cu excepţia câtorva cuvinte, acest lucru nu se constată. Nici fonetica, nici sintaxa nu indică nici cea mai slabă influenţă germanică[06].

Acelaşi lucru se poate spune şi despre tipul fizic. Unde oare se mai găseşte tipul vandal în Africa[67], cel

vizigot în Italia? Există blonzi în Africa, dar Gautier[68] a subliniat că existau chiar şi înainte de sosirea barbarilor.

Totuşi, se va obiecta, dreptul este personal, roman pentru romani, germanic pentru populaţiile germanice, ceea ce este adevărat. Dar acest drept germanic este deja întrepătruns de românism în legislaţia lui Euric. Şi după el influenţa romană se accentuează neîncetat.

în cazul ostrogoţilor, nu există o legislaţie specială pentru aceştia; ei se supun dreptului teritorial roman. în calitate de soldaţi, ei se află însă exclusiv sub jurisdicţia tribunalelor militare care sunt pur gotice[69]. Acesta este un fapt esenţial. Germanii sunt soldaţi şi adepţi ai arianismului şi e posibil ca regii să fi protejat arianismul pentru a-şi păstra soldaţii.

La burgunzi şi vandali, inf'uenţa dreptului roman asupra dreptului germanic este la fel de vizibilă ca şi în cazul vizigoţilor[70]. De altfel, cum s-ar putea admite că dreptul germanic pur s-a menţinut acolo unde familia consangvină, *sippe,* celula de bază a ordinii juridice, a dispărut?

De fapt, trebuie să se fi petrecut cu spiritul legilor ceea ce s-a petrecut cu *connubium.* Dreptul germanic s-a păstrat numai în ţările colonizate de anglo-saxoni, de francii salieni şi ripuari, de alamani şi de bavarezi[7'].

A considera că Legea Salică a constituit sistemul juridic al Galiei după Clovis este o certă eroare. în afară de Belgia nu mai există aproape deloc Salieni, cu excepţia personalităţilor din anturajul regelui. în opera Iui Gregoire de Tours nu întâlnim nici o singură aluzie la această lege. Trebuie deci să-i restrângem sfera de aplicare la regiunile din Nordul extrem.

într-adevăr, nu găsim rachimburgi* la sud de Sena. Se întâlnesc oare acolo *sculteti* sau *grafiones?* Adnotările malbergice dovedesc de altfel că avem de a face cu un cod stabilit pentru o procedură care se desfăşoară în limba germanică. Câţi comiţi, aproape toţi romani, ar fi putut să-1 înţeleagă? Tot ceea ce aflăm din aceste adno-

---

* Oameni liberi, în număr de şapte, care la franci îl ajutau pe comite la tribunal enunţând jegula de drept aplicabilă în cazul în speţă şi fixând cifra despăgubirii datorată părţii vătămate (composition sau wehrgeld) *(n.t.J.*

ţări cu privire la uzanţele agricole, asupra amplasării caselor este valabil numai pentru nordul colonizat de germanici. Trebuie să fii orbit de prejudecăţi pentru a presupune că o lege atât de rudimentară ca Legea Salică ar fi putut fi aplicată la sud de Loara.

Se va afirma cumva că germanicii aduceau cu ei moralitatea unui popor tânăr, adică a unui popor pentru care legăturile personale de credinţă sunt mai importante decât supunerea către stat? E o temă curentă. Este totodată o temă romantică şi o dogmă a anumitor şcoli germanice. Şi nici nu le e prea greu să-1 citeze pe Salvien şi paralela sa între decadenţa morală a romanilor şi virtuţile barbarilor. Aceste virtuţi nu au rezistat însă mult după ce popoarele germanice s-au aşezat în mijlocul romanizaţilor. *Mundus senescit* se poate citi la începutul secolului al Vll-lea în cronica pseudo-Fredegaire* [2]. Este suficient să răsfoim opera lui Gregoire de Tours pentru a găsi, la fiecare pas, urmele celei mai grosolane decăderi morale: beţie, destrăbălare, adultere, asasinate, cruzimi înfricoşătoare şi o perfidie care domneşte de sus până jos pe întreaga scară socială. Curtea regilor germanici este bântuită de tot atâtea crime ca şi cea de la Ravenna. Hartmann[7]" ne atrage atenţia asupra faptului că *Ger-manische Treue* este un basm acceptat. Theodoric pune să fie asasinat Odoacru după ce jurase să-i cruţe viaţa. Gontran roagă poporul să nu-1 ucidă. Toţi regii vizigoţilor, cu rare excepţii, mor înjunghiaţi.

în tabăra burgunzilor, în anul 500, Godegisile îl trădează pe fratele său Gondebaud în favoarea lui Clovis[74]. Clodomir, fiul lui Clovis, îl aruncă într-un puţ pe prizonierul său Sigismund, regele burgunzilor[75]. Regele vizigot Theodoric I îi trădează pe romani. A se vedea de asemenea cum se poartă Genseric cu fiica regelui vizigoţilor, nora sa.

Curtea regilor merovingieni este un lupanar; Frede-gonde e o scorpie înfiorătoare. Theodahat îşi asasinează soţia. Peste tot numai capcane; peste tot domneşte o imoralitate aproape de necrezut. Povestea lui Gondebaud este

Fredegaire, nume sub care se grupează diverse cronici din perioada merovingianâ (sec.VII) *(n.t).*

tipică în această privinţă. Patima beţiei pare a-i stăpâni pe toţi. Soţiile îşi pun amanţii să-i ucidă pe soţi. Toată lumea e de vânzare. Şi toate acestea fără deosebire de rasă, atât în lumea romanilor cât şi într-a germanicilor. Deşi moralitatea s-a refugiat în rândurile clerului, şi aici - până şi la călugăriţe[76] - există corupţie. în popor, credinţa nu depăşeşte nivelul unei grosolane taumaturgii. Ceea ce a dispărut parţial, şi nu pretutindeni, sunt viciile urbane: mimii, curtezanele. Toate acestea se păstrează însă în lumea vizigoţilor şi mai ales în Africa, la vandali, cei mai germanici dintre barbarii de Sud. Sunt efeminaţi, amatori de băi, de vile luxoase. Poezia scrisă sub regii Huneric şi Thrasamund e presărată cu obscenităţi.

Se poate presupune că, imediat după stabilirea lor în Imperiu, toate laturile eroice şi originale ale caracterului barbar se topesc în moravurile romane. Solul *României* a absorbit viaţa barbară. Şi cum ar fi putut să fie altfel când exemplul vine de sus? La început, desigur, regii sunt numai parţial romanizaţi. Euric şi Genseric ştiu prost latineşte. Dar ce se poate spune despre cel mai mare dintre toţi, Theodoric? Dincolo de Alpi, s-a făcut dintr-însul un erou germanic, dar ceea ce domină în el este bizantinul.

La vârsta de şapte ani a fost încredinţat împăratului[77] de către tatăl său şi a crescut la Constantinopol până Ia vârsta de optsprezece ani. Zenon îl ridică la rangul de *magister militum* şi de patriciu, iar în 474 îl şi adoptă. Se căsătoreşte cu o prinţesă imperială[78]. în 484 împăratul îl face consul. La scurt timp după o campanie în Asia Mică i se ridică o statuie la Constantinopol. Sora sa este doamna de onoare a împărătesei.

în 536 Evermud, fiul său vitreg, se predă imediat lui Belizarie, preferând să trăiască la Constantinopol ca un patrician decât să apere cauza compatrioţilor săi barbari[79]. Fiica sa Amalasunta este în întregime romană[80]. Theodahat, ginerele său, se laudă că e platonician[81].

Chiar la burgunzi, ce straşnic tip de rege naţional mai este şi Gondebaud (480-516) care în 472, după moartea lui Ricimer, i-a succedat în demnitatea de patriciu lui Olybrius, iar la moartea acestuia, a obţinut ca Glyce-rius[82] să-i ia locul, apoi, în 480, devine el însuşi rege al burgunzilor ca succesor al fratelui său Chilperic!

După părerea lui Schmidt[8'], este un rege foarte şcolit, bun orator, cult, interesat de problemele teologice, care a păstrat legături constante cu sfântul Avit.

Tot astfel se întâmplă şi cu regii vandali.

La vizigoţi, se remarcă aceeaşi evoluţie. Sidoniu laudă cultura lui Theodoric al II-lea. Citează printre curtenii lui pe ministrul Leon care fusese istoric, jurist şi poet, pe Lampridius, profesor de retorică şi poet[84]. Theodoric al II-lea este cel care îl suie pe tronul imperial pe Avitus. Aceşti regi sunt total detaşaţi de vechile amintiri ale popoarelor lor pe care Carol cel Mare le va reuni.

Iar la franci există regele-poet Chilperic![85]

Cu cât trece timpul, cu atât se accentuează romanizarea. Gautier[86] precizează că după Genseric, regii vandali gravitează pe orbita Imperiului. La vizigoţi, progresele romanizării sunt neîncetate. Arianismul a dispărut de pretutindeni la sfârşitul secolului al Vl-lea.

încă o dată, germanismul se menţine numai în nord, ca şi păgânismul care va persista până în secolul al VTI-lea. Când armatele Austrasiei vin în Italia să-i sprijine pe ostrogoţi, îi îngrozesc pe aceştia din urmă[87]; după toate probabilităţile, ostrogoţii preferă să aparţină Bizanţului decât francilor.

în fond, *România,* puţin redusă teritorial în nord, subzistă deci în ansamblul său[88]. Evident, este foarte zdruncinată. Regresul este vizibil în toate domeniile: arte, litere, ştiinţe. *Pereunte... liberalium cultura litterarum, zice* foarte bine Gregoire de Tours[89]. *România* trăieşte datorită masei sale. Nimeni nu a înlocuit-o. Nimeni nu protestează împotriva sa. Nimeni nu ar concepe, nici laicii, nici Biserica, o altă formă de civilizaţie. în mijlocul decadenţei, o singură forţă morală rezistă: Biserica, iar pentru Biserică, Imperiul există încă. Grigore cel Mare îi scrie împăratului că domneşte asupra unor oameni, în timp ce barbarii domnesc asupra unor sclavi[90]. Deşi întâmpină unele greutăţi din partea împăraţilor bizantini, Biserica le rămâne fidelă. Datorită sfinţilor Părinţi, ea ştie că Imperiul roman există prin voia lui Dumnezeu şi că îi este absolut necesar creştinismului. Oare nu şi-a

structurat întreaga organizare după modelul Imperiului? Oare nu vorbeşte limba acestuia? Oare nu-i păstrează legislaţia şi cultura? Iar demnitarii ei nu se recrutează oare cu toţii din rânduri/e fostelor familii senatoriale?

4. STATELE GERMAN/CE DIN OCCIDENT

Nu vom insista asupra unei evidenţe, şi anume că instituţiile tribale ale popoarelor germanice nu s-au putut menţine în noile regate întemeiate în perimetrul Imperiului[91], în mijlocul unei populaţii romane. Acestea nu puteau supravieţui decât în mici regate ca cele ale anglo-saxonilor, populate cu germanici.

Fără îndoială, regii germanici instalaţi în Imperiu au fost, pentru popoarele, lor, regi naţionali, *reges gentium,* cum zice Grigore cel Mare[92]. Ei îşi zic *reges Gothorum, Vandalorum, Burgondionum, Francorum.* Pentru romani însă, sunt nişte generali romani cărora împăratul le-a îngăduit să guverneze populaţia civilă. în ochii lor, ei apar sub această etichetă romană[9j]. Şi sunt mândri să o afişeze." e suficient să ne amintim cavalcada lui Clovis când a fost făcut consul onorific.

Adevărata stare de lucruri apare cel mai clar sub Theodoric. El este de fapt un vicerege roman: emite decrete, nu legi.

Goţii nu alcătuiesc decât armata[94]. Toate magistraturile civile sunt romane şi toată administraţia romană se menţine pe cât se poate. Senatul subzistă. Toată puterea este însă concentrată în mâna regelui şi la curtea sa, adică la palat. Theodoric nu adoptă decât simplul titlu de *rex,* ca şi când ar vrea să şteargă urmele originii sale barbare, îşi stabileşte reşedinţa la Ravenna ca şi împăraţii. Totul se păstrează: împărţirea provinciilor şi denumirea conducătorilor lor *duces, rectores, praesides,* structura administrativă a municipiilor şi funcţiile de *curiales, defenso-res,* organizarea impozitelor. Theodoric bate monedă, dar în numele împăratului. Adoptă numele Flavius[95], semnează un document prin care ia naţionalitate romană. în

anumite inscripţii este numit *semper Âugustus, propagator Romani nominis.* Garda regelui este organizată după modelul bizantin, ceremonialul de la curte de asemenea. Organizarea judiciară este total romană, chiar pentru goţi; edictele lui Theodoric sunt pe de-a-ntregul romane. Nu există legislaţie specială, pentru goţi. De fapt, Theodoric luptă împotriva războaielor tribale şi a barbariei germanice. Regele nu a protejat dreptul naţional al poporului său[96]. Goţii constituie garnizoanele din oraşe, trăiesc din veniturile pământului[9] şi mai primesc şi o soldă. Nu au însă voie să ocupe funcţii civile. Nu le este îngăduit să-i influenţeze pe cei care guvernează, cu excepţia celor aflaţi, alături de romani, în anturajul regelui. In acest regat unde regele lor e un comandant militar, ei sunt de fapt nişte străini bine plătiţi: o castă militară trăind în belşug din meseria lor. Aceasta îi leagă între ei şi va explica vigoarea rezistenţei lor sub lustinian, iar nu aşa-zisul caracter naţional. L. Schmidt[98] recunoaşte că, imediat după stabilirea în Italia s-a pierdut concepţia gotică despre regalitate[99]. Theodoric nu mai este decât un funcţionar al lui Zenon. Cum a ajuns în Italia, Biserica şi populaţia îl recunosc drept reprezentant al legalităţii. Puterea personală a regelui se exercită prin *sajones,* numele gotic pentru *agentes in rebus* al romanilor[100]. în fond, goţii sunt baza militară a puterii regale care, în rest, este romană.

Fără îndoială, la alţi barbari amprenta romană nu este atât de profundă. La vandali, deşi ruptura cu Imperiul există, din organizarea statului lipseşte cu desăvârşire orice caracter germanic. Aici însă, în ciuda ficţiunii din manuale, ruptura cu Imperiul este totală şi ar fi ridicol să vedem în Genseric un funcţionar. El este cu totul diferit de Theodoric. în loc să menajeze şi să linguşească populaţia romană ca Theodoric, o tratează cu duritate şi-i persecută credinţa. Nici vorbă aici de *tercia.* Vandalii s-au stabilit în masă în Tunisia de nord, unde deposedează sau expropriază proprietarii romani. Trăiesc de pe urma co-lonilor, ca nişte rentieri. Sunt scutiţi de impozite. Organizarea lor în *tausendschaften*[101] pe care Procopie o numeşte *chiliarques,* este absolut militară. Orice legislaţie

■c

sau mai bine-zis orice instituţie germanică a dispărut în 442 când Genseric, după ce a strivit o răscoală a nobilimii care încerca să menţină în folosul ei rămăşiţele organizaţiei tribale, a instituit monarhia absolută[102]. Guvernarea Iui este romană. Bate monedă cu efigia lui Hono-rius. Inscripţiile sunt romane. Genseric se stabileşte la Cartagina precum Theodoric la Ravenna; există un *pala-tium.* Nu se atinge nici de viaţa economică, nici de realităţile vieţii de toate zilele.

S-ar părea că regii vandali continuă să furnizeze Romei şi Constantinopolului prestaţiile în natură, ulei de exemplu'[03].

Atunci când Genseric stabileşte ordinea de succesiune la tron, o face printr-un codicil redactat conform prevederilor legislaţiei romane[104].

^ Berberii romanizaţi au continuat să trăiască sub vandali aceeaşi viaţă ca şi în epoca anterioară[105]. Cancelaria este romană[106]; în fruntea ei se află un *referendarius,* Pe-trus, de la care s-au păstrat câteva versuri. Sub Genseric s-au construit termele de la Tunis. Literatura rămâne vie[107]. Victor Tonnennensis încă mai crede că Imperiul e veşnic[108]. Regii calcă pe urmele Romei, aşa cum Restauraţia calcă pe urmele lui Bonaparte. De pildă, în 484, edictul lui Genseric împotriva creştinilor este copiat după cel al lui Honorius din 412 împotriva donatiştilor*' [9]. Din acest decret se vede că diversele clase sociale au rămas exact aceleaşi. Pe scurt, Ia vandali, există chiar mai puţine urme de germanism decât Ia ostrogoţi. Este adevărat că Africa, în momentul în care s-au stabilit ei acolo, era cea mai plină de vitalitate dintre toate provinciile occidentale şi că li s-a impus imediat.

Spania şi Galia suferiseră mai mult de pe urma invaziilor, pe de o parte, şi pe de altă parte nu erau atât de romanizate ca Italia şi Africa. Şi totuşi, caracterul germanic al invadatorilor se pierde în egală măsură în faţa moravurilor şi instituţiilor romane. La vizigoţi, înainte de cucerirea lor de către Clovis, regii trăiesc după moda romană, în capitala lor Toulouse, iar mai târziu Toledo. Vizigoţii,

* Sectă întemeiata de Donat, episcop al Cartaginei în sec. IV. ai cărei membri se considerau singurii continuatori ai apostolilor. *(n.t.J.*

stabiliţi pe principiul „ospitalităţii", nu sunt consideraţi din punct de vedere juridic superiori romanilor. Regele denumeşte ansamblul supuşilor săi *populits noster.* Fiecare îşi păstrează însă legislaţia şi între romani şi germanici nu există *connubium.* E posibil ca şi diferenţa de cult, vizigoţii fiind arieni, să motiveze absenţa de căsătorii legale între vechii cetăţeni romani şi invadatori. Interdicţia de *connubium* va dispărea sub Leovigild (i'586), iar arianismul sub Reccared. Sub Reccesvinth este stabilită comunitatea dreptului între romani şi goţi. Orice *sortes* aparţinând unui got e scutit de impozite. Provinciile se menţin cu funcţiile lor de *rectores* sau *judices provinciarum, consulares, praesides;* provinciile sunt împărţite în *civitates.* După părerea lui Schmidt, nici în organizarea agriculturii nu există vreun element germanic.

Regele este stăpân absolut: *dominus noster glorio-sissimus rex.* Monarhia este ereditară, iar poporul nu participă sub nici o formă la guvernare. Urmele de adunări ale armatei semnalate de Schmidt, care nu reuşeşte să descopere adevărate adunări naţionale, sunt fapte diverse cum se găsesc de altfel destule în imperiul târziu.

Regele îşi numeşte agenţii. Există la curtea sa înalţi demnitari de origine germanică şi romană, aceştia din urmă fiind de altfel mult mai numeroşi. Primul ministru al lui Euric şi al lui Alaric al II-lea, Leon de Narbonne cumulează funcţiile de *qiiaestor sacri palatii* şi de *ma-gister officiorum* de la curtea imperială. Regele nu mai are „truste"*, ci *domestici* după moda romană.

Ducii, conducătorii provinciilor şi *comites,* cei ai cetăţilor, sunt mai ales romani.

In oraşe, *curia* se păstrează împreună cu un *defensor* ratificat de rege. Vizigoţii se împart în *Tausendshaften, Fiinfhundertschaften, Hundertschaften, Zehnschaften,* având în frunte comandanţi militari asupra atribuţiilor cărora deţinem foarte puţine informaţii. Atâta vreme cât a dăinuit regatul de la Toulouse, s-ar părea că romanii nu

* Grup de războinici care constituie un fel de gardă de onoare a comandantului militai sau a regelui *(n.i).*

erau supuşi serviciului militar. Situaţia este deci aceeaşi ca la ostrogoţi. O vreme vizigoţii au avut în *millenarius* un magistrat separat, ca şi ostrogoţii. Dar deja sub Euric,, aceştia sunt supuşi jurisdicţiei acelui *comes* care judecă după dreptul roman cu *assessores,* legişti. în organizarea' tribunalului"[0] nu există nici cea mai vagă urmă germanică.

Codul lui Euric, promulgat în 475 pentru a reglementa raporturile dintre goţi şi romani, este redactat de jurişti romani; este un document pe de-a-ntregul romanizat. în ceea ce priveşte Breviarul lui Alaric (din 507), întocmit pentru romani, acesta este drept roman aproape pur. Avem de asemenea continuitate în ceea ce priveşte impozitul roman şi sistemul monetar, tot roman.

Funcţionarii regelui sunt salariaţi. Cât despre Biserică, şi ea este supusă regelui, care ratifică alegerea epis-copilor. Cu rare excepţii, nu există persecuţii propriu-zise împotriva creştinilor. Pe măsură ce trece timpul, romanizarea se accentuează. Leovigild (568-586) suprimă rămăşiţele de jurisdicţie specială care există pentru goţi, autorizează căsătoriile mixte şi introduce rudenia romană pentru vizigoţi.

La început, regele a purtat însemnele regale germanice, pe care Ie-a schimbat mai târziu, adoptându-le pe cele romane[11]'. Autoritatea sa provine dintr-o funcţie publică şi nu dintr-o simplă tiranie personală. Vechiul caracter războinic al barbarilor se estompează şi el. Numărul de vizigoţi scade atât de mult încât în 681, Er-vige îi obligă pe proprietari să aducă în armată o zecime din sclavii lor, înarmându-i.

Sub Reccared (586-608), amalgamarea juridică e completă. Faptul este atestat de *Liber judicionim,* promulgat de Reccesvinth în 643. Spiritul său este roman şi ecleziastic, pentru că din momentul când Reccared s-a convertit, Biserica joacă un rol imens. Cele optsprezece sinoade reunite între 589 şi 701 sunt convocate de rege. Alături de episcopi, el convoacă la aceste sinoade şi laici de la curte. Sinoadele sunt consultate nu numai în materie de religie, ci şi în probleme civile"".

Această Biserică, pe ai cărei demnitari tot regele îi numeşte, este foarte regalistă, chiar şi în cazul regilor căzuţi în arianism.

Când Athanagild se răscoală împotriva lui Leovigild, ea îi rămâne credincioasă acestuia din urmă, proclamă electivitatea regelui de către Biserică şi nobilime (în 633) şi introduce încoronarea"[3].

Acestea nu modifică nicidecum absolutismul regal pe care Biserica îl sprijină: *Nefas csi in dubium deducere ejus potestatem cui omnium gubernatio superno constat delegata judic io .*

Chindasvinth, ales în mai 642, porunceşte să fie ucişi sau luaţi în robie 700 de aristocraţi care au încercat să se opună atotputerniciei sale"[5].

Regele nu s-a sprijinit pe Biserică decât ca să ţină piept aristocraţiei"[6]. Dar această biserică ai cărei epis-copi îi numeşte regele, i se subordonează acestuia. Nu este vorba despre teocratic Regalitatea evoluează în direcţia sistemului bizantin. Ca şi împăraţii, regele legiferează în domeniul religios. Caracterul electiv al regelui, pe care Lot"[7] pare a-1 lua în serios, e considerat de Ziegler ca un basm. în realitate, ca şi în Bizanţ, este vorba despre un amestec de principiu ereditar, de intrigi, de comploturi. Leovigild se căsătoreşte cu o prinţesă bizantină, ceea ce nu-l împiedică să-i respingă pe bizantini. Iar aceşti regi vizigoţi au *spatharii,* ca şi împăraţii"[8].

Regii burgunzi, al căror regat efemer a fost anexat de către regii franci în 534[119], se află în cele mai bune relaţii cu Imperiul, după ce au reuşit să cucerească oraşul Lyon. Burgunzii, ca şi ostrogoţii şi vizigoţii, se stabilesc pe principiul *hospitalitas .*

In momentul stabilirii lor, Sidonius îi descrie ca pe nişte barbari naivi şi brutali. Regii lor sunt însă absolut romanizaţi. Gondebaud a fost *magister militum praesentialis.* La curtea lor se găsesc mulţi poeţi şi retori. Regele Sigismund se laudă că este un soldat al Imperiului şi zice că ţara sa constituie o parte din Imperiu[121]. Aceşti regi au un *quaestor palatii* şi mai mulţi *domestici.* Sigismund este un instrument al Bizanţului şi primeşte de la împăratul Anastasie titlul de patriciu. Burgunzii sunt soldaţii împăratului împotriva vizigoţilor.

De aceea ei se consideră ca făcând parte din Imperiu. Stabilesc datele în funcţie de anii consulilor, adică ai împăratului; regele este *magister militum* în numele împăratului.

în rest, puterea regală este absolută şi unică. Regele nu o împarte cu nimeni; când are mai mulţi fii, îi face vice-regi[122]. Curtea este compusă mai ales din romani. Nici urmă de grupuri de războinici; în fruntea unor *pagi* sau *civitates* se află un *comes.* Alături de acesta, pentru a împărţi dreptatea se găseşte un *judex deputatus,* numit tot de rege şi judecând conform uzanţelor romane.

Primitiva *Sippe* a dispărut, deşi amintirea sa dăinuie în numele *Faramanni* (liberi). Administrarea romană a municipiilor se menţine la Vienne şi Lyon. De asemenea, sistemul de organizare a impozitelor şi a monedei este în întregime roman.

Regele burgund, ca şi cel vizigot, plătesc salarii agenţilor lor. în acest regat atât de profund romanizat, burgunzii şi romanii au acelaşi statut juridic *„una condi-tione teneantur"*[12]. Se pare că spre deosebire de celelalte state germanice, denumite confederate, aici romanii se înrolează în armată şi au dreptul la *connubium* cu burgunzii.

Aşadar ostrogoţii, vizigoţii, vandalii, burgunzii guvernează după sistemul roman. Nici urmă de „principii germanice" sau ele sunt atât de rare încât nu contează. De fapt, sub noii regi, vechiul regim dăinuie cu unele pierderi fără îndoială. Un singur lucru nou: armata gratuită datorită împărţirii pământului şi împroprietăririi. Statul a rezolvat astfel această problemă cumplită a bugetului pentru război, care strivea populaţia.

Administraţia, devenită de altfel rudimentară, costă şi ea mai puţin. Biserica a preluat multe funcţii administrative. Dar, încă o dată precizăm că tot ceea ce există încă şi funcţionează este i^nan. Din instituţiile germanice, din adunările de oameni liberi, n-a mai rămas nimic. Cel mult, pe ici pe colo, în problemele de drept se mai identifică unele infiltraţii germanice ca *Wehrgeld.* Acestea constituie însă un mic râuleţ care se pierde în fluviul romanizării juridice privind procedura civilă, contractele, testamentele etc. Occidentul aminteşte de acele palate

italiene ajunse case de închiriat şi care, oricât de degradate ar fi, îşi păstreză vechea arhitectură. Decadenţă, desigur, dar o decadenţă romană în care nu-şi face loc nici un germene de civilizaţie nouă. Singura caracteristică a popoarelor germanice, arianismul, nu este altceva decât o veche erezie fără nici un caracter original şi care nu are nici o importanţă în rândurile vandalilor, cu excepţia perioadei de început.

Se presupune că alta a fost situaţia în privinţa francilor, cărora chiar de la începutul invaziilor li s-a atribuit o importanţă extraordinară poate pentru că, într-adevăr, în perioada carolingiană au refăcut Europa. Dar oare aşa să se fi petrecut lucrurile în secolul al Vl-lea? Cred că trebuie să răspundem foarte categoric: nu. Fără îndoială, statul franc'"[14] este singurul care, în regiunile sale nordice, a păstrat o populaţie pur germanică. în epoca merovingiană, populaţia nu joacă nici un rol. Deîndată ce au început cucerirea, regii se instalează în sud, în zona romană, la Paris, Soissons, Metz, Reims, Orleans şi în împrejurimile acestora[125]. Şi dacă nu merg mai la sud, este desigur pentru a putea rezista mai bine presiunii popoarelor germanice faţă de care adoptă atitudinea defensivă a împăraţilor romani[126].

în 531, Thierry îi distruge, cu ajutorul saxonilor pe turingieni[127]. în 555, Clotaire întreprinde o expediţie în Saxonia şi Turingia şi supune Bavaria[128]. în 556[129] şi în 605[130] au loc noi războaie împotriva saxonilor. în 630-631 se desfăşoară expediţia lui Dagobert împotriva vasconilor[1'1]. în 640 Turingia se răscoală şi-şi recâştigă independenţa[132]. în 689, Pepin se luptă cu frisonii'[33].

în timpul perioadei merovingiene, aceste ţări germanice nu au exercitat nici o influenţă. Statul franc, până când s-a supus carolingienilor, este cu precădere neustrian şi roman, de la bazinul Senei până la Pirinei şi mare. Francii stabiliţi aici sunt de altfel puţin numeroşi.

Nu avem informaţii cu privire la instituţiile merovingiene decât după ce au fost cucerite ţinuturile vizigoţilor şi burgunzilor. Este cert că situaţia găsită la faţa locului ca şi în teritoriile guvernate de Syagrius va fi exercitat o

influenţă oarecare asupra instituţiilor france ' . între franci pe de o parte şi vizigoţi şi burgunzi pe de alta există o mare diferenţă; ei nu au cunoscut *hospitalitas* şi, în consecinţă, nici interdicţia de *connubium* cu romanii. Şi în plus, francii sunt creştini. Fuziunea cu populaţia galo-romană se realizează deci cât se poate de uşor.

Este totuşi adevărat că romanizarea lor a fost mai puţin profundă, deoarece regii lor au trăit la Paris, într-un mediu mai puţin romanizat decât oraşele Ravenna, Tou-louse, Lyon sau Cartagina. în plus, Gal ia septentrională traversase de curând o perioadă de război şi invazii succesive, care produseseră o mulţime de ravagii.

Cu toate acestea, plini de bunăvoinţă, ei păstrază tot ceea ce se poate din instituţiile romane. Statul lor este barbar, dar nu mai e pe de-a-ntregul germanic[1'5]. Şi în acest caz organizarea impozitelor[13] şi moneda se păstrează. Şi aici, fiecare oraş are în frunte un comite, întrucât provinciile au dispărut.

Grafîo, thunginus, rachimburgi nu există decât în nord[137]. *Leudesamio* este, după părerea lui Waitz, de origine germanică, iar după Brunner[138] de origine romanică; *commendatio* este de origine romanică[139].

Aproape toţi agenţii regali, dacă nu chiar toţi, sunt galo-romani. Chiar şi cel mai bun general al vremii, Mummolus, pare să fi fost galo-roman [40]. Până şi în cancelariile sale, regele are *referendarii* galo-romani[141].

Nu există nici urmă de adunări publice[142]. Regele însuşi pare, într-adevăr, mai germanic decât regii celorlalte popoare barbare. Şi totuşi, în ce constă caracterul specific germanic? Părul lung[14']? Prejudecata este atât de înrădăcinată încât s-a ajuns până într-acolo încât s-a invocat în favoarea naturii sale germanice caricatura ultimilor regi merovingieni făcută de Eginhard. Dintre toţi merovingienii, numai Thierry, fiul mai mare al lui Clovis (t 534) şi-a legat numele de poezia germanică, fără îndoială ca urmare a cumplitei sale expediţii în Turingia. El este Hugdietrich din epopee[144]. Ceilalţi nu au lăsat în memoria popoarelor lor amintirea unor eroi naţionali.

Puterea regală este de altfel în perfectă concordanţă cu concepţia imperială. Regele franc, asemenea celorlalţi

regi germanici, este centrul întregii autorităţi . E un despot absolut. în *praeceptiones* el precizează: *Si quis praecepta nostra contempserit oculorum evulsione multetur"[146],* subliniind astfel această noţiune eminamente romană: *crimen laesae majestatis"[147].*

Chiar dacă regele se consideră proprietarul regatului, regalitatea nu are totuşi un caracter atât de privat pe cât s-a afirmat. Averea personală a regelui este complet separată de bugetul statului[148]. Fără îndoială, concepţia despre puterea regală este mai primitivă decât la vizigoţi. La moartea regelui, ţara se împarte între fiii săi, dar aceasta este o consecinţă a cuceririi şi nu are de altfel

• [149]

caracter germanic .

De asemenea, faptul că regii franci nu au titluri romane, cu câteva sporadice excepţii sub Clovis, este indiscutabil. Ei încearcă totuşi să menţină relaţii cu împăraţii bizantini[150].

Astfel, chiar şi la franci se mai păstrează ceva din românismul tradiţional.

Dacă privim ansamblul acestor regate barbare, descoperim trei caracteristici comune: sunt absolutiste, laice şi au drept bază administrativă fiscul şi tezaurul public.

Şi toate aceste trei caracteristici sunt romane, sau cel puţin bizantine. Absolutismul s-a instaurat de la sine. în momentul instalării în Imperiu, regele era deja un conducător militar foarte puternic. După aceasta, datorită provincialilor, puterea regelui n-a putut evolua decât în direcţia absolutismului[151]. Pentru ca situaţia să evolueze diferit, regele ar fi trebuit să se afle în situaţia suveranilor anglo-saxoni. Nimic nu este mai puţin germanic decât regalitatea acestor comandanţi militari. Aici este vorba despre puterea personală, adică exact ceea ce există în Imperiu.

în toate aceste regate, absolutismul regelui se explică prin puterea sa financiară. Pretutindeni, ca succesor al împăratului, dispune de fisc şi de impozite. Or, averea fiscului este imensă. Ea cuprinde domeniile imperiale, pădurile, locurile virane, minele, porturile, drumurile; şi în plus impozitele şi moneda. Astfel, regele este un uriaş proprietar funciar şi are totodată la dispoziţie un formi-

dabil tezaur alcătuit din monede de aur. Nici un principe] în Occident, înainte de secolul al XIN-lea, n-a avut atâţia • bani ca aceşti regi. Descrierea tezaurelor lor echivalează *{* cu prezentarea unor valuri de metal galben. în primul ' rând, banii îi permit regelui să-şi plătească funcţionarii[153]. " Regii merovingieni acordă din tezaurul lor alocaţii importante: înainte de 695, abatele de la Saint-Denis obţine * o rentă de 200 de monede de aur plătite din tezaur şi încă [k] 100 plătite din depozitele fiscului *(cellarium fisei)[15']; regii* împrumută bani oraşelor[154], plătesc misionari, corup sau cumpără pe cine vor. Menţinerea sistemului de impozitare roman şi taxele pe transportul şi prezentarea mărfurilor constituie *sursele* principale ale puterii regale. A-i considera, aşa cum se întâmplă adesea, doar nişte mari proprietari funciari e o eroare evidentă care nu se explică decât prin faptul că au fost văzuţi prin prisma regilor de mai târziu[155]. Nu! Datorită bogăţiei lor, care se prezintă sub formă de bani lichizi, ei sunt mult mai asemănători cu împăraţii bizantini decât cu Carol cel Mare.

Şi ei fac totul pentru a spori acel tezaur pe care se bi-zuie. De aici provin şi nenumăratele confiscări ordonate de ei. Chilperic ordonă să se alcătuiască în tot regatul său *cliscriptiones novas et graves[1 '6].* Toate acestea necesită o

întreagă administraţie financiară complicată cu registre, revizori etc. Regii se ucid între ei[157] pentru a pune stăpânire pe tezaurele respective.

în plus, ei dispun de uriaşe subsidii bizantine; împăratul Mauriciu trimite 50 000 de monede din aur lui Chiidebert pentru a-i plăti alianţa împotriva longobarzilor'*[8]. Zestrea dată prinţesei Rigunthis în 584[159], pomana lui Chiidebert de 6 000 de monede din aur dată abaţiei Saint-Germain[160] pentru săraci, dărnicia lui Dagobert I care plăteşte ferecarea în argint a absidei de la Saint-Denis[16'] ne permit să ne facem o idee despre bogăţia regilor franci. Ca şi împăraţii bizantini, îşi folosesc din plin tezaurul pentru a-şi atinge ţelurile politice; astfel, Brun-hilda a deturnat în 596 un atac al avarilor asupra Tu-ringiei cu ajutorul unei *pecunia[162].*

Nu se poate deci afirma că regii tezaurizau numai în folosul lor.

Suveranii ostrogoţi sunt şi mai bogaţi. E suficient să ne amintim somptuoasele edificii înălţate de Theodoric. Aceeaşi este şi situaţia vizigoţilor: în 631, pretendentul Sisenand îi oferă 200 000 de monede de aur lui Dagobert pentru a-i obţine sprijinul împotriva lui Svinthila'[163], iar Leovigild propune 30 000 locţiitorului împăratului ca să-l sprijine împotriva propriului său fiu[164].

Importanţa venitului obţinut de pe urma taxei pe transportul şi prezentarea mărfurilor la vizigoţi poate fi dedusă din faptul că abuzurile agenţilor fiscali se pedepsesc cu moartea, ca şi în dreptul roman[165]. Registrele de impozite sunt ţinute la zi[166], iar regii îşi plătesc funcţionarii[167]. Descrierea de către Venantius Fortunatus a comorilor aduse de Galswintha ne permite să apreciem cât de fabuloase erau acestea[168].

Pe scurt, ca şi în Bizanţ, intervenţia aurului în politică este permanentă; regii cumpără sau se lasă cumpăraţi.

Mai există însă încă un domeniu în care statele barbare continuă tradiţia antică, şi anume caracterul lor laic. întreaga administraţie, la toate nivelurile, este seculară. Regii se înţeleg în general bine cu episcopii, dar spre deosebire de ceea ce se va petrece în Evul Mediu, nici un cleric nu va ocupa vreo funcţie în stat. Dimpotrivă, mulţi episcopi sunt foşti referendari regali[169]. în această privinţă există un contrast izbitor cu politica lui Carol cel Mare, bazată pe *missi* dintre care jumătate sunt obligatoriu episcopi, sau cu cea a lui Othon care a încredinţat conducerea statului unor episcopi imperiali. Această stare de lucruri se explică, după cum se va vedea mai departe, prin faptul că imediat după năvăliri mai existau încă printre laici oameni culţi[170].

Statul merovingian laic se află deci într-un contrast izbitor cu statul carolingian religios. Şi ceea ce este adevărat în privinţa merovingienilor este adevărat şi în privinţa celorlalţi: ostrogoţi, vizigoţi, vandali, burgunzi. în acest domeniu deci, care de fapt este esenţial, vechea rân-duială a lucrurilor continuă. Regele însuşi este absolut laic şi nici o ceremonie religioasă nu-i consfinţeşte puterea.

Biserica îi este subordonată. Dacă, teoretic, episcopii sunt aleşi de către cler, practic, foarte adesea, regele îi

numeşte direct. Şi aici regăsim vechea tradiţie a Bisericii de Stat. Ca şi în Orient, episcopii francilor merg mână în mână cu suveranul lor[171]. Regii convoacă sinoadele. Iar dacă merovingienii se abţin şi nu le dirijează, la vizigoţi în schimb, începând de la Reccesvinth, sinoadele sunt asociate guvernării. Biserica rămâne totuşi foarte supusă regelui[172].

Regii domină deci această Biserică faţă de care au însă cel mai mare respect. Idealul regal este, după Gre-goire de Tours, favorizarea bisericilor şi a săracilor'[7]'. O copleşesc cu favoruri, cu bogăţii, o înconjoară cu respect, deşi, cu excepţia câtorva femei, nu se călugăresc. S-ar părea că pioşenia personală nu e prea profundă. Ei văd însă în episcopi capii Bisericii, adică o foarte mare forţă divină. In plus, aceşti episcopi se bucură de un imens prestigiu în ochii poporului. Ei pot fi, şi chiar sunt, la vizigoţi de pildă, o contrapondere utilă a aristocraţiei laice.

5. IUSTINIAN (527-565)

Nu există eroare mai mare decât să se creadă că ideea de Imperiu a dispărut după fragmentarea provinciilor occidentale de către barbari. Nimeni nu se poate îndoi de faptul că *Basileul* care domneşte Ia Constantinopol exercită încă o autoritate teoretică asupra ansamblului Imperiului. El nu mai guvernează, dar încă mai domneşte şi spre el se îndreaptă ochii tuturor.

Biserica mai ales, pentru care Imperiul este o construcţie providenţială, nu se poate lipsi de el. Capul bisericii de la Roma, ca şi oraşul Roma în sine, îl recunosc pe împărat drept suveran legitim al *ecc/esiei*[m].

Cu excepţia regelui vandalilor, toţi regii barbari îl consideră stăpânul lor, bat monedă cu efigia sa, solicită şi obţin de la el titluri şi privilegii. Iustinian îl adoptă pe Theodebert[175] după cum Mauriciu îl va adopta pe Chil-debert.

Constantinopolul este locul unde se arbitrează diferendele dintre regi sau se ţes intrigi. împăratul nu a cedat

nimic. Este deci cât se poate de firesc ca, ori de câte ori se iveşte ocazia, să încerce să-şi recâştige bunurile. Acestei poziţii i se adaugă în ceea ce-l priveşte pe Iustinian şi dorinţa de a restabili, în materie de religie, dreapta credinţă. Deşi a pierdut aproape în întregime malul Me-diteranei, Bizanţul are totuşi capacitatea de a încerca marea acţiune de reconstituire a Imperiului.

Are o flotă care îi asigură supremaţia pe mare. E sprijinit de Biserică, acum când Theodoric tocmai s-a certat cu ea. în Italia, se poate bizui pe ajutorul marilor familii romane, în Africa pe clientela refugiaţilor din aristrocra-ţia vandală care şi-au găsit adăpost la curtea imperială, în urma persecuţiilor regale; mai poate conta şi pe o răscoală a populaţiilor provinciale.

Pentru a avea cât mai multe şanse de succes, înainte de a-şi începe campaniile, Iustinian încheie pace cu Imperiul persan (532) şi fixează, cu ajutorul subsidiilor, barbarii de tot felul care dau târcoale frontierelor.

Bizanţul nu are de făcut faţă unui singur front. Nu există nici o politică germanică. Theodoric încercase, e drept, să grupeze sub hegemonia sa celelalte state, dar scopul său fusese pur şi simplu salvarea Italiei. De aceea îi susţine pe vizigoţi împotriva francilor, evitând astfel înfrângerea lor totală după lupta de la Vouille; obţinuse în 509 de la Clovis să-i cedeze provincia Provence şi în 523 intervenise pentru a-i împiedica pe franci să nimicească ţinutul Bourgogne[176].

Departe de a-şi atrage simpatia regilor franci, politica sa îi transformase pe merovingieni în inamicii săi ireductibili.

Bizanţul nu intervenise pentru a-l împiedica pe Theodoric să-şi consolideze atât de bine poziţia în Italia, pentru că nu se simţise destul de puternic. Tolerase ocuparea teritoriului, întreţinuse chiar relaţii paşnice cu Theodoric, dar nu acceptase politica faptului împlinit.

Francii aveau să fie aliaţii fireşti ai Bizanţului împotriva ostrogoţilor.

In 526, Theodoric moare. Exact ca un împărat roman[1 7] şi în contradicţie absolută cu tradiţia germanică îşi desemnase, pe patul de moarte, succesorul în persoana

nepotului său Athalaric, în vârstă de 10 ani, sub regenţa mamei sale Amalasunta.

Aceasta nu preluase puterea decât cu consimţământul lui Iustinian şi cu această ocazie îi dăduse asemenea dovezi de respect încât împăratul putuse să se gândească, la un moment dat, la revenirea Italiei în Imperiu fără luptă.

Aşadar, Iustinian şi-a îndreptat ofensiva împotriva vandalilor. în 533, într-o singură campanie, Belizarie îl învinge pe uzurpatorul Gelimer care se afla pe tron în acel moment şi cucereşte întreaga coastă a Africii până la Ceuta.

Iustinian se grăbeşte să întemeieze acolo un *limes.* în plus, reinstaurează imediat guvernarea romană în acest ţinut în care întregul sistem administrativ roman rămăsese intact.

Vandalii nu au reacţionat. S-au contopit foarte repede în masa populaţiei romane şi niciodată nu avea să se mai vorbească despre ei.

Africa, provincia cea mai bogată a Imperiului s-a întors în sânul acestuia. Numai maurii au mai rezistat câtva timp, înainte de a fi supuşi la rândul lor în 548[178].

Imediat după ce Iustinian a recucerit Africa (533), tânărul rege ai ostrogoţilor, Athaiaric, a murit (534). Amalasunta, mama lui, ca să păstreze puterea, s-a căsătorit cu vărul său Theodahat, dar, chiar în anul următor (535), acesta o ucide.

Iustinian intervine imediat. Belizarie cucereşte Sicilia (535) desăvârşind astfel stăpânirea bizantină asupra Africii; primit cu aclamaţii de către populaţie, se îndreaptă spre nord, pune stăpânire pe Neapole şi în 536 intră în Roma.

Dinastia romanizată a ostrogoţilor n-a opus rezistenţă. Theodahat se considera platonician şi pretindea că nu pune preţ pe meşteşugul armelor, iar fratele său Evermud s-a predat imediat lui Belizarie, preferând să trăiască la Roma ca un patrician decât să apere cauza compatrioţilor săi barbari[179].

Şi totuşi, pe neaşteptate, Belizarie s-a lovit de o rezistenţă înverşunată.

Simţind că Ie este ameninţat pământul pe care îl primiseră, oştenii ostrogoţi au ridicat pe scuturi unul dintre ofiţerii lor, Vitiges, şi l-au proclamat rege.

Acesta porneşte asupra Romei, unde se închisese Be-lizarie (537), dar nu reuşeşte să cucerească oraşul şi, silit să se retragă, se instalează la Ravenna.

Temându-'Se de un atac al francilor dinspre nord, le *cedează* întreaga Provence, fapt pe care Iustinian se grăbeşte să-1 recunoască'[180].

Incapabil să se mai apere împotriva trupelor Iui Beli-zarie, Vitiges negociază.

Goţii îi oferă lui Belizarie coroana regală cu condiţia să le cruţe viaţa şi să Ie lase pământul în stăpânire. Belizarie acceptă sau se preface că acceptă şi pătrunde în oraş (540). Se semnează un tratat. Garnizoanele goţilor depun jurământul de credinţă noului rege. Misiunea lui Belizarie fiind îndeplinită, acesta este rechemat de împărat. Spre stupoarea goţilor, care nu înţeleg cum poate să se întoarcă într-o poziţie de funcţionar în loc să rămână rege independent, Belizarie se supune. îi ia cu el pe Vitiges şi pe mulţi alţi goţi care i-au rămas credincioşi; vor participa cu toţii la războaiele împotriva perşilor.

Această comportare a Iui Belizarie, care aduce în Italia un prefect al pretoriului şi guvernul legal de la Roma, constituie o trădare în ochii goţilor. Cei din nordul Italiei, al căror teritoriu n-a fost încă ocupat de armatele imperiale, se răscoală, oferă coroana unui ofiţer, Uraias, care o refuză, apoi lui Ildibald, nepotul regelui vizigot Theudis[181]; acesta va întreprinde recucerirea Italiei.

în acel moment, populaţia peninsulei italiene este strivită de impozite. Belizarie a luat cu el cea mai mare parte a trupelor; cele rămase pe Ioc sunt repartizate în garnizoane şi sunt lipsite de un comandament central.

Pornit din Pavia cu o mie de oameni, Ildibald repurtează serioase succese datorită ostilităţii populaţiei faţă de noul guvern imperial.

învinge armata romană comandată de *magister mili-tum per lllyricum,* dar moare asasinat[182].

Succesorul său Eraric, care nu era got, încearcă deîndată să negocieze cu Iustinian, oferindu-i să-şi trădeze armata şi să se ducă să trăiască la Constantinopol

în schimbul obţinerii titlului de patriciu. Şi el moare asasinat înainte de a-şi realiza planul (541). I-a urmat la tron Totila, un văr de al lui Ndibald. Gata să recunoască autoritatea lui Iustinian înainte de a se sui pe tron, o dată ajuns rege a dat dovadă de multă energie' \

Rândurile armatei sale se îngroaşă cu dezertori imperiali, sclavi, coloni italieni, atraşi de ostilitatea sa faţă de marii proprietari. Cu această armată cucereşte Roma (17 decembrie 546). încearcă atunci să negocieze cu i Iustinian care îl consideră un tiran şi nu acceptă să discute cu el. Totila nu dorea decât să încheie pace cu Iustinian în schimbul unui tribut şi era dispus să-i ofere oameni pentru serviciul militar'[84]. Pare dificil în aceste ' condiţii să vedem în el un erou naţional. Este însă fără îndoială unul dintre cei mai inteligenţi şi civilizaţi regi ger-maniei, iar succesele sale se explică în mare parte prin j omenia sa, care i-a atras simpatia populaţiilor romane ! năpăstuite şi amărâte.

Refuzul împăratului de a negocia cu el îl obligă să continue războiul: recucereşte Sicilia, Sardinia, Corsica, îşi alcătuieşte o flotă din corăbiile bizantine capturate, 1 stăpâneşte datorită ei Adriatica şi după ce redobândeşte întreaga Italie, o guvernează la fel ca Theodoric.

Totuşi, Iustinian nu renunţase la Italia. în 551, Narses debarcă în fruntea unei armate de 20 000 de oameni. îl înfrânge pe TotiJa care moare în luptă. Succesorul său Teias, după o rezistenţă disperată este învins şi ucis în 553, la poalele Vezuviului.

La capătul puterilor, goţii se adresează francilor şi alamanilor. Bandele de franci şi alamani care răspund acestei chemări, după ce îi pradă atât pe goţi cât şi pe romani, sunt zdrobite de bizantini lângă Capua în 554. Ceilalţi goţi se supun şi sunt trimişi în Asia să lupte împotriva perşilor.

Italia este reorganizată ca provincie romană. Exarhul sau patriciul, se instalează la Ravenna. Dar ţara este secătuită.

în timpul acestui conflict de douăzeci de ani dintre bizantini şi ostrogoţi, politica francilor nu are alt scop decât să profite de situaţie. în 532, francii cuceresc provincia Bourgogne; în 535, prin presiunile exercitate asupra lui Vitiges obţin cedarea regiunii Provence pe care Iustinian le-o recunoaşte.

Totuşi, din 539, Theudebert pătrunde în Italia cu o armată mare şi Vitiges fiind asediat în Ravenna, cucereşte cea mai mare parte a Veneţiei şi a Liguriei. Obligat să se retragă din cauza bolilor care îi decimează trupele, Theudebert păstrează cu toate acestea o parte a Veneţiei unde lasă un duce a cărui recunoaştere o va obţine de la Totila. Poate că speră să pornească de aici împotriva Constantinopolului .

Din Veneţia, bandele franco-alamanice s-au năpustit asupra Italiei în 552-553 şi au fost în sfârşit zdrobite de către bizantini. Ca o consecinţă, francii pierd Veneţia.

Nici o clipă nu s-a pus problema unei alianţe între franci şi ostrogoţi pentru a se opune imperiului care nu a întâlnit în cale nici o urmă de solidaritate germanică.

După ce a recucerit Africa şi Italia, Iustinian se întoarce împotriva Spaniei. Prilejul intervenţiei i-a fost oferit de nişte lupte intestine. Solicitat de Athanagild împotriva regelui Agila, îi ordonă Iui Liberius, care tocmai a recucerit Sicilia, să debarce în Spania. Agila, învins Ia Sevilla, este ucis de soldaţii săi, care în 554 îl proclamă rege pe Athanagild, slujbaş credincios al împăratului.

Romanii ocupă acum toate malurile Mării Tireniene. Regii vizigoţi, care de altfel recunosc suzeranitatea imperială[IS6], nu mai au ieşire la mare.

Mediterana a redevenit un Iac roman.

Imperiul făcuse un efort imens. Pentru a izbândi, fusese nevoit să facă faţă pe toate fronturile: în timp ce lupta în Italia, perşii[187], solicitaţi de ostrogoţi, intraseră în război împotriva lui; în Balcani fusese necesar ca slavii, care atacaseră, să fie respinşi dincolo de frontiere.

în mijlocul acestor neîncetate războaie victorioase, Imperiul se adapta evoluţiei profunde care transforma societatea şi moravurile. Codul care poartă numele lui Iustinian este una din cele mai mari opere juridice ale tuturor timpurilor.

Civilizaţia romană se află din nou în plină strălucire Şi pentru a comemora această admirabilă renaştere a

Imperiului, în inima capitalei este înălţată, asemenea unui uriaş arc de triumf întru slava Iui Dumnezeu şi a Bizanţului, Sfânta Sofia.

La moartea lui lustinian, Imperiul este reconstituit, apărat de fortăreţe, dar profund epuizat. Şi cu toate acestea, va fi silit să facă faţă unor noi şi crâncene bătălii.

Perioada care urmează după domnia lui lustinian şi se cuprinde între 565 şi 610 este una dintre cele mai tragice din istoria bizantină[188].

Toate frontierele sunt bântuite de război: perşii, slavii şi avarii se năpustesc asupra Imperiului şi în 568 longo-barzii invadează Italia de nord.

Pentru contemporani însă, Bizanţul nu pare decăzut, nimeni nu prevede o catastrofă. La urma urmei, tot Occidentul a revenit sub stăpânirea sa şi în plus dispune de puternice mijloace de acţiune: flota cu ajutorul căreia menţine contactul cu Ravenna, Africa şi Spania, tezaurul şi diplomaţia sa. Şi apoi mai are de partea sa incapacitatea adversarilor săi de a se înţelege între ei.

Şi totuşi, în curând, Imperiul va ceda pe toate fronturile. Evenimentul cel mai important al acestei perioade este fără nici o îndoială invazia longobarzilor.

Longobarzii invadează Italia şi, deşi ajung din 575 la Spoleto şi Benevento, nu reuşesc să cucerească nici Roma, nici Ravenna, nici Neapole.

Pe de altă parte, vizigoţii recuceresc Spania; în 614, Imperiul nu mai stăpâneşte decât insulele Baleare[189].

Mediterana nu este însă pierdută: Africa, Sicilia, sudul Italiei rămân romane.

Longobarzii care au pătruns în Italia sunt aproape tot atât de germanici ca şi anglo-saxonii fixaţi în Britania. Sunt pentru prima dată pe continent nişte invadatori autentici care nu mai au nimic în comun cu o armată romană, sau cu *foederati.* Se impun populaţiei, îi iau pământul, o reduc la starea de populaţie învinsă. Ocupaţia lor contrastează izbitor cu cea a goţilor iui Theodoric. Ducii şi regii lor, aleşi de armată, sunt pur germanici. Poporul trăieşte încă sub regimul *farae,* adică *sippen.* Obiceiurile şi dreptul nu au suferit nici o influenţă romană.

De fapt, longobarzii nu întâmpină rezistenţă, Bizanţul fiind paralizat de războiul împotriva perşilor şi de inva-

ziile slave. Ei însă nu constituie decât nişte bande de jefuitori, incapabili să cucerească cetăţile romane, iar din cauza prădăciunilor săvârşite, ca şi din cauza politicii stupide pe care o duc, mobilizează împotriva lor atât pe franci cât şi Biserica.

Sosirea lor în Italia îl apropie pe papă de Bizanţ, împăratul rămânând singurul său sprijin posibil. începând din acel moment, în oraşul ruinat, adevăratul guvernator este papa şi el păstrează Roma Imperiului. Aplaudă alegerea abominabilului Phocas. Grigore cel Mare îi dă împăratului asigurări de devotament. Această apropiere dintre papă şi împărat se face cu atât mai uşor cu cât de la schisma Acace (489-519), datorită lui Iustinian, n-au mai avut loc conflicte religioase. De altfel, nici nu vor mai exista până la criza creată de monofizism (640-681). Alegerea papei e ratificată de exarh, ceea ce dovedeşte că papa este subordonat Imperiului. Continuă să trăiască în Imperiu şi să se considere un supus al acestuia.

Tot astfel, invazia longobardă a provocat strângerea relaţiilor dintre împărat şi franci a căror comportare, sub Iustinian, fusese atât de ostilă Imperiului. Expediţiile nereuşite ale longobarzilor în Galia, din 569 până în 571, au condus la o înţelegere între franci şi Bizanţ. în 576, Senatul roman îi cere ajutoare împăratului; acesta nu poate trimite decât un număr necorespunzător de oşteni şi îl sfătuieşte să-i cheme pe franci într-ajutor şi în acelaşi timp să-i corupă cu ajutorul aurului pe ducii longobarzi.

în 574, se produce un nou atac al longobarzilor asupra Galiei'[90] soldat de altfel printr-o înfrângere totală, ceea ce îi obligă să semneze un tratat de pace cu Gontran de Bourgogne şi cu aliatul său Childebert al II-lea al Austrasiei. Aceasta constituia un mare pericol pentru Imperiu.

Diplomaţia imperială - care nu se zgârceşte când e vorba despre aur - se străduieşte să întreţină antagonismul dintre franci şi longobarzi, singura speranţă a Bizanţului de a păstra Italia. Sprijinit de papă, împăratul stabileşte relaţii diplomatice cu Chilperic al Neustriei care, în 581, îl desparte pe Childebert de Gontran. în

acelaşi timp, Gondobald, un pretendent care trăieşte la Constantinopol, este expediat împreună cu nişte sume respectabile de bani în Galia pentru a-i lua tronul lui Gontran.

Pe de altă parte, ducele Grasulf de Frioul, cumpărat cu bani grei, ia legătura cu Childebert şi cu mama acestuia, Brunhilda căreia, în 583, împăratul îi trimite 50 000 de monede din aur[191].

Childebert este astfel determinat să întreprindă în Italia o campanie împotriva longobarzilor; acesta se întoarce din Italia numai după ce a încheiat pace, contra cost, cu longobarzii.

în acea perioadă, numeroşi duci longobarzi au trecut de partea Bizanţului. Cei rămaşi independenţi, dându-şi probabil seama de pericolul po care îl reprezintă alianţa dintre Imperiu şi franci, reconstituie în 584 monarhia în favoarea Iui Authari care porneşte imediat la luptă şi ar fi pus stăpânire pe Ravenna dacă n-ar fi intervenit flota imperială.

Authari îi ameninţă atât pe franci cât şi pe împărat. De aceea, în 588-589, Childebert şi mama sa Brunhilda îşi trimit ambasadorii la Constantinopol pentru a pregăti împreună cu împăratul războiul împotriva longobarzilor[192].

Aşadar, în 590 o mare armată de franci condusă de douăzeci şi doi de duci, se îndreaptă împotriva longobarzilor.

Pe de altă parte, exarhul Ravennei porneşte împotriva lui Authari, care se refugiază la Pavia. Regatul longobard aflat la un pas de pieire este salvat de neînţelegerile dintre inamicii săi. într-adevăr, în acel moment, sfârşin-du-se războiul împotriva perşilor, exarhul a reluat ofensiva şi a cucerit Altinum, Modena şi Mantova[193].

Scăpat de ameninţările imediate, sperând în reîntoarcerea completă a Italiei în sânul său, Imperiul[194] se desparte de franci. Aceasta s-a dovedit a fi o manevră nefastă.

Sfârşitul alianţei active dintre Bizanţ şi franci a inaugurat o perioadă de mari succese pentru longobarzi. între timp, războiul cu perşii a reînceput, iar Imperiul a fost

nevoit să facă faţă năvălirii avarilor, dând astfel frâu liber longobarzilor.

Francii, pe de altă parte, şi-au încetat intervenţiile în Italia. Organizaseră în 662-663 o expediţie care eşuase şi care avea să fie ultima până la Carol cel Mare.

O serie de armistiţii pregătiseră pacea semnată cel mai târziu în 680 între împărat şi longobarzi, prin care se consfinţea împărţirea Italiei între ei.

Acest semi-eşec al Imperiului în Italia nu a ştirbit cu nimic formidabilul său prestigiu. în 629, Heraclius îi învinge pe perşi şi Dagobert îi trimite o ambasadă pentru a-1 felicita[195]. Grigore cel Mare acceptă rolul de intermediar între împărat şi vizigoţii creştini[196]. Ebroin (1680-683) permite trecerea pelerinilor anglo-saxoni prin Galia atunci când se convinge că nu este vorba despre o *legat io imperatorum contra regnum*[91]

Toţi cei care au un cuvânt de spus în politică şi în Biserică se îndreaptă spre Constantinopol[19], ca spre un mare centru internaţional şi intelectual[199].

De fapt, Imperiul a rămas, în ciuda pierderilor suferite, singura putere mondială[200], după cum Constan-tinopolul este cel mai mare oraş civilizat. Politica sa s$_r$e extinde asupra tuturor popoarelor. Ea o domină total pe aceea a statelor germanice. Până în secolul al VIII-lea[201] nu există alt element pozitiv în istorie, în afară de influenţa Imperiului. Şi faptul că acest Imperiu a devenit oriental este cert.

Procesul de oriental izare, care se manifestă fără încetare începând de la Diocleţian, devine din ce în ce mai accentuat. Acesta se manifestă până şi în sânul Bisericii, unde de altfel provoacă zguduiri primejdioase.

Şi totuşi, nu trebuie exagerat. Cu excepţia unor rupturi de moment, Roma rămâne capitala Bisericii şi ori de câte ori împăraţii nu sprijină vreo erezie, papii sunt de partea lor.

Prin Constantinopol, bizantinismul pătrunde încet-încet în Occident, care nu are ce să-i opună. Moda şi arta sa se propagă datorită navigaţiei. Se încetăţenesc la Roma unde există o mulţime de călugări greci, ca şi în toată Italia de sud. Influenţa orientală este vizibilă în

Spania. Ajunge în mod firesc în Africa. în Galia, *cella-rium fisei* aminteşte de comercianţii bizantini. Veneţia gravitează în orbita Constantinopolului. Sfinţii Părinţi greci sunt absolut necesari gândirii religioase din Occident. Fără îndoială, în secolul al VUI-lea, când împăratul va fi devenit BacnAAx; xcov Pcouauov,* fisura dintre greci şi latini va fi definitivă; începutul marii crize poate fi datat de la monofizism (640-681) şi mai ales de la iconoclastie (726-843), dar înainte de ruptura completă vor mai exista multe tergiversări.

Influenţa sirienilor creşte considerabil la Roma, unde sosesc în număr mare; vor exista chiar mai mulţi papi sirieni. Evident că o bizantinizare a Occidentului, mai mult sau mai puţin amestecată cu influenţe irlandeze şi anglo-saxone constituia direcţia spre care se îndrepta viitorul. Diferenţa de limbă nu conta. Superioritatea uneia dintre culturi asupra celeilalte era prea mare. Din moment ce Mediterana rămânea în continuare cea mai mare cale de legătură între Orient şi Occident, preponderenţa celui dintâi asupra celui de al doilea era inevitabilă. Marea, pe care bizantinii au continuat s-o domine, le propaga influenţa pretutindeni. Iar întreaga civilizaţie a vremii, atât în Occident cât şi în Orient, exista datorită mării. Lumea încă nu avea nimic de aşteptat de la germanism în sine. Longobarzii, la rândul lor se aflau şi ei, în secolul al Vll-lea, în plin proces de romanizare. Totuşi un nou focar de cultură începea să pâlpâie în lumea anglo-saxonă, dar şi acesta venea direct din Mediterana.

NOTE

I. în sec. IV apare cuvântul *România* pentru a desemna toate ţările cucerite de Roma. Eug. ALBERTINI, *L Empire romain* în colecţia ..Peuples et civilisations", publicată sub îngrijirea lui L. HALPHEN şi Ph. SAGNAC. t IV. Paris, 1929. p. 388. Cf referatul lui A. GRENIER, Holland ROSE, *The Mediterranean in Ihe ancient nor/d,* ed. a 2-a 1934. „Revue historique", t. 173, 1934, p. 194.

---

* Împăratul romanilor (//./.).

2. Tot ea, tara îndoială, a împiedicat diarcliia de după Theodosie
să se transforme în două imperii.

2. Această supremaţie a Orientului. începând din sec. III (dar chiar
şi mai devreme), este evidenţiată de BRĂTIANU în articolul său *La*
distribution de l or et Ies raisons economigiies de la division de I Em-
pire romain, „Istros, Revue roumaine d'archeologie et d histoire an-
cienne". t. I, 1934, fasc. 2. Autorul consideră că acesta este punctul de
plecare al despărţirii Occidentului de Orient, pe care Islamul o va
desăvârşi. Cf. de asemenea, studiul *L Islam et civilisation mediter-*
rane'enne de PAULOVA în „Vestnik ceske Akademie (Memoires de
l'Academie tchcque)"', Praga, 1934.

2. P. PERDRIZET, *Scite et Landevenec,* în „Melanges N. lorga",
Paris, 1933, p. 745

2. ALBERTINI, *op. cit.* p. 365.

2. Totuşi, în 370 sau 375(7), o lege a lui Valentinian şi a **Iui**
Valens interzice căsătoriile între *provintiales* şi *gentiles,* sub pedeapsa
cu moartea *(Code Theod.* III, 14. I) Cf. F. Lot, *Les invasions germa-*
niques. Paris, 1935 (Bibi. Hist.), p. 168.

2. ALBERTINI, *op cit.,* p. 412; F. LOT, PFISTER şi GANSHOF,
Histoire du Moyen Age, t. I, p 79-90, în „Histoire gene'rale" publicată
sub conducerea lui G. GLOTZ. Deja sub Theodosie, Arbogast este co
mandant peste soldafi. Cf. LOT, *ibid,* p. 22.

2. ALBERTINI, *op. cit.,* p 332.

2. L. HALPHEN, *Les Barbares,* în „Peuples et Civilisations", t. V,
1926. p. 74.

10. ALBERTINI, *op.cit.,* p 359.

10. Asupra nomadismului se vor vedea excelentele remarci ale lui
E.-F. GAUTIER, *Genseric. roi des Vandales,* Paris, 1932, *in fine.*

10. F. DAHN, *Die Konige der Germanen, l.* VI,
1871, p. 50.

10. L. SCHMIDT, *Geschichte der deutschen Stdmme bis zum Aus-*
gang der Volkenvanderung. Die Ostgermanen, ed. a 2-a, Munchen,
1934, p. 400-403.

10. L. SCHMIDT, *op. cit.,* p. 426.

10. L. HALPHEN, *op. cit.,* p. 16.

10. Alaric ar vrea să se oprească, dar nu poate; are nevoie de
autorizaţia împăratului şi acesta se fereşte cu grijă să-i lase pe barbari
să dispună de Italia, după cum nici în Orient nu li s-a îngăduit să dis
pună de Tracia.

17. F. LOT, PFISTER şi GANSHOF, *Histoire du Moyen Age*
(coli. Glotz), t. I, p. 35.

17. C. DAWSON. *The Making of Europe* (New York, 1932) trad.
franc *Les origines de I Europe* (Paris. 1934), p. 110

17. F. LOT. PFISTER şi GANSHOF, *Histoire du Moyen Age*

(coli. Glotz), t. I, p. 43.

20. OROSE, *Adversus Paganos.* VII. 43, ed. K. Zangemeistei,
1882, p. 560; L. SCHMIDT, *op cil.,* p. 453. îi atribuie lui Athaulf
ideea unei *anliromische, nationalgotische Polilik. E.* STEIN,
Geschichle des Spătromischen Reiches, t. I, 1928, p. 403, nu spune
nimic în această privinţă, dar precizează că Athaulf, după căsătoria sa,
îi dă politicii sale o orientare *Rdmerfreundlich.*

20. F. LOT, PFISTER şi GANSHOF, *Histoire du Moyen Age* t. I,
p. 44. Desigur, L. Schmidt şi-a elaborat teza „Germanismului" lui A-
thaulf pornind de la aceste cuvinte celebre. Dacă însă Athaulf s-a
gândit să substituie Imperiului un Stat „Gotic", el nu zice „un stat în
spirit germanic"; de fapt, ar fi fost un Imperiu roman a cărui guvernare
ar fi fost asigurată de el şi de goţi. N-a realizat acest lucru pentru că a
constatat că goţii sunt incapabili să se supună legilor, adică legilor ro
mane. Acum vrea să pună forţa poporului său în slujba Imperiului,
ceea ce dovedeşte că ideea distrugerii *României* îi este străină.

20. E. STEIN, *op. cit.,* p. 404.

20. La început, confederaţii sunt cantonaţi în provinciile defavori
zate, vizigoţii în Moesia şi mai târziu în Aquitania Secunda, burgunzii
în Savoia, ostrogoţii în Pannonia. E uşor de înţeles că au dorit să le
părăsească.

20. După Hi BRUNNER, *Deutsche Rechtsgeshichte* (Leipzig, ed.
a 2-a, 1906), ti, p. 67, aplicarea regulamentelor *tercia* goţilor s-ar fi
produs la o dată posterioară. Asupra regulamentului de partaj, a se
consulta E. STEIN. *op. cit.,* p. 406.

20. F. LOT, PFISTER şi GANSHOF, *Histoire du Moyen Age* t. I,
p. 51, constată că în 423, când moare Honorius, Imperiul şi-a re
dobândit autoritatea în Africa, Italia, Galia, Spania.

20. E. STEIN, *op. cit.,* p. 482.

20. F. LOT, PFISTER şi GANSHOF, *Histoire du Moyen Age* t. I,
p. 63.

20. L. HALPHEN, *op. cit.,* p. 32.

20. E. GAUTIER, *Cens trie,* p. 233-235.

30. A. COVILLE, *Recherches sur /histoire de Lyon du IX-e
siccle* (450-800), Paris, 1928, p 121.

30. Stabilirea lor în Savoia se face conform principiului *tercia.*
După cum remarcă BRUNNER, *op.cit.,* t I, ed a 2-a, p. 65-66, sunt
nişte învinşi. Acest gen de aşezare, extins asupra vizigoţilor şi ostro-
gofilor este deci de origine romană.

30. L. HALPHEN. *op. cit,* p. 35 greşeşte când se referă la efor
turile „metodice" ale barbari/or.

30. L. SCHMIDT, *op. cit.,* p. 317. întrucât

magaziile imperiale nu
pot asigura aprovizionarea. Tot Mediterana! Doreau
să stăpânească
pământ, rămânând totodată soldaţi romani.

34. La 23 august 476. Odoacai conduce nu un popor, ci tot felul de soldafi. E rege, dar nu naţional. Pune mâna pe putere printr-un puci militar Odoacru trimite însemnele imperiale la Constantinopol, nu le păstrează pentru sine.

34. L. HALPHEN, *op. cit., p.* 45. Deşi fuseseră stabiliţi acolo în calitate de confederaţi după moartea lui Attila, în 487 ameninţaseră Constantinopolul *(ibid., p.* 46).

34. *Leltres de Saint-Avit,* ed. Peiper, MG.H.SS. Antiq. t. VI, p. 100.

34. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* II, 38

34. Nici chiar Odoacru n-a îndrăznit. Şi aceasta dovedeşte că nu e corect să credem, împreună cu Schmidt, că Alaric şi Wallia ar fi vrut sâ-i substituie Imperiului roman un imperiu germanic. Toţi cei care au deţinut puterea, ca Ricimer şi alţii, au proclamat împăraţi nişte mario nete romane. Odoacru este primul care renunţă la această practică, recunoscându-l pe împăratul de la Constantinopol.

34. F. LOT, *Les invasions, p.* 128, consideră că în ceea ce priveşte Galia este de 1/7 şi trebuie subliniat că nu cuprinde nici o regiune esenţială.

34. A. DEMANGEON şi L. FEBVRE, *Le Rhin. Problcmes d'histoire et d'economie,* Paris, 1935, p. 50 şi urm.

34. Ed. HY. Sauppe, M.G.H.SS. Antiq., 1.1, 1877.

34. Cu privire la vestigiile romane în Alsacia, Elveţia, Bavaria, a se consulta LOT, *Les invasions,* p. 217 şi 220.

34. G. des MAREZ, *Le probleme de la colonisalion franque et du regime agraire dans la Basse-Belgique,* Bruxelles, 1926, p. 25.

44 Este vorba de numele în *-baix, -stain(stein),* etc. Cf. F.LOT, *De 1 'origine et de la signification historique el linguistique des noms de lieuxen- viile et en court,* „România', t. LIX (1933), p. 199 şi urm. A se vedea de asemenea observaţiile lui M. BLOCH în „Annales d'histoire economique et sociale", 1934, p. 254-260 şi ale lui J. VANNE-RUS, în „Revue belge de philologie et d'histoire", t. XIV, 1935, p. 541 şi urm. G. KURTH în „Etudes franques", t. I, p. 262 nu prezintă aproape deloc nume france în Tourainc

45. GAMILI.SCHEG, *România Germanica,* t. I, 1934, p. 46: *Das Land zwischen Seine und Loire ist frănkisches Kulturgebiel, aber nichl mehr Siedlungsgebiel.*

45. E. STEIN. *op. cit., p. 3.* zice 50 milioane la sfârşitul secolului al III-lea.

45. C. JULLIAN, *Histoire de la Gaule,* t. V, p. 27, aprecia popu laţia Galiei în secolul al H-lea la 40 de milioane şi admite că în secolul al IV-lea scăzuse la jumătate *(ibid.* t. VII. p. 29).

45. DAHN, *Die Konige der Germanen,* t. VI, p. 50.

49. L. SCHMIDT, *op. cit.,* p. 403.

49. E. GAUTIER, *Genscric,* p. 97.

49. Historia persecutionis Africanae provinciae, I, I, ed. Halm, M.G.H.SS. Antiq. t. UI, p. 2.

52./bid,p. 138

53. E. STEIN, C«cA. «fes S/w/, «o/w. /?e/c*e.s, t. *1* 1928, p. 477 admite şi el aceeaşi cifră.

53. E. GAUTIER, *Gens&ic,* p. 141.

53. L. SCHMIDT, o/), c//., p. 168 în 406 erau stabiliţi în Germa nia Cf. în această privinţă teoria recent expusă de M H. GREGOIRE, *La patrie des Nibelungen,* „Byzantion", t. IX, 1934, p. 1-40, şi obiec ţiile formulate de M. F. GANSHOF în „Revue belge de philologie et d'histoire, t. XIV, 1935, p. 195-210. Regele lor Gundachar, vrând să se extindă în Belgia, a fost zdrobit de Aetius în 435-436. în 443, Ae tius transportă ce a mai rămas din ei în *Sapaudia.* Cf. LOT, PFISTER şi GANSHOF, *Histoire du Moyen Age,* t. I, p. 58-59. COVILLE, *op.cit.,* p. 153 şi urm. ajunge prin combinaţii arbitrare la 263 700 capete.

53. DOREN, *Italienische Wirtschaftsgeschichte* (coli. Brodnitz), t.I, 1934, p. 29

53. L. SCHMIDT, *op.cit.,p.* 293.

53. Pentru L. HARTMANN, *Das Italienische Konigreich,* t. I, p. 72 (în *Geschichte Italiens im Mittelalter,* t. I), după Dahn, Theo-doric trebuie să fi condus sute de mii de oameni.

53. DAWSON, *The making of Europe,* 1932, p. 98.

60. Pentru dispariţia limbii vizigoţilor, a se vedea GAMILLSCHEG, *România Germanica,* t. I, 1934, p. 394 şi urm. şi L. SCHMIDT, *op. cit, p.* 527.

61. MARTROYE, *Gense'ric. La conqucte vandale en Afrique et la destruction de l'Empire d'Occident,* Paris, 1907, p. 308.

61. H. ZEISS, *Die Grabfunde aus dem Spanischen Westgoten-reich,* Berlin, 1934, p. 126 şi p. 138.

61. COVILLE, *op. cit.,* p. 167 şi urm.

61. Convertirea lui Reccared datează din 589.

61. *Op. cit.,* t. V, p. 170

61. în ceea ce priveşte vocabularul împrumutat, acesta se regăseşte numai în franceză (cf. LOT, *Invasions,* p. 225 şi urm. şi GAMILLSCHEG. *op. cit.,* t. I. p. 293-295) adică acolo unde, începând din secolul al IV-lea, populaţia este în contact cu germanii. în Spania, (vizigoţi). Africa (vandali). Italia (ostrogoţi) nu s-a întâmplat nimic de felul acesta. în privinţa francezei, aportul germanic ar fi de 300 de cuvinte.

61. Spania *nu* ne prezintă populaţie care să fi

păstrat tipul ger
manic. E. PITTARD, *Lesracesetl'histoire,* 1924. p. 135.

68. GAUTIER, *op. cil.,* p. 316.
68. HARTMANN, *op. cil.,* t. I. p. 93.
68. H. BRUNNER, *Deutsche Rechtsgeschichte,* t. I, ed. a 2-a, 1906, p. 504. Remarcaţi că deşi s-au scurs abia cincizeci de ani între stabilirea burgunzilor în Galia şi întocmirea acelei *Lex Gundobada,* aceasta trădează *Slarke Einfliisse der Romischen Kullur* (Puternicele influenţe ale culturii romanice) şi este lipsită de acea *frischen germanischen Ursprimglichkeit,* care se va întâlni mai târziu în legile lombarde.
68. Ceea ce afirma F. LOT în F. LOT, PFISTER şi GANSHOF, *Histoire du Moyen Age* t. I,p. 390 despre întrepătrunderea populaţiei în perioada merovingiană, mi se pare complet inexact. Se contrazice atunci când zice, în *Les invasions,* p. 274: „Dacă din punct de vedere etnic Franţa (contemporană) cuprinde câteva elemente germanice, acestea sunt anterioare cuceririi Galiei de către Clovis"
68. Ed. B. Krusch, M.G.H.SS. rer. Merov., t. II, p 123.
68. *Das Italienische Konigreich,* t. I, din *Geschichle Ilaliens,* p. 76.
68. L. SCHM1DT, *op. cit.,* p. 151.
68. *Ibid.,*. 163.
68. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Francs.,* X, 15.
68. HARTMANN, *op. cil.,* 1.1, p. 64.
68. A se vedea scrisoarea sa către regele turingienilor pe care i-o trimite o dată cu nepoata sa CASSIODORE, *Variae,* IV, I, ediţia a 2-a, Th. Mommsen, M.G.H.SS. Antiq., t. XII, p. 114. Cf. SCHMIDT, *op. cit.,* p. 340.
68. HARTMANN, *op. cit.,* t. I, p. 261.
68. *Ibid.,* p. 233
68. PROCOPIUS, ed. Dewing *(The loeb classical Library),* t. III, p. 22-24.
68. COV1LLE, *op. cit.,* p. 175 şi urm.
68. SCHMIDT, *op. cit.,* p. 146 şi 149.
68. SCHMIDT, *op. cit.,* p. 527-528
85. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* V, 44 şi VI, 46.
86 GAUTIER, *op. cit.,* 1.1. p. 284.
87. HARTMANN, *op. cit.,* t. I. p. 284.
87. Numai câteva nume proprii sunt împrumutate de la germanici, ceea ce nu dovedeşte nimic din punctul de vedere al naţionalităţii. Au fost date pentru a linguşi.
87. *Hist. Franc. Praefatio.* ed Arndt. M.G.H. SS rer. Merov., t. I, p. 7.
87. GREGOIRE LE GRAND, *Regist.*. XIII, 34, ed. Hartmann, M.G.H. epist.,t. II, p. 397.
87. Nici nu poate fi vorba să considerăm, ca anumiţi autori, că aceşti regi au avut o politică socială cu caracter de *Konservative Halmng* faţă de instituţiile imperiale.

92. JAFFE-WATTENBACH, *Regesla pontificum Romanonim,* 1.I, ed. a 2-a, p. 212, nr. 1899.

92. S-a încercat zadarnic să Ii se păstreze un caracter germanic. A se vedea vesela poveste a carului cu boi. H. PJRENNE, *Le char â boeufs des derniers Me'rovingiens. Note sur un passage d Eginhard,* „Melanges Paul Thomas", 1930. p. 555-560.

94. Cassiodor îi numeşte oficia): *barbari* sau *mililes.* Cf L. SCHMIDT, *Zur Geschichte Râliens unter Herrschaft der Ostgoten.* „Zeitschrift fur Schweizerische Geschichte". t. XIV, 1934, p. 451.

95. Titlul său este *Flavius Theodoricus rex.*

95. SCHM/DT, *op. cit.,* p.387.

95. Gofii sunt supuşi impozitului funciar. Regele are grijă însă să aibă grâu ieftin.

98 SCHMIDT, *op. cit.,* p.292: *das gotische Volkskonigtum Theoderichs war erloschen.*

99.Totuşi, ostrogofii erau mai germanici decât vizigofii atunci când s-au stabilit în Italia. .

100. HARTMANN, *op, cit.,* t. I, p. 100.

100. GAUTIER, *op. cit.,* p. 207.

100. SCHMIDT, o/>„ *cit.,* p. 113.

100. ALBERTINI, *Ostrakon byzantin de Ne'grine (Numidia)* în „Cinquantenaire de la Faculte des Lettres d Alger", 1932, p. 53-62.

100. MARTROYE, *Le testament de Genscric,* în „Bulletin de la Socie'te des Antiquaires de France", 1911, p. 235.

100. ALBERT1N/, *Ades de vente du !■' siccle, trouves dans la re-gion de Tebessa (Algerie), ,*.Journal des Savants", 1930, p. 30.

100. R. HEUBERGER, *Ober die Vandalishe Reichskanzlei tind die Urkunden der Konige der Vandalen,* Mitteilungen des Oster. Insti tut fur Geschichtsforschung, XI Ergânzungsband, O. Redlich... Zugeeignet, 1929, p. 76-113.

100. A se vedea mai jos, cap închiderea Mediteranei Occidentale.

100. *Chronicon.* ed. Mommsen, M.G.H. SS. Antiq., t. XI, p. 184-206.

100. CH. SAUMAGNE, *Omriers agricoles ou rodeurs de cel-liers. Les Circoncellions dAfrique,* „Annales d'histoire economique et sociale", t. VI, 1934, p.353.

100. M. M. BLOCH a semnalat în „Revue historique" din martie-aprilie 1930, p. 336, cât este de eronată convingerea într-o pseudo-per-sistenfâ a germanismului.

Asupra romanizării extrem de rapide a vizigoţilor, a se vedea GAMILLSCHEG, *România Germanica,* t. I, p. 394 şi urm.

111. LOT, *La fin du monde antique et le debut du Moyen Age.* în colecfia "TEvolution de l'humanite", Paris, 1927, p. 329: Reccesvintb, pe la 630 adopta costumul bizantin.

112. LOT, *op. cil.,* p. 329.

112. Ungerea regală este atestată de Wamba în 672, dar este fără
îndoială mai veche şi datează poate de la Reccared (586-608), M.
BLOCH, *Les rois thaumaturges,* 1924, p. 461.

112. Text din cel de al 30-lea canon al celui de al Vl-lea Sinod de
la Toledo, citat de Z1LEGLER, *Church and State in l'isigothic Spain.*
1930, p. 101.

112. F. LOT, *op. cit.,* p. 329.

116. ZIEGLER, *op. cit.,* p.

126.

Ml. Op. cit., p. 329.

118. P. GUILHIER MOZ, *Essai sur l origine de la noblesse en*
France au Moyen Age, 1902, p. 13, n. 55.

118. A se vedea relatările foarte amănunţite în COVILLE, *op. cit.,*
p. 77-238.

118. în 443, în *Sapaudia,* COVILLE, *op. cit.,* p.
109.

118. HARTMANN, *op. cit.,* 1.1, p. 218-219.

118. L. SCHMIDT, *op. cit.,* p. 169 şi p. 178.

118. *Lex Gimdobada,* X, ed. R. de Salis, M.G.H. Leges, t. II',
p. 50.

124. Acesta este punctul de vedere susţinut în special de H.
BRUNNER în *Deutsche Rechtsgeschichte,* şi G. WAITZ în *Deutsche*
Verfassungsgeschichte.

124. Când un rege al Austrasiei se suie pe tronul întregului regat,
se grăbeşte să se stabilească la Paris. F. LOT, *Les invasions,* p. 208.
Observaţiile arheologice ale lui ABERG, *Die Franken und Westgothen*
in der Volkenvandenmgszeit, Upsala, 1922 şi cele filologice ale lui
GAMILLSCHEG, *România Germanica,* 1.1, p. 294, dovedesc că, de la
mijlocul sec. Vl-lea, francii din Galia nu mai exercită nici o influenţă
asupra regiunilor germanice.

124. R. BUCHNER, *Die Provence in Merowingischer leit,* 1933,
p. 2, n. 5. După acest autor, Clovis se deosebeşte Je ceilalţi regi ger
manici pur mediteraneeni, pentru că el are în vedere simultan Medi-
terana şi regiunile locuite de germanici. El nu-şi dă seama că, din acest
punct de vedere, atitudinea sa, şi mai ales aceea a succesorilor săi, este
exclusiv defensivă.

124. G. R1CHTER, *Annalen des frănkischen Reichs im zeitaler*
der Mermvinger (1873), p. 48 şi F. LOT, PFISTER şi GANSHOF, *His-*
toire du Moyen Age, t. I, p. 205.

124. RICHTER,o/>. *cit.,* p. 61.

129. *Ibid.,* p. 63.

l30./bid.p.

102.

131. *Ibid.* p.

160.

m.lbid. p.

165.

Ml. Ibid., p.

177.

134. Agenţii regelui merovingian se numesc *jiidices* ca şi cei ai împăratului.

134. H. von SYBEL, *Entstehung des Deutschen Konigthums,* ed. 2-a, 1881, a văzut clar acest lucru. A se vedea polemica susţinută împotriva sa de către G. VVAITZ, *Deulsche l'erfassungsgeschichte, i.* II, partea I, ed. 3-a, 1882, p. 81 şi urm.

134. WA1TZ, *op. cil.,* t. II, partea a 2-a, ed. a 3-a, p. 273, explică refuzul germanicilor de a plăti impozitul personal pentru că este con siderat ca fiind incompatibil cu *ingenuitas.* Dar acest lucru nu are nici un caracter germanic. Citează, n. 3, un text dintr-un sinod care îl do vedeşte categoric.

134. WAITZ, *op. cit.,* t. II, partea a 2-a, ed. a 3-a, p. 122 şi ur mătoarele, încearcă să dovedească faptul că funcţionarii merovingieni nu sunt romani. Nu mai există separaţie între sfera militară şi cea ci vilă; regele îi convoacă, ei nu au leafă! El mărturiseşte de altfel că sistemul administrativ era străin germanicilor (p. 124) şi-i uită pe funcţionarii sclavi şi romani.

134. BRUNNER, *op. cit,* t. II, ed. a 2-a, p. 77-80.

134. *Ibid,* p. 364-365.

134. F. LOT, PFISTER şi GANSHOF, *Hisloire du Moyen Age.* t. I, p. 271.

134. H. BRESSLAU, *Handbuch der Urkundenlehre,* t. I, ed. a 2-a, 1912, p. 360-362.

134. WAITZ, *op. cit.,* t. II, partea a 2-a, ed. a 3-a, p. 241.

134. Ceea ce spune WAITZ, *op. cit.,* t. II, partea I, ed. a 3-a, p. 205 şi urm. despre caracterul germanic al regelui este lipsit de orice pertinenţă.

134. LOT, PFISTER şi GANSHOF, *Histoire du Moyen Age,* t 1, p. 200, n. 98.

145. Deşi cuvântul "ban'[1] desemnează puterea, el nu este ger manic. Vechiul cuvânt militar s-a păstrat şi asta este tot.

145. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* VI, 46: WAITZ, *op. cit.,* t. II, partea I. ed. a 3-a, p. 212 îl citează pe GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* IX, 8: *agendo contra vohmtate vestram atque militate m publicam.*

145. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* V, 25; VI, 37; IX, 13; IX. 14: X, 19.

145. Cf. situaţia la angl<. a.\oni. A se vedea W. STUBBS, *His toire constitutionnelle de l'/ln^leterre,* ed. şi trad. franceză de G. LEFEBVRE şi Ch. PETIT-DUTAILLIS, 1.1, 1907, p. 183.

145. împărţirea statelor nu se întâlneşte decât la franci, poate pen tru că în momentul succesiunii lui Clovis nu mai există împărat în Oc

cident şi că în orice caz, francii nu-şi mai amintesc. în acel moment, de
împărat.

150 Theodebert s-ar fi gândit să atace Bizanţul. LOT, PF1STER şi GANSHOF. *Histoire du Moyen Age.* t. I, p. 208.

151. Nici un fel de ereditate a funcţiilor. Regele alege pe cine
vrea, ca şi împăratul.

151. DAHN, *op. cil.,* t. VI, p. 290.

151. H. PIRENNE, *Le cellarium fisei. Academie royale de Bel-*
gique, „Bulletin de Ia Classe des Lettres et des Sciences morales et
politiques", seria a 5-a, t. XVI, 1930, Nr. 5-7, p. 202.

151. GREGOIRE DE TOURS. *Hist. Franc.* III, 34.

151. H. PIRENNE, *Liberte et propriete en Flandre du Vlf au X7*
sicrie. Academie royale de Belgique. „Bulletin de la Classe des Let
tres", 191 l, p. 522-523.

151. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* V. 28.

157. FUSTEL DE COULANGES, *Les transformations de la*
royautependant l'e'poque carolingienne, p. 19.

158. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* VI, 42.

158. *Ibid,* VI, 45; VII, 9; VII, 15.

158. S. DILL, *Roman society in Gaul in the Merovingian Age,*
1926, p. 280.

161.Ge.sta *Dagoberti regis.* c. 17, M.G.H.SS. rer. Merov., t. II, p. 406.

162. RICHTER, *op. cit..* 1.1, p. 98.

162. *Ibid.* p. 161.

162. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* V, 38.

162. DAHN, *Konige der Germanen,* t. VI, p. 290.

162. DAHN, *op. cit.,* t. VI, p. 260.

162. *Ibid,* p. 275.

162. *Carmina.* VI, 5, ed. Krusch, M.G.H. SS. Antiq., t. IV, p. 136
şi urm.

162. Didier de Cahors a fost vistiernicul regelui şi prefectul Mar-
siliei, sfântul Ouen referendar în Neustria.

162. H. BRESSLAU, *op. cit.,* t. I, ed. a 2-a, p. 364-367, citează
referendari deveniţi episcopi. A se vedea de asemenea H. SPROEM-
BERG, *Marculf tind die frânkische Reichskanzlei.* Neues Archiv, t.
XLVII, 1927, p. 124-125. LOENING, *Geschichte des Deutschen Kir-*
chenrechts, t. 11, 1878, p. 262 vede foarte just că statul este laic, dar
greşeşte în modul în care explică faptul. A se vedea şi DAWSON, *op.*
cit., p. 221-222.

162. DUCHESNE, *lEgliseau Vt siccle,* 1925, p. 528.

162. Cf. ciudata întâmplare povestită de GREGOIRE DE TOURS,
Liber vitae patrum. VI, 3, M.G.H. SS. rer. Merov., t. I, p. 681-682.
Există aici o combinaţie de alegere casată de rege, care totuşi îl nu
meşte pe candidatul dorit. în schimbul unor bogate daruri, şi care apoi
dă un banchet în oraşul episcopal. De fapt, totul depinde de rege. A se

vedea *ibid.,* p. 727 şi urm., viafa sfântului Nicet. episcopul de Trcves, numit de un rege, exilat de un altul, reînscăunat de un al treilea

173. GREGOIRE DE TOURS, *f/ist. Franc,* III, 25.

173. A se vedea opera lui Grigore cel Mare care datează, este
adevărat, după iustinian. E suficient să citim scrierile lui Marius d"A-
venches (t594), ale (ui Victor Tonnennensis (t569), ale lui Jean de
Biclaro (f590) ca să ne dăm seama că pentru ei Imperiul există în con
tinuare. Cf EBERT, *Histoire de la litterature du Moyen Age en Occi
dent,* trad. AYMER/Cşi CONDAM/N, 1.I, 1883, p. 618.

173. Theodebert îi scrie lui Iustinian exprimându-se în termenii
cei mai umili cu putinfă.
A. VAS/UEV, *Histoire de l'Empire byzantin,* trad. franc, Paris, 1932, 1.1, p. 203, n. 2.

176. BUCHNER, *Die Provence in Merowingischer Zeit,* 1933,
p.3.

176. HARTMANN, *op. cit.,* t. I, p. 229; F. LOT, *La fin du monde
antique, p.* 303.

176. A. VASIL/EV, *op. cit., 1.1,* p. 178.

176. HARTMANN, *op. cit.,* 1.1. p. 261.

176. F. KIENER, *Verfassungsgeschichte der Provence,* 1900,
p. 22.

176. HARTMANN, *op. cit,* 1.1, p. 289-290.

176. Jbid.p. 301.

176. LOT, PF/STER şi GANSHOF, *Histoire du Moyen Age,* t. I,
p. 157, îl descriu ca pe un om însufleţit de idei cavalereşti şi dorind sa
şi salveze poporul. HARTMANN, *op. cit.,* t. I, p. 302 mi se pare a fi
mai lucid atunci când spune că s-a identificat cu poporul numai în
măsura în care aceasta îi servea interesele.

176. HARTMANN, *op. cit..* 1.1, p. 328.

176. RICHTER, *op. cit.,* p. 57-58.

186. Leovigild, succesorul lui Athanagild (567), îi solicită îm
păratului Justin IJ să-i confirme suirea pe tron. F. LOT, *La fin du
monde antique,* p. 310.

186. VASILIEV, o/>. *cit.,* t. I. p. 181.

186. VASILIEV, *op. cit.,* 1.1, p. 220-221.

186. *Ibid.* p. 261.

186. HARTMANN, *Geschichte Italieni im Mittelalter,* t. II, partea
I, 1900, p. 58 şi urm.

186. GASQUET, *L'Empire byzantin et la monarchie franque,*
p. 198.

186. In 587 deja, ducele Gontran fusese trimis ambasador pe lângă
împăratul Mauriciu. A se vedea GASQUET, *L 'Empire byzantin ei la
monarchie franque,* p. 185 şi urm.

186. HARTMANN, *op. cit.,* t. II, partea I, p. 72.

194. Chiar în Italia această întoarcere părea probabilă, din moment ce, în 590, patriarhul Aquileu propune să se amâne până în momentul reîntregirii, soluţionarea dificultăţilor care existau între el şi Roma cu privire la cele trei capitole HARTMANN, *op. cit.,* t. II, p. 89.

195. VASILIEV, *op. cit.,* t. I, p. 263.

195. HARTMANN, *op. cit.,* t. II, p. 176.

195. HARTMANN, *op. cit.,* t. II, partea a 2-a, 1903, p. 198, n. 2.

195. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* VI, 24.

195. Se pare că se mergea la Constantinopol pentru studii medi
cale. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* X, 15.

200. HARTMANN, *op. cit.,* t. II, partea I, p. 85.

200. DAWSON, *op. cit.,* p. 221.

201. Capitolul II

SITUAŢIA ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ DUPĂ NĂVĂLIRI ŞI NAVIGAŢIA MEDITERANEANĂ

1. PERSOANELE ŞI PĂMÂNTUL

Regimul persoanelor şi al pământului de dinaintea năvălirilor a rămas neschimbat după acestea în *România.* Au avut loc desigur jafuri, violenţe. în *Carmen de providen-tia divina,* operă scrisă în sudul Galiei la sosirea vizigoţilor lui Athaulf, ravagiile provocate de ei sunt comparate cu o inundaţie'. Dar după furtună, revine calmul. Paulin de PeIJe, pe care invazia 1-a ruinat şi care a fugit din calea invadatorilor, povesteşte că a fost salvat de un got; acesta a cumpărat de la el o mică proprietate ce-i mai rămăsese, lângă Marsilia[2]. Nimic nu ar putea ilustra mai bine faptul că echilibrul se substituie jafului. Iată deci o moşie părăsită pe care năvălitorii nu pun mâna. De îndată ce li se acordă „ospitalitatea", de îndată ce popoarele germanice se instalează, reapare stabilitatea. Cum s-a produs trecerea aceasta? Se poate presupune că germanicii şi-au luat partea leului. Dar aceasta n-a produs o adevărată răsturnare. Nu a antrenat nici o remaniere privind sistemul de proprietate asupra pământului. Nu a introdus nici un nou mod de cultură. Colonii romani rămân legaţi de pământul de care îi fixase impozitul. Acum, în loc să-l plătească unui stăpân roman, îl plătesc unuia germanic. Sclavii sunt împărţiţi. în ceea ce-i priveşte pe ţărani, n-au simţit o mare deosebire. în nici o zonă din *România* nu se remarcă substituirea, atât de vizibilă în Anglia, a unui sistem de cultură cu altul.

Domeniile imperiale au trecut la fiscul regal, fără altă modificare[3]. Marea proprietate galo- sau hispano- sau

italo-romană s-a păstrat. Continuă să existe moşii imense. Se cunosc unele care aveau I 200 de sclavi. Marii proprietari şi-au păstrat *villae*-\e, castelele lor întărite. Cât despre moşiile Bisericii, importante încă din epoca romană, s-au menţinut fără schimbări. Arianismul nu a modificat câtuşi de puţin situaţia anterioară.

Chiar în cazul vandalilor s-a produs o simplă substituire, noii proprietari înlocuindu-i pe cei vechi. Vandalii au trăit în oraşele romane exact aşa cum trăiseră romanii înaintea lor.

M. Albertini a demonstrat că regimul pământului, prestaţiile în natură, cum ar fi cele de ulei datorate statului, nu au variat în Africa după cucerire[4].

Dacă totuşi au avut loc unele schimbări de statut, dacă s-au implantat unele uzanţe comunitare necunoscute de romani, acest lucru s-a petrecut exclusiv în ţările colonizate din nordul extrem al Imperiului.

Aşadar totul se menţine intact. Impozitele funciare care se păstrează atestă de altfel faptul că nu s-a produs nici o răsturnare profundă.

în ceea ce priveşte organizarea moşiei, ea se menţine neschimbată. Pământul este încredinţat unor *conductores* care îl iau în arendă şi percep redevenţe de la coloni.

Pe de altă parte, tot sistemul de arende roman se păstrează şi el sub formă de arende provizorii şi de beneficii. Actele rămase ne prezintă contracte permanente, un întreg sistem de proprietate identic, sau aproape, cu cel roman.

Marea proprietate funciară îşi păstrează întreaga vigoare. Gregoire de Tours[5] ne vorbeşte despre un oarecare Chrodinus care întemeiază *villae,* plantează viţă-de-vie, construieşte clădiri şi organizează culturi pentru a le da episcopilor.

Papa Grigore cel Mare, punând în ordine averile Bisericii romane, reconstituie exact sistemul anterior.

Marile domenii ale Bisericii sunt administrate tot de *conductores* care plătesc o rentă, astfel încât călugării nu au a se îngriji decât *de sola anima*[6].

Aceşti *conductores,* ca şi *juniores* de pe moşia episcopului de Mans, de la Ardin[7], în Poitou, sunt laici;

răspund de redevenţe, avansează proprietarului totalul acestora, fin socotelile, ştiu deci să scrie.

Aproape totdeauna, prestaţiile sunt sub formă de bani, ceea ce dovedeşte că există încă o circulaţie de bunuri, o piaţă, vânzări şi cumpărări. încă nu a apărut economia de tip *curtes,* proprie Evului Mediu.

în Provence, în epoca merovingiană, sistemul de concesionare a pământului este întru totul roman[8]. în această provincie nu există pare-se decât mici moşii stăpânite de coloni. în nord dimpotrivă, vedem rolul jucat de *terra in-dominicata.* Registrul de cadastru din Saint-Vincent de Mâcon conţine, pentru epoca regelui Gontran (561-592), o listă de *servientes* aparţinând acestui domeniu care este exploatat prin munca sclavilor şi corvezile arendaşilor de pământuri în curs de defrişare[9].

Se mai practică transportul unor mari cantităţi de cereale, în 510, Theodoric trimite uriaşe cantităţi de grâne în Provence, ca urmare a ravagiilor făcute de război[10]; este de asemenea cunoscut faptul că Grigore cel Mare centraliza produsele domeniilor Bisericii.

E cert că în acea epocă marea moşie producea încă venituri mari în bani. în 593, Dinamius i-a trimis din Provence lui Grigore cel Mare 400 *so/idi";* peste doi ani, acelaşi papă aşteaptă sosirea unor veşminte şi sclavi anglo-saxoni care vor fi cumpăraţi în Provence cu produsele moşiilor sale[12]. De asemenea, în 557, papa Pelagius aşteptase ajutoare din Provence pentru a atenua mizeria de la Roma'[3].

Comerţul cu grâu continuă în mod normal. în ciuda imenselor sale resurse, Grigore cel Mare mai cumpără grâu'[4].

în 537-538, se vede că în Istria un *peregrinus accep-tor* face importante cumpărături; nu poate fi decât un negustor de grâu'[5].

Africa şi-a păstrat probabil şi sub vandali prosperitatea pe care i-o conferă producţia de ulei şi cereale, întrucât bizantinii găsesc zona prosperă când se întorc.

Se pare că nici în Galia nu s-a instaurat barbaria. Cultura viţei-de-vie s-a păstrat în zonele unde se practica pe vremea romanilor. Citindu-I pe Gregoire de Tours, nu avem deloc impresia unei decadenţe, căci într-o ţară pustiită n-ar exista proprietari bogaţi.

Păstrarea valorii monedei romane este de altfel o dovadă indirectă privind stabilitatea situaţiei economice.

Cât despre clasele sociale, ele au rămas neschimbate.

în pătura superioară se află oamenii liberi *(ingenui)*[16] şi în primul rând o aristocraţie alcătuită din mari moşieri *(senatores)*[17]. De altfel, această clasă de oameni liberi constituie probabil o simplă minoritate.

Pătura inferioară e reprezentată de coloni, numeroşi mai ales la vizigoţi, de „lites"* şi de liberţi[18].

Există încă mulţi sclavi. După cum se va vedea mai departe, aceştia sunt mai ales barbari străini, anglo-saxoni şi alţii, prizonieri de război.

Mai este şi populaţia urbană despre care vom vorbi mai târziu.

Pe marile moşii se găsesc ateliere în care femeile torc şi unde alţi meşteşugari, sclavi sau şerbi, îşi practică meseria. Aceeaşi era situaţia şi în ultimele secole ale Imperiului[19].

Populaţia a păstrat amprenta pe care i-a imprimat-o fiscalitatea, deşi fiscalitatea a scăzut mult prin reducerea aproape completă a cheltuielilor militare şi administrative, în acest sens, cucerirea germanică a fost poate o binefacere pentru popor. în rezumat, în această perioadă marele domeniu a rămas elementul economic şi social esenţial. Astfel, baza economică a feudalismului este gata constituită. Raporturile de subordonare faţă de marii proprietari, stabilite în cazul majorităţii oamenilor, nu se manifestă deocamdată decât în dreptul privat. între rege şi supuşii săi încă nu s-a interpus un senior. Pe de altă parte, chiar dacă organizarea societăţii este mai ales agrară, ea nu este exclusiv agrară. Comerţul şi oraşele joacă un rol considerabil în viaţa economică, socială şi intelectuală.

2. NAVIGAŢIA ORIENTALĂ. SIRIENI ŞI EVREI.

Dintre cele două părţi ale Imperiului, cea greacă a avut totdeauna o civilizaţie mai avansată decât cea latină. Inutil să mai insistăm asupra acestui fapt evident.

---

* La franci, clasa intermediară între aceea a oamenilor liberi şi acea a şerbilor *(ni.)*

Pe mare, Occidentul şi Veneţia îşi împart supremaţia. Siria, unde sosesc caravanele din India, China şi Arabia, este de asemenea deosebit de activă.

Sirienii sunt pe vremea aceea cărăuşii mărilor, aşa cum vor fi olandezii în secolul al XVII-lea. Cu ajutorul lor se exportă mirodeniile şi produsele industriale ale marilor oraşe orientale: Antiohia, Damasc, Alexandria etc. îi găsim peste tot, în toate porturile, dar şi în interiorul ţărilor.

în timpul Imperiului, fac comerţ în Alexandria, la Roma, în Spania, în Galia, în Britania şi până la Carnun-tum pe Dunăre[20].

Invaziile nu au modificat câtuşi de puţin această situaţie. Poate doar Genseric, din cauza pirateriei la care s-a dedat, a jenat puţin navigaţia, dar după ei constatăm că aceasta şi-a reluat din plin activitatea.

Salvian (tcirca 484), generalizând ceea ce vede la Marsilia, vorbeşte despre nişte *negociatorum et Syrico-rum omnium turbas quae majorem ferme civitatum uni-versarum par tem occupant*[21].

De altfel, arheologia confirmă această expansiune siriană, iar textele sunt şi mai semnificative".

în secolul al Vl-lea, orientalii sunt foarte numeroşi în sudul Galiei. Sfântul Cezarie, episcop de Ades (t542), afirmă că a compus pentru popor cântece religioase în limbile greacă şi latină[2j]. Grecii erau însă la fel de numeroşi şi în nord, din moment ce Gregoire de Tours vorbeşte despre negustorii greci de la Orieans care îi ies în cale regelui cântând[24]. în viaţa sfintei Genoveva (t512) ni se relatează că sfântul Simeon Stilitul (t460) le-ar fi pus întrebări despre orientali unor *negociatores euntes ac redeuntes*[25].

Alături de aceşti negustori care circulau neîncetat, existau şi mulţi care se stabileau[26]. Sunt menţionaţi în mai multe inscripţii: una provine din capela Saint-Eloi din Eure[27], nu departe de estuarul Senei; sirianul despre care este vorba făcea probabil comerţ cu Bretania.

Printre aceşti negustori, existau oameni foarte bogaţi care se stabileau în ţara în care făcuseră avere. Gregoire de Tours relatează povestea unui *negociator* din Bor-

deaux[28] care avea o casă mare unde exista o capelă conţinând relicve şi care oferă 100, apoi 200 de monede de aur ca să nu-i fie luate. Sau, la Paris, un oarecare Euse-bius *negociator, genere Syrus*[29] care, cu mult aur, cumpără scaunul de episcop, apoi, preluând *scola* predecesorului său, şi-o constituie pe a sa proprie împreună cu sirienii. Aceasta denotă că erau foarte numeroşi. Dar evident, cei mai mulţi se află în sud.

Populaţia oraşului Narbonne, în 589[30], este compusă din goţi, romani, evrei, greci şi sirieni.

Din păcate nu avem asemenea surse de informaţie în ceea ce priveşte Italia, Africa şi Spania, dar e imposibil ca ceea ce este valabil pentru Galia să nu se aplice şi în aceste regiuni. Printre comercianţii de dincolo de mare *(transmarini negociatores),* despre care vorbeşte Theo-doric şi la care se referă legea vizigoţilor, trebuie să fi existat atât sirieni cât şi greci. Se ştie din *Vita Patrum Emeritensium* că negustorii greci sosesc pe mare din Orient în Spania *{negociatores graecos in navibus de Orientibus advenisse)* (c. 570)[31].

Procopie semnalează existenţa, la Neapole, pe vremea lui Belizarie, a unui mare negustor sirian Antiochus care este şeful partidului roman'[2]. Se ştie, pe de altă parte, că mai mulţi din aceşti sirieni se află în împrejurimile Parisului'[3]. Duchesne^[4] citează un preot sirian monofizit care circula prin Galia pe la 560 şi îl cunoştea pe sfântul Nizier, episcop de Lyon (f 573), care se lasă convins de el că împăratul este nestorian.

în Galia se mai exercită şi influenţele egiptene: astfel se explică popularitatea anumitor sfinţi egipteni în Galia[35], faptul că bisericile locale se bucură de un drept de azil la fel de dezvoltat ca şi cel al bisericilor din Egipt precum şi, desigur, prezenţa unui stilit la Yvoy'[6].

Sirienii şi grecii nu sunt însă singurii orientali veniţi ■n Occident. în afară de ei, şi aproape la fel de numeroşi, sunt evreii. Şi ei erau răspândiţi peste tot încă înainte de năvălirile barbare şi rămân pe loc după ele.

La Neapole, în timpul asedierii oraşului de către Belizarie, evreii constituie o mare parte a păturii negustoreşti din oraş' . încă de pe vremea lui Theodoric, aceştia sunt

numeroşi; la Roma şi Ravenna, populaţia distrugându-le sinagogile, regele intervine în favoarea lor şi-i condamnă pe creştini să repare stricăciunile pe care le-au pricinuit[38]. Mai târziu, găsim evrei la Palermo (598)[39], la Terracino (591)*, la Caliari în Sardinia (598), şi trebuie să fi fost numeroşi de *vreme* ce peste tot posedă sinagogi.

Există de asemenea în Spania, la Merida, unde episcopul îi primeşte ca şi pe creştini[4']. *Lex Wisigothorum* se ocupă de ei[42]. Se mărgineşte la a-i împiedica de la propaganda religioasă. E clar că au acelaşi statut pe care îl aveau în Imperiu, din moment ce legea vizigoţilor *precizează,* că trăiesc conform legii romane[43]. Mai târziu, legile privind persecuţiile dovedesc că erau foarte numeroşi. Tot astfel şi în Italia[44]. Fireşte, datorită lui Gregoire de Tours suntem mai bine informaţi în ceea ce priveşte Galia. Există evrei la Clermont, Paris, Orleans, Tours, Bourges, Bordeaux, Arles[45]. Centrul lor este Marsilia. Acolo se refugiază când sunt persecutaţi[46]. Li se poate aprecia numărul având în vedere că numai la Clermont, 500 s-au convertit[47]. Şi după secolul al Vl-lea situaţia rămâne aceeaşi. La mijlocul secolului al Vll-lea, *VitaSancti Sulpicii*[4S] le menţionează prezenţa la Bourges.

Chiar dacă populaţia locală nu-i iubeşte[49], la început autorităţile nu-i supără cu nimic. în 582 totuşi, în Galia, regele îi converteşte cu forţa[50]. S-ar părea că Heraclius l-ar fi rugat pe Dagobert să-i boteze[51]. Unii acceptă să se convertească[52], alţii fug la Marsilia unde sunt lăsaţi în pace. Uneori (i se reproşeazf. câte un sacrilegiu[53]. La Bourges, în prima jumătate a secolului al Vll-lea, sfântul Sulpice botează *un* mare număr de evrei[54]. La Clermont, episcopul Avit botează câţiva, ftră însă a recurge la metode coercitive[55]. Chilperic a botezat şi el evrei[56]; unul 'dintre ei, refuzând, a fost încarcerat. Dar Grigore cel Mare, în 591, îi mustră pe laicii din Arles şi din Marsilia care îi botează pe evrei cu forţa[57]. De asemenea, îl blamează pe episcopul de Terracino care i-a expulzat din sinagogile lor. Trebuie, zice el, să-i convingem cu duhul blândeţii[58]. Nu pretinde nici măcar să fie opriţi de către episcopul de Neapole să muncească în zilele de sărbătoare bisericească[59]. Singura restricţie p£ care acceptă să le-o im-

punã este sã nu aibã sctavi creştini[60]. îi cere Brunhildei sã emitã o lege prin care sã ii se interzicã acest lucru[61].

Unele sinoade, ca cel din Clermont, în 535, îi opresc de la funcţia de judecător[62]. Multe sinoade merovingiene, stipulează interdicţia căsătoriilor între evrei şi creştini, prezenţa creştinilor la banchetele evreilor, posedarea de către evrei de *mancipia Christiana.* Un edict din 614 le interzice să intenteze acţiuni publice împotriva creştinilor[63].

în Spania, după ce Reccared se converteşte, legislaţia împotriva lor se înăspreşte. Sisebut (612-621) îi sileşte pe unii să se creştineze, ceea ce îl face pe Isidor[64] să-1 dezaprobe. Chrutela (636- 640) ordonă să nu mai existe decât creştini în regatul său. Reccesvinth (649-672) interzice circumciziunea, sabbatul, sărbătorile evreieşti. Er-vige (680- 687) le porunceşte evreilor să se lepede de iudaism în decurs de un an, astfel li se va confisca averea şi vor fi exilaţi. Egica (687-702) le interzice comerţul cu străinătatea şi cu creştinii. în 696 izbucneşte o răscoală populară împotriva evreilor; ca urmare a acesteia, toţi sunt declaraţi sclavi ai creştinilor. Isidor de Sevilla a şi compus împotriva lor un *contra Judaeos[6]**. Oferiseră bani lui Reccared care însă i-a refuzat[66]. După persecuţia lui Sisebut, o mulţime de evrei s-au refugiat în Galia[67].

Anumiţi evrei erau marinari sau cel puţin proprietari de corăbii[68]; alţii posedau moşii cultivate de coloni sau de *originarii®;* alţii erau medici[70]. Imensa lor majoritate se ocupă însă cu comerţul şi cu camătă. Mulţi erau negustori de sclavi, la Narbonne[71] de exemplu.

Unii fac comerţ pe mare[72]. Gregoire de Tours îi citează pe unii care vând mirodenii la Tours la un preţ prea ridicat şi aceasta cu complicitatea episcopului[73]. La Paris, evreul Priscus, *familiaris* al regelui Chilperic, este furnizorul de mirodenii al regelui[74], dacă nu cumva chiar bancherul său, întrucât cuvântul *species* utilizat de Gregoire de Tours pare a avea în anumite contexte sensul de nu-merar ". In *Gesta Dagoberti* se vorbeşte despre un *negociator* Salomon care este evreu. Dar mulţi - fără îndo-•ală majoritatea - sunt bancheri şi un mare număr dintre aceştia par a fi bogaţi.

Printre *transmarini negociatorcs* la care se referă Cassiodor şi legea vizigoţilor, alături de sirieni şi evrei, existau desigur şi africani. Cartagina era un oraş mare, o etapă în navigaţia spre Orient, şi de acolo proveneau probabil cămilele utilizate în Galia[77] ca vite de povară.

Navigaţia este, fireşte, mai activă în Mediterana, dar este de asemenea importantă ia Bordeaux şi Nantes, de unde se îndreaptă prin Atlantic spre insulele britanice -cu care se face un comerţ activ de sclavi - şi spre Gali-cia[78]. Navigaţia Belgiei, atât de activă sub romani[79], a avut mult de suferit de pe urma invadării Angliei de către anglo-saxoni, dar n-a dispărut. Tiel, Duurstede şi Quen-towic menţin o mişcare maritimă pe care o alimentează poate postăvăria flamandă[80]. Aici însă comerţul este, pare-se, în mâinile localnicilor[81]. Galia are mai multe porturi la Mediterana. Alături de Marsilia există Fos[82], Narbonne, Agde, Nisa.

. Sistemul de organizare roman pare a se fi păstrat. De-a lungul cheiurilor - *cataplus** - se ţine un fel de bursă. La Fos, de exemplu, se afla un antrepozit al fiscului, în Italia, ştim că sub domnia lui Theodoric, tot felul de funcţionari se preocupă de reglementarea comerţului[84]. De asemenea, în Spania există *thelonearii* constituiţi special pentru *transmarini negociatores.* Comercianţii bizantini, introduşi în Cartagina după recucerire[85], au exercitat probabil o oarecare influenţă în toată Marea Tireniană.

Toate documentele dovedesc că ar fi o eroare să considerăm că acest comerţ se ocupă numai cu obiecte de lux. Arheologia nu ni le-a păstrat decât pe acestea, iar *Liber Judiciorum* vizigotic vorbeşte despre un *transma-rinus negociator* care aduce aur, argint, veşminte şi tot felul de obiecte de lux[86]. S-ar mai putea cita multe alte lucruri: obiectele din fildeş de provenienţă egipteană reprezentate în tezaurele noastre[8], tunica liturgică brodată de la Saqqesara[ss], pungile pentru bani din Fenicia[89], care după Gregoire de' Tours erau de folosinţă curentă în cercul negustorilor, precum şi pânzeturile orientale cu care se împodobeau altarele[90]. Fără îndoială, marele lux era exclusiv oriental şi.moda de la Constantinopol dădea tonul, aşa cum azi îl dă cea de la Paris; se ştie că mero-

vingienii trăiau în mare lux. Avem multe texte care ne informează că atât bărbaţii cât şi femeile ~ purtau haine de mătase. Şi această mătase de unde poate veni dacă nu din Orient? Până în momentul când lustinian hotărăşte să se fabrice mătasea în Imperiu, ea trebuia adusă tocmai din China.

Tot din Orient vin şi articolele de lux pentru masă. Gregoire de Tours[9'] vorbeşte despre vinurile din Siria exportate prin portul Gaza[94]. Se găseau pretutindeni şi în cantitate mare. Tot Gregoire de Tours povesteşte că o văduvă din Lyon ducea în fiecare zi o măsură de vin pe mormântul soţului ei[95] şi tot el semnalează pe de altă parte că la Tours trimitea pe cineva la prăvălie să cumpere vin ca să-şi cinstească musafirii[96] Aşadar, vinul sirian se găsea în comerţul obişnuit. Poate că despre acest vin este vorba într-o scrisoare a lui Didier de Cahors prin care îl anunţa pe Paul, episcopul de Verdun, că-i expediază zece butoaie de vin de Falerno[97], ceea ce indică o intensă circulaţie internă a mărfurilor[98].

Mai existau şi alte băuturi de lux. în 597, Grigore cel Mare îi scrie episcopului de Alexandria despre o băutură numită *Cognidium* ; aceasta este exportată de nişte negustori stabiliţi la Alexandria, după cum se poate deduce din scrisoare.

Existau desigur şi produsele alimentare importate din Orient. în orice caz, asceţii mâncau în timpul postului mare nişte ierburi amare importate din Egipt. Gregoire de Tours ne vorbeşte despre un pustnic de lângă Nisa care se hrănea doar cu nişte rădăcini ce i se aduceau de la Alexandria[100].

Acest fapt presupune un comerţ a cărui amploare depăşeşte simplul import de bijuterii şi îmbrăcăminte. Marea afacere a comerţului oriental, cea care îi conferea un caracter cotidian, este importul de mirodenii[101]. Nu putem insista îndeajuns asupra importanţei mirodeniilor. Imperiul roman primise tot felul de mirodenii din India, Arabia, China. Ele aduseseră prosperitate unor oraşe ca Palmira şi Apamea. Pliniu cel Bătrân apreciază la circa 100 de milioane de franci actuali* suma pe care Imperiul

* 1935 <„.,).

o plătea anual pentru a le achiziţiona din India, Arabia şi China. Răspândirea lor în Imperiul roman n-a fost întreruptă de năvăliri. Ele continuă înainte ca şi după năvăliri să facă paite din alimentaţia curentă[10]'.

Ne putem da seama de acest lucru şi din tratatul lui Anthim, medic grec izgonit din Bizanţ în 478 şi trimis de Theodoric ca ambasador la curtea lui Thierry I, regele Austrasiei(51I-534)'°\

O diplomă acordată abaţiei Corbie la 29 aprilie 716 de către Chilperic al /l-lea lămureşte pe deplin această problemă[104]. Acest act confirmă documente similare semnate de către Clotaire al III-lea (657-673) şi Childe-ric al II-lea (673-675). Suveranul îi dă abaţiei Corbie autorizaţia să ridice mărfuri din *cellarium fisei* din localitatea Fos. Putem citi următoarea enumerare:

10 livr d ulei
30 măsur *ie garum* (un soi de
30 livr d piper
150 livr d chimion
2 livr d cuişoare
1 livr d scorţişoară
2 livr d nard
30 livr d *costum* (plantă
50 livr d curmale
100 livr d smochine
100 livr d migdale
30 livr fistic
100 livr d măsline
50 livr d *hidrio* (plantă aromatică)[107]
150 livr d mazăre uscată
20 livr d orez
10 livr d *auro pimento*
10 piei *ieoda* (piei frecate cu ulei?)[1"6]
^10 piei J ^ordova
50 suluri de papirus

Nu toate aceste mărfuri, uleiul de exemplu, constituie mirodenii sosite din Orient. Majoritatea sunt însă articole exotice. Actul ne permite să tragem diverse concluzii. Mai întâi că depozitele fiscului sunt totdeauna aprovizio-

nate din belşug cu mirodenii, deoarece permisiunea acordată călugărilor nu specifică perioada: pot veni când vor. Pe de altă parte, e puţin probabil să avem de a face cu un gest de mărinimie faţă de o singură mănăstire cum este Corbie. Dar chiar dacă am admite că acesta ar fi unicul exemplu, trebuie totuşi să deducem că mirodeniile erau atât de răspândite încât nici călugării nu se puteau lipsi de ele.

Acest lucru este atât de adevărat încât regele prevede utilizarea de către *missi* mănăstirii, la Fos, a-unei livre de *garum,* a unei uncii de piper şi a două uncii de chimion. Aşadar, nici chiar nişte amărâţi nu se mai pot lipsi de piper, după cum nu se pot lipsi de sare. Prestaţiile către *missi* trebuie să se livreze la fiecare etapă, sau mai bine zis la fiecare staţie de poştă, la ducere ca şi la întoarcere, ceea ce practic înseamnă că mirodeniile se găsesc peste tot.

Aceeaşi constatare se poate face citindu-se o *tractoria* pe care Marculf ne-a păstrat-o[109]. Se regăsesc aproape aceleaşi mărfuri ca şi în actul către Corbie. Krusch"[0] a afirmat, desigur, că lista lui Marculf este pur şi simplu copiată de pe diploma mănăstirii Corbie. Glumeşte spunând că funcţionarii regali n-au mâncat niciodată toate aceste mirodenii şi probabil că are dreptate[1]". Dar, pe de altă parte, este posibil să admitem că Marculf ar fi putut introduce în formula sa enumerarea tuturor acestor mirodenii dacă ele ar fi constituit raritäţi. Pentru el erau probabil produse de folosinţă curentă şi acest lucru este cu atât mai semnificativ cu cât documentul a fost redactat în Nord. Să fie oare exact că Marculf n-a făcut altceva decât să copieze diploma mănăstirii Corbie?[112] Constatăm că el adaugă pe listă animale comestibile. Iar dacă ar fi copiat-o pur şi simplu, de ce să fi omis papirusul?"'

In orice caz. diploma de la Corbie şi concluzia ce se poate trage din ea sunt de ajuns ca să demonstreze importanţa esenţială a comerţului cu mirodenii în epoca merovingiană. Şi fără îndoială că ceea ce este adevărat pentru Galia este valabil şi pe malurile Mării Tireniene.

Un alt articolul de consum provenit din Orient este Papirusul "*. Egiptul deţine monopolul aprovizionării în-

tregului Imperiu cu materialul curent de scris, pergamentul fiind rezervat înscrisurilor de lux. Practicarea scrisului s-a menţinut în tot Occidentul înainte de năvăliri, ca şi după ele. Face parte din viaţa socială. întreaga viaţă juridică, cea administrativă, adică însăşi funcţionarea mecanismului statal se bazează pe scriere; tot astfel şi relaţiile sociale. Negustorii au funcţionari numiţi *mercenarii li-tterati.* E nevoie de imense cantităţi de papirus pentru a ţine registrele fiscului, pentru notarii tribunalelor, pentru corespondenţa privată, pentru mănăstiri. Cea de la Cor-bie, după cum s-a văzut, consumă pe an cincizeci de suluri *(torni)* de papirus obţinute de la *cellarium fisei* din Fos. Este foarte evident că în porturi, această marfă se descarcă în cantităţi enorme.

Remarca lui Gregoire de Tours în legătură cu colegul său de la Nantes, ale cărui injurii de s-ar scrie, n-ar încăpea pe tot papirusul debarcat la Marsilia"[5], este o dovadă izbitoare a abundenţei importului de papirus. Pe de altă parte, tot din papirus se face fitilul lumânărilor şi, uns cu ulei"[6] el este utilizat pare-se la confecţionarea apărătorilor de vânt pentru lanterne; faptul că există în mod curent în prăvăliile din Cambrai dovedeşte că se găsea în toată ţara [n]. Era aşadar obiect de consum şi în consecinţă de comerţ *en gros,* pornind de la Alexandria spre toată Mediterana. Dovada materială a răspândirii sale există în frumoasele documente regale păstrate la Arhivele naţionale de la Paris[118], precum şi în câteva acte particulare; comori salvate în nenumăratele *scrinia* în care peisoanele particulare îşi păstrau corespondenţa şi hârtiile referitoare la afaceri, după cum oraşele păstrau actele inserate în *gest a municipal ia.*

Fragilitatea papirusului în clima din nordul Europei explică faptul că ne-au rămas atât de puţine documente, ceea ce ar putea să ne inducă în eroare cu privire la cantitatea de papirus consumată. Pe de altă parte, numărul mare de informaţii pe care îl deţinem despre Galia, datorită lui Gregoire de Tours, nu trebuie să ne facă să uităm că în Italia şi în Spania se consuma desigur o cantitate mai importantă, alimentată în consecinţă de un import deosebit de activ.

L O altă marfa ocupă de asemenea un loc foarte important în comerţul vremii: uleiul. Era de uz curent în primul rând în alimentaţie, căci s-ar părea că în Galia meridională se gătea mai ales cu ulei, ca şi în Spania şi în Italia. Măslinii indigeni nu dădeau o producţie suficientă pentru a acoperi consumul. Trebuia deci să se importe. Era necesar cu atât mai mult cu cât în biserici se folosea uleiul, aşa cum mai târziu avea să se folosească ceara. în Imperiu, Africa era marele producător de ulei şi aşa va rămâne până la cucerirea musulmană. Uleiul era expediat din Africa în *orcae.* între 509 şi 511, Theodoric îi scrie episcopului de Salone"[9], dându-i-1 în grijă pe negustorul Johanes care i-a furnizat episcopului *sexaginta orcas o/ei ad implenda liiminaria* şi cere să fie plătit. Şi scrisoarea arată în continuare că aceasta era doar o *par-vitas,* adică un fleac. Gregoire de Tours dă informaţii cu privire la comerţul cu ulei din Marsilia[120]; vorbeşte despre un negustor căruia i s-au furat, pe chei, 70 *orcae* de ulei[121]. Un document semnat de Clovis al Hl-lea, în 692, reînnoit în 716, dar care-şi are obârşia la Dagobert I (t639), îi acordă mănăstirii Saint-Denis o rentă anuală de 100 de *sons,* cu care *actores regii* vor cumpăra ulei de la *cellarium fisei,* conform unui *ordo cataboli*[m]*.* Un înscris al lui Marculf citează Marsilia drept portul de unde se face de obicei aprovizionarea cu *liiminaria* "| Acest ulei urcă deci până în nord. Textul referitor Ia Corbie, din 716, în care se menţionează 10 000 de livre de ulei, confirmă acest lucru. Nu se poate considera că ar fi vorba aici despre ulei din Provence, de vreme ce era depozitat în *cellarium fisei*[124]*.* Un text care pomeneşte despre exportul de ulei prin Bordeaux ne permite să credem că acest ulei era expediat de la Marsilia[125].

Toate acestea atestă relaţii cu Africa. Dar faptul foaite ciudat că în Spania şi în Galia se foloseau cămile drept vite de povară, scoate încă şi mai clar în evidenţă aceste raporturi. Cămilele nu pot proveni decât din Africa şi au fost introduse la Roma în secolul al Il-lea. Evident, se vor fi răspândit pe malul nordic al Mediteranei înaintea năvălirilor. Gregoire de Tours[1"6] menţionează cămilele şi can încărcaţi *cum ingenti pondere auri alque urgenţi* şi

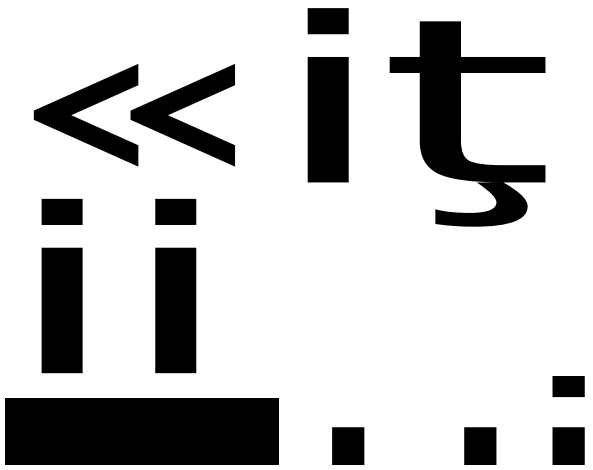

epeSf^-'='.^IVnMea,când
cupnndea case mari cu e a^a a ? fOa'1e P°P[ul]« ?i
-a- văd la Ostia. Gregoiret Toc3? ^ Căror rui"e i
soane care mor într-o singură c a 'a c P°me"e?te °Pt per-
vorba despre un bloc c?£S ?*. <* * d°vedi c* e
concluzie se poate trage şi dn frP '"^'^ Acee*?<
acest oraş maritim, în *UmnulT* "fa e*P*id*^*iilor* în
566-59,) de exemplu 0^3?' *1"6* ^ ^irca epidem,e care durează
două "uni'" S - ^ aduce °

bonne. î„ 598-599 îf^™"' * Prove«ce, la Na '
care - *** - ^u", ssr^sr °
«**£

3- COMERŢUL INTERIOR

Este desigur imposibil de admis că negustorii orientali, evrei şi de alte naţionalităţi, se mărgineau să importe în , bazinul Mării Tireniene fără să exporte nimic. £ evident că navele lor nu circulau goale. Probabil că principalul negoţ era cel cu sclavi. Se ştie că şi după secolul al V-lea, sclavia, casnică şi rurală, este încă extrem de răspândită. Aş fi chiar înclinat să cred că invaziile germanice i-au adus un plus de prosperitate. Germanicii cunoşteau sclavia, ca şi romanii, aşa încât au adus probabil cu ei un mare număr de sclavi. Războaiele lor împotriva barbarilor de dincolo de Rin şi cele împotriva longobarzilor trebuie să fi contribuit şi ele la consolidarea sclavagismului. Pe de altă parte, Biserica, deşi îi admitea pe sclavi la Sfintele Taine şi le recunoştea dreptul, sau mai bine zis obligaţia de a se căsători, în principiu, n-a atacat şi nici n-a condamnat instituţia servilă'[40]. Aşadar, *mancipia* se întâlnea peste tot, nu numai pe marile moşii, dar şi in slujba oricăror persoane cu oarecare avere. Deşi mulţi erau eliberaţi, tot mai rămâneau destui sclavi, iar numărul lor era menţinut prin noi transporturi care soseau mereu'[4]'. Popoarele barbare erau marele rezervor de sclavi. Un anume Samo, despre care se scrie în Fredegaire'[42], era

desigur negustor de sclavi; el ajunge prin 623-624 la populaţiile vendes în fruntea unui grup de aventurieri, Aceşti aventurieri, ca şi varegii în secolul al IX-lea în Rusia, organizau expediţii de capturare a sclavilor şi, foaite probabil se mai alegeau şi cu blănuri. Populaţia vendes fiind alcătuită din păgâni, aceştia puteau fi cumpăraţi şi vânduţi fără scrupule, întrucât sinoadele nu se opuneau decât vânzării în afara regatului a sclavilor creştini, ceea ce dovedeşte tocmai faptul că sclavii erau vânduţi în străinătate[141].

Samo nu era de altfel singurul care se ocupa cu acest comerţ, deoarece, devenit rege al populaţiei vendes, a pus să fie ucişi nişte negustori franci, ceea ce a provocat războiul dintre el şi Dagobert. Suirea sa pe tron permite să-i asemănăm întru totul pe vendes cu varegii. Se poate presupune pe de altă parte că el însuşi le vindea barbarilor arme, aşa cum procedau şi negustorii necinstiţi din zona de frontieră, împotriva cărora s-a legiferat atât de mult. In rest, deşi în Frede'gaire Samo este numit *negu-cians,* iar tovarăşii săi *negutiantes,* nu putem să-l considerăm un negustor profesionist, ci doar un aventurier.

în Galia se vindeau şi sclavi mauri; alţi sclavi proveneau din Turingia şi din Anglia[144].

Pe piaţa Marsiliei existau mari cantităţi de sclavi din insulele Britanice de unde, în 595, Grigore cel Mare cumpără câţiva ca să-i trimită la Roma să fie convertiţi[145]. Erau probabil prizonieri din timpul războaielor dintre bri-toni şi saxoni, transportaţi pe mare până în Galia. Poate că aceştia erau oamenii pe care îi răscumpără sfântul Amand (f674-675) în ţinutul Gând[146]. Tot oameni din nord erau fără îndoială şi sclavii duşi de un negustor în împrejurimile oraşului Cambrai, menţionaţi în *Vita Gau-gerici[w].* Peste tot se găseau sclavi de cumpărat. Gregoire de Tours'[48] vorbeşte despre nişte sclavi saxoni aparţinând unui negustor din ţinutul Orleanais.

în Fredegaire se povesteşte[149] că Bilichildis. care a devenit soţia lui Theudebeit, fusese cumpărată de la nişte *negociatores* de către Brunhilda, desigur pentru frumuseţea ei.

Registrele de taxe pe circulaţia şi expunerea mărfurilor de la Atras şi Tomnai demonstrează că au tranzitat pe acolo sclavi, pentru care negustorii au achitat impozite[1""1"].

Toţi aceşti sclavi, capturaţi[IM] de către oameni de teapa lui Samo sau aduşi din Britania, erau îndreptaţi către porturile Mediteranei[15:]. Se găsesc de vânzare la Narbonne'[5]\ Se găsesc şi la Neapole'[54], unde soseau desigur *via* Marsilia, marea piaţă de sclavi[155].

Un mare număr de negustori se ocupau cu acest comerţ cu sclavi[156]. Se pare că negustorii erau în special evrei. Sinodul de la Mâcon, din 583, le permite creştinilor să le răscumpere evreilor sclavii contra sumei de 12 sous, fie pentru a le reda libertatea, fie pentru a-i lua în serviciul lor. Sunt citaţi evrei negustori de sclavi la Narbonne[157] şi la Neapole[158].

Putem deci trage concluzia că pe malurile Mării Tire-niene se desfăşura un important comerţ cu sclavi; şi fără îndoială, corăbiile care aduceau mirodenii, mătăsuri, papirus, transportau sclavi spre Orient.

Galia pare a fi livrat Orientului, în afară de sclavi şi îmbrăcăminte, ţesături, lemn de construcţie, poate chiar şi garantă: Grigore cel Mare cumpără haine la Marsilia şi la Arles şi expediază la Alexandria lemn cumpărat în
/-> i■ 159
Galia .

în orice caz, marea circulaţie a aurului ne obligă să admitem o intensă activitate de export.

Alături de acest comerţ internaţional în care străinii deţin rolul principal, comerţul intern are o importanţă mare în viaţa economică a Occidentului. în acest sector însă situaţia se schimbă. Evident, după cum am văzut, evreii se disting, şi probabil şi sirienii stabiliţi în ţările respective, dar, alături de ei, indigenii ocupă un loc important. Este evident că se găseau printre ei nu numai mici prăvăliaşi, ci şi mari negustori profesionişti'[60].

întâmplarea relatată de Gregoire de Tours cu privire la negustorii din Verdun'[61] este caracteristică în această privinţă: în timpul episcopului Desideratus (prima jumătate a secolului al Vl-lea), mizeria copleşeşte oraşul aşa încât episcopul ia cu împrumut 7 000 de *aurei* de la regele Theodebert şi-i distribuie unor *cives „at i/li negotia exercentes divites per hoc effecii sunt el usqne hoclie magni habentur".* Aceasta dovedeşte negreşit că există un comerţ foarte activ[162]. Remarcabil este faptul că episcopul îi cere regelui să sprijine comerţul oraşului său

s/cu/ reliquae habem; trebuie să tragem de aici concluzia că activitatea comercială se desfăşoară în toate oraşele[16]'.

Gregoire de Tours'[64] relatează, între altele, un fapt divers care aruncă o vie lumină asupra vieţii comerciale a vremii; "Intr-o perioadă de lipsuri, negustorul Cbristofo-rus din Tours a aflat că a sosit la Orieans un stoc mare de vin. El pleacă imediat, cu mulţi bani la el, daţi de socrul său, desigur tot negustor, cumpără vinul, îl încarcă în bărci, apoi se pregăteşte să se întoarcă la el acasă călare, dar este ucis pe drum de cei doi sclavi saxoni care-l însoţeau". Acesta este un tip de afacere care nu are câtuşi de puţin caracter medieval. Acest Christoforus este evident un mare negustor, adică un angrosist care vrea să dea o lovitură luând toată marfa disponibilă pe piaţă. Şi acţionează singur. Nimic nu aminteşte în acest tip de comerţ ghildele sau bursa; este un comerţ individualist de tip roman[165]. Şi Gregoire de Tours ne semnalează că şi alţi negustori practică acest gen de speculă[166].

Frauda aduce de asemenea profituri. Acelaşi Gregoire de Tours[167] ne istoriseşte povestea unui negustor care, cu un *trians,* câştigă 100 *solid/* falsificându-şi vinul. Aici este vorba desigur de un negustor cu amănuntul.

Faptul că şi în Italia există negustori profesionişti, e neîndoielnic; e suficient să-i menţionăm pe negustorii longobarzi care deservesc armata. Ei alcătuiesc o clasă socială independentă de oameni care trăiesc din vânzări-cumpărări. Ca dovadă că sunt foarte numeroşi: stagiul lor militar este reglementat separat[168]

E evident că negustoria a produs mari beneficii. Se pare că prada obţinută în Poitou în urma jefuirii unor negustori de către fiii lui Wado, a fost considerabilă[160]

Avem însă dovezi mai precise. Epitaful unui negustor din Lyon precizează că acesta era „mângâierea celor mâhniţi şi adăpostul sărmanilor"; trebuie să fi fost deci foarte bogat[170]

în 626, negustorul Jean lasă moştenire nişte proprietăţi abaţiei Saint-Denis şi altor biserici din dioceza Parisului' '. întrucât donaţia este confirmată de rege, înseamnă că era vorba despre bunuri substanţiale. Fortunat scrie un epitaf pentru negustorul fulianus, cunoscut pentru pomenile sale generoase[17]". în 651, Leodebode, abate

la Saint-Aignan din Orleans, fi lasă abaţiei Saint-Pierre de la Fleury-sur-Loire proprietăţi urbane cumpărate de multă vreme de la un negustor; acesta fusese aşadar proprietar de case situate în oraş[173].

Acel *Rodulfus negotiens* al cărui nume este înscris pe o medalie romană era desigur un negustor merovingian' [4]. Gregoire de Tours se mai referă şi la un negustor din Comminges care pare să fi fost proprietarul mai multor prăvălii .

Mai avem ştire şi despre un negustor din Poitiers care se duce la Treves şi la Metz[176], unde se întâlneşte cu un alt negustor care cumpără şi vinde sare şi navighează pe Mosella.

Iată deci că putem afirma cu certitudine că până la sfârşitul secolului al VH-lea, prezenţa unui mare număr de negustori indigeni alături de evrei şi de negustorii orientali este atestată; printre ei se află şi unii extrem de bogaţi; va trebui să treacă multă vreme până să ne mai întâlnim cu negustori de aceeaşi anvergură.

Comerţul, aşa cum exista în Imperiu înainte de năvăliri, s-a menţinut deci cu singuranţă şi după ele.

Unde se făcea comerţ? Evident în oraşe. După toate documentele consultate, acolo trăiesc *negociatores.* Sunt instalaţi în interiorul incintei, în *oppidum civitatis*[111].

Oraşele erau centre ecleziastice şi totodată comerciale. Aici se găseau, chiar şi în oraşele din nord ca Meaux, străzi cu arcade care se prelungeau uneori până dincolo de zidurile oraşului'[78]. Aceste case cu arcade dădeau probabil oraşelor, chiar şi celor din nord, un aspect italian. Serveau fără îndoială Ia adăpostirea prăvăliilor, care în general erau grupate; după afirmaţiile lui Gregoire de Tours, acesta era cazul, în special, la Paris'[79]

In aceste oraşe, alături de comercianţi trăiau şi meşteşugari, asupra cărora deţinem însă puţine informaţii. Sfântul Cesarie menţionează câţiva la Arles, în secolul al VI-lea . Meşteşugul sticlăriei pare să fi fost foarte dezvoltat: mormintele merovingiene conţin multe obiecte din sticlă.

Curator civitatis şi *defensor civitatis* funcţionau ca un fel de poliţie a pieţelor şi a mărfurilor'[8]'. La Ravenna s-au păstrat pare-se câteva vestigii ale colegiilor de Meşteşugari din Antichitate.

Mai este oare posibil să determinăm mărimea oraşelor după năvăliri? Nu avem, în această privinţă, decât informaţii sporadice. în Galia, zidurile oraşelor erau foaite slab dezvoltate. Vercauteren[182] evaluează populaţia lor la 6 000 de suflete şi adesea mult mai puţin.

Populaţia era probabil foarte înghesuită şi poate că nu erau rare casele mari ca la Marsilia[181]; la Paris se construiseră case până şi pe poduri[184]

Oraşele din sud sunt mai mari. La Frejus, studiind ruinele, constatăm că oraşul antic trebuie să fi fost de cinci ori mai mare decât oraşul actual. Nîmes acoperea o suprafaţă de circa 320 de hectare[185], iar zidurile romane de la Toulouse par a fi avut un perimetru de 3 kilometri[186]. Hartman admite în privinţa oraşului Milano cifra de 30 000 de locuitori[187] în vremea lui Theodoric.

Desigur, oraşele avuseseră de suferit de pe urma năvălirilor. Multe poduri se prăbuşiseră şi fuseseră înlocuite cu poduri de bărci. Oraşele încă mai dăinuiau în totalitate. De altfel, episcopii le restauraseră. Şi faptul că, pe lângă centre ale administraţiei religioase şi civile, ele erau şi centre permanente de comerţ, este neîndoielnic. Şi din acest punct de vedere, economia antichităţii continuă. Nu există nimic echivalent cu marile târguri sezoniere, ca cele din Champagne, care în Evul Mediu reglau circulaţia mărfurilor.

Totuşi, există unele târguri, dar sunt fără îndoială locale [188]. în nord, se creează unele noi: cel de la Saint-De-nis este citat pentru prima dată în 709[189]. Târgurile nu au însă decât un rol secundar. După L. de Valdeavellano[190], în Spania nu se întâlnesc. în orice caz, nu se găsesc nicăieri acele mici pieţe care vor fi atât de frecvente în perioada carolingiană. Nu trebuie să considerăm acest fenomen drept o dovadă de slăbiciune economică. Dimpotrivă. Pieţele nu sunt un element esenţial în oraşele unde există negustori de meserie care au sedii comerciale permanente. Tocmai când rcest comerţ va fi dispărut, se vor organiza toate acele mici centre economice de aprovizionare, cu aria lor restrânsă şi pe care negustorii doar arareori le vor frecventa. Citindu-I pe Gregoire de Tours avem dimpotrivă impresia că ne aflăm într-o epocă de comerţ urban. Acele *convenim-* de negustori se fac în

oraşe . La ţară nu se găsesc deloc. După cum a subliniat

Waitz " este desigur o eroare să considerăm drept locuri de piaţă nenumăratele localităţi înscrise pe monedele me-rovingiene de către *monetarii.* Ceea ce se găseşte în perioada merovingiană, ca şi în Antichitate, sunt nişte *portus,* adică etape de tranzit şi debarcadere, iar nu pieţe. Regele percepe taxele pe circulaţia mărfurilor în oraşe, în *por-lus*[m]■ Acestea sunt vechile puncte de taxare romane, păstrate în aceleaşi locuri'[94]. Evident, se constată deja abuzuri. Unii comiţi încearcă să stabilească noi taxe de care să beneficieze ei înşişi, ceea ce-l determină pe Clo-taire al II-lea să intervină în 614, ordonând ca taxele să rămână exact aşa cum erau sub predecesorul său[195].

De asemenea, Theodoric le scrie agenţilor săi din Spania să împiedice fraudele de taxare care s-ar produce în detrimentul oricăror *lransmarini*[j96].

Taxele cuprind tot felul de aspecte: *portaticum, ro*-j*= *taticitm, pulveraticum* etc. Caracterul taxelor este net fis-J| cal, nu economic. Taxei» par să fi fost percepute exclusiv *[J] în bani[197]. Regele poate să le reducă pentru abaţii, dar, cu excepţia perioadei de decadenţă, el nu le cedează. Taxele sunt un impozit în beneficiul regelui. Ele aduc de altfel, venituri mari. Ca dovadă, însemnătatea rentelor constituite de către rege din *cellarium fisei,* în special în favoarea anumitor abaţii.

Perceperea taxelor era încă posibilă deoarece regele dispunea de agenţi care ştiau să scrie şi să citească, faimoşii *telonearii.* Ei luau fără îndoială în arendă taxele şi probabil acesta este motivul pentru care, în ciuda dezaprobării sinoadelor, evreii primeau dreptul de percepere[198] a taxelor.

în marile porturi existau antrepozite'[99] şi funcţionari portuari, după cum aflăm din legislaţia lui Theodoric.

In ceea ce priveşte poşta, ea se menţine în tot bazinul Mării Tireniene.

Circulaţia se face pe drumurile romane. Podurile din bărci înlocuiesc unele poduri romane distruse. Autorităţile veghează ca ambele maluri ale râurilor şi fluviilor să fie lăsate libere pe un spaţiu de cel puţin o *pertica le-li* pentru a permite tractarea şlepurilor.

4. MONEDA ŞI CIRCULAŢIA MONETARĂ

Moneda de aur romană, reajustată de Constantin, era unitatea monetară a întregului Imperiu în momentul năvălirilor[200]. Barbarii au păstrat cu grijă acest sistem monetar, pe care îl cunoşteau de mult datorită subsidiilor pe care le încasau de la Imperiu.

în nici o ţară ocupată de ei nu se vede, la început, vreo schimbare în circulaţia monetară. Ba mai mult, regii germanici bat monedă[20]' cu efigia împăraţilor.

Nimic nu ar putea demonstra mai bine faptul că unitatea economică a Imperiului s-a păstrat. Era imposibil ca Imperiul să piardă binefacerile unităţii monetare. Până în momentul cataclismului contemporan cu carolingienii, Orientul grec şi Occidentul cucerit de germanici au rămas unite prin monometalismul aur, aşa cum fusese pe vremea Imperiului. Navigatorii sirieni, când debarcau în porturile Mării Tireniene, regăseau moneda cu care erau obişnuiţi în Marea Egee. Mai mult, emisiunile monetare ale noilor regate barbare au adoptat modificările introduse în moneda bizantină[202].

Fireşte există şi monede din argint şi bronz, dar nu suntem de acord cu Dopsch[2Cb] atunci când consideră acest lucru drept o introducere a bimetalismului. Numai aurul este monedă oficială. Sistemul monetar al barbarilor este cel al Romei. Sistemul carolingian, care va fi cel al monometalismului argint, este cel al Evului Mediu.

Numai anglo-saxonii, pentru care argintul joacă rolul principal, constituie o excepţie. Totuşi, s-au bătut şi câteva monede din aur în zona meridională a insulei, acolo unde există raporturi comerciale cu Galia şi s-ar părea că acestea au rost opera unor meşteri merovingienr .

în regatul Mercia, de exemplu, fiind mai îndepărtat, nu s-au găsit decât monede de argint, dintre care unele purtau inscripţii runice[20]\

Regii merovingieni au bătut monede pseudoim-periale a căror serie se încheie cu domnia lui Heraclius (610-641), primul împărat care a avut dificultăţi cu arabii"[06].

în general, aceste monede se deosebesc de la prima privire de cele imperiale. în schimb, se aseamănă foarte

mult între ele. Adesea nu se poate spune dacă au fost
bătute de vizigoţi, burgunzi sau franci" . Barbarii" au fost nevoiţi să păstreze moneda romană din necesităţi economice. Acest lucru este dovedit de faptul că imitarea monedelor romane a continuat la Marsilia şi în regiunile învecinate mai multă vreme decât în alte părţi[209]. Rareori găsim pe monede numele regilor franci. în timpul războiului lui Theodebert I în Italia împotriva lui Iusti-nian, între 539-540, întâlnim pentru prima dată, spre indignarea lui Procopie, un nume germanic pe o monedă. Se putea chiar citi pe ele cuvântul „Victor", care în numismatica romană[2] ° este utilizat în mod excepţional. Aceste monede, fiind cu mult mai frumoase decât cele-lalte monede france, Prou[2]" presupune că Theodebert a pus să fie bătute în Italia, sau mai bine-zis în acea parte a Italiei pe care a păstrat-o câtva timp după această expediţie. Abia începând cu Clotaire al II-lea (584-629/630), constatăm că numele regelui îl înlocuieşte pe cel al împăratului în atelierele din Marsilia, Viviers, Valence, Arles şi Uzes. Formula *Victoria Augiistonim* este înlocuită cu *Victoria Chlotctrii[2] ^[2].*

În Galia, sub Iustin al II-lea (565-578), monetăriile au adoptat întâi în Pravence, pentru moneda de aur, greutatea de 21 silici în loc de 24. Aceştia sunt poate acei *solidi Gallicani* despre care ni se spune într-o scrisoare a lui Grigore cel Mare, că nu au curs în Italia[21] \

Moneda din aur a barbarilor este abundentă mai ales la franci şi la vizigoţi. De la vandali nu avem monede din aur; ostrogoţii le au numai pe cele ale lui Theodoric. Faptul se explică prin marea difuzare a monedei romane din aur în economia lor. în ceea ce-i priveşte pe vandali, ştim doar că ţara lor a fost foarte bogată.

Baterea monedei şi-a păstrat desigur caracterul regal, dar organizarea atelierelor-monetării este, dacă putem vorbi astfel, descentralizată. Regji vizigoţi au deschis ateliere-monetării în diverse oraşe"[14].

La franci, există un atelier la palat şi alte câteva în diverse oraşe. Dar mai există şi monede bătute de biserici [SI] de o mulţime de *monetarii.* Această diversitate de monede a apărut, fără îndoială, din modul de percepere a impozitului.

„Era comod sâ-l autorizezi pe cel însărcinat cu colectarea unui anumit tip de impozit, pe arendaşul unei saline, pe administratorul unui domeniu regal, pe economul unei mănăstiri etc, să primească, la nevoie, în chip de plată, prestaţii în natură, monede străine sau vechi, metale la greutate, şi să predea totalul încasărilor sale sau ale arendelor sub forma unor monede bătute la faţa locului şi purtând o semnătură care să constituie garanţia titlului şi a valorilor acestora şi numele locului lor de origine."[215]

Luschin'[216] crede că această transformare a aurului provenit din impozite în monede ar fi o uzanţă romană. Pentru el, *monetarii* nu sunt nişte oameni neînsemnaţi, ci tocmai cei care au arendat impozitul respectiv.

Trebuie să presupunem, împreună cu Luschin, că baterea acestor monede era supusă unui control, întrucât nu din această diversitate a luat naştere haosul monetar feudal la care a fost supus Evul Mediu.

Prou[217] consideră că aceşti *monetarii* sunt meşteri fugiţi din vechile ateliere imperiale care s-au apucat să lucreze pentru public.

Pe unele monede bătute de *monetarii* se pot citi cuvintele *ratio fisei* sau *ratio domini*[2]^, ceea ce pare să arate că moneda a fost bătută sub controlul fiscului. Faptul că *monetarii* bat monedă nu numai într-un mare număr de oraşe, dar şi în *viei, castra, villae,* confirmă întrucâtva că aceste monede au fost bătute cu ocazia perceperii impozitului. Nu putem fi de acord cu Prou[21] că în toate aceste locuri au existat ateliere-monetării. El însuşi recunoaşte că *monetarii* nu erau funcţionari publici[2"0]. Rămaşi în număr foarte mic după Pepin, ei dispar definitiv în 781[22'], adică în momentul în care dispare de asemenea impozitul roman. în epoca merovingiană dispare concesionarea baterii de monedă. După Monseniorul Lesne, bisericile ar fi bătut monedă pur şi simplu ca să-şi mobilizeze resursele. „Dreptul de a bate monedă al Bisericii, scrie el, pare a fi mai puţin exercitarea unui drept regal cât libertatea lăsată clerului şi călugărilor de a-şi transforma economiile în valori de schimb şi bani lichizi."[22']

Aceste emisii constante şi ceea ce ştim despre bogăţia regilor[2"1], a Bisericii şi a persoanelor particulare[22"'] ne

arată că în Occident exista un stoc de aur cu adevărat considerabil. Şi totuşi, în Europa nu erau mine de aur, iar ceea ce se putea obţine din nisipurile aurifere nu era mare lucru. Cum se poate vorbi despre o „economie naturală" în prezenţa acestor comori uriaşe şi atât de mobile?

Câte fapte caracteristice în acest sens![226] Episcopul Baudouin din Tours distribuie 20 000 monede din aur săracilor. Aurul există din belşug în vestimentaţie, la persoane particulare, după cum o dovedesc nenumăratele confiscări regale[227].

Vistieria regală, alimentată în plus de impozit, se umple şi datorită considerabilelor subsidii din partea împăraţilor care trimit până la 50 000 de monede din aur. Visteria aspiră cantităţi formidabile de aur, dar acest aur nu este imobilizat în cufere, ci este repus în circulaţie. Slujeşte la constituirea unor rente bogate, la înzestrarea fiicelor, la donaţii către slujitorii credincioşi, la pomeni pentru săraci; serveşte de asemenea la acordarea unor credite cu dobândă, ca cel pe care regele consimte să-1 acorde episcopului de Verdun, la constituirea unor rente, în folosul feţelor bisericeşti lipsite de mijloace, sau la finanţarea unor acţiuni cum ar fi evanghelizarea francilor de către sfântul Amand, sau la cumpărarea păcii de la barbari"[8] de către Brunhilda, la acoperirea cu argint a absidei de la Saint-Denis, cum a făcut Dagobeit, la cumpărarea unor *missoria* de la Constantinopol, la plata cheltuielilor cancelariei, a şcolilor etc. Sunt de acord că o parte din toate aceste imense resurse provine din prăzi de război luate de la popoarele germanice şi slave, din subsidii bizantine, din tributuri plătite de goţi după Theodo-ric şi mai târziu de longobarzi[229], dar toate acestea nu sunt suficiente să explice abundenţa lor. Singura explicaţie pe care o găsesc este că tot acest aur a venit fără întrerupere în Occident datorită comerţului. Trebuie deci să-i acordăm comerţului o importanţă mult mai mare decât i s-a acordat până în prezent şi mai ales să refuzăm să admitem că s-a mărginit la importuri pe bani gheaţă.

Unii au încercat să explice cantitatea mare de aur stă-panită de regi ca fiind o acumulare în mâinile lor a aurului întregii ţări. Prou[2'0], pentru a apăra această teză, se

referă la o lege a împăraţilor Gratian, Vaientinian şi Theodosie prin care era interzis ca barbarii să fie plătiţi în aur. Este însă evident că această lege nu putea fi aplicată unor barbari care nu depindeau de împărat. După Luschin, stocul de aur al regilor barbari ar fi fost alcătuit din monede romane şi din giuvaere. Dacă lucrurile ar fi stat astfel, este cert că rezerva de aur a Galiei nu s-ar fi putut menţine de la Clovis la Carol Martel, adică două secole şi jumătate[2'1]. în visterie au intrat cantităţi suplimentare de aur. Cum? Prin comerţ.

De fapt, regii barbari au importat aur. Legea vizigoţilor dovedeşte[2"2] acest lucru. Gregoire de Tours îl arată pe rege cumpărând aur la Constantinopol[2"0] şi povesteşte un naufragiu care a avut loc lângă Agde, demonstrând astfel că aurul se transportă şi pe mare. Vânzarea grâului, pe de altă parte, aduce fără îndoială aur în ţară[23] . Tranzitarea aurului, ca şi a sclavilor, este semnalată în listele cu tariful taxelor de transport"[1]".

Am citat deja textul care ni-1 arată pe papa Grigore cel Mare poruncindu-i preotului Candidus să cumpere din Provence haine şi sclavi anglo-saxoni cu monedele de aur din Galia pe care el i le dăduse şi care nu aveau curs la Roma.

Avem desigur puţine texte, dar dacă istoricii ar fi trebuit să se limiteze exclusiv Ia sursele literare din Evul Mediu, cum ar fi putut să cunoască marea dezvoltare a comerţului medieval? Datele legate de comerţ apar doar în arhive. Or, pentru perioada merovingiană, cu excepţia câtorva diplome regale şi a unui foarte mic număr de documente provenind de la persoane particulare, toate arhivele au dispărut. Trebuie deci să procedăm raţional, prin analogie.

Prezenţa acestui mare stoc de aur trebuie să poată fi explicată. Dacă ar fi fost drenat de comerţul exterior, în timp ar fi trebuit să-l vedem scăzând. Or, acest lucru nu se întâmplă.

Este cert că există o mare circulaţie monetară. Trebuie să renunţăm Ia ideea că perioada merovingiană s-a desfăşurat în regimul economiei naturale. Lot[2]*, pentru a susţine acest punct de vedere, citează exemplul oraşului Clermont care îşi plătea impozitul sub formă de cereale

şi vin. Dar tocmai acest impozit în natură a fost schimbat, la cererea episcopului, într-un impozit plătit în bani. Să adăugăm că această poveste, relatată de Gregoire de Tours, se referă la secolul al IV-lea, deci la epoca imperială. Gregoire se limitează să ne amintească acest lucru, precizând că intervenţia episcopului a fost o binefacere, ceea ce dovedeşte că încă pe vremea sa, impozitul se plătea în mod normal în bani. De altfel, niciodată în opera lui Gregoire de Tours nu se vorbeşte despre vreun fel de plăţi făcute altfel decât în bani şi am arătat mai sus că toate impozitele vărsate regelui sunt în aur.

în plus, existau desigur mari cantităţi de numerar în circulaţie, iar oamenii încercau să fructifice acest numerar. Altfel nu s-ar înţelege cum o mulţime de ambiţioşi pot oferi regelui sume considerabile pentru a deveni epis-copi. Obiceiul de a da în arendă strângerea impozitelor dovedeşte acelaşi lucru[217]. O întâmplare povestită de Gregoire de Tours[218] pune în evidenţă importanţa comerţului cu bani. Evreul Armentarius, împreună cu un coreligionar şi doi creştini se duseseră la Tours ca să ceară înapoi de la *vicarius* Injuriosus şi de la corniţele Eonomius cauţiunile pe care le avansaseră ca să arendeze încasarea impozitului *(propter tributa publica).* Cei dei demnitari le promisesră rambursarea sumelor respective cu dobândă *(cum usuris).* în plus, aceşti arendaşi ai impozitului împrumutaseră bani lui Medard, *tribunus,* căruia îi cereau totodată rambursarea datoriei. Aceşti puternici debitori n-au găsit altă soluţie mai inteligentă decât să-şi invite creditorii la un banchet în cursul căruia i-au asasinat.

După toate aparenţele, aceşti creştini şi evrei asociaţi, care se aflau în postura de creditori ai unor înalţi funcţionari, îşi constituiseră capitalul cu ajutorul comerţului. Şi să reţinem că îl împrumutau cu dobândă: *cum usuris.* E o dovadă, şi încă de cea mai mare importanţă, că sub merovingieni dobânda este considerată licită. Toată lumea practica acest lucru, chiar şi regele care acordă un împrumut cu dobândă[219] oraşului Verdun.

După nişte însemnări ale lin Marculf[240] dobânda era 1 *inens* la I *son,* ceea ce reprezintă 33,5%. După Breviarul lui Alaric, dobânda n-ar fi fost decât de 12,5%[241]. Ar tre-

bui poate să tragem concluzia că între aceste două date a avut loc o restrângere a capitalurilor. Dar, putem fi oare siguri că ne aflăm, în aceste cazuri, în prezenţa unor dobânzi comerciale?

E drept că Biserica interzice fără încetare clericilor, ca şi mirenilor, să practice sistemul dobânzilor cămătă-reşti, ceea ce ar indica faptul că procentele dobânzilor aveau tendinţa să crească"[4]".

Evreii erau cei care practicau acest comerţ cu banii[24]'. Am semnalat mai sus că existau evrei printre perceptorii de taxe şi s-ar părea chiar că erau destul de mulţi, din moment ce sinoadele au protestat împotriva acestui lucru[244]. Se aflau de asemenea şi printre *monetarii,* şi întâlnim numele unora dintre ei pe monede[245]. Clientela lor, ca şi aceea a cămătarilor în general, trebuie să fi fost considerabilă, căci în afară de perceptorii de impozite, ea se extindea şi asupra unor *locatores* ai domeniilor Bisericii, care la rândul lor luau în arendă încasările. Creditul, mai mult ca sigur pătrunsese şi în comerţ. Sidoniu[246] ne relatează povestea unui funcţionar *(lector)* de la Clermont care, cu bani împrumutaţi, se duce la Marsilia să cumpere *en gros* de la marii importatori locali şi revinde cu amănuntul marfa la Clermont, iar din beneficiu îşi rambursează creditorul şi rămâne şi cu un profit frumos.

Acesta este desigur un exemplu de *turpe liicnnn* pe care sinoadele îl interzic clerului*[47].

Din toate cele de mai sus rezultă clar continuitatea vieţii economice romane în epoca merovingiană în tot bazinul Mării Tireniene. Faptul că tot ceea ce am constatat în Galia se petrece şi în Africa şi în Spania este neîndoielnic.

Se menţin toate caracteristicile: preponderenţa navigaţiei orientale şi a importului de produse orientale, organizarea porturilor, a taxelor, a impozitului, circulaţia banilor şi baterea de monede, practicarea în continuare a împrumutului cu dobândă, absenţa micilor pieţe de desfacere, persistenţa unei activităţi comerciale constante în oraşe, datorită unor negustori profesionişti. Există fără îndoială în domeniul comercial, ca şi în celelalte, un regres datorat „barbarizării" moravurilor, dar nu există rup-

tură cu ceea ce fusese viaţa economică a Imperiului. Mişcarea comercială mediteraneană continuă pretutindeni. Ţot astfel se petrec lucrurile în agricultură care, se înţelege, rămâne baza vieţii economice, dar alături de care comerţul păstrează un rol esenţial atât în viaţa de zi cu zi - prin vânzarea mirodeniilor, a hainelor etc. —, cât şi în viaţa statului - prin resursele pe care acesta le obţine din taxe - şi în viaţa socială - prin prezenţa negustorilor şi prin existenţa creditului[248].

NOTE

1. MIGNE, *Patr. Lat.,* t. 51. c. 617.
1. *Eucharisticos,* ed. BRANDES, *Corp. Script. Eccles. Latin.,* t. XVI, 1888, p. 311.
1. H. PIRENNE, *Le fisc royal de Tournai,* în „Melanges *F. LOT',* 1925, p. 641.
1. Vezi mai sus, p. 37-41, cap. I.
1. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* VI, 20.
1. E. LESNE, *La proprie'te ecclesiatique en France aux epoques romaine et merovingienne,* Paris-Lille, 1910, p. 309. A se vedea de asemenea textul sfântului Cesarie din Arles, citat în F. KIENER, *Verfassungsgeschichte der Provence,* p. 37, n. 84.
7. Departamentul Deux-Sevres, arondismentul Niort, cantonul Coulonges-sur-Autise.
7. F. KIENER, *Verfassungsgeschichte der Provence,* Leipzig, 1900, p.34 şi urm.; R. BUCHNER, *Die Provence in Merowingischer Zeit,* Stuttgart, 1933, p.30, crede că agricultura este încă bine dezvoltată şi rentabilă.
9.F. KIENER. *op. cit., p.34.*
10. R. BUCHNER, *op. cit.,* p. 30, n. I.
11 -GREGOIRE LE GRAND, *Registr.,* III,33, ed. Ewald-Hartmann, M.G.H. Epist., 1.1, p. 191.
12. *Ibid.,* VI, 10, p. 388-389.
12. JAFFE-WATTENBACH, *Regesta.* nr. 947; cf. BUCHNER, *op. cit.,* p. 31.
f4. HARTMANN, *Geschwhte ltaliens im Mittelalter,* t. II, p. 159, n. 16
15. CASSIODORE, *l'ariae,* XII, 22, M.G.H.SS. Antiq., t. XII, p. 378.
'6 Nu trebuie să subestimăm numărul oamenilor liberi. Caracteristica lor esenţială este că sunt obligaţi să presteze serviciul militar, Cf în *Leges Visigotes.* IX, 2, 9, M.G.H. Leges, t. 1, ed. Zeumer, p. 377, legea lui Ervige, conform căreia fiecare om liber trebuie să aducă în armată o zecime din sclavii săi. VERLINDEN, *L 'esclavage dam le*

monde iberique 'medieval. în ..Anuario de Hisloria clei Dereclio Espaitol", t. XI. 1934. p. 353-355.

17. în privinţa supravieţuirii marilor familii, a se vedea de exemplu familia Syagrii, studiată de A. COVILLE. *Recherches sur I"hisloire de Lyon du l'-e siccle au IX-e siccle.* p. 5 şi urm

17. VERLINDEN. *op. cil.* în „Anuario", t. XI. p 347 După Ver-linden. colonii nu au jucat un rol important.

17. GREGOIRE DE TOURS, *Hisi. Franc.* IX, 38. semnalează existenţa gineceurilor. Cf. FUSTEL DE COULANGES, *L al/eu el le domaine rural.* p. 375.

17. P. CHARLESWORTH, *Trade-roules and commerce of ihe Ro man Empire.* Cambridge, ed. a 2-a, p. 178. 202, 220, 238.

17. Cf. în mod general, P SCEFFER-BOICHORST, *Zur Ges-chichle der Syrer im Abendlande.* în „Mitteilungen des Osterr. Instit. fur Geschichtsforschung", t VI, 1885, p. 521 şi urm. : L BREH1ER, *Les colonies d'Orienlaux en Occident au commencemenl du Moyen Age.* în „Byzant. Zeitschi"., t. XII, 1903, p. 1 şi urm.; FUSTEL DE COULANGES, *La monarchie franque.* p. 257; .(. EBERSOLT. *Orient et Occident.* 1928-1929, 2 voi.

17. GREGOIRE DE TOURS, *Hisl. Franc.* VII, 22; cf BREHIER. *L ari en France des invasion bar bares* a *le'poque romane,* p. 36 şi p 38.

17. I. 19, SS. rer. Merov. t. III, p. 463.

17. *Hisl. Franc.* VIII. I.

17. SS. rer. Merov., t. III, p. 226. Kiusch, editorul acestui text con sideră faptul ca fiind *non credible'*

26. E. LEBLANT, *Inscriptions chretiennes de la Gaule,* t. I, p. 207 şi p 328. Cf nr. 225 şi 613 a. Cf. HERON DE VILLEFOSSE. *Deux inscriptions chretiennes Irouve'es â Carthage,* în „Comptes ren-dus des seances de ('Academie des Inscriptions et Belles-Lettres". 1916, p. 435.

27. E. LEBLANT. *op. cit.,* t. I, p. 205. nr. 125.

27. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc.* VII, 31.

27. *Ibid.* X. 26.

30. Sinodul de la Narbonne, MANSI. *Sacrorum Conci/iorum... Co/lectio.* t. IX. c. 1015 şi c. 1017.

30. A.A.S.S. Boli. Nov., t. I. p. 323. P. de *MOREAliy Les missions medievales (Histoire generale compare'e des missions.* publicat de ba ronul DESCAMPS). 1932. p. 171. semnalează, pe la 585. prezenţa unor greci la Cordoba. Recucerirea de către lustinian în secolul al Vl-lea a contribuit mult la dezvoltarea acestei navigaţii.

30. PROCOPIE. V. 8. 21. ed. Dewing. t. III. 1919. p. 74.

30. Referat de R. Dussand asupra lucrării lui P. PERDRlZET. *Le calendrier parisien ii la fin du Moven Age* (1933). în „Syrkr. t. XV. 1934, p. 210.

30. L. DUCHESNE. /. *Egliseau IT.siccIe.* Paris. 1925.p 191. n.2.

30. PERDRlZET. *Le calendrier parisien ii la fin du*

Moyen Age.
1933, p. 35 şi p. 287-289. Adamnan. biograful sfântului Columban

pin cstesle că nişle călugări irlandezi s-au dus în Siria să studieze arhitectura mănăstirilor. .1. BAUM. *Aufgaben der friihchrisllichen Kunstfbrschimg in Brilannien imd Irland.* **1934. citat în** *Froschnngen imd Fortschritte.* t. XI, 1935, c. 223.

36. GREGOIRE DE TOURS. *Hisl Franc.* VIII. 15.

37 HARTMANN. *op. cit.,* t. I, p. 262.

37 HARTMANN. *op. cit..* 1.1. p. 222.

37 JAFFE-WATTENBACH, *Regesta.* nr. 1564.

40. *lbid..* nr. 1104.

41 *Vitapatrum Enteritensium.* **MIGNE,** *Pair. Lat.,* t. 80. **col. 139.**

42. XII, 2, 14, M.G.H Leges, 1.1. ed. K. Zeumer, p. 420.

42. XII. 2, 13, ed. Zeumer, *loc cit.,* p. 419.

44 JAFFE-WATTENBACH, *Regesta.* nr. 1157.

45.F KIENER, *op. cit., p.* 28; F VERCAUTEREN, *Etude sur Ies Civitatesde la Belgique Seconde.* 1934, p. 446.

46. GREGOIRE DE TOURS. *Hist. Franc.* V, 11.

ii. lbid.

48. M.G.H.SS.rer. Merov., t. IV, p. 374-375.

48. GREGOIRE DE *JOVKS,Hist. Franc. l| 11.*

48. *lbid.,* 17.

51. *Chronique du pseudo-Fre'de'gaire.* IV, 65, M.G.H.SS. **rer.** Merov., t. II, p 153.

52. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* V, 11.

52. GREGOIRE DE TOURS, *Liber in Gloria Martyrum,* cap. 21. ed. Krusch, M.G.H.SS. rer. Merov 1.1, p. 501.

52. A se vedea mai sus, p. 81. mss. p 103

52. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc.* V, 11. Despre evreii din Lyon, a se vedea COVILLE. *op. cit., p.* 538 şi urm.

52. GREGOIRE DE TOURS. *Hist. Franc.* VI, 17.

52. JAFFE-WATTENBACH, *Regesta.* nr. 1115.

52. *lbid..* nr. 1104.

52. *lbid.,* nr. 1879

52. *lbid.* nr. 1157.

61 *lbid..* nr. 1743-1744

61 M.G.H Concilia, ed. Maasen, t. 1, p. 67

61 M.G.H Capit.. ed. Boretius-Krause. 1.1, p. 22.

61 ZIEGLER, *Chtirch and state in l'isigothic Spain.* **1930. p. 189.**

61 A. EBERT. *op. cit.,* trad franc AVMERIC şi CONDAMIN. M- 1883. p. 631.

66. JAFFE-WATTENBACH. *Regesta.* nr. 1757.

66. .1. ARONIUS. *Regesten der Geschichte der* ***Juden.*** p. 21, nr 59

68 JAFFE-WATTENBACH. *op. cil.,* nr. 1564.

69. *lbid..* nr 1293

70 GREGOIRE DE TOURS. *Hist Franc.* V. 6

71. ARONIUS. *Regesten der Geschichte der Juden,* p. **19, nr.** 53.

71. GREGOIRE DE TOURS. *Liber in Gloria Confessorum.* c. 95,

ed Krusch. M.G.H.SS. ier. Merov.. I I, p. 809.

73 GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc.* IV. 12.

74. *Ibid..* VI, 5.

74. GREGOIRE DE TOURS, *ibid..* IV, 35. Se va observa că acesl cuvânt a dat naştere în limba franceză cuvintelor „epices" (mirodenii) şi „espcces" (numerar).

74. Ed. Krusch, M.G.H.SS. rer. Merov., t. II, p. 413. Trebuie totuşi precizat că aceste *Gesta* au fost scrise abia în secolul al IX-lea.

74. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* VII, 35; *Vita S. Elegii,* SS. rer. Merov., t. IV, p. 702.

74. VENANTiUS FORTUNATUS, *Vita Sandi Germani,* c. 47, M.G.H.SS. rer. Merov., t. VII, p. 401-402.

74. Fr. CUMONT, *Comment la Belqique fut romanisee,* ed. a 2-a, Bruxelles, 1919, p. 25-29.

74. H. PIRENNE, *Draps de Frise ou draps de Flandre?* în „Vierteljahrschr. fur Soz. und Wirtschaftsgeschichte", t. VJ, 1909, p. 313.

74. Rarele monede din aur anglo-saxone bătute în Sud, atestă exis tenţa unei anumite activităţi comerciale.

74. PAULY-WISSOWA, Real-Encyelopadie, t. VII, c. 75, nr. 12.

74. F. VERCAUTEREN, *Cataplus et Catabolus,* în „Bulletin Du-cange", 1.11, 1925, p. 98.

74. CASSIODORE, *Variae,* V, 39, publică un regulament privind taxele pe circulaţia mfrfurilor pentru *transmarini,* ed. Mommsen, M.G.H.SS. Antiq., t. XII, p. 164.

85. D1EHL, *VAfrique byzantine,* p. 500; G. MILLET, *Sur Ies sceaux des commerciaires byzantins,* în Melanges G. Schlum-berger, t. II, 1924, p. 324-326.

85. *„Si quis transmarinus negociator aurum, argentum, vestimen-ta vel quelibet ornamenta... vendiderit", Lex Visigothorum,* XI, 3, I, ed. K. Zeumer, M.G.H. Leges, 1.1, p. 404.

87. M. LAURENT, *Les ivoires pregothiques conserves en Belqique,* 1912, p. 9. 17, 20, 84.

88. *Cooperturium Sarmaticum.* GREGOIRE DE TOURSţ *Liber Vitae Patrum,* c. II, ed. Kaisch, SS. rer. Merov., t. I, p. 701.

88. GREGOIRE DE TOURS, *Liber in Gloria Confess.,* c. 110, ed. Krusch, *loc. cil.,p.* 819.

88. FUSTEL DE COULANGES, *La monarchie franque.* p. 257.

88. în privinţa luxului merovingian, a se vedea *Vita S. Eligii epis-copi Noviomagensis.* I, 12, ed. Krusch, M.G.H.SS. rer. Merov. t. IV, p. 678.

88. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* VI, 10; VI. 35; X, 16; *Liber in Gloria martyrum,* SS. rer. Merov., T. I, p. 491. 535, 549; *Li ber de virtutibus S. Martini,* 1, II, *ibid.,* p. 595; II, 23, *ibid.,*p. 617.

88. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc.* VII, p. 29.

88. în privinţa acestor vinuri, a se vedea *Vie de Porphyre. evcque de Gaza,* de MARC LE DIACRE, publicată de H. GREGOIRE şi M.-A. KUGENER, Paris, 1930, p. 124-126.

88. GREGOIRE DE TOURS, *Liber in Gloria Confessorum,* c. 64,

ed. Krusch, *loc. cit.* p. 785.

88. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* VII, 29.

88. M.G.H. Epist. Merov., t. 1, p. 209, vers 630-647.

too

98. hortunal citează de asemenea vinul de Gaza. Vita S. Martini.
II, v. 81, ed. Leo, M.G.H. SS. Antiq., t. IV^2, p. 316.
98. JAFFE-WATTENBACH, *Regesta,* nr. 1483.
100. *Hist. Franc,* VI, 6.
100. F. CUMONT, *FouMes de Doura-Evropos,* 1926, p. XXXIII.
100. LOT; PFISTER şi GANSHOF, *Hist. du Moyen Age,* t. I,
p. 356, consideră că *nu* erau *folosite* în mod curent decât la curte şi în
landurile aristocraţiei.
100. *Epistida de observatiom ciborum,* ed. Ed. Liechenhan, 1928
(Corpus Mediocrum Latinorum, t. VIII)
] 04. L.LEVILLAN, *Examen crilique des chartes ... de Corbie,* 1902, p. 235, nv. 15.
105. DUCANGE, *Glossarium, verbo garum.*
105. E. JEANSELME, *Sur un aide-memoire de therapeutique by-*
zantin, în „Melanges Ch. Diehl", t. I, 1930, p. 150, n. 12; DUCANGE,
op. cit., costum, vin fiert.
105. DUCANGE, *verbo hic'rio.* Acest cuvânt nu se găseşte decât
aici; să fie o greşeală de transcriere?
105. DUCANGE, *sub verbo seoda.*
105. *Formulae,* I, 11, ed. Zeumer, p. 49..
110. KRUSCH, *Ursprung und Text von Markulfs Formel-*
sammlung, Nachrichten von der Gesallschaft der Wissenschaflen zu
Gottingen, 1916, p. 256.
111. în schimb, în perioada carolingiană, nici o mirodenie nu e
prevăzută în alimentaţia funcţionarilor. G. WA1TZ, *Deutsche Verfas-*
sungsgeschichte, t. IV, ed. a 2-a, p. 23.
111. SPROEMBERG, *Marcul/ und die Frankische Reichskanzlei,*
„Neues Archiv", t. 47, 1927, p. 89, adm/te punctul de vedere al lui
Kvusch.
111. Datorită mirodeniilor, comerţul merovingian seamănă cu cel
practicat de oraşele italiene începând din secolul al XH-lea.
GREGOIRE DE TOURS, semnalează că la Paris, mirodeniile sunt
vândute de către negustori *{Hist. Franc,* VI, 32).
111. H. PIRENNE, *Le commerce du papyrus dans la Gaule mero-*
vingienne, „Comptes rendus des seances de l'Academie des Inscrip-
tions et Belles-Lettres", 1928, p. 178-191.
111. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* V, 5: *O site habuisset*
Massilia sacerdotem! Numquam naves oleum aut reliquas species
detiilissent, nisi cartam tantum. quo majorem opportunitatem
scribendi ad bonos infamandos habere. Sed pavpertas cartae finem
imponit verbositati.
111. GREGOIRE DE TOURS, *Liber in gloria martyrum,* M.G.H.
SS. rer. Merov., t. 1, p. 558; *Liber de virtutibus S. Martini, ibid.,*
P 664; *Liber l'itae Patrum, ibid.,* p. 698.
111. F. VERCAUTEREN, *Etude sur Ies Civitates,* p. 211- 212.
111. LAUER şi SAMARAN, *Les diplâmes originaux des Merovin-*
giens. Paris. 1908.
111. CASSIODORE, *Variae,* 111. 7. ed. Mommsen M.G.H. SS. An-
^{tj}q, t. XII, p. 83. Acest text mi-a fosl pus la dispoziţie de către
Kugenev.

120. BUCHNER, *Oie Provence.* p. 44-45. Foloseşte drept princi
pală sursă GREGOIRE DE TOURS. , *Hisl. Franc.* V.5.

120. GREGOIRE DE TOURS. *Hisl. Franc.* IV, 43.

120. R. BUCHNER, *op. cit.,* p. 44-45.

120. MARCULF, *Supplementum.* I, ed. Zeumer. p. 107.

120. Calculele lui BUCHNER, *op. cit.,* p. 45, care estimează că
importul de ulei la Fos se ridica la 200 000 livre pe an, nu pot fi luate
în considerare.

125. *Vita S. Filiberti abbalis Gemeticensis,* M.G.H. SS. rer.
Merov., t. V, p. 602.

126. GREGOIRE DE TOURS, *Hisl. Franc.* VII, 35

126. PSEUDO-FREDEGAIRE, *Chronica.* IV, 42, SS. rer. Merov..
t. II, p 141; *Vita Columbani.* I, 29, *ibid.,* t. IV, p. 106; *Liber Historiae*
Franconim, c. 40, *ibid.,* t. II. p **310.**

126. *VilaS. Eligii.* II, 13, M.G.H. SS. rer. Merov. t IV, p. 702.

126. JULIEN DE TOLEDE, *Historia Wambae* SS. rer. Merov.,
t. V, p. 525. DUCANGE, *sub verbo* Camelus, citează un text din *Vita*
SS. Voti el Felicis relativ la Spania unde trebuie citat *Camelus* şi nu
trebuie corectat cu *ntpicapra* (capra sălbatică), aşa cum procedează
Ducange.

130. R. BUCHNER, *op. cit.,*
p. 32.

\3\./*bid..* p. 33.

132. GREGOIRE DE TOURS, *Hisl. Franc.* IX, 22.
.

132. LOT, PFISTER şi GANSHOF, *Hisl du MoyenAge, t:* I, p. 258
şi 259.

132. *Annales Petaviani,* M.G.H. SS, 1.1, p. 17.

132. GREGOIRE DE TOURS, *Hisl. Franc.* IX, 22.

136.
GREGOIRE DE TOURS, *Hisl. Franc.* IX. 21 şi 22.

37.Jbid., X,25. . .

138. *Ibid.,* VIII, 39 şi VI, 14.

138. *Chronica,* IV, 18 SS. rer. Merov , t. II, p. 128: *Eo annacladiş*
glandolaria Marsilia et reliqiias Provinciae civitales graviter vasta-
vit. .

138. Punctul său de vedere a rămas absolut identic celui din timpul
imperiului roman. Cf VERL1NDEN, *op. cit., Anuar io de Historia det*
derecho Espanol, t. XI (1934). p. 312.

138. *Lex Wisigothorum,* III, 4. 17. ed. Zeumer, M.G.H. Leges. t. 1,
p. 157. menţionează faptul că şi *pauperes* au sclavi. Li se dădeau într-
adevăr prostituatele recidiviste ca să fie *in grav servitio.*

138. FREDEGAIRE. *op. cil..* VI. 48. M.G.H. SS rer. Merov.. t. 11,
p. 144. Cf. Ch. VERLINDEN, *Le franc Samo.* „Revue belge de philo-
logie et dhistoire', t. XII, 1933, p. 1090-1095. FUSTEL DE COU-
LANGES. *La monarchie franque,* p. 258. îl compară pe Samo cu şeful
unei mari companii comerciale!

143 Sinodul din Chalon de la 639-654, M.G.H. Concilia, ed. Maasen, t. I. p. 210. interzice vânzarea sclavilor în afara hotarelor regatului franc.

144. *Vita S. Eligii.* MG H. SS. rer. Merov.. t. IV. p. 676. VERLINDEN. *op. cit.,* p. 379. crede că se vindeau probabil şi în Spania.

SlânUi **Balhilda** fusese de*parlihus irunsimirinis ... vdi prelio veminda-la* SS. rer. Merov.. t. II. p. 482 cf. LESNE, *La proprie te ecclesiastiqtie en France.* I. 1910. p. 359. La Clei mont. Sigivaldus avea ca sclav *(in cu/us servitio eroi adolescens quidam noinine Brachio)* **un gonaş pentru** vânătoarea de mistreţi originar din Turingia. GREGOIRE DE TOURS: *Liber l'ilae Palrum.* MG. SS. rer. Merov.. t. I. p. 712. GUIL-HHRMOZ. *Essai sur l'origine de la noblesse en France* ***au*** *kloyen jge.* 1902. p. 74. greşeşte cu siguranţă când îi consideră soldaţi care luptă pe cont propriu.

145 JAFFE-WATTENBACH, *Regesta,* nr. 1386.

146. DE MOREAU. *Saint Amand,* 1927, p. 133 Cu privire la cumpărarea captivilor a se vedea LESNE. *op. cit.,* p. 357 şi 369.

147 *l i l a S. Gangerici,* ed. Krusch, M.G.H. SS. rer. Merov.. t. III, p 656. Cf. VERCAUTEREN, *Etude sur les Civilates,* p. 213.

148. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc.* **VII,** 46.

149 *Op. cit.-.* M.G.H. SS. rer. Merov., t. II, p. 134 şi p. 135.

150. Registrul de taxe pe circulaţia mărfurilor de la Arras, care figurează în *Cartulaire de Saint-Vaast,* de GUIMAN, ed. Van Drival, b. 167, ne mai permite sa recunoaştem, sub forma dobândită în secolul *pi* Xll-lea. vechiul său fond merovingian. Textul atribuie instituirea laxei unui *rex Theodericus* (p. 165). Vânzarea *de servus* ca şi de *ancil-la* se menţionează în paragraful intitulat *De Bestiis.* Se observa acelaşi lucru şi în tariful registrului de taxe din Tournai: *si servus vel ancilla vel auri uncia vendantur ....* P. ROLLAND, *Deux tari/s du tonlieu de Tournai.* Lille, 1935, p. 17.

151. Paul DIACRE. *Hisloria Langobardorum.* ed. Bethmann & G. Waitz. 1, 1. M.G.H. SS. rer. Langob. et Hal., p. 48, afirmă că mulţi bar bari provenind din populata zonă locuită de germa- nici sunt luaţi şi vânduţi populaţiilor din Sud.

151. Asupra comerţului cu sclavi de la Marsilia, a se consulta *lila Boni/i.* M.G.H. SS. ier. Merov.. T. VI, p. 121. Asupra comerţului cu sclavi în general, a se consulta A. DORSCH, *Wirlschaftliche und so-ziale Grundlagen der Europäischen Kullurenhvicklung.* Viena, ed. a 2-a. 1924. t. 11. p. 175; Br. HAHN, *Die Wirtschaftliche Tătigkeit der Juden im Frankischen und Deulschen Reich bis zum zM'eiten Kreuz-:ug.* Kribourg, 1911, p. 23; FUSTEL DE COULANGES, /. *'alleu el le domaine rural. p. 2~9.*

151. JAFFE-WATTENBACH. *Regesta.* nr. 1467.

151. *Ibid..* nr. 1409.

151. în *Viu, S. Elegii.* 10. M.G.H SS. rer. Merov., t. IV, p. 677. se vorbeşte când despre un număr de douăzeci . când de treizeci, când de patruzeci de captivi eliberaţi de sfântul Eloi: *nonnumquam vero agmen mtegrum el usque ad cenlum cinimas. cum navem egrederentur ulri-usi/ne sexus. ex diversis genlibus vanientes. pariter liberabal Roma-, norimi scilicet. Gallorum atqiie Briltanorum necnon et Maiirorum. sed I laecipue ex genere Saxonorum. qui abunde eo lempore veluti greges " sedibus propriis evulsi in diversa dislrahebanlur* Gf. BUCHNER. *°t>. cir.* p. 47;

156. Un document din Sens, MG.H. Formulae. ed. Zeuniei.
p. 189, nr. 9, se referă la cumpărarea unui sclav de către un *hoino negolians.* Un document din Angers, *ibid..* p. 22, nr. 51. este de fapt un
mandat de arestare pentru un sclav care a fugit de la un *negociens.*

156. JAFFE-WATTENBACH,^ejto. nr. 1467.

156. JAFFE-WATTENBACH, *op. cil.,* nr. 1629. şi nr. 1409 şi
1242. din anul 593, în care din nou se menţionează cumpărarea de
către un evreu a unor sclavi creştini.

159. *Registr..* VI, 10, M.G.H. Epist., t. I, p. 388. Un text de
LYDUS semnalează de asemenea şi ţesături de la Arras, *De Magistralibus,* 1, 17, ed. Wuensch, Teubner, 1903, p. 21. A se vedea totuşi
rezervele formulate de F. VERCAUTEREN, *Etudes sur Ies Civilales.*
p. 183.

160. A DOPSCH, *Wirtschaftliche Grundlagen,* t. II, ed. a 2-a,
p. 439, combate ideea existenţei unor negustori exclusiv străini.

160. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* III, 34.

160. Episcopii se interesau de comerţ. La Nantes, episcopul Felix
pune să se extindă portul, VENANTIUS FORTUNATUS, *Carmina,*
III, 10, M.G.H. SS. Antiq., t. IV, p. 62.

160. Lot, în LOT, PFISTER şi GANSHOF, *Hisloire du Moyen*
Age, t. I, p. 365, citează tocmai exemplul Verdun-ului, pentru a dovedi
cât de neînsemnat era capitalismul. Dar, dacă facem asemenea com
paraţii între epoca noastră şi secolul al XIH-lea, vom ajunge la conclu
zii identice în ceea ce priveşte această ultimă perioadă. Pe de altă
parte, este cert faptul că aici e vorba despre negustori cu amănuntul
foarte activi.

160. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc.* VII, 46

160. Există însă în secolul al Vl-lea şi negustori care călătoresc în
grup; a se vedea mai jos cazul Wado.

160. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* VII, 45.

167. GREGOIRE DE TOURS, *Liber in Gloria Con/essorum, C.*
110, SS. rer. Merov.. t. I, p. 819.

168. *Leges Ahistulfl regis.* ed. F. Bluhme, M.G.H. Leges, t. III,
in-f, p. 196. a° 750. Aceşti negustori sunt evident succesorii celor în
favoarea cărora legifera Theodoric în 507—511: *„ne genus homimim.*
quod vivil lucris. ad necem possil pervertire dispendiis". CASSIODORE, *op. cit..* II, 26, M.G.H. SS. Antiq., t. XII, p. 61. Cf. A.
DOPSCH, *Wirtschaftliche Grundlagen,* t. II, ed. a 2-a. p. 437; DOEN.
Italienische Wirtschaftsgeschichte, 1934, p. 122, precizează că aceste
legi ale lui Astolphe se bazau pe nişte texte mai vechi, deoarece negus
torii apar deja împărţiţi în mai multe categorii.

168. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc.* X, 21.

168. LEBLANT. *Inscriptions.* t. I. p. 41. Cf. COVILLE. *op. cit..*
p. 534.

168. J. HA VET. *Qutvres.* t. I. 1896. p. 229 (text definitiv).

168. LEBLANT. *Inscriptions.* t. II. p. 520. nr. 645.

173…*Quod de heredibus Pauloni negociatoris, quondam visus*
sum comparasse. areas sciticei in oppido civitatis Aurelianensium
cum domibus desuper positis, acolâbus ibidem resident/bus", PROU

j vlDIER- *Recueil des charles de Saint- Benoil-sur-Loire,* t. 1, 1900. 7. *CI* despre acelaşi negustor, FUSTEL DE COULANGES, *La mo-naecbiefranque,* p. 256, n. 5.

174. M. PROU, *Calalogiie des monnaies carolingiennes de la Bi-bliothcque naţionale.* Paris, 1896. p. XXXVIII.

174. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* VII. 37: *„Chariulfus valde dives ac praepotens, cujus adpolecis ac prumtuariis urbi va/de refertu erant".*

■ 176. GREGOIRE DE TOURS, *Liber de virtutibus S. Martini,* I, 29, M.G.H. SS. rer. Merov., t. I, p. 656.

177.J. HA VET, *Q'.uvres,* t. I, p. 230 şi textul citat Ia p. 84, n.6.

178.S. Faron a moştenit la Meaux *casas cum areis, tam infra muros qnam extramuros civitatis,* PARDESSUS. *Diplomata,* t. II, p. 16, nr. CCLVII.

179. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* VII, 37, ne vorbeşte despre *apolecae* şi *prumptuaria* de la Comminges. La Paris. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* VI, 32, ne prezintă Leudaste: *do-mus negvtiantum circumiens, species rimatur, argentum pensat atque diversa ornamenta prospicit.* El mai vorbeşte şi despre acele *domus necutiantum, ibid.,* VIII, 33, care par aşezate la rând.

180. Citat de F. KIENER, *op. cit.,* p. 29, n. 38; *suttores, aurifices,*
| *fabri vel reliqui artifices.*

180. KIENER, op. *cit.,* p. 15.

182. F. VERCAUTEREN, *Etude sur Ies Civitates de la Belgique Seconde,* Bruxelles, 1934, p. 354 şi 359.

182. *Ci.* pentru Angers, GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* VIII, 42.

182. *Vita S. Leobini,* c. 62, ed. Krusch, SS. Antiq. t. IV', p. 79.

182. BLANCHET, *Les enceintes romaines de la Gaule,* Paris, 1907, p. 211 şip. 208.

\S6.*Jbid.* p. 202, n. 3.

187. Se deduce din *Lex Visigothorum,* III, 4, 17, ed. Zeumer, M.G.H. Leges, p. 157, că prostituatele profesioniste, libere şi sclave erau foarte numeroase în oraşele spaniole.

187. într-o scrisoare adresată pe la 630-655 lui Didier, episcop de Cahors, M G. H. Epist., t. III, p. 214, se pomeneşte despre *istasferias in Rutenico vel vicinas urbes.* adică despre târgurile de la Rodez, a căror frecventare este interzisă locuitorilor oraşului Cahors din pricina ciumei care bântuie la Marsilia.

187. VERCAUTEREN, *op. cit.,* p. 450. După Levillain, acest târg a fost instituit în 634 sau 635, Etude sur l'abbaye de Saint-Denis, *Bibi. de fEcole des Charles,* t. XCI, 1930, p. 14.

187. L. G. de VALDEAVELLANO, El mercado. Apuntes para su estudio en Leon y Castilia durante Ia Edad Media, *Amiario de Historia del Derecho Espc/ITol.* t. VIII, 1931, p. 225.

187. *Lex Visigothorum.* IX, 2, 4. ed. Zeumer, M.G.H. Leges. t. I. '«-4", p. 368.

192. G. WA1TZ. *op. cii.,* 1. II. partea ii 2-a. ed. a 3-a. p-309.

192. Diplomele referitoare la taxa pe circulaţia mărfurilor perce
pută *per civitales seu per caslella seu per portus. sen per irexilus.*
M.G.H. Diplomata, in—f. ed Pertz. p 46, nr. 51. A se vedea şi o altă
menţiune cu privire la *porltis. Recueil des charles de Stavelol-*
Malmedy. ed. .1. Halkin şi Roland. t I. p 13. nr. 4. Se vede din acelaşi
text (diploma lui Sigebert al lll-lea. din 652) că se practica un *nego-*
tiantum commertia şi că regele avea acolo *leonearii.*

194 Formula nr. I a suplimentului lui Marculf, ed. Zeumer. M.G.H. Formulae. p. 107. enumerează centrele de percepere a taxelor pe circulaţia mărfurilor din bazinul (tonului: Marsilia. Toulon, Fos. Arles. Avignon. Soyon. Valence. Vienne. Lvon si Clialon-sur-Saone.

CapitoL 522. Edictul lui Clotaire al II-lea 18 octombrie 614, M.G.H. p. 185.

522. CASSIODORE. *Variae.* V. 39. MG H. SS. Antiq.

195. G. VVAITZ, *op. cil.,* t II. partea a 2-a, ed. 3-a, p. 301. afirma
din motive pe care le consider eronate, că se percepea în natură.

198. Avem un exemplu în *negociator Salomon.* desigur evreu, care
era *Hofliefercmt* regelui Dagobert şi căruia regele îi cedase perceperea
taxelor la una din porfile Parisului, *Geslu Dagoberti.* c. 33, ed. 1
cellation. MGH. SS. rer. Meiov. 1 1(p 413. Kruscb. vedea ceea ce s-a afirmat mai sus cu privire la

200. Moneda de aur a lui Constantin cântărea 4,48 gr; dintr-o livră se băteau 72 de monede. Valoarea în aur a constantinatului era de 15.43. F.E. STEIN. *Geschichte des Spâtromischen Reiches.* Viena. 1928.1. l, p. 177

201. Gunnar MICKWITZ. *Geld nud Wirlschaft im Romischen Reich des IV. Jahrhunderts nach Chrisli.* Helsingfors, 1932, trage concluzia, la p 190, că este imposibil să considerăm secolul al IV-lea ca un secol de *Naluralwirtschafi.*

202. Atunci când. la sfârşitul secolului al IV-lea. crucea înlocuieşte victoria pe monedele imperiale, monetăriile din Marsilia, apoi i celelalte, urmează acest exemplu M *PROU. Catalogue des monnaies merovingietmes de la Bibliothcque naţionale.* Paris. 1892. p. XXXV.

203. A. DOP.SCH. *Die Wirtschaftsenlwickkmg der Karolingerzeil. vornehmlich in Deutschland.* t II. ed. a 2-a. 1922. p. 300.

204. LNCEL ROSERVRE. *Traite de numismatique du Sloven Age.* t. I. Paris. 1891. p. 177.

205. *Ibid.* p. 179 180.

206. *Ibid.* p. 181. *Catalogue des monnaies merovingiennes* p. XXVIII şi XXVIII.

207. PROU. *op. cit., p.* XVI

207. *Ibid.* p. XV.

207. *Ibid.. p.* XXVI.

207. *Ibid.* p. XXXII.

207. *Ibid.* p. XXXIV şi XXXV.

207. *Ibid. p.* XXXIX.

208. *213./bit/.,* p. I.XIV

214. ENGE1. şi SERRURE. *op. cil.,* t. I, p. 50. în epoca romană existau patrii ateliere în Galia la Trcves. Arles. Lyon şi Narbonne.

PROU. *Catalogue des monnaies merovingiennes. p.* LXV. F. LOT. *Un grana'domainc* a*iepoquefrcim/ne. Ardin en* /"o/toj/.Cinquantenaire de I' Ecole pratique des Hautes Etudes, Bibi. de i'Ecole des Hautes Etudes. lase. 230. Paris. 1921. p. 127, zice că monedele de aur pro venite din impozite erau preschimbate pe loc în lingouri de către mo netarii. Tot astfel se proceda şi în perioada romană. A se vedea *Codex Theodosiamts.* XII. 6. 13. legea din 367.

214. ENGfc'L şi SERRURE. *op. cit.,* t. 1. p. 97.

214. A. LUSCHIN VON EBENGREUTH, *Allgemeine Miinzkunde und Ge/dgeschichre.* ed a 2-a. 1926, p. 97.

214. PROU, *Catalogue des monnaies merovingiennes. p.* LXXXI. Cred câ aceasta coincide destul de bine cu textul din *l'ita Eligii.* I, 15, M. G. H. SS. rer. Merov.. t. IV, p. 681

214. PROU, *op. cit.,* p. LI.

214. /A/rf. p. LXX şi LXXXII.

214. *Ibid.. p.* LXXXI.

214. PROU, *Catulogue des monnaies carolingiennes.* p. XL VII.

214. Totuşi Prou se îndoieşte.

214. LESNE. *op. cit.,* p. 273.

224. Cf. coroanele din aur găsite la Guarrazar, lângă Toledo (secolul al VH-lea). Ele dovedesc deci, pentru acea epocă, bogăţia te zaurului regal. Cf A. RIEGL, *Spătromische Kunstindustrie,* 1927, p. 381.

225. Cu privire la bogăţia constând în aur şi pietre preţioase a per soanelor particulare, a se vedea GREGOIRE DE TOURS. *Hisl. Franc.* X, 21, şi mai ales IX. 9. Soţia ducelui Raucliing are un tezaur echiva lent cu al regelui.

225. In lucrarea lui KLOSS, *Goldvorral und Geldverkehr ini Me-roMingerreich.* 1929. mi se ţine seama de textele citate de LESNE, *op. cit.,* p. 200.

225. Cu privire la averea Bisericii, a se vedea LESNE, *op. cit..* p. 200. Tezaurul bisericilor servea, la nevoie, la baterea de monedă. în GREGOIRE DE TOURS. *Hist. Franc.* VII. 24. găsim un exemplu: un episcop transformă un potir de aur în monede ca să salveze oraşul de la jaf. rascumpărându-l

228. G. RICHTER. *Annalen des Frânkischen Reichs im Zeilaller der Merowinger.* 1873, p. 98.

228. in 631. pretendentul Sisenand ii oferă lui Dagobert 200 000 monede de aur. G. RICHTER. *Annalen.* p. 16 f

228. PROU: *'Catalogue des monnaies merovingiennes. p* XI şi ^ V. M. LOT crede de asemenea în această scurgere de aur. LOT.

PI'ISIER şi GANSHOF. *op cit., p.* 358.

-31. M. B1.QCH. *l.e probleme de I or au Moven Age,* în ..Annales d'histoire econoniîque el sociale"', t. V. 1933. p. I şi urm : SOET-BET-.R. *Beilriige-iir Gesclnchle des Geld und Miinzwesens in Deutsch-'"nd.* .1 orscliungen zur Deutschen Geschichtc" t II. 1862, p.

307; A.

107

LUSCHIN VON EBENGREUTH. *Allgemeine Mimzkunde und Geld-geschichte des Mittelalters und der Neiteren Leit.* Miinich şi Berlin, eâ. a 2-a. 1926. p 41.

232. *Lex Visigothorum,* XI, 3, 1, ed. Zeumer, M.G.H. Leges. t. I.
p. 404: *Si quis Iransmarinus negotiator aurum, argentum, vestimenta,*
vel quelibet ornamenta provincialibiis nostris vendiderit. et conpetenti
pretio fuerint vemmdata...

232. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc.* VI, 2.

232. CASS1ODORE, *Variae.* XII, 22, M.G.H. SS. Antiq., t. XII,
p. 378: Theodoric, adresându-se oamenilor din Istria, le spune că dacă
nu au grâu de vânzare, nu vor putea primi aur.

232. GUIMAN, *Cartulaire de Saint-Vaasl d'Arras.* p. 167, şi P.
ROLLAND, *Deux tari/s du tonlieu de Tomnai.* 1935, p. 37.

232. F. LOT, *Un granddomaine* a *l'epoque franque.* Bibliothcque
de l'Ecole des Hautes Etudes, tasc. 230, p. 123. îl dă ca sursă pe GRE
GOIRE DE TOURS, *Liber vitae Patrum.* M.G.H. SS. rer. Merov., t. I,
p. 669.

232. LOT, *ibid.* p. 125.

232. GREGOIRE DE TOURS, *Hist.* Franc... VII, 23.

239. *Ibid.*. III, 34.

240. MARCULF, II, 26, M.G.H. Formulae, ed. Zeumer, p. 92. 241 *Lex romana Visigothorum,* II, 33, ed. Haenel, p. 68-70.

242. Sinodul de la Orleans din 538, c. 30, M.G.H. Concilia, t.
I, ed. Maasen, p. 82, Sinodul de la Clichy de la 626-627, c.l,
ibid., p. 197.

242. La Clermont, preotul Eufrasius, fiul unui senator, îi oferă re
gelui, pentru a fi numit episcop, bani împrumutaţi de la evrei: *„JSus-*
ceptas a Judaeis species magnas", GREGOIRE DE TOURS, Hist.
Franc, IV, 35. Episcopul Cautinus este: *„Judaeis valde carus ac sub-*
ditus..." pentru că împrumută bani de la ei sau cumpără obiecte de la
ei sau cumpăra obiecte de lux. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,*
IV, 12.

242. M.G.H. Concilia, 1.1. p. 67. a" 583.

242. A. LUSCHIN, *op. cit.* p. 83; PROU, *op. cit.,* p. LXXVI.

242. SIDOINE APOLLINAIRE, *Epistulae.* VII, 7, ed. Luetjohann,
M.G.H. SS. Antiq., t. VIII, p. 110.

247. Sinodul din Orleans din 538, *loc cit.,* p. 82, interzice clerului, începând cu treapta de diacon *pecuniam commodere ad usuras.*

In 626—627, Sinodul de la Clichy, *ibid.,* p. 197, reiterează aceeaşi interdicţie cu privire la cler şi adaugă: *"Sexcuplum vel decoplum exi-gere prohibemus omnibus christianis."*

248. După tulburările din secolul al V-lea. a urmat cu siguranţă o perioadă de reconstrucţie caracterizată prin marele număr de monumente noi care s-au construit; acest lucru ar fi inexplicabil dacă nu admitem un grad destul de mare de prosperitate economică.

Capitolul III
VIATA INTELECTUALĂ DUPĂ NĂVĂLIRI

1. TRADIŢIA ANTICĂ[1]

Este inutil să insistăm asupra decadenţei din ce în ce mai accentuată a ordinii intelectuale şi a culturii antice, începând din secolul al Ill-lea. Această decadenţă se manifestă peste tot, în ştiinţă, în artă, în literatură. S-ar zice că însuşi spiritul este atins. Pesimismul, descurajarea se întâlnesc pretutindeni. Tentativa lui Iulian eşuează şi, după ea, geniul antic nu mai încearcă să se degajeze de influenţa creştină.

Noua viaţă a Bisericii, păstrează încă multă vreme haina vieţii păgâne, care nu i se potriveşte. încă se mai conformează unei tradiţii literare, căreia îi respectă prestigiul. Păstrează ceva din poezia virgiliană şi din proza marilor retori. Chiar dacă s-a modificat conţinutul, forma rămâne identică. Apariţia unei literaturi creştine este mult posterioară naşterii sentimentului creştin.

Triumful oficial şi definitiv al creştinismului sub Constantin nu a coincis de altfel câtuşi de puţin cu victoria sa reală, care se realizase deja. Nimeni nu mai încearcă să i se opună. Adeziunea este universală, dar influenţa sa nu este totală decât asupra unei minorităţi de asceţi şi de intelectuali. Mulţi se dedică Bisericii din interes: cei puternici, ca Sidoine Apollinaire, ca să-şi păstreze influenţa socială; cei năpăstuiţi, ca să se pună la adăpost.

La mulţi oameni, viaţa spirituală nu mai este cea din antichitate, dar încă nu a devenit creştină, şi pentru toţi aceştia e natural să nu existe altă literatură decât litera-

tura tradiţională . Tot vechile şcoli de gramatică şi de retorică determină atitudinea acestor oameni nehotărâţi.

Invaziile germanice în Occident nu puteau modifica nimic şi practic nici nu au modificat această stare de lucruri"'. Şi cum ar fi putut s-o facă? Se ştie că germanicii nu numai că nu aduceau nici o idee nouă, dar că, dimpotrivă, cu excepţia anglo-saxonilor, pretutindeni unde s-au stabilit au păstrat limba latină ca unic mod de exprimare. Şi în această privinţă, ca şi în altele, s-au asimilat. Atitudinea lor pe plan intelectual a fost aceeaşi ca şi pe plan politic şi economic. Regii lor, abia suiţi pe tron, se înconjoară cu retori, jurişti, poeţi. Aceştia redactează legile, corespondenţa, actele cancelariilor, folosind modelele lăsate de antichitate. Pe scurt, ei păstrează intactă starea de lucruri existentă. Cu ei, decadenţa continuă, ba chiar se accelerează şi e uşor de înţeles că barbarizarea a fost încă mai dezastruoasă pentru cultura spirituală decât pentru cea materială. Ceea ce se realizează în timpul dinastiilor ce domnesc asupra noilor state din bazinul occidental al Mediteranei, este decadenţa unei decadenţe.

Să examinăm în sensul acesta regatul ostrogoţilor. Totul aici continuă ca în timpul Imperiului. E suficient să reamintesc doi dintre miniştri lui Theodoric: Cas-siodor şi Boethius. Şi mai sunt şi alţii. Poetul Rusticus Elpidius, autorul unei *Carmen de Christi Jesu Beneficii* a fost medic şi favoritul lui Theodoric[4]. Să-I mai citäm şi pe Ennodius, născut fără îndoială la Arles în 473, devenit episcop de Pavia în 511, deşi era atât de departe de cele sfinte încât cântase iubirile nefericitei Pasiphae[5]. Este într-un anumit sens un retor devenit profesor de elocinţă sacră. Datorită lui se poate constata că şcolile de retorică sunt încă în plină activitate la Roma. Tot el va scrie şi panegiricul lui Theodoric, între 504 şi 508, în acelaşi stil umflat şi pretenţios ca şi cel al biografiei lui Antonie, călugăr de la Lerins[6]. Pentru el, gramatica şi retorica, acelea care „guvernează Universul" constituie încă bazele educaţiei tinerilor creştini. El recomandă, pentru a-i educa pe tineri, câţiva retori distinşi de la Roma, precum şi casa unei doamne ,,pe cât de cucernică pe atât de spirituală"[7]. Aşadar, toată această literatură se sprijină în

mare pane pe frază, ceea ce dovedeşte însă implicit că mai existau încă mulţi literaţi în înalta societate pe vremea lui Theodoric.

Boethius, născut la Roma în 480, aparţinea marii familii Anicii. Consul în 510, devine ministrul lui Theodoric care l-a însărcinat să facă ordine în sistemul monetar; a fost executai în 525, acuzat fiind de complot cu Bizanţul. El l-a tradus pe Aristotei, iar comentariile sale vor influenţa tot Evul Mediu; a mai tradus şi *Isagoge* de Porphyrius, precum şi opere ale muzicienilor şi matematicienilor greci. Mai târziu, în închisoare, scrie *De con-solatione philosophiae* în care creştinismul se îmbină cu o morală stoic-romană. Autorul rămâne un spirit distins şi un gânditor.

Cassiodor este un aristocrat născut pe la 477. A fost principalul ministru al lui Theodoric, a cărui bunăvoinţă a câştigat-o printr-un panegiric compus în cinstea sa. La 20 de ani este chestor şi secretar al lui Theodoric, apoi consul. Chiar şi după Theodoric şi până sub domnia lui Vitiges şi-a păstrat poziţia la curte, dar după regenţa Amalasuntei (535), influenţa sa n-a mai fost preponderentă, în 540 se retrage din lume şi se consacră vieţii religioase în mănăstirea Vivarium, întemeiată pe moşia sa Bruttium pe care străbunicul său o apărase odinioară împotriva lui Genseric. Ar fi vrut ca toţi călugării să adune în mănăstiri toate operele literaturii clasice ale antichităţii. Ideea de a adăposti cultura în mănăstiri îi fusese inspirată de războiul lui lustinian, care de altfel l-a şi împiedicat să" întemeieze şcoala de teologie pe care o visa.

Mai trebuie menţionat Arator, intrat în slujba Statului sub domnia lui Athalaric în calitate de *comes domestico-nim* şi *comes renim privatarum.* A îmbrăcat haina preoţească probabil ca să aibă drept de azil în timpul asediului Romei de către Vitiges. în 544, îşi declamă public poemul *De actilnts apostolorum* în biserica Saint Pierre-es-Liens.

Venantius Fortunatus, născut între 530 şi 540, a studiat gramatica, retorica şi jurisprudenţa la Ravenna. în 560 pleacă în Galia unde dobândeşte bunăvoinţa lui Si-gebert al Austrasiei şi a altor înalţi demnitari. La Poitiers

o cunoaşte pe sfânta Radegonde care întemeiase acolo mănăstirea Sfintei Cruci. Devine preotul mănăstirii şi apoi episcop de Poitiers.

Poemele sale sunt mai ales panegirice; i se datorează fn special cel al lui Chilperic căruia îi laudă talentul, şi ' *ii* al Fredegondei. Laudă elocinţa latină a lui Caribert[8]. îl laudă pe ducele Lupus, un roman căruia îi place să atragă la curtea stăpânului său pe compatrioţii săi care se disting prin erudiţia lor, ca Andarchius[9]. Ridică în slăvi elocinţa lui Gogo; compune un epitalam cu ocazia căsătoriei lui Sigebert cu Brunhilda, în care face referiri la Cupidon şi Venus. Este autorul epitafului unei femei barbare Vilithuta, moartă la şaptesprezece ani în urma unei naşteri grele şi a cărei cultură a făcut din ea o romană. Fortunatus a scris şi cântece religioase.

Parthenius, care a studiat la Roma, a fost *magister officiorum* la curtea lui Theodebert. Gregoire de Tours[10] povesteşte cum a fost lapidat de popor din cauza impozitelor prea împovărătoare. Era prieten cu Arator".

Rolul jucat de retorii romani este la fel de mare în ceea ce-i priveşte pe vandali. Dracontius îi adresează regelui Gunthamund (484-496) un poem intitulat *Satis-factio.* A fost elevul gramaticianului Felicianus; din operele sale se vede că vandalii participau alături de romani la lecţiile de gramatică. în plus, aflăm că familia sa îşi păstrează averea. După ce a studiat gramatica şi retorica, s-a dedicat carierei juridice. Mai târziu a fost persecutat de Gunthamund care 1-a arestat şi i-a confiscat bu* nurile din cauza unor versuri în care s-ar părea că îl lăuda mai mult pe împărat decât pe rege[12].

Poeţii reuniţi în *Anthologie:* Florentinus, Flavius, Felix, Luxorius, Mavortius, Coronatus, Calbulus, care, deşi creştini, practicau o literatură destul de păgână, specifică antichităţii[1]"[1], ;u trăit sub regii Thrasamund (496-523) şi Hilderic (52J-530). Aceşti poeţi proslăvesc în versurile lor magnificele terme ale iui Thrasamund, monumentele construite la Aliana[14]; scriu despre gra-maticianul Faustus, prietenul lui Luxorius. Creştinismul se ames- tecă în aceste poeme cu obscenităţile[15]

Contele vandal Sigisteus, protectorul poetului Parthe-nius, este el însuşi poet[16]. Nu trebuie să-1 uităm nici pe Fulgentius, gramatician profesionist, care a scris la Cartagina în ultimii douăzeci de ani ai secolului al V-lea. Stilul său este pompos, fraza adesea incorectă, foloseşte mitologia alegorică, încă foarte apreciată de gramaticieni.

Regăsim aceeaşi stare de lucruri la toate popoarele germanice. Sidoine este marea personalitate a burgun-zilor[17]. La vizigoţi, Euric era deja înconjurat de retori. Regii Wamba, Sisebut, Chindasvinth, Chintila sunt scriitori. Autori ca Eugene de Toledo, Jean de Biclaro, Isi-dore de Seville scriu în latină şi chiar într-o latină foarte corectă[18].

în privinţa francilor, să reamintim că regele Chil-peric însuşi a scris poeme în limba latină[19].

în sfârşit, trebuie să ţinem seama de influenţa exercitată de Constantinopol, centru de studii şi de intensă activitate intelectuală. Gregoire de Tours ne arată în mai multe pasaje că şcoala de medicină a avut o influenţă deosebită.

în fond, invaziile nu au modificat caracterul vieţii intelectuale din bazinul Mediteranei occidentale. Literatura continuă, dacă nu chiar să înflorească, măcar, să zicem, să „vegeteze" la Roma, Ravenna, Cartagina, Ja Toledo şi în Galia, fără însă să se poată semnala apariţia vreunui element nou, până în momentul în care începe să se facă simţită influenţa anglo-saxonilor. Decadenţa este evidentă, desigur, dar tradiţia dăinuie. De vreme ce mai există scriitori înseamnă că mai există şi un public cititor şi poate chiar un public relativ cultivat. Poeţii adresează acum regilor linguşelile pe care altădată le adresau împăratului. In afară de o platitudine mai accentuată, temele tratate sunt identice.

Această viaţă intelectuală în stil antic continuă încă în secolul al VU-lea, întrucât papa Grigore cel Mare îi reproşează lui Didier, episcop de Vierme, că se consacră exclusiv gramaticii; de asemenea în Spania, până la cucerirea ei de către arabi, se mai întâlnesc istorici destul de buni.

In toate acestea, aportul germanicilor este nul[20].

2. BISERICA

Faptul că, după prăbuşirea împăraţilor din Occident, Biserica şi-a continuat dezvoltarea pe aceeaşi linie, este cu totul evident. în fond, ea este reprezentantul prin excelenţă al continuităţii românismului. Imperiul este considerat de către Biserică drept făcând parte dintr-un plan providenţial, de aceea ea se şi bizuie pe el. Tot personalul Bisericii este roman şi se recrutează din acea aristocraţie în rândurile căreia se afla tot ceea ce a mai rămas din civilizaţie[21]. Abia mult mai târziu vor pătrunde în Biserică şi barbarii.

Din punct de vedere social, influenţa sa este uriaşă. Papa de la Roma, episcopul din oraş, acestea sunt personajele principale. Cine vrea să facă o carieră sau să se pună la adăpost de furtuni, trebuie să-şi găsească refugiul în Biserică, fie că este un mare senior ca Sidoine sau Avitus, fie că e ruinat ca Paulin de Pelle. Aproape toţi scriitorii pe care i-am semnalat mai sus şi-au încheiat viaţa în sânul Bisericii.

Mai există desigur şi cei care i se consacră din convingere, din credinţă autentică. Şi în această privinţă trebuie să ţinem seama de marea influenţă a ascetismului oriental. Acesta se răspândeşte de timpuriu în Occident şi constituie una din trăsăturile de bază ale epocii[22].

Sfanţul Martin, născut pe teritoriul actual al Ungariei, care a fost episcop de Tours (372-397), întemeiază pe la 360 mănăstirea Liguge", lângă Poitiers. Sfântul loan Ca-sian, călugăr la Bethleem, apoi în Egipt şi la Constanti-nopol, creează mănăstirea Saint-Victor la Marsilia, pe la 413. în jurul anului 410, Honorat, care avea să devină episcop de Arles, întemeiază mănăstirea Lerins în eparhia Grasse; aici s-a resimţit cel mai profund influenţa acelui ascetism egiptean ce avea să se răspândească în Galia cam în aceeaşi perioadă[23] cu monahismul oriental.

Barbarii nu au atacat mănăstirile. Trebuie chiar să admitem că tulburările pe care le-au provocat au contribuit din plin la dezvoltarea monahismului, îndreptând spre mănăstire, departe de lumea în care nu se mai putea trăi, o mulţime de mari gânditori ai vremii. Cassiodor

întemeiază Vivarium pe moşia sa; sfântul Benedict (480-543) pune bazele celebrei abaţii de la Monte Cassi-no şi stabileşte faimoasa regulă „benedictină" pe care Grigore cel Mare avea să o răspândească.

Mişcarea progresează din sud spre nord. Sfânta Rade-gonde se va duce la Arles să ceară canoanele sfântului Cesarie pe care Ie introduce în mănăstirea ei de la Poi-tiers.

Acest Cesarie este reprezentativ pentru vremea sa[24]. Provenind dintr-o familie aristocratică de la Chalon-sur-Sadne, la vârsta de douăzeci de ani, în 490, va căuta adăpost la Lerins. Toată viaţa sa dezvăluie comportamentul unui creştin plin de entuziasm. între 502 şi 543 a fost episcop al anticului oraş Arles pe care Ausone îl numeşte „Roma Galiei". Regele vizigoţilor Alaric al H-lea îl trimite în surghiun la Bordeaux. Mai târziu îl găsim în preajma lui Theodoric. Se orientează spre papalitate în care vede, în mijlocul schimbărilor de stăpânire la care a asistat, simbolul Imperiului dispărut. Pentru el, viaţa monahală are drept ideal călugărul care-şi închină viaţa milosteniei, predicării, cântărilor întru slava lui Dumnezeu şi predării cunoştinţelor. Convoacă sinod după sinod pentru a reforma Biserica. Datorită lui, oraşul mediteranean Arles, devine cheia de boltă a Bisericii francilor. Aproape tot dreptul canonic al Franţei merovin-giene provine din secolul al Vl-lea[25] de la Arles, iar colecţiile de acte întocmite în cursul fiecărui sinod păstrate la Arles, devin un model pentru toate cele ce vor urma[26], in 513, papa Symmache îi conferă lui Cesarie dreptul de a purta *pallium* şi-l numeşte reprezentantul său în Galia. încă din anul 500 devenise stareţ al unei mănăstiri nevrednice, situată lângă Arles pe o insulă a Ronului şi căreia îi stabilise noi canoane[27]. Mai târziu, în 512, întemeiază la Arles o mănăstire de maici care în 523 numără deja 200 de călugăriţe. îi hotărăşte canoanele, dar evită să le facă prea aspre şi prevede lecturi, broderie, cântări bisericeşti, copierea caligrafică a manuscriselor; o plasează sub protecţia Romei.

Predicile sale, simple şi populare, ale căror manuscrise Ie trimite pretutindeni, au avut o uriaşă influenţă în Galia, Spania şi Italia.

Ca şi sfântul Cesarie în Galia, sfântul Benedict este marea figură religioasă a Italiei în secolul al Vl-lea. Născut probabil lângă Spoleto, este crescut la Roma, după care se retrage în singurătate la Sobiaco. în jurul **lui** se adună câţiva asceţi. în 529 se stabileşte cu aceştia la Monte Cassino. Regula sa se inspiră din cele ale lui Ca-sian, Rufin şi ale fericitului Augustin. Ea nu recomandă în mod special lectura, deşi precizează ce anume trebuie citit în timpul postului mare; în general, are un caracter de îndrumar practic, fără austeritate excesivă. Importanţa universală pe care avea s-o dobândească mănăstirea s-a datorat mai ales vecinătăţii sale cu Roma.

Dezvoltarea monahismului în vremea aceea a fost extraordinară[28]. Regii[29], aristocraţii, episcopii[30] întemeiază mănăstiri.

Marii propagatori ai monahismului vor fi, în Spania sfântul Fructuosus, episcop de Braga (f 665), la Roma Grigore cel Mare.

Pe malurile Mediteranei, amprenta acestora este deosebit de pregnantă. Mişcarea monahală pare a fi asociată aici cu evanghelizarea păgânilor, după cum ne-o dovedesc biografiile unor mari aquitani ca sfântul Amand (f 675-676) şi sfântul Remacle (circa 650-670), evan-ghelizatori şi totodată călugări.

Tot călugării aveau să-i evanghelizeze şi pe anglo-sa-xoni. Misiunea condusă de Augustin şi alcătuită din patruzeci de călugări a ajuns în regatul Kent, pe la Paşti în anul 597[jl]. în 627, creştinismul se răspândise din Kent până în Northumberland. Creştinarea era încheiată în 686[32].

Aşadar, tot din Mediterana porneşte această extindere septentrională a Bisericii,

Deci, Mediterana este focarul creştinismului viu. Ni-cetius, episcop de Treves, este originar din Limoges; s<? rnai pot cita încă mulţi alţii. Thierry I trimite clerici din Clermont la Treves[34].

Omul care a exercitat cea mai mare influenţă asupra viitorului este Grigore cel Mare. Ca şi Cassiodor, este un patrician. La început a fost predicator. Din dragoste pentru Dumnezeu îşi vinde bunurile şi cu banii obţinuţi întemeiază şapte mănăstiri. Deşi e călugăr, papa îl trimite în 580 la Constantinopol în calitate de nunţiu papal. Ca scriitor, caută să se exprime simplu. Dispreţuieşte înfloriturile retoricii-profane, pe care le consideră vorbărie deşartă[35]. E un om cultivat, pentru care fondul este mai important decât forma, iar opera sa constituie o adevărată ruptură cu tradiţia retoricii antichităţii. Acest fenomen trebuia să se producă, nu numai pentru că retorica ajunsese evident sterilă, dar şi pentru că ascetismul întorsese din nou Biserica la misiunea sa, slujirea poporului.

■ Eugippius, în opera sa consacrată vieţii sfântului Se-verin, refuză să utilizeze un stil pe care oamenii simpli l-ar fi înţeles cu mare greutate[36]. Iar sfântul Cesarie din Arles spune explicit că îşi dă toată silinţa să scrie astfel încât să fie înţeles de către cei necultivaţi[37].

, Aşadar, Biserica se adaptează. Face din literatură un instrument de cultură pentru popor, adică un instrument de convertire.

Grigore cel Mare, zice Roger[38], nu mai are nici o le^ . gătură cu literatura antichităţii. îl critică pe Didier, episcop de Vierme, că predă gramatica şi, deşi creştin, aduce laude lui Jupiter[39].

Astfel, Biserica, perfect conştientă de misiunea sa, se slujeşte de latina vulgară sau, mai bine zis, de o latină fără retorică, total accesibilă poporului[40]. Biserica vrea să se exprime în acea latină a poporului, o limbă vie

ale cărei consecinţe aveau să fie atât de profunde. Ea a fost opera unor oameni total romanizaţi şi de vastă cultură, cum au fost Augustin şi tovarăşii săi.

în 668, papa Vitelius îl trimite ca arhiepiscop de Can-terbury pe Theodore de Tarse care a studiat la Atena. Prietenul său Adrian, care îl însoţeşte, este african şi cunoaşte greaca şi latina. El, împreună cu irlandezii, a propagat cultura antică în rândurile anglo-saxonilor[33].

cunoştinţa oamenilor reţete şi fapte. El a fost Enciclopedia Evului Mediu. Şi a fost, şi el, tot un mediteranean.

Astfel, tot în *România* de Sud se operează acea nouă orientare pe care spiritul creştin o va imprima literaturii; deşi poate barbară ca formă, literatura rămâne totuşi vie şi activă. Este ultima înfăţişare pe care o dobândeşte latina scrisă în calitate de limbă vie, de limbă laică. Toţi aceşti clerici care părăsesc tradiţia clasică pentru a se exprima pe înţelesul tuturor, scriu de fapt pentru laici. în Anglia însă, unde latina este importată ca limbaj savant rezervat nevoilor Bisericii, situaţia este total diferită: nu se face nici un efort pentru a se introduce latina în popor, acesta păstrându-şi integral limba germanică.

Va veni vremea când clericii vor folosi din nou latina clasică, dar în acea perioadă latina va fi devenit un limbaj savant, rezervat exclusiv oamenilor Bisericii.

3. ARTA

După năvăliri, nu se constată nici o întrerupere a evoluţiei artistice în regiunea Mediteranei. Arta atestă continuarea acelui proces de orientalizare care, sub influenţa Persiei, a Siriei şi a Egiptului, se manifestă din ce în ce mai vizibil în Imperiu.

Fenomenul pare a fi o reacţie anti-elenistică pe care am putea-o compara cu reacţia romantică împotriva artei clasice şi care se manifestă prin stilizarea figurii, zoo-morfie, interesul faţă de decor, ornamentaţie, culoare.

Occidentul nu se poate sustrage acestei orientalizări progresive. Aceasta se face cu atât mai simţită cu cât relaţiile comerciale cu Siria, Egiptul şi Constantinopolul sunt mai active. Negustorii sirieni, furnizori de obiecte de lux au introdus încă din secolul al 111-lea, peste tot, până în Britania, giuvaeruri şi obiecte din fildeş provenind din Orient.

Influenţa Bisericii, precum şi aceea a monahismului au acţionat în acelaşi sens. Ca totdeauna, Occidentul urmează un exemplu. în acest sens, năvălirile germanice nu au adus nici o modificare[41].

S-ar putea spune că, dimpotrivă, năvăliriJe au colaborat cu această mişcare, căci germanicii şi mai ales goţii, în timpul cât au trăit în stepa rusă, au fost supuşi unor profunde influenţe orientale vehiculate de Marea Neagră. Fibulele, colierele, inelele, giuvaerurile cloazonate sunt influenţate de arta decorativă sarmată şi persană în care se amestecă fără îndoială caracteristicile proprii ale mobilierului lor din epoca bronzului. Ei au creat astfel o artă pe care romanii o numeau *ars barbarica* şi care s-a răspândit în tot Imperiul încă dinainte de năvăliri, de vreme ce cunoaştem la Lyon un meşteşugar originar din Com-magena[42] care o practica. în secolul al IV-lea, podoabele din sticlă cloazonată sunt de uz curent în armatele imperiale[43].

Meşteşugarii locali lucrează în stil exotic. Putem chiar să ne punem întrebarea în ce măsură această artă este practicată de germanicii înşişi. Ştim, datorită legii burgunzilor, că aceştia aveau sclavi giuvaergii însărcinaţi cu confecţionarea podoabelor războinicilor şi femeilor; aceşti meşteşugari erau foarte probabil la început greci şi mai târziu romani. Ei sunt aceia care au răspândit această artă în Imperiu pe vremea năvălirilor; ea va înflori la vizigoţi, ca şi la vandali şi burgunzi[44].

Pe măsură însă ce se restabileau contactele cu tradiţia antică, această artă „barbară" îşi va restrânge aria de răspândire, rămânând o artă a oamenilor simpli. Regii şi nobilii vroiau altceva mai bun. Nu mai concepeau nimic altceva decât arta Imperiului. Chilperic îi arată lui Gr6goire de Tours frumoasele monede de aur pe care i le-a trimis împăratul, care îi transmite că a pus să i se facă un platou de aur şi că va mai comanda şi altele la Constanti-nppol „pentru a cinsti rasa francilor"[45]. După Zeiss[46], *Tierornamentik* a dispărut foarte timpuriu, iar în secolul al Vl-lea, filonul germanic propriu-zis al artei vizigote este deja epuizat.

Germanii, instalaţi în *România,* nu au dat naştere unei arte originale, aşa ca irlandezii sau anglo-saxonii. La aceştia din urmă, în absenţa unei arte romane, arta şi-a Păstrat caracterul naţional, exact ca şi dreptul şi institu-s[ll]'e. Influenţa acestei arte avea să se manifeste în Galia

mult mai târziu, în secolul al Vll-lea în ceea ce o priveşte pe cea irlandeză şi în secolul al VIN-lea în ceea ce o priveşte pe cea anglo-saxonă[47].

Din această artă barbară, de altfel mult inferioară capodoperelor artei sarmate din care s-a inspirat la origine, s-au păstrat câteva piese foarte frumoase cum ar fi platoşa lui Theodoric, evangheliarul Theodelindei păstrat în catedrala de la Monza şi coroanele lui Guarrazar. De altfel, aceste opere nu pot fi considerate autentice producţii barbare. Riegl şi Zeiss admit că, în special în privinţa coroanelor, este o artă executată de meşteri romani. Sfântul Eloi, care a realizat diverse opere de artă[48] este un galo-roman. Nu se poate deci vorbi aici despre o artă germanică propriu-zisă, ci mai degrabă despre arta orientală.

Ar trebui să putem desluşi influenţele datorate importurilor masive de giuvaeruri şi obiecte de fildeş din Bizanţ, Siria şi Egipt. După Dawson[49], arta irano-gotică adusă de barbari cedează locul în Franţa, chiar din mijlocul secolului al Vl-lea, dar ceva mai devreme în sud, artei siriene şi bizantine care se propagă în bazinul Medi-teranei[50]. i Un savant scandinav a semnalat importanţa aporturilor orientale în arta germanică a anglo-saxo-nilor[51].

Persia şi-a manifestat influenţa prin importul de covoare, ajunse până în Galia[52].

Arta coptă din Egipt şi-a exercitat influenţa mai ales prin intermediul obiectelor din fildeş de la Alexandria şi al stofelor. Este cazul să ne amintim că în 410, atunci când sfântul Honorat a întemeiat mănăstirea Lerins, mai mulţi călugări egipteni au venit să se stabilească aici.

în fond, arta venită pe Mediterana, pe de-a-ntregul orientală, a întâlnit-o pe aceea a barbarilor,. şi ea tot orientală, şi ca urmare s-a produs o întrepătrundere care s-a realizat evident sub preponderenţa curentului venit din sud, întrucât acesta dobândise tehnica cea mai dezvoltată[53].

Această influenţă orientală se remarcă peste tot în Galia, în Italia, în Africa, în Spania. Ea îi imprimă întregului Occident o amprentă bizantină.

Mormântul lui Chilperic, după Babelon, este opera unor artişti bizantini stabiliţi în Galia[54]. Lor li se dato-

reză probabil obiectele cele mai perfecte; cele mai grosolane se datorează unor neîndemânateci elevi barbari. Schmidt admite că arta barbară a acestei epoci este opera unor sclavi galo-romani care lucrează în stil germanic, de fapt în stil oriental[55]. Aceeaşi orientalizare se manifestă şi în celelalte arte decorative, nu numai în giuvaergerie. Splendidele stofe pe care Dagobert le oferă abaţiei Saint-Denis sunt tot ţesături orientale. Papa Adrian (772-795) a donat nu mai puţin de 903 bucăţi de stofe preţioase bazilicilor din Roma[56]. Este vorba despre ţesături din mătase confecţionate la Constantinopol sau în alte localităţi, sub influenţa modelelor persane [7].

Acelaşi orientalism se remarcă în împodobirea manuscriselor. Liturghierul Gellone, operă vizigotică, este împodobit cu papagali cu penaj strălucitor, cu păuni, vulturi, lei, şerpi, ceea ce-i indică îndeajuns originea. Se mai pot de asemenea distinge influenţe armeneşti[58].

Manuscrisele puse în circulaţie în secolul al VH-lea de către irlandezi vor avea, dimpotrivă, un caracter naţional şi barbar mai pronunţat. Se pot vedea amestecându-se în acestea motive indigene, de origine preistorică şi ete-mente orientale, vehiculate ftră îndoială de arta din Galia[59].

Mozaicul este în aceeaşi situaţie. Temele mitologice şi creştine utilizate în perioada galo-romană dispar pentru a face loc elementelor vegetale şi bestiarelor atât de elocvent exemplificate în mozaicurile siriene şi africane din secolul al V-Iea[60]. La Santo-Chrysogone din Trans-tevere, la Roma, un pavaj dm mozaic datând de pe vremea reconstrucţiei de către Grigore al III-lea în 731, prezintă în medalioane vulturi şi dragoni alternând, în mijlocul unor entrelacs-uri şi rozete[61]. De asemenea, în fragmentele mozaicurilor bisericii Saint-Genes din Thiers, construită în 575 de către sfântul Avit, episcop de Clermont, se poate descifra imitaţia unei stofe persane. „Nimic nu poate demonstra mai bine decât acest mic monument care măsoară abia un metru lungime, voga stofelor orientale din Galia merovingiană"[62].

Aceeaşi a fost probabil situaţia şi în pictura decorativă. Gregoire de Tours povesteşte că Gondovald se Preface a fi *pictor* care decorează casele[6']. Din acest text

rezultă că pe vremea aceea casele particulare erau policrome, împodobite fără îndoială tot în stilul stofelor orientale.

Bisericile erau şi ele zugrăvite policrom şi aici, desigur, chipul omenesc juca un rol de seamă, ca şi în mozaicurile de la San-Vitale din Ravenna. Grigore cel Mare îl mustră pe episcopul Serenus din Marsilia pentru că a distrus nişte picturi din biserica sa, spunându-i că acestea slujesc la instruirea religioasă a poporului[64].

Nu trebuie să ne imaginăm secolele VI şi VII ca pe nişte perioade lipsite de activitate artistică. Pretutindeni se construieşte[65]. E suficient să amintim aici monumente de prim ordin ca biserica San-Vitale din Ravenna. în toate construcţiile epocii se întâlneşte luxul bizantin. La Clermont, episcopul construieşte o biserică placată cu marmură, cu patruzeci şi două de ferestre şi şaptezeci de coloane[66].

Fortunat descrie biserica Saint-Germain, construită în 537, cu coloane de marmură şi cu ferestre cu geamuri, iar în *Vita Droctovei* ni se descriu mozaicurile, picturile şi plăcile aurii ale acoperişului său[67].

Leontinus de Bordeaux (pe la 550) construieşte nouă biserici[68]. Sidoine, la sfârşitul secolului al V-lea, în plină perioadă a năvălirilor, se plânge că vechile biserici[69] sunt prost întreţinute. De îndată însă ce tulburările încetează, se recâştigă timpul pierdut. Pretutindeni se restaurează sau se reconstruieşte, ceea ce indică evident un anumit grad de prosperitate. Nicetius d<; Treves, Vilicus de Metz, Carentinus de Cologne restaurează şi înfrumuseţează nişte biserici[70].

Episcopul de Mayence construieşte biserica Sfântul-Gheorghe şi un baptisteriu la Xanten. Didier de Cahors (630-655) clădeşte multe biserici în oraş şi în împrejurimi, precum şi o mănăstire. Să adăugăm şi construcţiile lui Agricola la Châlons[71] ale lui Dalmatius la Rodez[72]. Mulţi lucrători *(artifices)* erau aduşi din Italia. Ştim că episcopul Nicetius a chemat din Italia nişte *artifices* la. Treves[73]. Dar mai existau şi contrucţii barbare[74].

Baptisteriul din Poitiers ne permite să ne facem o idee despre construcţiile epocii, care erau şi ele supuse influentei orientale[75].

Pe scurt, tot ceea ce ştim despre diversele domenii ale artei şi despre toate direcţiile în care se îndreaptă, ne arată,
cum zice Brehier[76] „că arta occidentală este degajată de orice influenţă clasică". Greşeşte însă când pretinde că această artă s-ar fi dezvoltat în acelaşi sens ca şi arta arabă, dacă n-ar fi existat renaşterea carolingiană. Faptul că se dezvoltă în direcţia bizantină este evident. Tot bazinul mediteranean lua exemplu de la Constantinopol.

4. CARACTERUL LAIC AL SOCIETĂŢII

Trebuie să mai insităm asupra unui ultim aspect căruia nu i s-a acordat atenţie până în prezent şi care demonstrează încă o dată faptul că societatea de după năvăliri o continuă întru totul pe cea dinainte: caracterul său laic. Deşi respectul acordat Bisericii este mare, deşi influenţa sa este considerabilă, ea nu se integrează în Stat. Puterea politică a regilor, ca şi aceea a împăraţilor e strict laică. Nici o ceremonie religioasă nu are loc la suirea pe tron a regilor, cu excepţia celor vizigoţi, şi aceasta abia la sfârşitul secolului al VH-lea. în diplomele lor nu există nici o formulă prin care coroana să se considere *gratia Dei.* Nici un cleric nu are funcţii la curte. Regii nu au decât miniştri şi funcţionari laici. Tot ei sunt şefi ai Bisericii şi numesc episcopii, convoacă sinoac'e, uneori iau chiar parte la ele. între acestea şi guvernele de după secolul al VHI-lea există, în această privinţă, un contrast total[77]. *Scola* pe care o întreţin la curtea lor nu seamănă câtuşi de puţin cu şcoala de la palatul lui Carol cel Mare. Regii îi îngăduie Bisericii să preia voluntar o mulţime de servicii publice, dar nu-i delegă nici unul; nu-i recunosc jurisdicţia decât asupra domeniului disciplinar; o supun impozitului; o protejează, dar nu i se subordonează. Trebuie să precizăm că Biserica, în schimbul protecţiei pe care regii i-o oferă, le este deosebit de fidelă. Chiar şi sub domnia •"egilor favorabili arianismului, nu se răscoală împotriva Această stare de lucruri se explică prin faptul că so-
lor
cietatea însăşi încă nu e dependentă de Biserică în ceea ce priveşte viaţa socială; ea încă este capabilă să-i ofere statului personalul laic de care acesta are nevoie.

Aristocraţia senatorială, instruită în şcolile de gramatică şi retorică, este pepinieră de înalţi funcţionari guvernamentali. E suficient să amintim numele unor oameni de anvergura lui Cassiodor şi Boethius. Chiar după ei, în ciuda decadenţei culturii, situaţia se menţine. Palatul merovingienilor este plin de laici cultivaţi. Ştim, datorită lui Gregoire de Tours, că toţi copiii regilor erau iniţiaţi cu multă grijă în cultivarea literelor, mai cu seamă la curţile regilor ostrogoţi şi vizigoţi. Stilul pompos al mesajelor scrise împăraţilor în cancelariile merovingiene dovedeşte că mai există în birouri, chiar şi pe vremea reginei Brunhilda, redactori care au studiat literele[79]. Şi nu e nici o îndoială că erau laici de vreme ce aici, cancelaria, conform exemplului imperial, este compusă exclusiv din laici[80].

S-ar putea oferi o multitudine de exemple în acest sens. Asteriolus şi Secundinus, favoriţii lui Theodebert I, sunt fiecare *rethoricis inbutus litteris*[&l]; P&rthenius, *ma-gister officiorum el patricius,* sub acelaşi rege, s-a dus la Roma să-şi completeze cunoştinţele literare [2]. Pregătirea acestor funcţionari nu este însă exclusiv literară[83].

Didier de Cahors, trezorier regal sub Clotaire al II-lea (613-629/630), stăpâneşte *gallicctna eloquentia* şi *Leges Romanae.* în secolul al VH-lea, există fără îndoială încă mulţi oameni mai pregătiţi şi mai culţi decât se presupune.

în ceea ce îi priveşte pe vizigoţi, e suficient să le citim legile, în cart se revarsă vorbăria şi retorica, dar care se disting prin reglementări minuţioase ale vieţii sociale, ca să ne dăm seama că formaţia literară a acestor funcţionari mergea mână în mână cu spiritul practic în afaceri.

Astfel, regii au guvernat cu ajutorul unor oameni la care s-a păstrat tradiţia literară şi politică a Romei, dar ceea ce este poate chiar mai izbitor este că au administrat ţările respective cu nişte funcţionari foarte culţi. Şi nici nu se putea altfel. Organizarea administrativă a Imperiului, pe care s-au străduit s-o menţină, necesită fără îndoială colaborarea unor agenţi foarte bine pregătiţi. Altminteri cum ar fi fost cu putinţă să se întocmească şi să se ţină la zi registrele de impozite, să se procedeze la operaţiunile specifice cadastrului, să se expedieze toate ac-

tele emanând de la tribunalul regal şi de la cancelaria palatului? Şi chiar în cazul funcţionarilor mai mărunţi, cum oare, fără cunoştinţe de scriere şi citire, să ţii socotelile impozitelor pe circulaţia mărfurilor? în oraş, întocmirea acelor *gesta municipalia* ne obligă să tragem aceeaşi concluzie.

Administrarea dreptului roman sau romanizat, cu procedura sa scrisă, consemnarea sentinţelor, contractelor, testamentelor dă de lucru unui mare număr de *notarii* pe întregul teritoriu. Pentru aceştia scrie Marculf. Toţi aceşti oameni sunt, în imensa lor majoritate laici, în ciuda câte unui *diaconus* menţionat în documentele de la Bourges şi Angers[84].

Pentru tot acest personil existau, evident, şcoli. Am demonstrat-o de altfel într-o altă lucrare[85]. Chiar şi la longobarzi dăinuie şcolile[86].

La vizigoţi, cunoaşterea scrisului este atât de răspândită, încât regele fixează preţul la care vor fi vândute exemplarele cuprinzând legea. Astfel, ştiinţa de carte este un lucru curent în toate sferele legate de administraţie.

Din considerente economice, situaţia este aceeaşi în lumea negustorilor. O clasă de negustori profesionişti, practicând comerţul pe distanţe mari, nu s-ar fi putut menţine fără un minimum de pregătire. Ştim de altfel, prin Cesarie din Arles, că negustorii aveau vânzători ştiutori de carte.

In perioada merovingiană, cunoaşterea scrisului este deci indispensabilă vieţii sociale. Astfel se explică faptul că în toate regatele întemeiate în Occident, cursiva romană s-a păstrat sub forma literei mici cursive, formă pe care a dobândit-o în secolul al V-lea; aceasta este o scriere rapidă, o scriere pentru afaceri şi nu o caligrafie. Din ea provin scrierile merovingienilor, vizigoţilor, longo-barzilor , cele greşit denumite odinioară scrieri naţionale, deoare'ce ele nu sunt decât stricta continuare a cursivei romane perpetuată de către agenţii administraţiei, de birouri şi negustori.

Această scriere cursivă este perfect adaptată limbii v", dar decadente a epocii. în viaţa curentă, latina este şi mai stricată decât în literatură; a devenit o limbă plină de S r e l i şi de solecisme, infidelă gramaticii, dar, în ciuda

tuturor acestor caracteristici, este o latină autentică. E ceea ce literaţii numesc latina rustică, vulgară. Dar şi ei o acceptă şi o folosesc, mai ales în Gal ia, pentru că este limba poporului, a celor mulţi. Administraţia procedează la fel. Tot aceasta era probabil şi latina predată în şcolile obişnuite. Din nici un text nu rezultă că la Biserică poporul nu-I mai înţelege pe preot, aşa cum se va întâmpla în secolul al IX-lea. Şi aici se constată fenomenul de bar-barizare a limbii, barbarizare care, de altfel, nu este câtuşi de puţin germanică. Limba se menţine şi ea este aceea care cimentează, până în cursul secolul al VUI-lea, unitatea *României.*

Concluzie

Din oricare punct de vedere am privi situaţia, constatăm că perioada începută cu stabilirea barbarilor în Imperiu nu a introdus absolut nimic nou în istorie[89]. Germanicii au distrus guvernul imperial *in partibus occidentalis,* şi nu Imperiul. Ei înşişi, instalându-se în Imperiu ca *foede-rati,* îl recunosc implicit. Departe de a dori să-i substituie o formă nouă de organizare, ei se instalează, iar dacă prezenţa lor antrenează grave degradări, ea nu aduce un nou mod de viaţă; s-ar putea aproape spune că vechiul *palazzo* a fost împărţit în apartamente, dar că se menţine ca edificiu. Pe scurt, caracterul esenţial al *României* rămâne mediteranean. Ţinuturile de graniţă rămase germanice, şi Britania, nu joacă încă nici un rol; faptul că au fost considerate ca punctul de pornire al unor schimbări este o eroare. Privind lucrurile aşa cum sunt în realitate, constatăm că marea noutate a epocii este un fapt politic: o pluralitate de state substituindu-se în Occident unităţii statului roman. Este tară îndoială un lucru de o importanţă considerabilă. Aspectul Europei se modifică, dar viaţa sa nu se schimbă în esenţă. Aceste state, numite naţionale, nu sunt în fond deloc naţionale, ci doar frag-mente dintr-un mare ansamblu căruia i s-au substituit. Numai în Britania se produce o transformare profundă.

Acolo, împăratul şi civilizaţia Imperiului au dispărut. N-a mai rămas nimic din tradiţie. Se conturează o lume

nouă. Dreptul, limba, instituţiile vechi fac loc celor germanice. Apare o civilizaţie de tip nou, care s-ar putea numi civilizaţia nordică sau germanică. Ea se opune civilizaţiei mediteraneene sincretizată în Imperiul roman târziu, această ultimă formă a Antichităţii. Aici n-a mai rămas nimic din Statul roman cu idealul său legislativ, cu populaţia sa civilă, cu religia creştină, ci a apărut o societate ai cărei membri au păstrat legătura de sânge, comunitatea familială cu toate consecinţele pe care le antrenează asupra dreptului, moralei, economiei; un păgânism unit cu epopeile eroice; acestea constituie originalitatea barbarilor care au respins lumea veche pentru a-i lua locul, în Britania începe o eră nouă care nu mai gravitează în jurul sudului. Omul din nord a cucerit şi a luat în stăpânirea sa proprie această extremitate a *României* a cărei amintire n-o mai păstrează, a cărei majestate a îndepărtat-o, căreia nu-i datorează nimic. în sensul cel mai concret, o înlocuieşte şi înlocuind-o, o distruge.

Cotropitorii anglo-saxoni au trecut direct din ambianţa germanică în Imperiu, fără însă a suferi influenţa romană. Provincia Britania în care s-au stabilit era, în plus, cea mai puţin romanizată dintre provincii. în consecinţă, ei au rămas neschimbaţi: sufletul germanic, sufletul nordic, sufletul barbar, sufletul unor popoare care se aflau în stadiul de dezvoltare homeric, dacă ne putem exprima astfel, a constituit în această zonă, factorul istoric esenţial.

Spectacolul pe care îl prezintă Britania anglo-saxonă este însă unic. Degeaba l-am căuta pe continent. Aici, *România* dăinuie", cu excepţia ţinuturilor de graniţă sau de-a lungul Rinului şi al Dunării, adică în provinciile Re-thia, Noricum, Pannonia, foarte apropiate toate de teritoriile locuite de germanici. Aceştia din urmă se revarsă asupra Imperiului şi ocupă zonele depărtate de centru. Dar aceste zone n-au jucat nici un rol, din moment ce au fost ataşate statelor întemeiate în plină *România,* aşa cum s-a întâmplat cu statul francilor sau cu al os-trogoţilor. Ceea ce s-a menţinut însă aici, în mod indiscutabil, este vechea stare de lucruri. Năvălitorii, prea P[u]î'n numeroşi şi aflându-se pe de altă parte de prea multă vreme în contact cu Imperiul, au fost fatalmente

absorbiţi şi de fapt, atâta aşteptau. Surprinzător este doar faptul că în noile state conduse toate de dinastii germanice, există atât de puţin germanism. Limba, religia, instituţiile, arta sunt pur romanice sau aproape. Unele influenţe se regăsesc în legislaţia popoarelor de la nord de Sena şi de Alpi, dar, până la sosirea longobarzilor în Italia, acestea sunt nesemnificative. Dacă până nu demult s-a crezut contrariul, faptul se explică prin aceea că s-a mers pe linia şcolii germanice şi s-a extins abuziv asupra Galiei, Italiei şi Spaniei conţinutul acelor *Leges Barbaro-rum* în vigoare la salieni, ripuari şi bavarezi. De asemenea, s-a proiectat asupra perioadei anterioare carolingie-nilor ceea ce este valabil exclusiv pentru epoca acestora. De altfel, s-a exagerat rolul Galiei merovingiene, tocmai avându-se în vedere ceea ce avea să devină mai târziu, dar încă nu devenise.

Ce este oare Clovis în comparaţie cu Theodoric? Şi se cuvine să precizăm că după Clovis, în ciuda tuturor eforturilor lor, regii franci nu reuşesc să se instaleze în Italia şi nici măcar să recucerească regiunea Narbonne de la vizigoţi. Evident, şi ei tind tot spre Mediterana. Cuceririle lor de dincolo de Rin, departe de a avea drept efect germanizarea regatului lor, are drept scop să-1 apere împotriva barbarilor. A admite însă că în condiţiile în care s-au stabilit pe acest teritoriu şi cu numărul redus de oameni cu care au venit, vizigoţi, burgunzi, ostrogoţi, vandali şi franci, să fi vrut să germanizeze Imperiul, ţine de domeniul imposibilului. *Stat mole sua.*

In schimb, nu trebuie să uităm rolul Bisericii în care Roma s-a refugiat şi care le-o impune barbarilor în acelaşi timp în care ea însăşi se impune acestora.

Regii germanici au fost în Occident, în lumea romană care se destrăma ca stat, nişte sisteme de cristalizare politică, dacă ne putem exprima astfel. în jurul lor, cu unele pierderi inevitabile, ceea ce a continuat a fost însă vechiul echilibru social sau, mai bine-zis, echilibrul antic.

Cu alte cuvinte, unitatea mediteraneană care constituie esenţialul acestei lumi antice, se menţine în toate manifestările sale. Elenizarea progresivă a Orientului nu-l împiedică să influenţeze în continuare Occidentul prin comerţul, arta. agitaţiile vieţii sale religioase. După cum s-a arătat, Occidentul se bizantinizează.

Astfel se explică mişcarea de recucerire a Meditera-nei de către Iustinian, ceea ce-i redă aproape complet statutul de lac roman. Fără îndoială, privit din punctul nostru de vedere este evident că acest imperiu nu putea să dureze. Pentru contemporani însă, perspectiva era diferită. Invazia longobarzilor n-a avut cu siguranţă importanţa care i se atribuie. Ceea ce ne izbeşte în privinţa ei este lentoarea cu care s-a produs.

Politica mediteraneană a lui Iustinian, în favoarea căreia sacrifică lupta împotriva perşilor şi a slavilor, corespunde cu spiritul mediteranean al întregii civilizaţii europene din secolul al V-lea până într-al VH-lea. Pe malul acestui *mare nostrum* se întâlnesc toate manifestările specifice vieţii acelei perioade. Ca şi în timpul Imperiului, în jurul mării gravitează comerţul; tot aici scriu ultimii reprezentanţi ai literaturii antice, un Boerhius, un Cassiodor, acolo se naşte şi se dezvoltă datorită lui Ce-sarie din Arles şi Grigore cel Mare noua literatură a Bisericii; tot acolo, prin Isidore de Sevilla se întocmeşte inventarul întregii civilizaţii datorită căruia Evul Mediu va cunoaşte Antichitatea; la Lerins sau la Monte Cassino se adaptează, în Occident, monahismul venit din Orient; de acolo vor pleca misionarii care vor converti Anglia; acolo se înalţă monumentele caracteristice acelei arte elenistico-orientale care pare destinată să devină arta occidentală, dar care a rămas doar arta Orientului.

în secolul al VH-lea, nimic nu anunţă încă sfârşitul acelei comunităţi de civilizaţie clădită de Imperiul roman de la Coloanele lui Hercule la Marea Egee şi de pe ţărmurile Egiptului şi ale Africii până pe cele ale Italiei, Ga-liei şi Spaniei. Lumea nouă încă n-a pierdut caracterul mediteranean al lumii antice. Pe malurile Mediteranei se concentrează întreaga sa activitate.

Nimic nu anunţă faptul că această evoluţie milenară avea să fie brusc întreruptă. Nimeni nu se aşteaptă la o catastrofă. Chiar dacă succesorii imediaţi ai lui Iustinian nu-i pot continua opera, ei n-au abandonat-o. Refuză să le facă longobarzilor concesii, fortifică febril Africa; politica lor se extinde asupra francilor ca şi asupra vizigoţilor; flota lor stăpâneşte marea; papa de la Roma îi consideră suverani legitimi.

Cel mai mare spirit al Occidentului, Grigore cel Mare, papă între 590 şi 604, îl salută pe împăratul Phocas în 603, afirmând că acesta este singurul care domneşte asupra unor oameni liberi în timp ce regii din Occident domnesc asupra unor sclavi: *Hoc namque inter reges gentium et reipublicae imperatores distat, quod reges gentium domini servorum sunt, imperatores vero reipublicae domini liberorum*[90].

NOTE

1. Aici se vor găsi fireşte numai câteva aspecte ale problemei, fără vreo altă pretenţie, decât aceea de a demonstra continuitatea acestei tradiţii.

1. A se vedea de exemplu EBERT, *Hist. de la litl. latine au Moyen Age,* trad. AYMERIC şi CONDAMIN, t. I, p. 445. El îi so coteşte creştini, deşi sunt creştini doar cu numele, pe Claudius, Flavius Merobaudes, Sidoine Apollinaire. în acest sens este caracteristic Ennodius, născut probabil la Ai Ies. a cărui educaţie este integral închinată retoricii, *ibid.,* p. 461.

1. R. BUCHNER, *op. cit.,* p. 85, spune foarte clar ceea ce trebuie să se spună din acest punct de vedere: continuitate a *Spătanlike.*

1. EBERT, *op. cit.,* 1.1, p. 442.

1. *Ibid.,* p. 464.

1. *Ibid,* 1.1, p. 467.

1. *Ibid,* t.1, p. 468.

1. *Ibid.,* 1.1, p. 556.

1. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* IV, 46.

10. *Ibid,* III, 36.

10. HARTMANN, *op. cit.,* 1.1, p. 191.

10. EBERT, *op. cit., t.l, p.* 409.

10. *Ibid,* 1.1, p. 457.

10. *Ibid,* p. 458.

10. *Ibid,* p. 460.

10. MAN1TIUS, *Geschichte der Christlich-Lateinischen Poesie,* p. 402.

10. A. COVILLE, *op. cit.,* p. 226.

10. Literatura vizigotică este superioară celei ale altor germanici, după cum arată MANITIUS, *Geschichte der Christlich-Lateinischen Poesie,* p. 402.

10. Cu privire la caracteristicile culturii francilor, a se vedea H. PIRENNE, *De Vetat de l'imtruction des laiques i l'epoque merovingienne,* „Revue benedictine", avril-juillet 1934, p. 165.

10. Pentru a vedea, împreună cu Ebert, o reflectare a sufletului germanic în opera lui Fortunat este evident nevoie de o convingere *a priori.* A se consulta R. BUCHNER, *op. cit.,* p. 84.

21. A se consulta în această privinţă lucrarea D-nei Heicne WIER-
(JSZOWSKI, *Die Zusammensetzung des gallischen und frănkischen*
Episcopals bis zum Vertrag von Verdun, în „Bonner Jahrbiicher",
t. 127, 1922, p. 1-83. Ea oferă, la p. 16, o statistică privind episcopii
din Galia secolului al Vl-lea, din care rezultă că aceştia sunt aproape
toţi romani.

21. Influenţa monahismului egiptean se remarcă şi la Lerins. Sfân
tul Patrik, englezul care a convertit Irlanda în 432, a trăit la Lerins şi a
introdus astfel în Irlanda influenţele religioase şi artistice egiptene.
(BAUM, *op. cit.,* citat de *Forschungen und Fortschritte,* t. XI, 1935, c.
222 şi 223).

21. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* VIII, 15, menţionează
un stilit la Eposium (Yvoy). Despre alte excese de ascetism, a se vedea
DILL, *Roman Society in Gaul in the Merovingian Age,* p. 356.

21. A se vedea *Vita,* publicată în SS. rer. Merov., T. III, p. 457.

21. L. DUCHESNE, *Fastes episcopaux de I 'ancienne Gaule,* t. I,
ed. a 2-a, 1907, p. 145.

21. *Ibid,* p. 142 şi urm.

21. SCHUBERT, *Geschichte der christlichen Kirche im Friihmit-*
telalter, p. 61.

21. Sfântul Colomban (t 615) a sosit în Galia în 590. Cf. MO-
REAU, *Les missions medievales,* 1932, p. 188.

Se va vedea în HAUCK, *Kirchengeschichte Deutschlands,* t. I, p. 288 şi urm., marele număr de mănăstiri întemeiate în secolul al VI(-lea mai ales în nord, după modelul de la Luxeuil. Trebuie să subliniem această influenţă, alături de cea mediteraneană. S-ar părea că Luxeuil este chiar mai renumită decât Lerins; *ibid.,* t.I, p. 296. Totuşi, canonul sfântului Colomban, prea ascetic, nu se menţine şi este înlocuit prin cel al sfanţului Benedict.

29. De exemplu SIGEBERT al IH-lea care a întemeiat abaţia de Ia
Stavelot-Malmedy, *Rec. des chartes de Stavelot-Malmedy,* ed. J.
Halkin şi Rolland, 1.1, p. 1 şi p. 5.

29. în legătură cu mănăstirile din secolul al VH-lea, a se vedea
HAUCK, *Kirchengeschichte Deutschlands,* t. I, p. 298.

29. DE MOREAU, *Les missions medievales,* 138.

29. DE MOREAU, op. cit., p. 165.

29. BEDE, *Historia Ecclesiastica,* IV, I; MIGNE, *Patr. lat.,* t. 95,
c 171-172.

29. HAUCK, *op. cit.,* t. I, p. 122.

29. EBERT, *op. cit.,* t. I, p. 588.

29. EBERT, *op. cit.,* t. I, p. 482.

29. *Ibid.,* p. 503.

29. ROGER, *L 'enseignement des lettres classiques* ***d'Ausone AAl-***
cuin, 1905, p. 187 şi urm.

29. JAFFE-WATTENBACH, *op. cit.,* nr. 1824.

40. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc. Praefatio: philoso-*
phantem rhetorem intellegunt pauci, loquentem rustici/m mulţi. Cf
SCHUBERT, *op cit.,* p. 67.

40. ROSTOVTZEFF, *Iranians and Greeks in South Russia,*
Oxford, 1922, p. 185-186 a putut afirma că ceea ce se numeşte arta

merovingiană nu este decât versiunea europeană a artei sarmale apărută în Asia centrală. A se vedea în această privinţă BREHIER, *L'art en France des invasions bar bare s â l'epoque romane,* p. 17 şi urm., şi mai ales p. 23 şi p. 26.

42. BREHIER, *op. cit.,* p. 38.

42. */b/d,* p. 28.

42. A se vedea in privinţa vizigoţilor, .1. MARTINEZ SANTA-OLALLA, *Grundziige liner Westgotischcn Archăologie,* 1934, citat în *Forschungen undFortschritte,* t. XI, 1935, c. 123. Acest autor distinge trei etape în arta vizigotică şi anume: gotică înainte de anul 500, vizigotică până în 600, apoi bizantină. în această din urmă perioadă, germanismul a fost absorbit de mediul naţional şi mediteranean.

45. GREGO1RE DE TOURS. VI, 2. Cf. FUSTEL DE COULANGES, *Les transformations de Ia royaute,* p. 19 şi 20.

45. H. ZEISS, *Zur ethnischen Deulung friihmittelaherlicher Funde,* „Germania", t. XIV, 1930, p. 12.

47. Cred că BREHIER, *op. cil.,* p. 59, greşeşte atunci când înglobează într-acelaşi ansamblu arta Galiei merovingiene, a Spaniei vizigotice, a Italiei ostrogoţilor, a longobarzilor, a ţinuturilor anglo-saxone şi scandinave.

47. BREHIER, *op. cit.,* p. 56.

47. DAWSON, *The making ojEurope,* p 97.

47. M1CHEL, *Histoire de l'art,* t. I, 1905, p. 397, semnalează în Galia mai multe monumente, pietre de mormânt, sarcofage şi în special sarcofagul lui Boethius, episcop de Carpentras, reprezentând o artă pur siriană.

47. N. ABERG, *The Anglo-Saxons in England during the early centuries after the invasions.* 1926, p. 7-8.

47. Sidoine Apollinaire vorbeşte despre covoarele persane care se foloseau în Auvergne. MICHEL, *op. cit.,* t. I, p. 399.

47. MICHEL, *Histoire de l'art,* 1.1, p. 399.

47. E. BABELON, *Le tombeau du roi Childeric,* „Mem. de la Soc. des Antiq. de France", seria a 8-a, t. VI, 1924, p. 112.

47. L. SCHMIDT, *Geschichte der Deutschen Stămme. Die Ostgermanen,* ed. a 2-a, 1934, p. 193. Cf. *faher argentarius* citat în *Lex Burgundiorum,* X, 3, ed. von Salis, M. G. H. Leges, t. II, p. 50.

47. BREHIER, *op. cit.,* p. 61.

47. Se mai găsesc unele specimene în tezaurele bisericilor, ca de exemplu la Sens. BREHIER, *op. cit.,* p. 63.

47. BREHIER, *op. cit.,* p. 67.

47. *Ibid,* p. 69.

47. *Ibid.* p. 107.

47. *Ibid.,* p. 107.

47. *Ibid.,* p. 109.

47. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc.* VII, 36.

47. Sfântul GRIGORE, *Registrum,* IX, 208, ed. Hartmann, M. G. H. Epistolae, t. II, p. 195.

65 Din *Vila* sfântului DIDIER DE CAHORS aflăm că acest sfânt înalţă şi decorează numeroase biserici. Ed R. Poupardin, p. 23.

66. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* II, 16.

66. *Vita Droctovei,* M. G. H. SS. rer. Merov., t. III, p. 541.

66. HAUCK, *op. cit.,* I, p. 220 se referă la marele număr de bise
rici construite.

66. HAUCK, *op. cit.,* p. 220.

70 Agericus de Verdun îşi atrage următoarea replică din partea lui Fortunat (HAUCK, *op. cit.,* t. I, p. 208): *Templa vetusta novaspretio-suis et nova condis, cultor est Domini te famulante domus.* Se vor vedea şi alte exemple în E. LESNE, *op. cit.,* p. 338.

71. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* V, 45.

71. *Ibid.,* V, *46*

71. E destul de probabil că aceşti constructori proveneau din îm
prejurimile oraşului Milano. HAUCK, *op. cit.,* 1.1, p. 220, n. 8.

71. Menţionaţi de FORTUNAT, *Carmina,* II, B, M. G. H. SS. An-
tiq., t. IV, p. 37. Acest text îl confirmă poate pe cel din *Vita* sfântului
DIDIER DE CAHORS, ed. Poupardin, p. 38, care se referă la con
struirea unei bazilici: *more antiquorum... quardris ac dedolatis lapidi-*
bus... non quidem nostro gallicano more. In aceeaşi *Vita* se aminteşte
că sfântul DIDIER a construit zidurile oraşului Cahors. *quadratorum*
lapidum compactione, ibid.. ed. Poupardin, p. 19.

71. M. Puig y Cadafalch semnalează la catedrala din Egara (Tar-
rassa în Catalonia), construită între 516 şi 546, influenţe provenind din
Asia Mică şi Egipt. „Comptes rendus de F Academie des Inscriptions et
Belles-Lettres", 1931, p. 154 şi urm.

71. BREHIER, *op. cit.,* p. 111.

71. Pentru a deveni preot este nevoie de consimţământul regelui
sau de al contelui. H. BRUNNER, *Deutsche Rechtsgeschichle,* t. II,
ed. a 2-a, 1928, p. 316.

71. BRUNNER, *op. cit.,* t. II, ed. a 2-a, p. 418.

71. HARTMANN, *op. cit.,* t. II, p. 70.

71. F. LOT, *A quelle epoque a-t-on cesse de parter latin?,* „Bulle-
tin Ducange", t. VI, 1931, p. 100, crede că nu mai există alt în
văţământ decât cel al profesorilor particulari.

71. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* III, 33.

71. Acest Parthenius a fost ucis la Trcves din cauza impozitelor cu
care împovăra poporul. GREGOIRE DE TOURS, *Hist. Franc,* III. 36.

71. Bonitus, referendarul lui Sigebert al IlI-lea (634-656) este de
numit *"grammaticorum inbutus iniciis neenon Theodosii edoctus de-*
cretis". VitaS Boniti, M. G. H. SS. rer. Merov., t. IV, p. 120.

84. M. G. H. Formulae, ed. Zeumer, p. 4 şi p. 176. După BRUN
R, *op. cit.,* t. 1, ed a 2-a, p. 577. documentele de le Angers au fost
scrise de un scrib al curiei municipale Ele datează probabil în parte de 'a începutul secolului al Vll-lea. Cele dm Bourges sunt din secolul al VHI-lea.

85. H. PIRENNE. *De I e'tat de I instruction des la'iques â 1 epoqut merovingienne,* „Revue benedictine", t. XLVI, 1934, p. 165.

85. HARTMANN, *op. cit.,* t. II², p 27.

85. M PROU, *Manuel de paleographie,* ed. a 4-a, 1924, p. 65.

85. LOT, *op. cit..* în „Bulletin Ducange", t. VI, 1931, p. 102; MULLER, *On the use of the expression lingua Romana from the I to the IX Century,* „Zeitschrift fur Romanische Philologie", t. XLIII, 1923, p. 9; F. VERCAUTEREN, *Le Romanus des sources franques,* „Revue belge de philologie et dhistoire", t. XI, 1932, p. 77-88.

85. Se menţin, limba, moneda, scrierea (papirusul), măsurile şi greutăţile, alimentaţia, clasele sociale, religia - s-a exagerat rolul aria nismului -, arta, dreptul, administraţia, impozitele, organizarea economică.

85. JAFFE-WATTENBACH, *Regesta,* nr. 1899.

86. Partea a doua

ISLAMUL ŞI CAROLINGIENI*

Capitolul I

EXPANSIUNEA ISLAMULUI ÎN BAZINUL MEDITERANEI

1. INVAZIA ISLAMULUI

Pentru a înţelege expansiunea Islamului în secolul al VII-lea, nimic nu este mai sugestiv decât a o compara în ceea ce priveşte impactul său asupra Imperiului roman, cu năvălirile germanice. Acestea din urmă sunt rezultatul unei situaţii la fel de vechi, dacă nu chiar mai vechi decât Imperiul, situaţie care s-a manifestat ameninţător la frontiere de-a lungul întregii sale istorii. Când, după trecerea frontierelor de către barbari, Imperiul se retrage, năvălitorii se lasă repede absorbiţi şi, în limitele posibilităţilor, îi continuă civilizaţia şi se integrează în comunitatea pe care acesta se sprijinea.

înainte de Mahomed, Imperiul n-a avut aproape nici un fel de relaţii cu peninsula arabică'. S-a mulţumit, pentru a proteja Siria împotriva incursiunilor nomazilor din deşert, să construiască un zid, aşa cum, în nordul Brita-niei construise unul în calea năvălirilor picţilor; acest *limes* sirian, din care se mai văd şi astăzi vestigii în deşert, nu este cîtuşi de puţin comparabil cu cel de la Rin sau de la Dunăre".

Imperiul n-a considerat niciodată această zonă ca pe unul dintre punctele sale nevralgice, nici n-a masat în regiunile respective o parte însemnată din forţele sale militare. Se crease doar o linie de supraveghere traversată *de* caravanele care transportau parfumuri şi mirodenii. Imperiul persan, învecinat şi el cu Arabia, procedase în acelaşi fel ca şi cel roman. In fond, nici unul din aceste Imperii nu avea motive să se teamă de beduinii nomazi din peninsulă, care se aflau în stadiul tribal de dezvoltare, ale căror credinţe religioase abia depăşeau fetişismul şi ca-re-şi petreceau vremea luptându-se între ei sau prădând caravanele ce se deplasau dinspre sud spre nord, din Yemen spre Palestina,.Siria şi peninsula Sinai, trecând prin Mecca şi Yathreb (viitoarea Medina).

Angajate în conflictul lor secular, nici Imperiul roman, nici Imperiul Persan nu par a-şi fi dat seama de propaganda cu ajutorul căreia Mahomed, în toiul unei lupte tribale confuze, avea să-i ofere propriului său po-por o religie pe care urma în curând s-o proiecteze asupra lumii, o dată cu propria sa dominaţie. Imperiul era deja cu spatele la zid, când sfântul Ioan Damaschinul încă mai considera Islamul doar un fel de schismă ana-loagă ereziilor precedente[3].

La moartea lui Mahomed, în 632, nimic nu anunţa pericolul care urma să se manifeste fulgerător peste doi ani (634). La graniţă nu se luase nici o măsură. în timp ce ameninţarea germanică atrăsese neîncetat atenţia împăraţilor, atacul arabilor i-a luat evident prin surprindere. Intr-un anumit sens, expansiunea Islamului s-a datorat şi hazardului, dacă prin acesta înţelegem consecinţa imprevizibilă a mai multor cauze combinate. Succesul atacului se explică prin epuizarea celor două imperii învecinate cu Arabia, Imperiul roman şi cel persan, ca urmare a îndelungatei lupte care le încleştase unul împotriva celuilalt şi care se încheiase, apoteotic, cu victoria lui Hera-clius asupra lui Chosroes (t 627)[4].

Bizanţul tocmai îşi redobândise strălucirea, iar viitorul său părea asigurat ca urmare a înfrângerii duşmanului secular care îi restituise Siria, Palestina şi Egiptul. învingătorul a adus înapoi, triumfal, Sfânta Cruce, răpită odinioară. Suveranul Indiei îl felicită pe Heraclius şi regele francilor, Dagobert, încheie cu el o pace veşnică. Lumea se putea aştepta, trebuia să se aştepte în această situaţie să-l vadă pe Heraclius reluând politica lui Iustinian în . cident. Longobarzii ocupau desigur o parte din Italia, iar vizigoţii, în 624, cuceresc ultimele poziţii pe care Ie [mai] Poseda Bizanţul în Spania, dar ce contează acestea în comparaţie cu formidabila redresare ce se înfâptuise în Orient?

"w.

Totuşi, efortul făcut de Imperiu a fost probabil prea mare, şi l-a epuizat. Aceste provincii pe care Persia i Ie-a retrocedat, îi vor fi smulse brusc de către Islam. Heraclius (610-641) avea să asiste neputincios la prima dezlănţuire a acelei forţe noi care a dezorientat şi zdruncinat lumea[5].

Cucerirea arabă care se declanşează simultan în Europa şi Asia este fără precedent; rapiditatea cu care şi-a obţinut succesele nu se poate compara decât cu aceea cu care s-au constituit imperiile mongole ale unui Atila sau mai târziu ale unor Genghis Khan sau Tamerlan. Aceste cuceriri au fost însă efemere, spre deosebire de cele ale Islamului. Această religie are şi astăzi credincioşi pretutindeni unde s-a impus sub primii califi. Răspândirea sa fulgerătoare este total diferită de lenta înaintare a creştinismului.

Ce înseamnă cuceririle, multă vreme oprite şi atât de puţin violente ale germanicilor care, după secole întregi, abia dacă au reuşit să ocupe o mică parte din *România,* şi doar din margine, faţă de această revărsare?

Porţiuni întregi din Imperiu se prăbuşesc în faţa arabilor. In 634, aceştia cuceresc fortăreaţa bizantină Bothra (Bosra), dincolo de Iordan; în 635, Damascul cade; în 636, bătălia

Marea întrebare care se pune aici este de a determina motivul pentru care arabii, care nu sunt mai numeroşi decât popoarele germanice, nu au fost absorbiţi ca şi acestea de către populaţiile regiunilor respective, superioare din punctul de vedere al civilizaţiei. Aici este problema. Nu există decât un răspuns şi acesta este de ordin moral: în timp ce germanicii nu au nimic de opus creştinismului adoptat de Imperiu, arabii sunt exaltaţi de o nouă credinţă. Acest fapt şi numai acesta îi face de neasimilat, în rest, ei nu sunt mai ostili decât germanicii civilizaţiei celor pe care i-au cucerit. Dimpotrivă, o asimilează cu o uimitoare rapiditate; în domeniul ştiinţei, învaţă de la greci; într-al artei, tot de la greci, dar şi de la perşi. Nici măcar nu sunt fanatici, cel puţin la început şi nu vor neapărat să-şi convertească supuşii. Ei vor doar să-i facă să se supună singurului dumnezeu Alah, profetului său Mahomed şi întrucât acesta era arab, să se supună arabilor. Religia lor universală este în acelaşi timp naţională. Ei sunt slujitorii lui Dumnezeu.

Islam înseamnă resemnare sau supunere faţă de Dumnezeu, iar musulman înseamnă supus. Alah este unic şi deci este logic ca toţi slujitorii lui să fie datori să-1 impună necredincioşilor, ghiaurilor. Ceea ce-şi propun nu este, aşa cum s-a afirmat, să convertească, ci să supună[8]. Acesta este sistemul pe care îl aduc ei. După ce au cucerit un teritoriu, nu au nimic împotrivă să ia ca pradă de război ştiinţa şi arta ghiaurilor; se vor sluji de ele pentru a-1 preamări pe Alah. Vor prelua de asemenea instituţiile popoarelor cucerite, în măsura în care acestea le vor fi utile. De altfel, propriile lor cuceriri îi obligă s-o facă. Pentru a guverna Imperiul pe care l-au creat, nu mai pot folosi instituţiile lor tribale, după cum nici germanicii n-au putut să le impună pe ale lor Imperiului roman. Marea diferenţă faţă de

de la Yarmouk le deschide întreaga Sirie; în 637 sau 638, Ierusalimul îşi deschide porţile în faţa lor, în timp ce în direcţia Asiei cuceresc Mesopotamia şi Persia. Apoi, Egiptul este atacat la rândul său; la scurt timp după moartea lui Heraclius (641), Alexandria cade şi în curând toată ţara este ocupată, iar expansiunea, continuând inexorabil, cotropeşte toate posesiunile bizantine din Africa de Nord.

Toate acestea se explică desigur prin efectul de surpriză, prin deruta armatei bizantine dezorganizată şi nepregătită să facă faţă unui nou mod de luptă, sfâşiată de nemulţumiri pe plan religios şi naţional din cauza monofiziţilor şi nestorienilor din Siria, cărora Imperiul refuza să le facă vreo concesie, ca şi din cauza Bisericii copte din Egipt şi din pricina slăbiciunii perşilor[6]. Toate aceste motive sunt însă insuficiente pentru a explica un triumf atât de total. Imensitatea rezultatelor obţinute este disproporţionată în

raport cu importanţa cuceritorului[7].

, în cazul germanicilor, învingătorul se va îndrepta în mod spontan spre învins. în cazul arabilor, lucrurile se vor petrece invers, învinsul se va duce spre învingător, dar n-o va putea face decât slujindu-l ca şi acesta pe Alah, citind ca şi el Coranul, deci învăţând limba care este simultan limbă sacră şi dominantă.

Nu se va face nici un fel de propagandă religioasă, nici măcar atâta câtă s-a *făcut de* către creştini după triumful Bisericii, nu se va exercita nici un fel de presiune. „Dacă Dumnezeu ar fi vrut, zice Coranul, ar fi făcut din toţi oamenii un singur popor" şi condamnă în *termeni* categorici exercitarea violenţei împotriva celor de altă religie[9]. Coranul nu cere decât supunere faţă de Alah, supunerea exterioară a unor fiinţe inferioare, degradate, demne de dispreţ, tolerate deşi trăiesc în abjecţie. Tocmai această atitudine este intolerabilă şi demoralizantă pentru necredincios. Religia lui nu e atacată, ci ignorată, şi acesta este modul cel mai eficace de a fi desprins de ea şi adus la Alah, care îi va restitui demnitatea şi îi va deschide porţile cetăţii musulmane. Faptul că religia sa îl obligă pe musulman în străfundul conştiinţei sale să-1 trateze pe necredincios ca pe un supus, îl va determina pe acesta din urmă să vină spre el şi astfel să se rupă de patria şi poporul său[10].

Germanicul se romanizează de îndată ce pătrunde în *România.* Romanul dimpotrivă, se arabizează de îndată ce este cucerit de Islam". Faptul că până în mijlocul Evului Mediu au dăinuit printre musulmani mici comunităţi de copţi, nestorieni şi mai ales evrei, contează prea puţin. Ambianţa fusese profund transformată în ansamblul -ei. S-a operat o ruptură netă cu trecutul. Noul stăpân nu mai admite, în zona dominată de el, nici o influenţă care să se sustragă controlului lui Alah. Legislaţia sa, extrasă din *Coran,* se substituie dreptului roman, limba sa se substituie limbilor eline şi latine.

Creştinându-se, Imperiul îşi schimbase sufletul, dacă ne putem exprima astfel; islamizându-se, el îşi schimbă şi sufletul şi trupul. Societatea civilă e transformată în aceeaşi măsură în care este transformată şi cea religioasă.

O dată cu Islamul, pe ţărmurile mediteraneene, unde Roma răspândise sincretismul civilizaţiei sale, s-a insta-

lat o lume *nouă.* S-a produs o sfâşiere care va dura până în zilele noastre. Pe malurile vechiului *Mare nostrum* se întind deci două civilizaţii diferite şi ostile. Chiar dacă în prezent civilizaţia europeană a subordonat-o pe cea asiatică, n-a asimilat-o însă. Marea, care fusese până la apariţia musulmanilor centrul creştinătăţii, devine acum frontiera sa. Unitatea mediteraneană e sfărâmată.

Prima expansiune se domoleşte sub califul Othman, iar asasinarea acestuia în 656 dă loc unei crize politice şi religioase care nu va înceta decât la suirea pe tron a lui Moawiah, în 660.

Era firesc ca o putere, înzestrată cu o forţă de expansiune ca Islamul să se impună în tot bazinul marelui lac interior. Şi Islamul a făcut eforturi pentru a-l cuceri. încă dintr-a doua jumătate a secolului al VH-lea, el urmăreşte să devină o putere maritimă în apele dominate de Bizanţ, sub domnia lui Constant al II-lea (641-668). Navele arabe ale califului Moawiah (660) încep să invadeze apele bizantine. Ocupă insula Cipru şi nu departe de ţărmul Asiei Mici repurtează o victorie navală asupra împăratului Constant al II-lea însuşi; cuceresc Rodosul şi fac incursiuni până în Creta şi Sicilia[12]. Transformă portul Cyzique într-o bază navală de unde asediază în mai multe rânduri Constantinopolul, care le rezistă cu succes datorită focului grecesc, până în 677, când Islamul renunţă[13].

Campania de cucerire a Africii, începută de emirul Egiptului Ibn Sad, în 647, se încheiase cu o victorie asupra exarhului Grigore. Totuşi, fortăreţele construite sub lustinian nu căzuseră, iar barbarii, uitând vechea lor ostilitate faţă de romani, cooperaseră cu ei împotriva invadatorilor. O dată mai mult ieşea în evidenţă importanţa Africii a cărei cucerire de către vandali provocase odinioară declinul defensiv al Imperiului în Occident. De Africa depindea securitatea Siciliei şi a Italiei, drumul maritim spre Occident. Probabil că împăratul Constant al II-lea s-a stabilit la Siracuza, după ultima vizită la Roma a unui bazileu, ca s-o apere.

Tulburările interne din califat în acea perioadă au oferit Imperiului un răgaz.

Venirea la putere în 660 a lui Moawiah avea să fie semnalul reînceperii luptei. în 664, o nouă mare *razzia*

provoacă o nouă înfrângere bizantină. Armata pe care o trimiseseră la Hadrumete a fost învinsă şi fortăreaţa Dje-loula cucerită, după care cuceritorii s-au retras[14]. Dar, pentru a face faţă simultan ofensivelor bizantinilor care stăpâneau oraşele de pe ţărm şi a-i opri pe berberii din masivul Aures, Ogba-ben-Nafi a întemeiat în 670 Kairouan, „bastionul" Islamului până la sfârşitul veacurilor'[5]. De aici pornesc acele raiduri, însoţite de masacre, împotriva berberilor care rezistă în munţii lor. în 681, Ogba, cu un formidabil efort, atinge Atlanticul. O reacţie a berberilor şi a romanilor anulează toate acestea. Prinţul berber Kossayla intră învingător în Kairouan, iar berberii care trecuseră la islamism se grăbesc să se lepede de el[16]. Bizantinii, la rândul lor, trec la ofensivă. învinşi la Kairouan, musulmanii Iui Kossayla se retrag la Barka unde sunt surprinşi şi masacraţi de trupele de debarcare bizantine (689). Comandantul lor cade ucis în luptă[17].

Această victorie, prin care bizantinii redobândesc ţărmul Africii, ameninţă întreaga expansiune arabă în Me-diterană. De aceea arabii, care se înverşunează, reiau atacul, cuceresc Cartagina (695). împăratul Leontius îşi dă seama de primejdie şi armează o flotă care, comandată de patriciul Ioan, reuşeşte să recucerească oraşul.

Berberii, la rândul lor, grupaţi sub misterioasa regină numită Kahina, zdrobesc armata arabă lângă Tebessa şi-o resping până în Libia[18].

în anul următor însă, Hassan reia atacul şi cucereşte Cartagina (698), de astă dată definitiv. Locuitorii fug. Atunci, vechiului oraş i se substituie o nouă capitală, într-un golf: Tunis, cu portul corespunzător, La Goulette, care va deveni marea bază a Islamului în Mediterana. Arabii care au în sfârşit o flotă, împrăştie vasele bizantine. De acum înainte sunt stăpâni pe mare. în curând, Bizanţul nu mai păstrează decât Septem (Ceuta) şi câteva rămăşiţe din Mauritania Secunda şi din Tingitania, Majorca, Minorca şi câteva rare oraşe în Spania. Se pare că au reunit aceste posesiuni răspândite într-un exarhat care avea să mai reziste încă zece ani[19].

După aceasta, rezistenţa berberilor sub regina Kahina este zdrobită. Urmărită în munţi, regina este ucisă iar capul ei e trimis califului.

în anii următori, influenţa arabă începe să se accentueze. Musa ibn Nusair supune Marocul şi impune Islamul triburilor berbere[20].

Aceşti oameni de curând convertiţi vor cuceri Spania. Ea mai fusese atacată în acelaşi timp cu Sardinia şi Sici-lia. Era consecinţa logică a ocupării Africii. în 675, arabii atacaseră Spania pe mare dar fuseseră respinşi de flota vizigoţilor[1].

Vizigoţii îşi dădeau seama că strâmtoarea Gibraltar nu-i putea opri pe cuceritori. în 694, regele Egica îi acuză pe evrei de conspiraţie în favoarea musulmanilor şi ar fi într-adevăr posibil ca persecuţiile la care erau supuşi să-i fi determinat pe evrei să spere ca ţara să fie cucerită de arabi. în 710, regele Achila de la Toledo, deposedat de către Roderic, fuge în Maroc, unde, mai mult ca sigur, solicită ajutorul musulmanilor. Aceştia, evident, profită de evenimente, căci în 711 o armată apreciată la 7 000 de berberi, sub comanda lui Tariq ibn Zyad, străbate strâmtoarea. Roderic, fiind învins din prima luptă, toate oraşele se deschid în faţa cuceritorilor care, sprijiniţi în 712 de o armată de întărire, pun stăpânire pe întreaga ţară. în 713, Musa ibn Nusair, guvernatorul Africii de Nord, proclamă în capitala de la Toledo suveranitatea califului din Damasc asupra ţării[22].

De ce să se oprească în Spania? Oare nu se prelungeşte aceasta până în ţinutul Narbonne? De îndată ce au supus complet peninsula Iberică, musulmanii cuceresc în 720 Narbonne, apoi asediază Toulouse, atacând astfel regatul francilor. Regele franc, neputincios, nu reacţionează, în 721, ducele Aquitaniei, Eudes, îi respinge pe arabi, dar Narbonne rămâne în mâinile lor. De aici porneşte în 725 un nou şi formidabil atac. Carcassone cade şi în 22 august 725 cavalerii Semilunei ajung până la Autun şi pustiesc oraşul.

în 732, emirul Spaniei Abd-er-Rhaman porneşte de la Pamplona, trece Pirineii şi se îndreaptă spre Bordeaux. Eudes, învins, fuge la Carol Martel. Din moment ce sudul şj-a dovedit slăbiciunea, nordul va declanşa în sfârşit reacţia împotriva musulmanilor. Carol împreună cu Eudes pornesc în întâmpinarea cotropitorilor şi-i ajung e*act lângă Poitiers, unde Clovis îi învinsese odinioară

pe vizigoţi. înfruntarea are Ioc în octombrie 732. Abd-er-Rhaman este învins şi ucis[21], dar pericolul nu e îndepărtat. Presiunea musulmanilor se îndreaptă acum spre Provence, adică spre mare. în 735, guvernatorul arab al cetăţii Narbonne, Jussef Ibn-Abd-er-Rhaman, cucereşte Ar-les ajutat de câţiva complici din regiune[24].

Apoi, în 737, arabii cuceresc Avignon cu sprijinul lui Maucontus şi fac ravagii până la Lyon şi până în Aquita-nia. Carol porneşte din nou la luptă împotriva lor. El recucereşte Avignon şi atacă Narbonne, lângă care înfrânge o armată arabă de ajutor sosită pe mare, dar nu poate recuceri oraşul. Se întoarce spre Austrasia cu o pradă imensă întrucât a cucerit, a distrus şi a incendiat Mague-lonne, Agde, Beziers şi Nîmes[25].

Aceste succese nu împiedică o nouă incursiune arabă în Provence, în 739. De astă dată ei îi ameninţă şi pe lon-gobarzi. Carol, cu ajutorul acestora din urmă, îi respinge încă o dată pe arabi"[6].

Perioada care urmează este destul de confuză, dar se pare că arabii au supus din nou ţărmul provinciei Provence şi că s-au menţinut aici câţiva ani. în 752 Pepin îi izgoneşte, dar atacă zadarnic Narbonne[27]. Abia în 759 avea să cucerească oraşul. Această victorie marchează, dacă nu sfârşitul expediţiilor împotriva ţinutului, cel puţin oprirea expansiunii musulmane pe continent în zona sa occidentală[28]. Aşa cum Constantinopolul a rezistat marelui atac din 718 şi a apărat astfel Orientul, aici, forţele intacte ale Austrasiei, vasale ale Carolingienilor, salvează Occidentul.

Totuşi, dacă în Orient flota bizantină reuşeşete să îndepărteze Islamul de Marea Egee, în Occident, Marea Tireniană va cădea sub stăpânirea lui.

Expediţiile împotriva Siciliei se succedă în 720, 727, 728, 730, 732, 752, 753; oprite un moment de unele tulburări civile din Africa[29], ele reîncep în 827 sub emirul Siadet Allah I care profită de o răscoală împotriva împăratului pentru a încerca o lovitură de forţă împotriva Si-racuzei. O flotă arabă pleacă din Sousa în 827, dar bizantinii reacţionează energic şi o flotă a lor îi obligă pe arabi să ridice asediul Siracuzei.

La rândul lor, musulmanii primesc întăriri din Spania, apoi din Africa. în august-septembrie 831 cuceresc Pa-lermo după un asediu de un an, dobândind astfel o bază defensivă în Sicilia. în ciuda acestui eşec, rezistenţa bizantinilor continuă cu energie pe mare şi pe uscat. Nu-i pot totuşi împiedica pe musulmani, ajutaţi de napolitani, să cucerească Mesina în 843. în 859, centrul rezistenţei bizantine este cucerit şi, după o apărare eroică, la 21 mai 878, Siracuza cade.

în timp ce Imperiul bizantin luptă pentru salvarea Siciliei, Caro! cel Mare apără împotriva musulmanilor frontierele sale cu Spania. în 778 trimite o armată care este înfrântă în faţa cetăţii Saragosa şi a cărei ariegardă e măcelărită la Roncevaux. Se hotărăşte atunci să adopte o tactică defensivă până în momentul în care sarazinii invadează Septimania (793); atunci întemeiază împotriva lor marca Spaniei (795)[30], pe care avea să se bizuie în 801 fiul său Ludovic, regele Aquitaniei, pentru a cuceri Barcelona. După diverse expediţii nereuşite, conduse în 810 în special de *missus* Ingobert, Tortosa cade în mâinile lui Ludovic în 811. în faţa cetăţii Huesca a fost însă oprit. Nu avea să meargă mai departe[31].

Adevărul este că în Spania, Carol cel Mare a întâmpinat o rezistenţă extrem de dârză, iar Eginhard exagerează când relatează că a ocupat toată ţara până la Ebru. De fapt, el n-a atins fluviul decât în două puncte, în zona cursului superior, la sud de Navara şi în aceea a cursului inferior la Tortosa, admiţând că acest oraş a fost realmente ocupat[32].

Dacă însă Carol cel Mare nu a putut profita câtuşi de puţin de pe urma cuceririi Barcelonei, faptul s-a datorat absenţei unei flote. Nu avea nici o putere împotriva sarazinilor care stăpâneau Tunisul, dominau ţărmurile Spaniei şi ocupau insulele. Carol cel Mare a încercat să apere Balearele şi a reputat chiar câteva succese efemere. [In] 798, musulmanii pustiesc aceste insule[33]. în anul următor, cedând rugăminţilor locuitorilor, Carol cel Mare [le] trimite trupe transportate foarte probabil cu corăbii [a]Parţinând Balearelor. Această demonstraţie de forţă Pare să fi fost eficientă, de vreme ce unele însemne mili-

tare arabe îi sunt trimise regelui'[4]. Nu avem însă dovada că francii s-ar fi menţinut în aceste insule.

în realitate, Carol cel Mare s-a luptat aproape tot timpul în regiunea Pirineilor. A profitat şi de pe urma tulburărilor din lumea musulmană. întemeierea califatului omayyad la Cordoba în 756, îndreptat împotriva califatului abbasid de la Bagdad 1-a favorizat, fiecare din cele două state arabe având interes să-i menajeze pe franci.

Carol cel Mare n-a repurtat succese nici în alte zone ale Mediteranei. în 806, sarazinii pun stăpânire pe mica insulă Pantellaria şi-i vând în Spania ca sclavi pe călugării găsiţi pe insulă. Carol îi răscumpără^. în acelaşi an, 806, Pepin, fiul său, rege al Italiei, încearcă să-i izgonească pe sarazini din Corsica unde s-au stabilit. Adună o flotă şi, după cronicarii carolingieni, pune stăpânire pe insulă, dar chiar din 807, ea cade din nou în mâinile inamicilor'[6].

Imediat, Carol îl trimite împotriva lor pe conetabilul Burchard care îi obligă să se retragă după o luptă în care aceştia pierd treisprezece corăbii. Dar şi de astă dată victoria este efemeră, căci în 808, papa Leon al III-lea, discutând cu Carol despre măsurile pe care le ia ca să apere ţărmul italian, îl roagă să se ocupe de Corsica[37]. Se vede deci clar că în 809 şi în 810, musulmanii ocupă Corsica şi Sardinia.

Situaţia se agravează atunci când Africa, zguduită de tulburări endemice, se hotărăşte să se organizeze sub dinastia Aghlabiţilor, care îl recunosc pe califul din Bagdad, Harun-al-Raşid.

în 812, în ciuda prezenţei unei flote bizantine comandată de un patriciu şi întărită cu nave din Gaeta şi Amalfi. sarazinii din Africa pradă insulele Lampeduza, Ponza şi Ischiâ. Leon al III-lea organizează apărarea[38] ţărmurilor Italiei, iar împăratul îl trimite pe vărul său Wala să-l ajute. Carol stabileşte de asemenea relaţii cu patriciul Georges, dar acesta din urmă încheie cu duşmanul un armistiţiu de zece ani. Totuşi, nimeni nu ţine seama de acesta şi războiul pe mare nu încetează; abia dacă, în 813 distrugerea de către o furtună a unei flote arabe de o sută de corăbii mai stăvileşte întrucâtva incursiunile de pradă

ale arabilor din Spania, care pustiesc totuşi Civita Vec-chia, Nisa, Sardinia şi Corsica, de unde aduc 500 de captivi.

în toiul acestor lupte, se încearcă însă şi unele eforturi diplomatice. încă din 765, Pepin trimisese o ambasadă la Bagdad. în 768 primise în Aquitania nişte trimişi ai arabilor din Spania, veniţi pe la Marsilia. în 810, Harun-al-Raşid îi trimite Iui Carol cel Mare o ambasadă care însă, în 812, semna un tratat cu El-Hakem în Spania.

Aceste diverse tratative diplomatice au rămas fără nici o urmare. Carol cel Mare, din ce în ce mai incapabil să reziste flotei musulmane, se resemnează să ducă lupte defensive, parând cu greu loviturile primite.

După moartea lui Carol cel Mare, situaţia avea să se agraveze. E drept că în 828, Borifaciu de Toscana ajunge cu o mică flotă, destinată protejării Corsicei şi Sardiniei, până pe ţărmurile Africii, între Cartagina şi Utica[39]. A profitat probabil de faptul că musulmanii erau ocupaţi în acel moment în Sicilia. Câţiva ani mai târziu, Italia, Ia nord de oraşele bizantine, a devenit o pradă uşoară pentru musulmani. Brindisi şi Tarento au fost pustiite (838), Bari cucerit (840), flota bizantină şi veneţiană înfrântă. în 841, musulmanii pradă Ancona şi coasta dal-mată până la Cattaro. Lothar, în 846, nu ascunde faptul că se teme de o anexare a Italiei de către arabi[40].

In 846, şaptezeci de corăbii atacă Ostia şi Porto, înaintează pustiind totul în cale până sub zidurile Romei şi profanează Biserica Sfântului Petru. Garnizoana de la Gregoriopolis nu i-a putut opri. în sfârşit, arabii sunt respinşi de Gui de Spoleto. Expediţia lui Lothar din 847 nu reuşeşte să recucerească Bari.

In 849, Ia chemarea papei, Amalfi, Gaeta şi Nea-pole constituie o ligă împotriva arabilor şi strâng la Ostia o flotă pe care însuşi papa Leon al IV-Iea vine să o binecuvânteze . Această flotă repurtează o mare victorie navală asupra sarazinilor. în acelaşi timp, papa înconjoară vaticanul cu un zid de apărare şi numeşte cetatea *Civitas Leoni*$_m$ (848-852)[42].

In 852, papa instalează la Porto, oraş pe care îl forti-
lcă, nişte corsicani fugiţi de pe insulă, dar acest nou oraş
nu P r°speră. El întemeiază de asemenea Leopoli pentru a

înlocui Civita Vecchia, depopulată ca urmare a groazei pe care o inspiră arabii[43]. Restaurează de asemenea Orta şi Ameria în Toscana, pentru a oferi un refugiu locuitorilor în timpul raidurilor musulmanilor[44], ceea ce nu-i împiedică pe aceştia să facă ravagii în câmpia romană în 876 ţi 877; papa îl imploră în zadar pe împăratul bizantin. Dezastrele suferite de acesta tocmai atunci în Sicilia, unde Siracuza cade în mâinile arabilor (878) nu-i permit să intervină, aşa încât, până la urmă, papa este silit să le plătească anual maurilor 20 000 de *mancusi* de argint ca să scape de năvălirile lor. De altfel, maurii se reduc la nişte simple bande de piraţi care nu-şi propun altceva decât jaful. în 883, abaţia de la Monte Cassino este incendiată şi distrusă[45]. în 890, abaţia de la Farfa este asediată dar rezistă şapte ani. Subiaco e distrus, valea râului Anio şi Tivoli sunt pustiite. Sarazinii şi-au construit un fort întărit nu depai^.e de Roma, la Saracinesco şi altul la Ciciliano, în munţii Sabini.

Câmpia romană se transformă într-un deşert: *redacta est terra in solitudinem.* Calmul se reinstaurează abia în 916, când Ioan al X-lea, împăratul, principii Italiei de Sud şi împăratul de la Constantinopol care trimite galere la Neapole, vor obliga oraşul şi comunele învecinate să renunţe la alianţa lor cu arabii; astfel, uniţi cu toţii, îi vor învinge în sfârşit la Garigliano pe cumpliţii invadatori.

Se poate deci af rma că, imediat după cucerirea Spaniei şi mai ales a Africii, Mediterana occidentală devine un lac musulman. Imperiul francilor, lipsit de flotă, nu poate face nimic. Singurele cetăţi care mai au o flotă sunt Neapole, Gaeta şi Amalfi. Interesele lor comerciale le îndeamnă să părăsească Bizanţul prea îndepărtat şi să se apropie de musulmani.

Datorită trădării lor, sarazinii au reuşit până la urmă să cucerească Sicilia. Flota bizantină, e adevărat, este puternică, mai puternică decât cea a oraşelor maritime italiene, datorită focului grecesc care face din ele o armă de război redutabilă; Sicilia odată ocupată, această flotă este aproape izolată de Occident unde nu-şi mai face decât rareori şi în mod inutil, apariţia. Totuşi, ea a permis împăraţilor să-şi salveze Imperiul care este situat mai ale[s]

pe malul mării[46]; datorită flotei, mările greceşti rămân libere şi Italia scapă în final de stăpânirea Islamului. La treizeci de ani de la cucerirea sa de către musulmani, în 840, portul Bari este recucerit de către flota împăratului Basilios I, alcătuită din 400 de corăbii[47]. Acesta a fost evenimentul esenţial care i-a împiedicat pe musulmani să se instaleze în Italia şi care a permis menţinerea suveranităţii bizantine şi asigurarea securităţii Veneţiei.

Tot datorită flotei sale a reuşit Bizanţul să-şi păstreze un fel de supremaţie asupra oraşelor Neapole, Amalfi şi Gaeta, a căror politică de compromis între împărat, ducele de Benevento şi uneori chiar musulmani, era dictată de necesitatea păstrării unei autonomii utile comerţului pe care îl practicau.

Expansiunea islamică nu a putut deci îngloba întreaga Mediterană. Musulmanii o stăpânesc la est, la sud şi la vest, dar asupra nordului n-au avut nici o putere. Fosta mare romană a devenit graniţa dintre Creştinătate şi Islam. Toate fostele provincii mediteraneene cucerite de musulmani gravitează de acum înainte în jurul Bagdadului[48].

Orientul a fost totodată separat de Occident. Legătura pe care invazia germanică o lăsase intactă s-a rupt. Bizanţul nu mai este acum decât centrul unui imperiu grec, pentru care nu mai există nici cea mai mică posibilitate de a continua politica lui Iustinian. A ajuns în situaţia să-şi apere ultimele posesiuni. Avanposturile sale occidentale sunt Neapole, Veneţia, Gaeta, Amalfi. Flota încă mai permite păstrarea contactului cu acestea, împiedicând astfel Mediterană orientală să devină un lac musulman; Mediterană occidentală însă nu mai este nimic altceva. Ea, care fusese marea cale de comunicaţie este acum o barieră de netrecut.

Islamul a sfărâmat unitatea mediteraneană pe care invaziile germanice o lăsaseră neatinsă.

Acesta este evenimentul cel mai important din istoria europeană de după războaiele punice. Constituie sfârşitul radiţiei antice şi începutul Evului Mediu, şi se produce xact 'n momentul în care Europa era pe cale să se bizantmizez e.

2. ÎNCHIDEREA MEDITERANEI OCCIDENTALE

Atât timp cât Mediterana s-a menţinut creştină, navigaţia orientală a întreţinut comerţul cu Occidentul. Siria şi Egiptul erau cele două principale centre comerciale; ori, tocmai aceste două bogate provincii au căzut cele dintâi sub dominaţia Islamului. Ar fi o eroare evidentă să credem că această dominaţie a oprit activitatea economică. Deşi au avut loc mari tulburări, deşi se constată o emigraţie masivă de sirieni spre Occident, nu trebuie totuşi să se considere că armătura economică s-a prăbuşit. Damascul a devenit prima capitală a califatului. Mirodeniile continuă să fie importate, papirusul să fie fabricat, porturile să funcţioneze. Din moment ce-şi plăteau impozitele, creştinii nu erau agresaţi. Comerţul s-a practicat deci în continuare, atâta doar că i s-a schimbat direcţia[49].

E de la sine înţeles că în plin război, învingătorul nu le-a îngăduit supuşilor săi să facă negoţ cu învinşii, iar atunci când s-a restabilit pacea şi activitatea economică a reînceput în provinciile cucerite, Islamul a orientat-o spre noile orizonturi pe care i le deschidea imensitatea cuceririlor sale.

S-au deschis deci noi drumuri comerciale care legau marea Caspică de Baltica pe Volga, iar negustorii scandinavi care frecventau ţărmurile Mării Negre au adoptat probabil imediat acest nou drum, ca dovadă numeroasele monede orientale găsite la Gothland.

E cert că tulburările inerente cuceririi Siriei (634-636) şi Egiptului (640-642) au oprit pentru un timp navigaţia[50].

Corăbiile au fost probabil rechiziţionate pentru flota pe care Islamul o organizează imediat în Marea Egee. E puţin probabil ca negustorii să se fi strecurat printre navele unor flote ostile, afară doar dacă nu se vor fi dedat pirateriei, ceea ce este verosimil pentru unii dintre ei.

Trebuie să admitem că începând din mijlocul secolului al VU-lea, navigaţia din porturile musulmane ale Mării Egee spre porturile rămase creştine a devenit imposibilă, sau dacă a mai subzistat câte ceva, este cantitativ neglijabilă.

Din Bizanţ şi ţărmurile pe care le apără în jurul său, navigaţia s-a putut menţine, sub protecţia flotei, în direcţia celorlalte regiuni greceşti din Adriatica, Italia meridională şi Sicilia, dar e greu «le acceptat Tdeea că flota comercială s-ar fi aventurat mai departe, din moment ce încă în anul 650, Islamul atacă Sicilia.

în ceea ce priveşte Africa, ravagiile la care este supusă permanent din 643 până în 708, au pus capăt incontestabil oricărei activităţi comerciale. Rarele vestigii care poate s-au păstrat, dispar după cucerirea Cartaginei şi întemeierea în *698* a Tunisului.

Cucerirea Spaniei în 711 şi imediat după aceea insecuritatea în care se trăieşte în Provence, pe malul mării, fac absolut imposibilă orice navigaţie comercială în Mediterana occidentală. Ultimele porturi creştine nu ar fi putut întreţine între ele relaţii comerciale pe mare, deoarece nu aveau flotă propriu-zisă.

Se poate astfel afirma că navigaţia cu Orientul, cu regiunile situate la est de Sicilia, încetează cam de prin 650, iar în a doua jumătate a secolului al VH-lea dispare total de pe toate ţărmurile Occidentului.

La începutul- secolului al VUI-lea, dispariţia sa este totală, nu mai există trafic mediteranean, în afara ţărmurilor bizantine; după cum se exprima Ibn-Khaldoun (cu rezerva formulată în privinţa Bizanţului): „Pe mare, creştinii nu mai pot menţine pe linia de plutire nici măcar o scândură". Mediterana a rămas de acum înainte pe mâna piraţilor mauri. în secolul al IX-lea, aceştia cuceresc insule, distrug porturi, fac incursiuni de jaf pretutindeni. Marele port al Marsiliei, care fusese odinioară principala etapă a Occidentului în drum spre Orient, rămâne pustiu. Vechea unitate economică a Mării Mediterane este distrusă şi până în perioada cruciadelor aşa va rămâne. Rezistase invaziilor germanice; cedează în faţa presiunii irezistibile a Islamului.

Cum ar fi putut rezista Occidentul? Francii nu aveau 'Iotă. Aceea a vizigoţilor era distrusă, iar inamicul este bine pregătit. Portul Tunis şi arsenalul său sunt de necucerit. De-a lungul tuturor ţărmurilor se înalţă acele '"<#, forturi semi-militare, semi-religioase care comu-

nică între ele şi întreţin o stare de război permanent. Creştinii sunt neputincioşi în faţa acestei mari puteri maritime; cea mai bună dovadă este faptul că n-au făcut decât o singură modestă incursiune împotriva ţărmului Africii.

Trebuie insistat asupra acestui punct, întrucât eminenţi eruditi nu admit concluzia că în urma cuceririi musulmane s-a putut produce o ruptură atât de netă. Ei cred chiar că şi în cursul secolelor VII şi VIII, negustorii sirieni au continuat să frecventeze ca odinioară Italia şi Galia. Este adevărat că în primele decade de după cucerirea ţării lor de către arabi, mulţi sirieni şi-au găsit adăpost ia Roma. Numărul şi influenţa lor trebuie să fi fost considerabile din moment ce câţiva dintre ei, printre care Sergiu I (687-701) şi Constantin I (708-7)5) au fosi înălţaţi în scaunul pontifical. De la Roma, unii dintre aceşti refugiaţi al căror prestigiu era asigurat de cunoaşterea limbii eline, s-au răspândit în scurt timp în nord, aducând cu ei manuscrise, obiecte din fildeş, orfevrărie, lucruri pe care le luaseră cu ei când îşi părăsiseră patria. Regii carolingieni s-au grăbit să-i utilizeze în opera de reînnoire literară şi artistică de care se apucaseră. Carol cel Mare a însărcinat câţiva dintre aceştia cu revizuirea textelor Evangheliilor. Şi probabil unul din compatrioţii lor a lăsat la Metz un text grecesc cu *Laudes* care este menţionat în secolul al IX-lea.

Trebuie de asemenea să mai socotim ca o dovadă a pătrunderii sirienilor în Occident după secolul al VH-lea, influenţa exercitată de arta Asiei Mici asupra dezvoltării ornamentaţiei în perioada carolingiană. Se ştie pe de altă parte că mulţi clerici din *Francia* se duceau în Orient, în pelerinaj la locurile sfinte din Palestina şi că se întorceau de acolo nu numai cu relicve, dar fără îndoială şi cu manuscrise şi ornamente destinate bisericilor.

Faptul că Harun-al-Raşid, dornic să-l câştige pe Carol cel Mare de partea sa în lupta împotriva omayyazilor, i-a dăruit Mormântul lui Christos[51] precum şi un vag protectorat asupra locurilor sfinte, este bine cunoscut.

Toate acestea însă, oricât ar fi ele de interesante pentru istoria civilizaţiei, nu au relevanţă pentru istoria eco-

nomică. Imigrarea unor savanţi şi artişti nu dovedeşte câtuşi de puţin existenţa unor relaţii comerciale între ţara lor de baştină şi ţara în care s-au refugiat.

Secolul al XV-lea, în care eruditi bizantini au fugit de turci în Italia, nu e tocmai perioada în care Constantino-polul nu mai este un mare port? Circulaţia pelerinilor, eruditilor, artiştilor nu trebuie confundată cu circulaţia mărfurilor. Aceasta din urmă presupune o organizare a transporturilor şi a relaţiilor permanente de import - export, cea dintâi se efectuează la întâmplare. Pentru a fi îndreptăţiţi să susţinem continuitatea navigaţiei siriene şi orientale în Marea Tireniană şi în Golful Lion după secolul al Vll-lea, ar trebui să putem demonstra că Marsilia şi porturile din Provence au rămas, după această dată, în legătura cu Levantul. Or, ultimul text care poate fi invocat în această privinţă este documentul pentru abaţia Cor-bie, din 716 ".

Conform acestui text, antrepozitul fiscului din Marsilia sau din Fos era încă la acea dată plin cu mirodenii şi ulei, adică produse originare din Asia şi Africa. Cred totuşi că ne aflăm în prezenţa unui anacronism, având de a face cu un act ce-i confirmă abaţiei Corbie vechi privilegii; ipoteza că acest text reproduce întocmai nişte texte anterioare este verosimilă. într-adevăr, e imposibil ca în acel moment uleiul din Africa să mai fi putut fi importat. S-ar putea admite, e drept, că *cellarium fisei* mai avea stocuri, dar atunci nu mai este vorba despre un indiciu asupra unor relaţii comerciale active în 716. în orice caz, aceasta %ste ultima dată când sunt menţionate unele produse orientale ca fiind depozitate în porturile din Provence. De altfel, peste patru ani musulmanii debarcă în Provence şi jefuiesc ţinutul. în acea perioadă, Marsilia este un port paralizat. Degeaba se menţionează, pentru a se demonstra contrariul, faptul că pe aici trec pelerinii în drum spre Orient. E cert că aceste pelerinaje, neputân-du-se efectua pe valea Dunării, bântuită de avari, apoi de unguri, presupun calea maritimă. Dar, ori de câte ori se Pot cunoaşte cu precizie itinerariile pelerinilor, se va constata că pioşii călători s-au îmbarcat mai ales în porturile Italiei bizantine. Sfântul Willibald, viitorul episcop

de Eichstâdt, se îmbarcă în 726 la Gaeta, după ce a trecut Alpii. Madalveus, episcop de Verdun, ca să se ducă la Ierusalim, ia din Africa, pe la 776, o corabie care pleacă la Constantinopol[53].

Scrisorile sfântului Bonifaciu ni-i arată pe anglo-sa-xoni ducându-se la Roma pe uscat în loc să ia o corabie de la Marsilia, preferând deci şi ei să treacă Alpii. Iar în secolul al IX-lea, ca să ajungă la Alexandria[54], călugărul Bernard pleacă din Tarento.

începând din secolul al VHI-lea, nu numai că nu mai avem nici un singur text referitor la prezenţa negustorilor sirieni sau orientali, dar constatăm că toate produsele pe care ei le importau nu se mai găsesc în Galia; nu există nici un argument împotriva acestui fapt[55].

A dispărut în primul rând papirusul. Toate lucrările pe care le cunoaştem, scrise în Occident pe papirus, datează din secolul al Vl-lea sau al Vll-lea. în cancelaria regilor merovingieni, până în 659-677 s-a scris exclusiv pe papirus. Mai târziu apare pergamentul[56]. Până spre sfârşitul secolului al VlII-lea mai apar câteva acte private scrise pe papirus, provenind probabil din stocuri vechi. După acea perioadă nu mai există nici un document scris pe papirus.

Acest fenomen nu se poate explica printr-o eventuală încetare a fabricării sale, de vreme ce ea a continuat aşa cum ne-o dovedesc în mod indiscutabil frumoasele acte de papirus din secolul al Vll-lea de la Muzeul arab din Cairo. Dispariţia papirusului în Galia nu se poate aşadar explica decât printr-o stagnare, apoi o dispariţie a comerţului. Pergamentul pare a fi fost iniţial foarte puţin răspândit. Gregoire de Tours, care îl denumeşte *membrana,* îl citează o singură dată[57] şi indică oarecum că era fabricat de călugări pentru folosinţa proprie. Se ştie însă cât de stabile sunt uzanţele cancelariilor, deci, dacă spre sfârşitul secolului al Vll-lea birourile regelui au încetat să scrie pe papirus, înseamnă că acesta a început să fie foarte greu de procurat.

în Italia, folosirea papirusului s-a păstrat întrucâtva. Papii I-au folosit pentru ultima dată în 1057. Să admitem împreună cu Bresslau că se slujeau de papirusul aflat în

vechile stocuri? Sau că papirusul respectiv provenea din Sicilia unde arabii au introdus fabricarea sa în secolul al X-lea? Proveniență siciliana e totuși discutabilă. Consider verosimilă ipoteza că se procura prin comerțul practicat în porturile bizantine: Neapole, Gaeta, Amalfi, Veneția.

Pentru Galia însă se terminase definitiv.

Mirodeniile, ca și papirusul, dispar din texte după 716[58]. Statutele lui Adalhard de la Corbie nu mai menționează decât *pulmentaria,* adică un fel de ciorbă cu verdețuri[59].

Mirodeniile trebuie să fi dispărut, într-adevăr, împreună cu papirusul, de vreme ce erau transportate cu aceleași corăbii.

Să studiem capitularele. Nu se mai citează, în chip de mirodenii decît plantele care se pot cultiva în *villae*[0] ca de exemplu garanta, chimionul sau migdala[61]. în schimb piperul, cuișoarele *(cariofilo),* nardul *(spico),* scorțișoara, curmalele, fisticul nu se mai întâlnesc niciodată.

într-o *tractoha* carolingiană sunt menționate printre alimentele care se pot servi funcționarilor aflați în călătorie oficială: pâinea, carnea de porc, puii, ouăle, sarea, verdețurile, legumele, peștele, brânza, dar nici o mirodenie[62].

De asemenea, *tractoria „ de conjectu missis dando* "[6j] din 829, precizează ca alimente pentru *missi:* 40 de pâini, carne de porc sau de miel, 4 pui, 20 de ouă, 8 măsuri de vin, 2 de bere și 2 de grâu. Este, după cum se vede, un meniu rustic.

Capitula episcoporum[64] de pe Ia 845-850, atribuie episcopilor în timpul deplasărilor: 100 de pâini, carne de porc. 50 de măsuri de vin, 10 pui, 50 de ouă, 1 miel, 1 purcel, 6 măsuri de ovăz pentru cai, 3 care cu fân, miere, ulei, ceară. în nici una din aceste liste nu se pomenesc condimentele.

Din scrisorile sfântului Bonifaciu se poate vedea cât de rare și scumpe deveniseră mirodeniile. El primește și trimite cadouri constând din mici cantități de tămâie[65]. în 742-743, un cardinal îi trimite *aliquantiim cotzumbri quodincensum, Domino offeratis^.* în 748, un arhidiacon

de la Roma îi trimite de asemenea o cantitate foarte mică de mirodenii şi parfumuri[67]. Raritatea mirodeniilor la nord de Alpi este dovedită de faptul că acestea constituie daruri preţioase. Trebuie remarcat totodată că acestea provin toate din Italia. în portul Marsilia nu se mai primesc. *Cellarium fisei* este gol, sau poate chiar va fi fost incendiat de către sarazini. Mirodeniile deci nu mai constituie un articol de comerţ normal. Doar vânzătorii ambulanţi poate mai aduc mici cantităţi.

în toată literatura vremii, de altfel foarte abundentă, nu se pomeneşte nimic despre acest articol.

în faţa acestei carenţe, se poate afirma că mirodeniile au dispărut din alimentaţia curentă la sfârşitul secolului al VJI-lea şi la începutul secolului al VllI-lea. Ele îşi vor face din nou apariţia abia în secolul al XH-lea, o dată cu restabilirea comerţului pe mare.

Vinul de Gaza dispare evident şi el. Uleiul nu mai este importat din Africa. Acela care este folosit provine din Provence. De acum înainte, ceara va furniza bisericilor materia primă pentru iluminat.

De asemenea, folosirea mătăsii pare a fi dispărut total în această epocă. în capitulare[68] nu găsim decât o singură dată menţionat acest articol.

Se ştie cât de simplă er& îmbrăcămintea lui Carol cel Mare. Curtea 1-a imitat făiJ .adoială. Această simplitate, care contrastează atât de puternic cu luxul nierovingian a fost însă impusă de împrejurări.

Trebuie deci să tragem concluzia că din cauza expansiunii islamice, importul din Orient a încetat.

Un alt fapt absolut izbitor pe care îl constatăm este rărirea progresivă a aurului. Acest fenomen se poate verifica analizându-se baterea de monede din aur de către merovingieni în secolul al VllI-lea: aceste monede conţin un aliaj de argint din ce în ce mai accentuat. E deci clar că nu mai vine aur din Orient. în timp ce în Italia el continuă să circule, în Galia se răreşte până într-acolo încât oamenii nu-1 mai folosesc drept monedă. începând cu domniile lui Pepin şi Carol cel Mare, cu rare excepţii, nu se mai bate decât monedă de argint. Aurul nu-şi va mai afla locul în sistemul monetar decât în aceeaşi epocă în care mirodeniile şi-1 vor recăpăta pe al lor în alimentaţie.

Acesta este un fapt esenţial, mai grăitor decât toate textele. Trebuie să admitem că circulaţia aurului era o consecinţă a comerţului, întrucât acolo unde s-a menţinut comerţul, adică în Italia de Sud, s-a menţinut şi aurul.

Dispariţia comerţului cu Orientul ca şi a traficului maritim a avut drept consecinţă dispariţia negustorilor profesionişti în interiorul ţării. Textele nu-i mai menţionează aproape niciodată; iar atunci când totuşi se referă la ei, putem considera că este vorba despre negustori ocazionali. în această perioadă nu mai găsim nici un singur *negociator* de tip merovingian, adică un om care împrumută bani cu dobândă, care este înmormântat într-un sarcofag şi donează bunuri săracilor şi bisericilor. Nimic nu ne mai dovedeşte că în oraşe ar mai exista colonii de negustori sau un *domus negotiantum.* Fără îndoială negustorii au dispărut în calitate de clasă socială. Comerţul însă nu a dispărut, căci nu se poate imagina o perioadă istorică lipsită de schimburi; a dobândit însă un alt caracter. După cum se va vedea mai departe, atmosfera vremii îi este ostilă, exceptând ţinuturile bizantine. Restrângerea ştiinţei de carte la laici face de altfel imposibilă menţinerea unei clase de oameni care să poată trăi normal din vânzări şi cumpărări. Dispariţia împrumutului cu dobândă dovedeşte la rândul său regresul economic provocat de închiderea mării.

Nu trebuie să se creadă că musulmanii din Africa, Spania sau chiar Siria s-ar fi putut substitui foştilor negustori proveniţi din Orientul bizantin. Mai întâi pentru că între ei şi creştini există o stare permanentă de război. Musulmanii nu au de gând să se ocupe de negoţ, ci de jaf. Nici un singur text nu menţionează vreun musulman stabilit în Galia sau în Italia. Este un fapt incontestabil că nici un negustor musulman nu s-a instalat în afara Islamului. Dacă au făcut comerţ, l-au făcut numai între ei. Nu se găseşte nici un indiciu privind existenţa vreunui trafic între Africa şi lumea creştină după cucerirea Africii de către Islam, cu excepţia creştinilor din Italia de Sud, ceea ce nu este nicidecum cazul cu cei din Provence.

In aceste condiţii, singurii care mai practică sistematic comerţul sunt evreii. Sunt numeroşi pretutindeni. Arabii [n]ci nu i-au izgonit, nici nu i-au masacrat, iar creştinii nu

şi-au schimbat atitudinea faţă de ei. Ei constituie deci singura clasă care-şi datorează existenţa negoţului. Ei sunt totodată, prin contactele pe care Ie stabilesc şi cu unii şi cu ceilalţi, singura legătură economică existentă între Creştinătate şi Islam, sau, mai bine zis, între Orient şi Occident.

3. VENEŢIA ŞI BIZANŢUL

Se poate afirma că invazia islamică a fost la fel de hotărâtoare atât pentru Răsăritul cât şi pentru Apusul Europei, înainte de invazie, împăratul de la Constantinopol este încă un împărat roman. Din acest punct de vedere, politica lui lustinian este caracteristică: el luptă să menţină sub autoritatea imperială întreaga Mediterană. După invazie, dimpotrivă, împăratul este obligat să adopte o tactică defensivă în apele greceşti până când, în secolul al Xl-lea, va chema într-ajutor Occidentul. Islamul îl obsedează şi-1 ţine pe loc. Astfel se explică întreaga sa politică. De acum înainte pentru el, Occidentul este închis.

După ce a pierdut Africa şi Cartagina pe care de altfel s-a înverşunat să le apere în condiţii dezastruoase, sfera de activitate a politicii bizantine nu va mai depăşi Italia, din care însă nu va mai reuşi să păstreze decât ţărmurile, în interior, Bizanţul nu mai poate rezista longobarzilor; neputinţa sa va provoca răscoala în ţară şi părăsirea de către Papa. Imperiul nu mai luptă decât pentru Sicilia, Adriatica şi oraşele din sud care constituie pentru el avanposturi din ce în ce mai autonome.

Expansiunea Islamului a murit la fruntariile bizantine. I-a răpit provinciile siriene, egiptene şi africane, exploatând parţial diferenţele de naţionalitate, dar blocul grecesc a rezistat şi rezistând, a salvat Europa şi fără doar şi poate, împreună cu ea, creştinismul.

Totuşi, şocul a fost dur: Bizanţul atacat de două ori, într-o vreme de deplină vigoare a Islamului, şi-a datorat victoria flotei sale. Rămâne, în ciuda tuturor, marea putere maritimă a timpului.

Din toate prelungirile bizantine în vest, cea mai importantă şi mai originală este Veneţia, cea mai extra-

ordinară reuşită economică a tuturor timpurilor, alături de Ţările de Jos. Primii locuitori ai insuliţelor nisipoase şi pustii din lagună sunt nişte amărâţi care fug din calea hoardelor lui Atila în secolul al V-Jea, când aceştia au atacat Aquileea. Alţii au venit atunci când francii au ocupat Istria, pe vremea lui Narses[69], şi mai ales în timpul năvălirii longobarzilor. Astfel, *ioat%* acea fâşie de pământ s-a populat în urma unui exod, ia început provizoriu, apoi definitiv. Grado a adăpostit majoritatea fugarilor din Aquileea, al căror episcop a luat titlul de patriarh şi a fost şeful spiritual al noii Veneţii. Caorla, în estuarul Liven-zei, a primit emigranţii şi pe episcopul de la Concordia. Au urmat Heracliana şi Aquileea lângă Piave. Oamenii din Altinum s-au refugiat Ia Torcello, Murano, Mazzorbo. Cei din Padova s-au stabilit Ia Malamocco şi Ia Chioggia. La început, grupul de insuliţe din care mai târziu se va dezvolta Veneţia, a fost slab populat: Rialto, Olivolo, Spina-lunga, Dorsoduro nu au adăpostit decât câţiva pescari[70].

In Veneţia primitivă a secolului al Vl-lea şi al Vll-lea, centrul religios a fost Grado, centrul politic Heracliana, centrul comercial Tarcello. Scăpând de învingătorii de pe continent, administraţia bizantină se menţine aici, reprezentată de câţiva funcţionari şi *tribuni*.

Există aici o populaţie orientată cu precădere spre mare, descrisă de Cassiodor

.. - „m.iuci primitive. „De departe s-ar părea ^u *uai*-cile lunecă pe câmpie, căci nu li se zăreşte coca[71]". Se înţelege că o astfel de viaţă a favorizat dezvoltarea energiei şi a ingeniozităţii oamenilor. Prima activitate a constat din pescuit şi din extragerea sării pe care bărcile o transportau pe continent luând în schimbul ei grâu. Singurul centru comercial al regiunii este Comacchio, la vărsarea fluviului Po, frecventat de navele bizantine care aduc ulei şi mirodenii. Comacchio, portul de la vărsarea fluviului P6, a profitat fără îndoială de încetarea traficului oriental cu golful Lion. Un tratat comercial, încheiat pe la 715 între Comacchio şi Luitprand, în care este menţionat piperul, arată că portul Comacchio se afla în relaţii comerciale cu Orientul[72].

In cinând, venetienii i-au imitat firesc, pe... şi care ne aduce aminte de aceea a Olandei primitive. „De departe s-ar părea că bărcile lunecă pe câmpie, căci nu ii •"> ~*—

VlII-lea. între 787-791, negustorii lor sunt excluşi din Ravenna la cererea lui Carol cel Mare - ceea ce dovedeşte că aceştia refuzaseră să-l recunoască drept rege al Longobarzilor[73]; alianţa lor cu Bizanţul a devenit deci şi mai solidă. Raporturile lor cu împăratul care se află atât de departe, prezintă pentru ei numai avantaje. Idealul lor este autonomia, sub conducerea unui doge ales de ei şi confirmat de Bizanţ.

Din când în când apar neînţelegeri. Atunci, Veneţia se întoarce spre regele francilor. Astfel, în 805, Veneţia îi trimite lui Carol nişte ambasadori pentru a cere protecţia sa. Acest demers trebuie mai degrabă pus în legătură cu luptele dintre partidele din oraşe şi cu conflictele cu Grado, al cărui patriarh ceruse şi el, încă din 803, protecţia lui Carol cel Mare[74]. în acel moment, Veneţia se impusese orăşelelor de pe coasta dalmată şi se temea probabil de o reacţie a Bizanţului. Deşi n-a prea fost remarcat, acest incident a avut totuşi o foarte mare importanţă. Carol a răspuns ambasadorilor veneţieni, anexând imediat oraşul lor şi alipindu-1 Italiei. Imperiul său a avut din acel moment ocazia să devină o putere maritimă şi să pătrundă în Dalmaţia. N-a apucat să profite de acest lucru. Bizanţul şi-a dat imediat seama de pericol. în anul următor, Nichifor trimite o flotă care supune pe loc Veneţia. Carol nu reacţionează: se mulţumeşte să-i ofere azil în statele sale patriarhului din Grado[75].

în 807, regele Italiei, Pepin, încheie un armistiţiu cu comandantul flotei, Nicetas, şi-i predă bazileului pe vinovaţi. Acesta îi exilează şi-i răsplăteşte pe partizanii săi cu titluri şi onoruri[76].

Afacerea era prea ispititoare pentru a se renunţa la ea. în 810, Pepin, împrumutând corăbii de la Comacchio, recucereşte Veneţia şi coasta dalmată[77]. O flotă bizantină, comandată de Pavel, prefectul Kephaloniei, îl obligă să-şi părăsească noile cuceriri. Pe 8 iulie al aceluiaşi an, Pepin moare. Carol cel Mare se grăbeşte să-i invite la Aix pe legaţii bizantini cu care încheie pace, lăsându-le Veneţia şi oraşele de pe coasta dalmată. Această pace devine un tratat definitiv în 13 ianuarie 812: Imperiul carolingian renunţă la mare deoarece îşi dovedise pe deplin incapacitatea de a o stăpâni[78]. Veneţia avea de acum înainte să graviteze pe orbita bizantină şi să marcheze, Ia limita

Occidentului, începutul unei alte lumi. *Piazza* sa o dovedeşte mai bine decât toate textele din lume.

Pacea din 812 îi oferea Veneţiei o situaţie deosebit de favorabilă. Aceasta a fost condiţia măreţiei sale viitoare[79]. Pe de o parte, apropierea sa de Imperiu deschide întregul Orient tendinţelor sale expansioniste şi aceasta fără a-i ameninţa autonomia, întrucât Imperiul are nevoie de sprijinul ei în lupta sa împotriva Islamului. Pe de altă parte, Veneţiei i se deschide Occidentul, căci, deşi renunţase s-o stăpânească, împăratul Carol cel Mare îi recunoaşte dreptul de a face comerţ cu imperiul franc. Intangibilă la vest, nu avea a se teme decât de Comacchio care stăpânea delta fluviului P6. De aceea, încă din 875, Veneţia îşi nimiceşte rivala care dispare definitiv. De acum înainte pieţele si porturile Italiei de nord, Pavia, Cremo-na, Milano etc. ° depind de comerţul veneţian.

Rămâne primejdia reprezentată de sarazini. In această privinţă, interesele Veneţiei şi ale împăratului coincid, încă din 828, el cere concursul flotei sale de război. In 840, Veneţia trimite în ajutorul Imperiului, şaizeci de corăbii la Taranto; ca represalii, musulmanii pârjolesc Ancona şi capturează navele veneţiene[81]. în 867-871, Veneţia acţionează pe mare împotriva oraşului Bari, împreună cu bizantinii şi cu Ludovic al II-lea care îl atacă de pe uscat. în 872, musulmanii atacă Dalmaţia; în 875, asediază Grado. Veneţia însă îşi păstrează supremaţia în Adriatica şi prin ea asigură navigaţia spre Orient. Ceea ce nu împiedică Veneţia să facă negoţ cu Islamul. împăratul, chiar din 814-820 a interzis, e drept, comerţul cu arabii din Siria şi Egipt, dar veneţienii, deşi luptă împotriva necredincioşilor, se şi tocmesc cu ei. Alexandria este portul din care, o flotă de zece corăbii aduce, în 827, moaştele Sfântului Evanghelist Marcu, furate din oraş[82] atât fără ştirea creştinilor, cât şi a musulmanilor.

Cel mai însemnat comerţ al Veneţiei este însă cel cu sclavii slavi de pe coasta Dalmaţiei. în 876, dogele îl interzice, în zadar însă. Chiar şi în mijlocul secolului al 'X-lea deci, negustorii veneţieni vând musulmanilor[8]' sclavi creştini.

Tratatul comercial încheiat cu Lothar în 840[84] din care rezultă că Veneţia este un oraş cu precădere negustoresc, 'fterzice vânzarea sclavilor creştini, ca şi pe cea a eunu-

cilor. Veneţia este prin excelenţă un port şi o piaţă; preia rolul jucat odinioară de Marsilia. De aici se îmbarcă pasagerii în drum spre Orient şi se exportă spre Egipt lemnul pentru construcţii.

Aici sosesc din Orient mirodeniile şi mătasea, imediat reexportate prin Italia, către Pavia şi Roma[85]. Trebuie să fi existat şi unele transporturi peste A/pi[86], deşi comerţul pe această cale a fost nesemnificativ în acea perioadă.

Veneţia mai are drept piaţă şi întreaga coastă dalmată. E foarte probabil că aici se făcea comerţul cei mai activ.

în comparaţie cu Occidentul, Veneţia este o altă lume. Locuitorii săi au spirit mercantil şi nu-şi fac probleme în legătură cu interdicţiile privind *turpe lucrunf.* Iar această mentalitate este pur şi simplu aceea care a dispărut din lumea occidentală şi din Italia după cuceririle arabe, dar care s-a menţinut încă la Veneţia şi în toate cetăţile bizantine ale Italiei meridionale.

Bari, de exemplu, rămâne un oraş complet grecesc şi va păstra până sub Bohemond[88] instituţiile municipale bizantine. Deşi Bari a fost ocupat de musulmani până în 871, „sultanul" lor eliberează permise călugărilor care pleacă spre Ierusalim şi-i recomandă califului din Bagdad[89]

Aceeaşi este situaţia şi cu Salerno, Neapole, Gaeta, Amalfi, pe coasta occidentală. Acestea sunt porturi deosebit de active şi, asemenea Veneţiei, nu mai păstrează cu Bizanţul decât o legătură slabă; luptă de asemenea împotriva ducelui de Benevento, pentru a-şi păstra autonomia. Baza lor economică este mult mai bogată decît a Veneţiei, căci Benevento îşi păstrează moneda de aur şi se află destul de aproape de Roma, care este totuşi, datorită bisericilor şi mulţimii pelerinilor, un mare consumator de mirodenii, de parfumuri, de stofe scumpe şi chiar de papirus. In ducatul Benevento se menţine încă o civilizaţie destul de rafinată. Pavel Diaconul predă aici limba elină prinţesei Adelperga. La sfârşitul secolului al VlII-lea, ducele Arichis construieşte biserica Sfânta Sofia pe care o înfrumuseţează cu podoabe aduse de la Constantinopol; se laudă că primeşte din Orient stofe de mătase, purpură, vase de aur şi argint cizelate, precum şi produse din India, Arabia, Etiopia .

Trebuie insistat în mod deosebit asupra faptului că ducii de Benevento menţin moneda de aur[9'] şi chiar sistemul monetar bizantin[9"]. Continuitatea unităţii mediteraneene, care avea să dispară mai târziu, este încă vizibilă aici.

Oraşele portuare din sud mai au încă o flotă. în 820 se semnalează opt corăbii comerciale care, întorcându-se în Italia[9j] din Sardinia, au fost capturate de piraţii sarazini. Se poate presupune că datorită corăbiilor lor s-a realizat în 828 expediţia lui Bonifaciu de Toscana în Africa, deoarece se ştie că în această privinţă a existat o înţelegere între cei doi împăraţi.

Papa îi vorbeşte lui Carol cel Mare despre navele greceşti *(naves Graecorum gentis)* a căror incendiere, la Civita Vecchia, a poruncit-o. E posibil ca aceste nave să urce uneori până în Provence şi să apară în secolul al IX-lea la Marsilia şi la Arles. Navigaţia lor gravitează însă pe orbita bizantină în Orient. Ceea ce nu le împiedică, asemenea veneţienilor, nu numai să întreţină relaţii cu porturile arabe din Spania şi Africa, dar chiar, ca napolitanii, să vină uneori în ajutorul acestora când atacă Sicilia. Regăsim aici aceeaşi mentalitate ca aceea a cetăţenilor ţărilor aliate care, în timpul primului război mondial, au furnizat Germaniei arme.

în 879, amiralul grec trimis să apere Sicilia, a oprit numeroase nave comerciale care, în ciuda războiului, făceau comerţ cu Italia şi Sicilia. Le-a luat uleiul - dovadă că navele veneau din Africa - o cantitate atât de uriaşă, încât preţul acestei mărfi a scăzut la Constantinopol la o cifră derizorie[94].

Acest comerţ cu musulmanii practicat în porturile din Italia meridională era totodată şi un comerţ cu sclavi. Papa le reproşează acest lucru . încă din 836, tratatul dintre Neapole şi ducele de Benevento le recunoaşte negustorilor din oraş cea mai deplină libertate comercială in acest ducat, care, evident nu se poate lipsi de ei, dar le interzice să cumpere sclavi longobarzi pentru a-i vinde[96]. Astfel aflăm că aceşti sclavi proveneau din Lombardia, [ad]ică din Imperiul franc.

Şi totuşi, în 849, aceşti negustori de vieţi omeneşti, repurtează în favoarea papei o mare victorie maritimă

c«

lângă Ostia. Iar sfântul Gennaro este la Neapole obiectul unei veneraţii la fel de mare ca şi sfântul Marcu la Veneţia.

Dintre toate aceste oraşe, Amalfi este categoric cel mai activ din punct de vedere comercial. Nu posedă decât un teritoriu mic şi muntos, ale cărui păduri îi furnizează cheresteaua pentru construcţia corăbiilor sale care navighează până în Siria[97].

în rest, nu există nici o înţelegere între aceşti negustori şi ducele de Benevento..Nici măcar între negustori nu există vreo înţelegere. Pe la 830, ca să reziste ducelui, Neapole se sprijină pe sarazini. Tot cu ei se aliază, pe la 870, împotriva rivalei sale Amalfi, apoi în 880 împotriva influenţei bizantine redevenită puternică începând de la Vasile I[98]. în acel moment, Gaeta se apropie de asemenea de sarazini, apoi revine alături de papă, care face concesii acestui *hypatos^.* în 875, corăbii din toate oraşele din sud, unite cu cele ale sarazinilor, jefuiesc malurile romane, iar Ludovic al II-lea declară că Neapole a devenit o altă Africa[100]. în 877, papa Ioan al VlII-lea încearcă zadarnic, când cu ajutorul banilor, când cu cel al excomunicării, să despartă Amalfi de sarazini. Totuşi, în acelaşi an, oraşul se angajează să protejeze împotriva lor ţărmurile Italiei de sud[1 '].

Politica acestor oraşe comerciale pare, la prima vedere, cât se poate de confuză. Aceasta se explică prin grija lor constantă şi exclusivă de a-şi pune la adăpost comerţul. Deşi se aliază cu musulmanii, ele vor rezista cu înverşunare oricărei tentative de cucerire de către aceştia.

în 856, sarazinii, al căror scop este să anexeze Italia meridională, o atacă simultan la Bari şi, de la vest, asediază Neapole şi distrug Misena[102]. Oraşele sunt de acord să facă negoţ cu musulmanii, dar refuză să ajungă sub jugul lor, nici să-i lase să stăpânească marea. în această privinţă, politica lor este asemănătoare celei practicate de Veneţia. Nu se încred în nimeni, ci doar în propriile lor forţe şi nu se supun nimănui. între aceste oraşe domneşte însă o necruţătoare rivalitate şi, pentru a se distruge reciproc, nu ezită să se alieze cu musulmanii; astfel, Neapole îi ajută în 843 să cucerească Messina, răpită Imperiului bizantin, din care însă Neapole face totuşi parte. Din

acest punct de vedere, oraşele sunt supuse Bizanţului doar cu numele. Acţionează numai atunci când prosperitatea lor este direct ameninţată. De aceea nu spijină în 846 lupta lui Lothar împotriva musulmanilor, după cum mai târziu nu-1 vor sprijini nici pe Ludovic al II-lea[103]. Gay afirmă foarte corect: „O forţă invincibilă atrage statele maritime Gaeta, Neapole, Amalfi spre o alianţă cu sarazinii ... Pentru ele, esenţialul este să păstreze litoralul şi să-şi protejeze interesele comerciale. Negociind cu sarazinii, îşi iau partea lor din pradă şi se îmbogăţesc în continuare. Politica unor oraşe ca Neapole şi Amalfi este înainte de toate politica unor negustori care trăiesc în egală măsură din jaf ca şi din comerţ normal[104]". De aceea nu l-au ajutat pe împărat să apere Sicilia. Politica lor este asemănătoare celei practicate de olandezi în Japonia în secolul al XVII-lea. Pe de altă parte, cu cine ar fi putut face comerţ dacă ar fi ocolit ţărmurile musulmane? Orientul aparţine Veneţiei.

Să rezumăm deci: Mediterana creştină este deci despărţită în două bazine: estul şi vestul înconjurate de ţări musulmane. După ce şi-au terminat cucerirea, la sfârşitul secolului al IX-lea, arabii formează o lume deosebită care-şi este suficientă sieşi şi se orientează spre Bagdad. Acesta este punctul central spre care vin caravanele din Asia şi marele drum comercial Volga-Baltica. De aici se îndreaptă produsele spre Africa şi Spania. Musulmanii nu practică ei înşişi nici un fel de comerţ cu creştinii, dar nu-şi închid pieţele pentru mărfurile lor. îi lasă să frecventeze porturile lor, să le aducă sclavi şi cherestea şi să cumpere ce vor.

Activitatea navigaţiei creştine nu continuă de altfel decât în Orient, de care ţine şi capătul sudic al Italiei. Acolo Bizanţul a reuşit să păstreze stăpânirea asupra mării în dauna Islamului. Corăbiile continuă să circule de •a Veneţia, de-a lungul coastei adriatice, a ţărmurilor greceşti, spre marele oraş de pe Bosfor. Evident, aceste corăbii nu vor ocoli porturile musulmane din Asia Mică, din Egipt şi Africa în general, din Sicilia şi Spania. Prosperitatea din ce în ce mai mare a ţârilor musulmane, °dată încheiată perioada expansiunii, va constitui un avantaj pentru porturile comerciale din Italia. Datorită

acestei prosperităţi, în Italia meridională ca şi în Imperiul bizantin, se menţine o civilizaţie avansată cu oraşe, monetarii care bat monedă de aur, negustori profesionişti, pe scurt, o civilizaţie care-şi păstrează structurile din antichitate.

în Occident, dimpotrivă, ţărmurile golfului Lion şi ale Rivierei până la vărsarea Tibrului, supuse ravagiilor războiului şi piraţilor cărora creştinii, lipsiţi de flotă nu le-au putut rezista, nu mai constituie decât un deşert şi o ţintă a piraţilor. Porturile şi oraşele sunt părăsite. Legăturile cu Orientul sunt întrerupte, şi nici un fel de relaţii nu se stabilesc cu ţărmurile ocupate de sarazini. Totul e mort. Imperiul carolingian prezintă cel mai izbitor contrast cu cel bizantin. E exclusiv terestru, pentru că este blocat. Teritoriile mediteraneene, odinioară cele mai active şi cele care întreţineau viaţa întregii ţări sunt acum cele mai sărace şi mai pustii şi mai expuse ameninţărilor. Pentru prima dată în istorie, axa civilizaţiei occidentale a fost împinsă spre nord; timp de multe secole se va menţine între Sena şi Rin, iar popoarele germanice, care până atunci nu au jucat decât rolul negativ al distrugătorilor, vor fi chemate să joace un roi pozitiv în reconstruirea civilizaţiei europene.

Tradiţia lăsată de antichitate se destramă pentru că Islamul a distrus vechea unitate mediteraneană.

NOTE

1. Este inutil să vorbim aici despre regatul Palmyrei distrus în
secolul al III-lea şi care era situat în nordul peninsulei. VASILIEV,
Histoire de l'Empire byzantin, trad. frac, t. I, 1932, p. 265.

1. VASILIEV, *op. cit.,* t. I, p. 265, citându-1 pe DUSSAUD. *Les*
Arabes en Syrie avânt l'lslam, Paris, 1907.

1. VASILIEV, *op. cit.,* t. 1, p. 274.

1. *lbid.,* p. 263.

1. *Ibid..* p. 280.

6. L. HALPHEN, *Les Barbares. Des grandes invasions mtx*
conquctes turques du XI' siccle. Paris, 1926, p. 132: „Arabii au învins
pentru că lumea pe care o atacau era gata să cadă, ruinată."

7. DAWSON, *Les origines de l'Europe.* trad. franc. p. 153, vede
în entuziasmul religios cauza esenţială a cuceririlor.

8. VAS1LIEV, *op. cil.,* t. I, p. 279, citându-l pe GOLDZIHER, *Vorlesungen iiber den Islam,* 1910.

9. *lbid,* p. 275.

10. Oamenii vin de altfel spre Islam şi din interes. în Africa, după Ibn Khaldoun, berberii au apostaziat de douăsprezece ori în şaptezeci de ani. JULIEN, *Histoire de l'Afhque du Nord,* 1931, p. 320.

10. în Spania, în secolul al IX-lea, nici chiar creştinii nu mai ştiu latina, aşa încât textele emise de sinoade se traduc în limba arabă.

10. VASIL1EV, *op. cit.,* t. I, p. 282.

10. Ei atacă în 668 şi 669 Constantinopolul; în 673 încep o blo cadă care durează aproape cinci ani. HALPHEN, *op. cit.,* p. 139.

10. JULIEN, *op. cit.,* p. 318.

10. *lbid,* p. 319.

10. JULIEN, *op. cit.,* p. 320. Mi se pare că acest autor minimali zează considerabil rolul bizantinilor, în favoarea berberilor.

10. JULIEN, *op. cil.,* p. 321.

10. *lbid., op. cit.,* p. 322-323.

10. *lbid.,* p. 323.

10. *lbid.,* p. 327.

10. LOT, PFISTER şi GANSHOF, *Histoire du Moyen Age,* t. I, p. 240.

10. HALPHEN, *op. cit.,* p. 142-143.

10. Această luptă nu are importanţa care i se atribuie. Nu este comparabilă cu victoria asupra lui Atila. Marchează sfârşitul unei in cursiuni, dar în realitate nu opreşte nimic. în cazul în care Carol ar fi fost învins, ar fi avut loc un jaf mai important.

10. BREYSIG, *Jahrbucher des Frănkisches Reichs. Die Zeit Karl Martels,* p. 77-78.

10. BREYSIG, *op. cit.,* p. 84.

10. *lbid.,* p. 86.

10. H. HAHN, *Jahrbucher des Frănkischen Reichs,* 741-752, p. 141.

10. Vor mai avea loc multe devastări în Provence. în 799, sarazinii jefuiesc ţărmurile Aquitaniei, fără îndoială în partea Atlanticului, *Miracula S. Filiberti, U.* G. H. SS. t. XV, p. 303. Cf. W. VOGEL, *Die Normannen und das Frănkische Reich, Heidelberg,* 1907, p. 51, n. 4. încă din 768, musulmanii se apropie de împrejurimile Marsiliei, *Chronique du pseudo-Fredegaire, Contimiation,* M. G. H. SS. rer., Merov., t- », p. 191. în 778, ei ameninţă Italia, JAFFE-WATTENBACH, *Regesia,* nr. 2424. în 793, ei atacă Septimania, BOHMER-MUHLBACHER, *Regesten,* p. 138. în 813 are loc jefuirea oraşelor Nisa şi Civita Vecchia; în 838 a Marsilier în 848, Marsilia e cucerită. în 847 Şi 850 toată Provence e pustiită. în 889, arabii se stabilesc la Saint-Tropez şi la La Garde-Freynet în partea dinspre Atlantic, în insula Noirrnoutier se află sarazinii veniţi din Spania în secolul al Vlll-lea. "OUPARDIN, *Monuments de I 'histoire des abbayes de Saint-Philiber'.* **190îî,** p. 66.

10. HARTMANN, *op. cit.,* t. III, p. 170-171.

JO. RICHTER şi KOHL, *Annalen des Frănkischen Reichs im Zei-lalter der Karolinger.* p. 132.

31. KLE1NCLAUSZ, *Charlemagne,* Paris, 1934, p. 326 şi urm.

31. *Ibid..* p. 330.

33 RICHTERşi KOHL,o/>. *cit.,* p. 141.

34. *Annales regni Francorum,* a" 799, ed. Kurze, M G. H. SS. in us. schol.p. 180.

34. KLE1NCLAUSZ, *op. cit.* p. 332, n. 2.

34. *Annales regni Francorum,* a's 806 şi 807, ed Kurze, p. 122 şi p. 124.

34. JAFFE-WATTENBACH, *Regesta,* nr. 2515; KLEINCLAUSZ, *op. cit.,* p. 331.

34. JAFFE-WATTENBACH, *Regesta,* nr. 2524.

34. HARTMANN, *op. cit,* t III, p. 179, precizează că e singura expediţie de peste mare pe care o încearcă francii. Cf. RICHTER şi KOHL, *op. cit,* p. 260.

34. M. G. H. Capit., t. II, p. 67. Cam în aceeaşi epocă, în 849, Provence a fost din nou jefuită. HARTMANN, *op. cit,* t. III, p. 224. Avea să fie din nou prădată în 890. M. G. H. Capit., t. II, p. 377.

34. JAFFE-WATTENBACH, *Regesta,* p. 330.

34. M. G. H. Capit., t. II, p. 66. Lothar ordonă, în 846, o sub scripţie publică în tot Imperiul pentru înălţarea acestui zid.

34. HARTMANN, *op. cit,* t. III, p. 213.

34. JAFFE-WATTENBACH, *Regesta,* nr. 2959. în 872 are loc je fuirea ţărmurilor italiene.

34. GAY, *L'Italie meridionale et l'Empire byzantin,* 1904, p. 130.

34. Flota apără Bizanţul nu numai împotriva musulmanilor, dar şi împotriva francilor; în 806, e suficient să se trimită împotriva lui Carol cel Mare o flotă în faţa căreia este dezarmat, ca să renunţe la Veneţia Francii, pe mare, depind întru totul de flotele italiene; în 46, Lothar, neavând flotă, le cere veneţienilor să-i atace pe sarazinii din Benevento *navali expedicione.* M. G. H. Capit., t. II, p. 67.

34. SCHAUBE, *Handelsgeschichte der Romanischen Volker des Mittelmeer-gebiets,* Milnchen, 1906, p. 26. Ludovic al II-lea eşuase în campania sa din Italia de la 866 la 873, ca urmare a discordiei dintre el şi italieni, care, la un moment dat l-au făcut prizonier, HARTMANN, *op. cit.,* t. III, p. 265, 288,296.

34. Referindu-se la Africa, M. Marcais zice: „între aceasta şi Eu ropa creştină s-au tăiat punţile. Ea trăieşte cu ochii ţintă spre Bagdad sau Cairo".

34. Cu privire la închiderea Mediteranei occidentale de către Islam (situaţia zonei orientale va fi diferită), a se consulta textele creştinului arab Yahya-lbn-Said din Antiohia, care, în secolul al Xl-lea, afirmă că de la papa Agathon (678-681) încoace nu mai are o listă certă a „patri arhilor de la Roma". BEDIER, *Charlemagne et la Palestine,* „Revue historique", t. CLVII, 1928, p. 281.

' 50. Faptul că seria monedelor pseudo-imperiale se opreşte în Galia la Heraclius (610-641) nu este întâmplător. Cf. PROU, *Catalogue des monnaies me'rovingiennes.* p. XXVI1-XXVIII.

51. După KLEINCLAUSZ, *La legende du protectorat de Charlemagne sur la Terre Sainte.* „Syria", 1926, p. 211-233, Harun nu i-a dat împăratului decât

mormântul lui Christos. BEDIER, reluând

problema, *op. cil.,* „Revue historique". t. CLVH, 1928, p. 277-291 consideră că, fără să fi avut loc o concesionare de protectorat, Harun i-a acordat lui Carol un fel de „autoritate morală" asupra creştinilor din Palestina.

52. R. BUCHNER, *op. cit.,* p. 48, consideră că la acea dată încă
mai există comerţ dar după acea dată nu, tocmai pentru că abaţia
Saint-Denis nu mai cere confirmarea privilegiilor sale. în 695, ea ob
ţine o *villa* în schimbul unui venit în numerar provenind din tezaurul
pubic. Ph. LAUER, *Les diplomes originaux des merovingiens,* pi. 24.
Cf. LEVILLAIN, *Etudes sur Vabbaye de Saint-Denis,* „Bibi. Ecole des
Chartes", t. XCI, 1930, p. 288 şi urm.

52. în secolul al VIH-lea mai există o oarecare navigaţie. De exem
plu, papii îi trimit adesea ambasadori lui Pepin *marino itinere* din
cauza longobarzilor. Dar, chiar faptul că acest lucru este precizat do
vedeşte că e excepţional. De asemenea, ambasadorii trimişi de califi
lui Pepin şi Carol vin prin Marsilia, Porto, Veneţia şi Pisa.

52. BUCHNER, *op. cit.,* p. 49, prezintă şi alte exemple de unde
rezultă că nu mai există navigaţie între Marsilia şi Roma. Kleinclausz
comite o eroare când scrie că legaţii trimişi de Carol cel Mare la Bi
zanţ s-au îmbarcat la Marsilia.

52. Ştiu că ar trebui să capituleze dacă acei *cappi,* citaţi în 877 de
capitulară Kiersy (M.G.H. Capit. t. II, p. 361-381) erau, aşa cum pre
supune M. THOMPSON, *Economic and social history of the Middle
Ages,* 1928, p. 269, negustori sirieni. Pentru a admite însă acest lucru,
ar trebui să presupunem, ca şi dânsul, că substantivul *cappi* nu este
decât forma latinizată a cuvântului grecesc *xăiv^Xo^* care a devenit în
siriană *Kapîla* şi însemna negustor.

Dar, în afara imposibilităţii lingvistice, trebuie să precizăm că termenul *cappi* îi desemnează doar pe evrei. Şi în sfârşit, acel faimos *apax legomenon* se datorează fără îndoială unei lecturi greşite a lui Sirmond care în 1623 a editat acest text după un manuscris astăzi dispărut.

56. Primul act regal de pergament este datat 12 septembrie 677.

56. *Liber Vitae Patrum,* M.G.H. SS. rer. Merov. 1.1, p. 742.

56. Acest lucru a fost negat invocându-se un text care figurează la
sfârşitul faimoaselor statute ale abatelui Adalhard de la Corbie, într-un
manuscris a cărui redactare M. Levillain o plasează puţin după 986.
LEVILLAIN, Les statutus d'Adalhard. *Le Uoyen Age,* 1900, p. 335.
Or, aceste statute fiind compuse în 822, s-a căzut în general de acord
să se plaseze redactarea acestui text între 822 şi 986.

Dacă astfel ar sta lucrurile, ar rezulta de aici că s-ar fi putut continua în acea epocă, în tot cazul după 822, aprovizionarea cu papirus a pieţii de la Cambrai şi de aici, a întregii Galii. Este totuşi foarte ciudat să constatăm că nimic nu vine să confirme acest text De fapt nici nu e

rnirare. Textul cu pricina nu face corp comun cu statutele; este o adăugire posterioară şi datează fără nici o îndoială din epoca merovingiană.

Textul constă, într-adevăr, esenţialmente dintr-o lungă listă de mirodenii $_{pe\ ca}r_{e}$ călugării de la Corbie puteau să

le cumpere din piaţă de Cambrai. Este însă suficient să parcurgem această listă pentru a

regăsi în ea, toate produsele citate în carta din 716 pentru Corbie, plus alte câteva. La prima vedere, nimic mai simplu decât a explica această concordanţă prin continuitatea exportului. Din păcate tocmai acest lucru este imposibil. *Polyptyque de V abbe Irmion,* ed. B. Guerard, t. II, p. 336.

59. DUCANGE, *Glossarium,* V" *pulmentum.*

59. M.G.H. Capit., 1.1, p. 90. Capitulară "de villis", c. 70.

59. M.G.H. Capit., 1.1, p. 91, *lbid.*

59. *Formulae,* ed. K. Zeumer, p. 292.

59. M.G.H. Capit, t. II, p. 10.

59. *lbid.,* p. 83.

59. M.G.H. Epist. selectae, in-8", t. 1, 1916, ed. Tangl, p. 156.

59. *lbid..* p. 97.

dl. lbid, p. 189 şi 191.

68. M.G.H. Capit., t. I, p. 251, în *Brevium Exempla,* alcătuite pe la 810 este vorba despre prezenţa, în tezaurul unei biserici a unor *dalmatica sirica, fanones lineos serico paratos, linteamina serico parata, manicas sericeas auro et margaritis paratas et alias sericeas, plumatium serico indutum.* Toate acestea sunt podoabe bisericeşti, unele aparţinând perioadei anterioare.

68. HARTMANN, *op. cit.,* t. II[2], p. 102 şi urm.

68. Ch. DIEHL, *Une republique patricienne. Venise,* p. 5.

68. *lbid.,* p. 7.

68. R. BUCHNER, *op. cit.,* p. 58.

68. JAFFE-WATTENBACH, *Regesta,* nr. 2480.

68. RICHTER şi KOHL, *op. cit.,* t. II, p. 166.

68. RICHTER şi KOHL, *op. cit.,* t. II, p 172. ; HARTMANN, *op. cit.,* t. III, p. 60.

76. RICHTER şi KOHL, *op. cit.,* t. II, p. 178.

76. HARTMANN, *op. cit.,* t. III, p. 62.

76. RICHTER şi KOHL, *op. cit.,* t. II, p. 188; HARTMANN, *op. cit.,* t. III, p. 64.

76. HARTMANN, *op. cit.,* t. III, p. 66.

80. HARTMANN, Die Wirtsi-haftlichen Anfânge Venedigs, *Vierteljahrschrift fur Sozial tind Wirtschaftsqueschichte,* t. II, 1904, p. 434-442.

81.SCHAUBE, *op. cit.,* p. 3.

82. HARTMANN, *op. cit.,* t. III, p. 68.

82. SCHAUBE, *op. cit.,* p. 3, n. 3 şi p. 22; A. DOPSCH, *Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit.* t. II, ed. 2-a, 1922, p. 143.

82. M.G.H. Capit, t. II, p. 130.

82. THOMPSON, *Economic and social history of the Middle Ages,* 1928, p. 267.

86 R. BUCHNER, *op. cit.,* p. 59.

87. A se consulta. în această privinţă ciudata poveste a sfântului Geraud d'Aurillac. F. L. GANSHOF, *Note sur unpassage de la vie de Saint Geraud d'Aurillac,* „Melanges Iorga", 1933, p. 295-307.

87. BREHIER. Buletin historique. Histoire byzantine. *Revue historique.* t. CLIII, 1926, p. 205.

89. GA Y, *L Italie meridionale et l Empire byzantin,* p. 66.
89. GAY, *op. cit.,* p 46-48.
91 îşi plăteau amenzile către suveranii franci în monede de aur.
92. ENGEL şi SERRURE, *Trăite numismatique,* p. 288.
92. *Annales regni Francorum,* a" 820, ed. Kurze, M.G.H. SS în *us. schol,* p. 153: *In Italico mari octo naves negoţiatorum de Sardinia ad Italiam revertentium.*
92. GAY, *op. cit.,* p. 112.
92. *Ibid,* p. 33.
92. *Ibid,* p. 41-42.
92. *Ibid.,* p. 249.
92. *Ibid.,* p. 98 şip. 127.
92. *Ibid.,* p. 128.
100. *Ibid,* p. 98.
100. HARTMANN, *op. cit.,* t. III', p. 35.
100. *Ibid.,* t. UI, p. 249.
103 M.G.H. Capit., t. II, p.
67. 104. GAY, op. *cit.,* p. 129.

Capitolul II

LOVITURA DE STAT CAROLINGIANĂ şi modificarea atitudinii papei

1. DECADENŢA MEROVINGIANĂ

Dintre toate statele întemeiate de către germanici la sfârşitul secolului al V-lea în Occident, în bazinul Medi-teranei, cele două regate mai importante la început, cel vandal şi cel ostrogot, căzuseră sub loviturile iui lusti-nian. Vizigoţii, încă din 629, cuceriseră micul teritoriu care îi mai aparţinea Imperiului în peninsulă'. Francii rămăseseră neatinşi. Cât despre longobarzi, la un moment dat se părea că ar putea reconstitui în folosul lor regatul Italiei. Imperiul fiind obligat să se apere împotriva perşilor, francii avuseseră mână liberă, căci Bizanţul se aliase cu ei ca să le facă faţă perşilor, fapt care s-a dovedit a fi primejdios. Totuşi, victoria lui Heraclius putea însemna o nouă ofensivă bizantină, când brusc şi-a făcut apariţia Islamul.

în faţa Islamului, Imperiul bizantin s-a retras definitiv. Pierduse Africa, iar posesiunile sale din Italia erau ameninţate de musulmanii stabiliţi în Sicilia. Vizigoţii fuseseră nimiciţi. Francii, atacaţi la sud, învinseseră la Poi-tiers dar, în ciuda victoriei, rămăseseră fără ieşire la mare. Numai longobarzii nu primiseră încă nici o lovitură din partea musulmanilor care, dimpotrivă, îi favorizaseră, pe de o parte obligând Bizanţul să-şi concentreze toate forţele în est şi, pe de altă parte, apărându-i împotriva pericolului reprezentat de franci.

Totuşi, Franţei, care oprise în Occident expansiunea continentală a Islamului, îi fusese dat să reconstituie Europa pe noile sale baze.

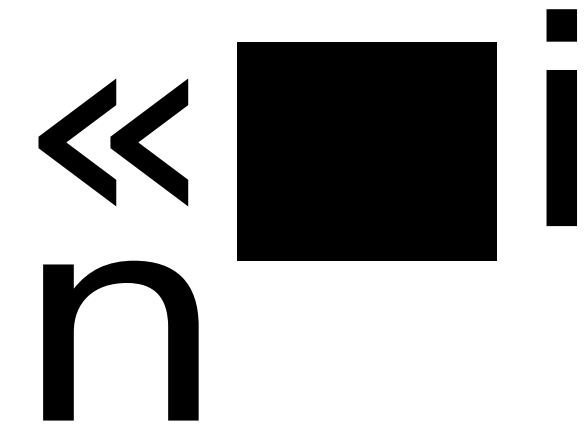

SPSSS

vingian cunoaşte o îndelungată decadenţă. Această decadenţă este de fapt aceea a regalităţii. S-a văzut mai sus că puterea regală este absolută, caracter moştenit de la Imperiul roman. Pentru ca statul să fie guvernat este necesar ca regele să-şi păstreze puterea de a se afirma; de altfel, nu are împotriva sa şi a manierei sale de a guverna nici o opoziţie, de nici un fel, nici naţională, nici politică[3]. Chiar şi reîmpărţirile teritoriale care-i reaşează atât de des pe oameni sunt determinate de regii care-şi repartizează moştenirea. Popoarele rămân indiferente la aceste schimbări. Prestigiul dinastiei este foarte mare şi se datorează întru totul Bisericii; nici un sentiment de unitate germanică nu ar putea fi invocat pentru a-1 explica.

Atunci când a avut loc, în 656, tentativa lui Gri-moald, fiul lui Pepin I, de a-i lua locul regelui legitim, indignarea francilor a condus la arestarea şi uciderea vinovatului[4].

Regele se sprijină pe Biserica pe care o protejează şi pe care, de fapt, o domină. în 644, când începe declinul, Sigebert al III-lea încă mai interzice convocarea unor si-noade fără autorizaţia sa[5].

în general, se consideră ca început al decadenţei merovingiene edictul lui Clotaire al II-lea din 614. Acest edict însă mi se pare a fi o modalitate a regilor de a lega Biserica de ei, întărindu-i poziţia mai ales prin privilegii în domeniul jurisdicţiei[6].

în orice caz, Dagobert I este un rege mare care luptă împotriva germanicilor şi se bucură de un prestigiu european pe care nu 1-a atins nici unul dintre predecesorii săi de după Theodebert. Regatul francilor, sub merovingieni este o putere care joacă un rol internaţional important şi are drept scop politic permanent să se instaleze solid pe malul Mediteranei. De îndată ce se instalaseră în Galia, merovingienii încercaseră să ajungă în Provence. Theodoric îi oprise. Francii se îndreptaseră atunci spre Spania şi începuseră lupta împotriva vizigoţilor[7].

Războiul lui lustinian contra ostrogoţilor avea să le deschidă calea spre mare. împăratul solicitase în 535 sprijinul lor; Vitiges, pentru a împiedica alianţa dintre împărat şi franci, le cedează regiunea Provence pe care Theodoric nu-i lăsase s-o cucerească de la vizigoţi.

Instalat pe malul mării şi încercând să pătrundă în Italia, Theodebert se aliază la un moment dat cu ostrogoţii cărora le trimite o armată de 10 000 de oameni[9]. în curând însă, întorcându-se atât împotriva goţilor cât şi a bizantinilor, el cucereşte în 539 cea mai mare parte din ţinutul Veneţiei şi Liguriei[10].

Regatul este atât de viguros în acea epocă încât campania din Italia odată terminată, Childebert şi Clotaire pornesc din nou la război contra vizigoţilor (542), cuceresc Pamplona, pustiesc valea Ebrului, dar sunt înfrânţi la Saragossa şi în sfârşit respinşi de Theudis".

Eşecul suferit în Spania îi întoarce din nou pe regii franci împotriva Italiei. In 552, o armată de franci, întărită cu alamani, coboară în peninsulă şi pustieşte ţara, până ce, decimaţi de boli şi înfrânţi de Narses, rămăşiţele ei sunt obligate să se refugieze în Galia.

învinşi pe câmpul de luptă, francii aveau să obţină, datorită activităţii diplomatice, o provincie importantă. în 567, teritoriul vizigoţilor situat între Garona şi Pirinei trece în stăpânirea francilor prin căsătoria lui Chilperic cu Galswintha[12].

Sosirea longobarzilor în Italia avea să fie pentru me-rovingieni, un nou motiv de război în Italia. încă din 568, longobarzii atacă ţinutul Provence. Respinşi, îl invadează din nou în 575''. în 583, implorat de papa PeJagie al Il-lea să intervină împotriva longobarzilor, Childebert al IMea se aliază contra lor cu împăratul Mauriciu, care plăteşte alianţei 50 000 monede din aur şi trimite o armată de franci să lupte în Italia, de altfel fără succes, până în 585 [u].

Totuşi, în acelaşi an (585), Gontran atacă Septimania; Reccared, fiul lui Leovigild, respinge însă trupele sale provocându-le mari pierderi. Starea de ostilitate se prelungeşte, în 589, Gontran atacă din nou, dar de astă dată este definitiv înfrânt la Carcassonne[15].

Acest eşec al armatelor france apare ca fiind cu atât mai serios cu cât în 588 armata lui Childebert fusese bătută de longobarzi în Italia[16], ceea ce-l obligase pe rege să încheie pace cu ei în 589.

Childebert nu renunţase însă la politica sa italiană. [n]'ar din anul următor (590), conduce o nouă expediţie

contra longobarzilor. Nici aceasta n-a fost încununată de succes, aşa încât a trebuit, de astă dată, să se resemneze să încheie pace[17].

Dagobert, ultimul mare rege merovingian, avea să continuie această politică de intervenţie în Italia şi în Spania. în 605 se aliază cu împăratul Heraclius şi-1 susţine în 630 pe pretendentul vizigot Sisenand împotriva regelui Svinthila[18]. Dagobert a fost deci ultimul reprezentant al politicii tradiţionale a dinastiei sale. După el nu vor mai avea loc intervenţii politice, nici în Italia, nici în Spania, cu excepţia unei expediţii din 662-663 '[9] care de altfel eşuează.

Regatul slăbeşte şi în nord; în zona germanică, Thu-ringia îşi dobândeşte independenţa, Bavaria e pe cale, iar saxonii devin ameninţători. Aşadar, începând din 630-632, statul merovingian se închide în sine şi decade. Fără îndoială că neîncetatele războaie civile între regi, precum şi conflictul între Fredegonda şi Brunhilda, apoi intrigile acesteia din urmă până la cumplita ei moarte din 613, au contribuit din plin la această decadenţă. Trebuie să ne amintim însă că luptele civile fuseseră regula generală până în 613. Ceea ce le agravează este că regii sunt foarte des minori. în 715, când Chilperic al II-lea se urcă pe tron, trecuseră douăzeci şi cinci de ani de când nici un rege nu ajunsese pe tron adult. Aceasta se explică prin destrăbălarea şi excesele veneriene ale acestor prinţi care puteau să-şi permită orice. Majoritatea sunt, fără îndoială, nişte degeneraţi. Clovis al II-lea moare nebun. Tocmai acest lucru îi conferă decadenţei merovingiene acel aspect morocănos prin care contrastează atât de puternic cu aceea a împăraţilor romani din Occident şi mai târziu cu aceea a carolingienilor. Nici unul dintre aceşti regi nu mai are nici o influenţă; sunt simple jucării în mâinile primarilor palatului, împotriva cărora nici nu mai încearcă să lupte. Nici unul dintre regi nu a încercat să pună pe cineva să-1 asasineze pe primarul palatului, aşa cum procedau odinioară împăraţii la Ravenna; dimpotrivă, uneori regii sunt cei Asasinaţi. Aceştia trăiesc sub tutela mamei şi uneori a mătuşii lor. De la Brunhilda încolo, care de altfel este vizigotă, reginele sunt alese în funcţie de frumuseţea lor. Regina Nautechilde este o

slujnică *(puella de ministerio)* pe care Dagobert a chemat-o în patul său. De aici rezultă atotputernicia primarilor palatului. Ei erau cam ceea ce au fost *shogunii* la japonezi.

Din cauza scăderii veniturilor de care dispun regii merovingieni, în secolul al VH-lea ei suferă din ce în ce mai mult influenţa aristocraţiei, mare latifundiară a cărei putere creşte neîncetat. în modul cel mai firesc, aşa cum se întâmplă totdeauna, o aristocraţie puternică încearcă să se impună regelui şi, în acest scop, luptă ca monarhia să devină electivă.

Atât timp cât regele fusese puternic, reuşise s-o ţină în frâu. Numea pe cine voia în comitate şi practic, chiar şi în episcopate. Obţinea condamnarea oricui dorea sub pretext de îez-majestate, ceea ce, având în vedere că ducea la confiscarea averii condamnatului, îi îmbogăţea tezaurul. Câtă vreme tezaurul îi oferise suficiente resurse, avusese un admirabil *instrumentum regni* la dispoziţie. Mai trebuie amintit şi faptul că, întrucât regelui îi aparţineau impozitele pe circulaţia mărfurilor, tezaurul era alimentat din belşug, dar numai în perioada când comerţul era înfloritor.

Acelaşi tezaur îi permitea regelui să întreţină o *trustis* regală, adică o gardă a regelui sau, în termeni actuali, adevărata sa armată permanentă[20].

într-o vreme când regii înşişi dau permanent exemple de sperjur, e nevoie de bani grei pentru a-i face pe „an-trustions" să rămână credincioşi jurământului depus. Dar acest tezaur, care constituie adevărata bază a puterii regale, începe să se subţieze în cursul secolului al VH-lea. Mai întâi nu prea mai există pradă adusă de războaiele din exterior. Apoi au dispărut şi subsidiile bizantine. Regele nu este deloc un mare proprietar „funciar" care să trăiască exclusiv din veniturile moşiilor sale[21]; e suficient să-l citim pe Gregoire de Tours ca să facem această constatare. Evident, regele are multe pământuri şi *villae* care constituie fiscul său. Şi poate să şi dăruiască multe şi cniar să le risipească în folosul prietenilor săi ca şi într-al «•sericilor pe care le copleşeşte în mod cu totul special[22].

In opera lui Gregoire de Tours nu văd însă rolul po-[lt]c jucat de aceste proprietăţi. Atât timp cât regele este

puternic, el poate oricând să-şi ia darul înapoi. Şi nu-mi prea dau seama cum, în mijlocul unor permanente împărţeli şi-ar putea statornici puterea asupra fiscului funciar, care fără încetare este repartizat altfel. Totul ne arată că impozitul constituie cea mai mare parte din veniturile regale. Fustei de Coulanges recunoaşte că doar atât şi era de ajuns pentru a îmbogăţi casa regală şi a-i permite să facă faţă tuturor cheltuielilor legate de guvernare[2'].

De ce oare acest impozit, moştenit de la Roma şi care n-a fost niciodată desfiinţat, începe să aducă din ce în ce mai puţine venituri? După Fustei de Coulanges, cauza trebuie căutată în rezistenţa pe care au opus-o episcopii şi în scutirile acordate nobililor laici şi ecleziastici. Aşadar, regele şi-ar fi slăbit singur fundamentul puterii sale[24]. Tot astfel, veniturile provenind din impozitul pe circulaţia mărfurilor ar fi scăzut din ce în ce, ca urmare a altor scutiri acordate de rege.

Totuşi, ar trebui să găsim motivaţia acestei politici regale, care duce la distrugerea bazei propriei sale puteri. De ce nu au concesionat impozitul, aşa cum s-a procedat mai târziu? Regii acordă scutiri, dar nu renunţă la dreptul lor regal. De altfel, scutirile de impozite, adică de impozitul pe circulaţia mărfurilor, nu afectează decât nişte mănăstiri, ori nu prin acestea se menţine marea circulaţie a mărfurilor. Aceasta are drept origine comerţul. Trebuie deci să admitem că pe măsură ce comerţul se restrânge şi impozitele indirecte, de exemplu taxele pentru folosirea anumitor poduri şi drumuri, scad implicit. Din ce am văzut mai sus, încetinirea comerţului a început probabil pe la 650, ceea ce corespunde perfect cu creşterea anarhiei în regat. La sfârşitul secolului al VH-lea, e cert că resursele pecuniare ale regelui au scăzut enorm. Există o dovadă ciudată a acestui fapt: în anul 695, regele dă *vi/la* Nassigny abaţiei Saint-Denis în schimbul renunţării la o rentă permanentă de 300 de monede din aur pe care o ■ primea din tezaurul regal. Deci, regele preferă banii în locul pământului[25].

Că aceste resurse depindeau mai ales de taxele pe circulaţia mărfurilor e neîndoielnic. Aceste taxe sunt mult mai uşor de perceput decât impozitul funciar şi nu întâmpină nici o rezistenţă. Nu se citează cazuri în care

episcopii să fi intervenit în această privinţă. Totuşi, impozitul funciar s-a menţinut cu singuranţă, dar a adus din ce în ce mai puţine venituri. Speculând fără îndoială slăbiciunea din ce în ce mai vizibilă a regelui, nobilii i-au smuls din ce în ce mai multe privilegii, sub forma scutirii de impozite. A considera aceste scutiri o cauză a slăbiciunii regilor este o eroare; ele sunt, în realitate, o consecinţă.

Pare deci evident că slăbirea tezaurului, care a provocat slăbirea regalităţii şi a statului este o consecinţă a anemiei din ce în ce mai accentuate a comerţului[26]. Decăderea comerţului se datorează dispariţiei comerţului maritim provocată de expansiunea Islamului pe ţărmurile Mediteranei. Această decadenţă avea să afecteze în special Neustria, unde se găseau oraşele comerciale. Această zonă a regatului, care constituise baza puterii regale, avea încet încet să cedeze pasul Austrasiei, unde viaţa era evident mai puţin bazată pe economia monetară. în ceea ce priveşte impozitul, acesta nu era perceput la bavarezi şi thuringieni; cât despre saxoni, ştim că plăteau ca tribut 500 de vaci[27]. Decăderea comerţului a afectat deci mai puţin regiunile din nord, cu precădere agricole. După distrugerea economiei urbane şi comerciale, faptul că refacerea vine din aceste regiuni e explicabil. Decadenţa comerţului, concentrând întreaga viaţă economică în agricultură, avea să-i dea aristocraţiei o putere pe care nimic nu va mai putea s-o stăvilească. în Neustria, aristocraţia încearcă imediat să profite de slăbiciunea crescândă a regelui. Desigur, regele va încerca să i se opună. Politica reginei Brunhilda se va regăsi, după cum ne permite să presupunem vaga informaţie de care dispunem, în aceea a primarului Ebroih. Despotismul de care este acuzat, începând din 664, se explică desigur prin tentativa sa de a menţine administraţia regală, adică cea de tip roman, cu personalul său regal, care vrea să se impună tuturor, chiar aristocraţilor.

Asasinarea lui Ebroin în 680 sau 683 se poate considera ca eşecul final al luptei regilor împotriva aristo-**ciaţilor.** Iar în acest moment, care coincide întrucâtva cu Pierderea Caitaginei, comerţul maritim se reduce la zero.

De acum înainte, regele este în mâinile aristocraţilor. Poate că a încercat să se sprijine pe Biserică, în speranţa să mai reziste. Dar Biserica însăşi este ameninţată de anarhie. Ca să ne dăm seama de acest lucru, e suficient să citim listele episcopilor întocmite de monseniorul Du-chesne[28]. Ele arată că dezordinea din Biserică este mult mai mare în sudul Galiei decât în nord. în general, episcopii din sud, a căror influenţă fusese preponderentă în Biserica Galiei, dispar din listă în jurul anului 680 şi nu mai reapar decât pe la 800. Trebuie fără îndoială să ţinem seama şi de efectele întâmplării care a dus la dispariţia unor nume, dar fenomenul este prea general ca să nu i se atribuie o cauză mai profundă.

La Perigueux, după Ermenomaris (673-675) nu va mai exista nici un episcop până în secolul al X-lea[29]. De asemenea !a Agen[j0]. La Bordeaux nu mai găsim nici unul de la 673-675 până la 814[31]; la Mende, de la 627 până la Ludovic cel Pios[j2]; la Limoges, în succesiunea de epis-copi după Emenus[3'] va urma o întrerupere de un secol, şi de asemenea la Cahors, după Beto (673-675)[34]; la Auch, episcopii nu reapar decât în 836[35]. Nici un episcop nu este menţionat la Lectoure[36], la Saint-Bertrand-de-Comminges, la Saint-Lizier, la Aire, la Autun de la 696 la 762", la Chalon de la 675 la 779[38], la Geneva de la 650 la 833[39], la Die de la 614 la 788[40], la Arles de la 683 la 794[41]. întreruperi similare se constată şi la Orange, Avig-non, Carpentras, Marsilia, Toulon (679-879), Aix (596-794), Antibes (660-788), Embrun (677-828), Beziers (693-788), Nîmes (680-788), Lodeve (683-817), Uzes (675-788), Agde (683-788), Maguelonne (683-788), Carcassonne (683-788), Elne (683-788)[42]. După părerea lui Lot, ultimul sinod ţinut în Galia ar data din 695 şi până în 742[4'] nu avea să mai fie convocat altul.

De altfel, în ultima treime a secolului al VH-lea se remarcă dispariţia sinoadelor. Nici în secolul al VM-lea, sub Pepin şi Carloman nu se mai convoacă. Leblanc constată de asemenea, dispariţia din ce în ce mai accentuată a inscripţiilor.

Dacă pe de altă parte ne gândim la influenţa considerabilă pe care, începând din secolul al Vll-lea, episcopi' o exercită asupra oraşelor, concluzia că instituţiile urbane

au decăzut se impune cu necesitate; ceea ce mai păstrează din vechile lor funcţii dispare fără îndoială în mijlocul acestei anarhii.

Viaţa urbană, aşa cum o păstrase comerţul, se stinge, şi aceasta pentru că izvorul mediteranean al comerţului, pe care năvălirile din secolul al V-lea nu-l secase, acum, când marea e închisă, dispare.

Este de asemenea caracteristic faptul că marile familii senatoriale, din care se recrutau atât personalul ecleziastic al eparhiilor cât şi înalţii funcţionari laici ai administraţiei, devin din ce în ce mai rare într-un mediu atât de profund transformat[44]. începând din mijlocul secolului al VH-lea, societatea se deromanizează rapid şi cu siguranţă procesul va fi încheiat, sau aproape încheiat, la începutul secolului al VUI-lea. Populaţia este aceeaşi, dar civilizaţia s-a schimbat.

Fenomenul este atestat de documente. în *Vita* sfântului Didier din Cahors (t 655) se arată că oraşul era înfloritor în timpul episcopatului său şi că după moartea sa a fost cuprins de marasm[45]. Tot astfel Lyon, unde în 601 se mai semnalează încă un mare comerciant, ajunge într-o stare de înfiorătoare decadenţă care-şi atinge punctul culminant pe la 800, când Leidrade îşi întocmeşte raportul către Carol cel Mare[46].

Anarhia care cuprinde Galia, ca urmare a prăbuşirii puterii regale, o conduce la fragmentare. începând din 675-680, Aquitania devine un ducat separat şi independent.

în schimb, Austrasia, care n-a fost afectată în urma dispariţiei comerţului şi a oraşelor, unde administraţia regală era mai puţin dezvoltată şi unde întreaga societate gravita în jurul marilor latifundii, dobândeşte o preponderenţă din ce în ce mai marcată. în fruntea aristocraţiei apare o familie ai cărei membri vor purta frecvent numele de Pepin şi al cărei rol fusese şi până atunci considerabil, mai ales în desfăşurarea evenimentelor care au condus la prăbuşirea reginei Brunhilda. E vorba despre o familie de mari latifundiari din Belgia[47]. încă de pe la [64]0, Itte se căsătoreşte cu Pepin 1 (de Landen), înteme-[laz]ă mănăstirea Nivelles iar dărnicia ei îi permite apostolului irlandez, sfântul Feuillen, să ridice la Fosses *mo-*

nasterium Scottorum. Lierneux - o moşie a familiei -este dăruită de către Pepin al N-lea, între 687 şi 714, mănăstirii de la Stavelot-Malmedy[48].

în 691, Begge, soţia lui Ansegise şi mama lui Pepin al II-lea, întemeiază Ia Andenne o mănăstire unde se retrage şi moare în 693. Pepin al II-lea îi dă sfântului Ursmar, abate de Lobbes, între 697 şi 713, două *villae:* Leernes şi Trazegnies[49]. Au un castel foarte puternic întărit la Che-vremont, pe moşia lor de la Jupille. Destul de aproape, la Herstal pe Meusa, se află o reşedinţă, unde îşi vor petrece cel mai adesea timpul şi care din 752 este menţionată în termeni de *palatium.*

Aici, în această regiune, în vecinătatea pădurii Ar-denne, se simt cu adevărat acasă. Ca nişte adevăraţi seniori rurali ce sunt, nu au, pare-se, decât antipatie faţă de reşedinţa de la Metz unde se află capitala Austrasiei. Gri-moald, fiul lui Pepin al II-lea, a fost ucis la Liege în 714 de către un frizon. După moartea Iui Carol Martel, în 741, Carloman şi Pepin cel Scurt îl închid pe fratele lor Grifon la Chevremont.

Acestor moşii walone li se adaugă multe altele în Ale-mania, dar leagănul familiei este ţinutul Liege" acea zonă în care numele de Pepin, sub forma de Pepinster, se întâlneşte încă în zilele noastre, la fel de des ca în Evul Mediu.

Este prima dată când o familie din nord, cel puţin pe jumătate germanică, aparţinând de drept francilor-ripu-ari, fără legături senatoriale şi lipsită de orice ascendenţă romană, va juca un rol de prim rang. Carolingienii nu sunt adaptaţi mediului neustrian care le este, la rândul său, ostil. Astfel se explică faptul că, dacă primul Pepin reuşeşte să exercite asupra regelui influenţa sa incontestabilă atunci când acesta rezidează în Austrasia, în schimb, el nu mai are nici o putere asupra regelui când acesta se stabileşte în Neustria[50]. Probabil aceasta este cauza nemulţumirilor manifestate de marii seniori din Austrasia, în urma cărora Dagobert I l-ar fi numit în 632 pe fiul său, viitorul Sigebert al NI-Iea, vice-rege.

Astfel, în această *Francia* în care nu se constată nici cea mai uşoară ostilitate naţională atât timp cât monarhia este puternică, segregaţia începe să se manifeste în momentul în care apare decadenţa şi îmbracă forma unei opoziţii evidente între românism şi germanism[51].

In acele ţinuturi nordice, dominate de legea Salică şi de legea Ripuaiică, obiceiurile sunt mult mai dure decât în sud. în nord se mai găsesc chiar şi păgâni. Pe măsură ce puterea regelui scade, influenţa aristocraţiei regionale devine preponderentă şi se manifestă foarte net în recrutarea autorităţilor civile şi ecleziastice".

Această familie se află în fivntsa unei aristocraţii aus-trasiene care încearcă să scuture fi'iela regelui şi să dea caracter ereditar funcţiilor pe care le deţine şi care dă dovadă de o puternică antipatie faţă de romanii din Neus-tria. Când s-au impus monarhiei ca primari ai palatului, activitatea lor s-a făcut imediat simţită prin caracterul ei net ostil absolutismului regal, vădit anti-roman şi dacă se poate spune „anti-antic".

fn Neustria, Ebroi'n reprezenta tendinţa exact opusă celei caracteristice Iui Pepin. Regele fiind minor, Ebroi'n fusese desemnat de aristocraţi să exercite puterea[53]. De îndată, el încearcă să domine aristocraţia, căreia de altfel nu-i aparţinea, să împiedice moştenirea funcţiilor din palat şi să acorde posturi înalte unor oameni simpli care să-i fie pe deplin îndatoraţi (656). Fireşte, s-a izbit dintru început de rezistenţa aristocraţiei în fruntea căreia se afla sfântul Leger, devenit în 659 episcop de Autun.

Lupta între apărătorii puterii regale pe de o parte şi aristocraţie pe de alta, s-a angajat. Tipic este însă faptul că regii înşişi nu participă deloc Ia ea.

La moartea lui Clotaire al JH-lea (673), Ebroi'n, care se teme de intervenţia aristocraţilor, îl proclamă imediat rege pe Thierry al IJI-lea. Adversarii săi [f]nsă, considerând că au dreptul să intervină în desemnarea regelui, refuză să-I recunoască şi-1 desemnează ca rege pe fratele său, Childeric al Il-lea[54].

De astă dată, un reprezentant al aristocraţiei, sfanţul [L]eger este cel ce exercită de fapt puterea. 6 foloseşte pentru a-i impune regelui mari concesii în favoarea aristocraţiei: de acum înainte, înalţii funcţionari nu vor putea " trimişi dintr-o ţară într-alta. Astfel se va statornici cu [m]ai multă forţă influenţa aristocraţiei a cărei autoritate va dobândi un fel de caracter ereditar. Şi totuşi, această măsură, impusă de aristocraţie, nu este în favoarea celor din •flilia Pepin. In ea se discerne opoziţia, semnalată mai

sus, între nord şi sud şi e posibil să fi avut parţial, drept mobil, sa-l împiedice pe nouj rege, încoronat cu sprijinul aristocraţiei austrasiene, să impună în Neustria aristocraţi veniţi din Austrasia[55]

Funcţia de primar al palatului este suprimată în Neustria şi în Burgundia, în Austrasia Vulfoald rămânând primar al palatului. Se pare că s-a încercat stabilirea unui fel de alternanţă în serviciul la palat a aristocraţilor. Dar aceştia nu se înţeleg între ei şi Childeric al IJ-lea profită de situaţie ca să-J îndepărteze pe Leger, trimitându-1 la LuxeuiI (675). Răspunsul nu se lasă aşteptat. In acelaşi an, Childeric al II-lea moare asasinat. Thierry al III-lea îi urmează Ia tron. Asasinarea regelui, totuşi, prin reacţia pe care a produs-o, a avut drept consecinţă revenirea la putere a Iui Ebroin, ridicat acum la rangul de primar al palatului. De aici rezultă, afirmă Fustei de Coulanges[56], „o imensă deplasare în funcţii şi demnităţi". Tot personalul palatului este schimbat. Le'ger este condamnat la moarte, după ce a fost orbit, conform obiceiului bizantin[57]. Tot partidul aristocratic se solidarizează împotriva lui Ebroin şi-şf pune toată speranţa în Pepin care a preluat în Austrasia demnitatea de primar al palatului, la moartea lui Vulfoald. Cu ce îndreptăţire? Fără îndoială ca descendent al lui Pepin I şi al lui Grimoald[58], adică tocmai în virtutea acelui principiu ereditar pe care în Neustria îl combate Ebroin. în Austrasia, de fapt, Pepin deţine puterea; cronicarii au înţeles perfect acest lucru zicând despre el: *„dominabatur in Austria"[59].* Diferenţa dintre puterea pe care o deţine el şi aceea pe care o exercită Ebroin este flagrantă. Spre deosebire de Ebroin, el nu e un funcţionar. îşi datorează puterea legăturilor familiale şi calităţii sale de şef recunoscut al aristocraţiei care se grupează din ce în ce mai ferm în jurul lui. Dacă dăm crezare celor afirmate în *Annales Mettenses:* „mulţi nobili din Neustria, fiirri trataţi cu cruzime de către Ebroin, au trecut în Austrasia şi s-au refugiat în preajma lui Pepin" (681). Aşadar, Austrasia, locuită de o populaţie francă, a devenit apărătoarea aristocraţiei[60].

De la moartea lui Dagobert al II-lea, adică de la asasinarea acestuia în 679, poate la instigarea lui Ebroin, "u mai există rege în Austrasia. Pepin, care i-a succedat dec' lui Vulfoald în funcţia de primar al palatului, porneşte cu oaste împotriva lui Ebroin, dar este învins lângă Laon[M]. După scurtă vreme, în 680 sau 683, Ebroin avea să moară şi el asasinat de mâna lui Ermenfridus care se refugiază in Austrasia, lângă Pepin. E imposibil să nu-J bănuim pe Pepin că a fost amestecat în această afacere.

După uciderea lui Ebroin, Waratton devine primar al palatului în Neustria; el încheie imediat pace cu Pepin, dar este răsturnat de către fiul său Gislemar, care îl atacă pe Pepin şi-1 înfrânge la Namur; Gislemar, moare, pare-se, asasinat; Waratton, din nou primar al palatului, confirmă pacea pe care o semnase cu Pepin în 683. Moare în 686, şi ginerele său Berchier îi ia locul[62].

Opoziţia aristocraţiei împotriva lui se manifestă imediat; majoritatea, printre care episcopul de Reims, strâng rândurile în jurul lui Pepin. Acesta porneşte război contra lui Berchier şi a regelui Thierry al III-Jea şi-i învinge în j 687 la Tertry, lângă Saint-Quentin. Berchier este asasinat] în 688, iar Pepin e recunoscut de către rege ca primar al (palatului. De acum înainte, Pepin este singurul primar al palatului pentru întregul regat. El se consideră însă atât de puţin slujitor al regelui încât nici măcar nu se instalează la curte ci îşi lasă aici un om de încredere: *Nordebertum quondam de suiş[63],* iar el se întoarce în Austrasia.

2. PRIMARII PALATULUI CAROLINGIAN

In 688, primarul palatului Austrasiei a impus deci întregii ţări tutela sa. Dar n-a rămas alături de rege. S-a mulţumit să-1 învingă pe rivalul său, primarul palatului Neustriei, Şi să-i ia locul. Problemele regatului nu-1 interesează decât în măsura în care îi servesc la întărirea poziţiei sale in Nord. Acesta este, pentru el, esenţialul. Poziţia sa era ameninţată de vecinii săi din Frizia, unde păgânismul era ^ n ă dominant, iar principele Ratbod era poate instigat împotriva lui Pepin de către neustrieni. în orice caz, lupta care a avut Ioc în 689 nu i-a fost favorabilă. Ratbod a ost '"frânt la Wyklez-Duurstede şi nevoit să cedeze Fri-[2la de] Vest învingătorului[64]. E limpede în ce măsură

această victorie a sporit pe toate planurile prestigiul lui Pepin. în anul următor (690), apare în Austrasia anglo-saxonul Willibrord care a început să-i convertească pe frizoni; acesta a fost deci primul intermediar între Caro-lingieni şi Biserica anglo-saxonă. Bunele raporturi dintre aceste două puteri urmau să aibă consecinţe importante. Puţin mai târziu, îl regăsim pe Pepin protejând alt misionar anglo-saxon, Suitbert, căruia soţia lui Pepin, Plec-trude, i-a dăruit, pe o insulă a Rinului, un domeniu unde acesta a construit mănăstirea Kaiserswerth[65].

După ce i-a înfrânt pe frizoni, de la 709 la 712, Pepin s-a întors împotriva alamanilor care îşi constituiseră un ducat independent. Nu pare a fi obţinut mari avantaje[66] de pe urma acestor lupte. Până la moartea sa (decembrie 714) n-a mai fost în Neustria, dar a continuat s-o stăpânească prin persoană interpusă.

într-adevăr, în 695, la moartea lui Norbert, îl Jasă pe fiul său Grimoald ca primar al palatului regelui Childe-bert al III-lea. Familia carolingiană ţine astfel în mână întreaga monarhie. O ţine atât de bine încât, după asasinarea lui Grimoald, cu câteva săptămâni înainte de propria sa moarte, Pepin îl desemnează ca succesor în Neustria pe Theodebald, fiul bastard al lui Grimoald, în vârstă de şase ani[67]. Funcţia de primar al palatului este deci considerată de el ca un bun personal, de familie, un fel de regalitate paralelă cu cealaltă.

Dar a întins prea mult coarda. Aristocraţii din Neustria se consideră prea sacrificaţi în favoarea carolingieni-lor; totuşi, aceştia au luat măsuri şi în favoarea lor, ca de exemplu desemnarea conţilor de către episcopi şi aristocraţi, fără ca regele Dagobert al III-lea să se fi opus câtuşi de puţin.

în 715, la câteva săptămâni după moartea lui Pepin al II-lea, aristocraţii din Neustria se răscoală împotriva lui Plectrude, soţia lui Pepin, care, asemenea unei regine me-rovingiene, exercita regenţa pentru Theodebald. Aceasta nu se poate interpreta ca o mişcare naţională. Este doar reacţia unei aristocraţii care vrea să scuture tutela primarilor pipinizi şi să preia conducerea în palat. Se vede foarte clar că a avut loc o reacţiune împotriva clientelei pe care Pepin o aduses^Jfc putere[6S].

Aristocraţii îl numesc pe Raginfred primar al palatului; un bastard al lui Pepin, Carol Martel, primul care poartă acest nume germanic *(vocavit nomen ejus lingua propria Car/um)*[69], şi are douăzeci şi cinci de ani, tocmai a scăpat din închisoarea unde îl ţinea închis Plectrude; el preia comanda tuturor austrasienilor rămaşi credincioşi lui Pepin. Raginfred se aliază cu Ratbod împotriva lui. în acelaşi timp, saxonii trec frontiera. Cât despre tânărul rege Dagobert al III-lea, el moare chiar în acest moment, probabil asasinat. Fiul său, copilul Thierry, este trimis la mănăstirea de la Chelles şi nobilii îl aleg pe Chilperic al II-lea, fiul lui Childeric I, asasinat în 673, care era închis într-o mănăstire. După douăzeci şi cinci de ani, el este primul merovingian care se urcă pe tron Ia o vârstă matură şi va fi şi ultimul. Regalitatea nu mai este decât un instrument de care se foloseşte aristocraţia[70].

Carol, atacat simultan de Ratbod, care a urcat Rinul în corabie cu frizonii până Ia Colonia şi de neustrienii conduşi de rege şi de Raginfred, fuge în Fifel[71]. Dar îi atacă şi-i bate în 716 pe neustrieni la Ambleve în timpul retragerii lor. Ar fi încheiat bucuros pace cu ei, cu condiţia să recupereze primăria palatului.

Refuzul adversarilor îl obligă să continuie însă. îi înfrânge la Vincy, lângă Cambrai, pe 21 martie 717. Apoi, după ce devastează împrejurimile Parisului, urcă în Austrasia şi-l încoronează rege pe Clotaire al IV-lea, înrudit
cu merovingienii, dar despre care nu se ştie nimic ". în-torcându-se pe moşiile sale, îl înlătură pe episcopul de Reims, Rigobert, care nu-1 sprijinise, şi-i dăruieşte eparhia lui Milon, episcop de Treves *sola tonsura clericus,* adunând astfel două eparhii în mâinile aceluiaşi episcop în pofida dreptului canonic[7']. Aşadar, pentru el Biserica nu e decât un mijloc de a dobândi partizani[74]. Aici se află un capital formidabil de care poate dispune[75].

Carol se comportă ca un suveran deşi e doar primar al Palatului. în 718 întreprinde o expediţie punitivă împotriva saxonilor cărora le pustieşte ţinutul până la Weser.

[fn] 719, Chilperic şi Raginfred, părăsindu-şi aliaţii din "ord, se înţeleg cu Eudes care şi-a creat un ducat în [A]quitania şi acum a venit la e'i, la Paris, şi îl conving să Pornească împotriva lui Carol. S-a alcătuit deci o coaliţie

mt^

romană contra acestuia din urmă. Totuşi, confederaţii nu îndrăznesc să-1 înfrunte direct pe Carol care avansează în întâmpinarea tor. Eudes îl duce în Aquitania pe Chilperic, împreună cu tezaurul pe care 1-a luat cu el. Dar Clotaire al IV-lea moare, iar Carol încheie pace cu Eudes şi-I recunoaşte pe Chilperic al Il-lea drept rege al întregului regat[76].

Acesta moare în 720 şi francii îl declară succesor pe Thierry al IV-lea, fiul minor al lui Dagobert al III-lea. în ceea ce-1 priveşte pe Raginfred, va rămâne oare primar? S-a refugiat la Angers de unde se mai răscoală încă o dată în 724 împotriva lui Carol. Aceasta va fi ultima reacţie a neustrienilor. Carol, care a făcut pace cu Eudes, ducele Aquitaniei, se poate consacra războaielor sale din nord. în 720, reîncepe lupta împotriva saxonilor; *o* va continua, pare-se în 722. în acelaşi timp, el susţine activitatea lui Willibrord, la frisoni, şi fără îndoială şi pe a sfântului Bonifaciu, pe care Grigore al Il-lea (715-731) îl face episcop al popoarelor păgâne din Alemania.

În 725, porneşte o primă expediţie pentru supunerea Bavariei. Favorizat de disensiunile din familia ducală, înaintează până la Dunăre, după ce a încheiat pare-se un acord cu longobarzii. în 728, o a doua expediţie împotriva Bavariei eşuează, aceasta păstrându-şi autonomia sub ducele Hubert. în 730 îl găsim în Alemania pe care pare a o fi unit cu *Francia.* în 734, supune Frizia care se creştinează. în sfârşit, în 738 porneşte din nou asupra saxonilor. Toate aceste războaie din nord au. avut drept rezultat anexarea Friziei şi Alemaniei.

Carol avea să fie însă nevoit să se confrunte cu Islamul, în 720, arabii din Spania, trecând Pirineii, puseseră stăpânire pe Narbonne şi asediaseră Toulouse. în primăvara anului 721, Eudes porneşte împotriva lor, îi bate sub zidurile oraşului Toulouse, îi izgoneşte din Aquitania, dar nu reuşeşte să recucerească Narbonne[77]. în 725, arabii întreprind o mare *razzia,* cuceresc Carcassonne, ocupă prin tratat, pare-se, toată ţara până la Nîmes, urcă pe valea Ronului şi în luna august ajung la Autun şi îl jefuiesc înainte de a se întoarce în Spania, încărcaţi cu prăzi.

Eudes, simţindu-se ameninţat în Aquitania, pentru a se apăra, o dă în căsătorie lui Othman, şeful arab de la frontieră, pe fiica sa.

în acest moment, arabii au aceleaşi tulburări interne ca şi creştinii. în 732, guvernatorul Spaniei, Abd-er-Rhaman, care tocmai 1-a ucis pe Othman, trece Pirineii, asediază Bordeaux, îl înfrânge pe Eudes când trece Ga-ronna şi, pustiind totul, urcă până în apropiere de fluviul Loara. Eudes îl cheamă pe Carol într-ajutor; acesta, în fruntea unei armate compuse fără îndoială în special din austrasieni, îi bate şi-i izgoneşte pe invadatori în octombrie 732, apoi se întoarce fără să meargă mai departe.

în anul următor însă, în 733, soseşte în Bourgogne şi se impune la Lyon, într-o vădită încercare de a pune mâna pe tot sudul; nişte *leudes probatissimi* sunt puşi să ţină în frâu regiunea[78]. în privinţa Aquitaniei, se bizuie pe Eudes. Nici una din aceste măsuri nu este dirijată împotriva Islamului.

în 735, Eudes moare, iar Carol se năpusteşte asupra ducatului său. Ocupă oraşele şi lasă cu siguranţă vasali credincioşi lui acolo. Nu întreprinde nimic împotriva arabilor care s-au întins de la Narbonne până la Arles, aproape sigur în virtutea unui tratat semnat înainte; nimeni nu Ie-a opus nici o rezistenţă. Astfel, toate coastele golfului Lion sunt ocupate de Islam. Conform cronicii de la Moissac, arabii au rămas patru ani în această regiune, pustiind-o[79].

Carol, neputând subjuga Aquitania, îl lasă pe Chu-nold, fiul lui Eudes, ca duce, după ce acesta i-a depus jurământ de vasalitate[80]. Apoi se îndreaptă spre valea Ro-nului pe care o cucereşte până la Marsilia şi Arles. De astă dată este într-adevăr vorba despre o cucerire întreprinsă de către oamenii din nord. Dar ea produce o reacţie în fruntea căreia apare un anume „duce" Maurontus. Izvoarele nu ne permit să înţelegem exact ce se petrece, ^■ar părea că Maurontus lucra mână în mână cu arabii. *în* '-'7, aceştia au cucerit Avignon. După ce a asediat oraşul, Carol îl eliberează, apoi coboară pe Ron şi asediază Nar-°nne pe care arabii îl depresoară. După aceasta, Carol [Se] '"toarce, arzând în cale Nîmes, Agde, Beziers[81].

Doreşte, evident, să terorizeze această populaţie meridională, întrucât ar fi imposibil să admitem că a distrus oraşele pentru a împiedica o altă invazie arabă. în timp ce se luptă cu saxonii, musulmanii se întorc în Provence şi recuceresc Arles. Caro) îi cheamă pe longobarzi într-ajutor. Luitprand, ale cărui frontiere sunt ameninţate de musulmani, trece Alpii şi-i respinge. în toiul acestor lupte, Maurontus rezistă în continuare. în 739, Carol, alături de fratele său Childebrand, porneşte o campanie împotriva Iui Maurontus şi recucereşte tot ţinutul până Ia mare.

Dar, pe 2J octombrie 741, Caro) moare. După moartea Iui Thierry al IV-Iea, în 737, Carol a condus singur, fără rege. înainte de moarte, el împarte statul, sau zonele guvernate, între cei doi fii ai săi: Carloman, cel mai vârstnic căruia îi dă Austrasia, şi Pepin. Bavaria şi Aqui-tania rămân în afara acestei împărţiri, continuând să existe ca ducate autonome. Deşi făcut în urma unui *con-silio optimatum suorum,* acest aranjament provoacă imediat nemulţumiri: Grifon, bastardul Iui Carol, se răzvrăteşte; fraţii săi îl închid Ia Chevremont. Apoi burgunzii se agită, alamanii şi aquitanii pun mâna pe arme, în timp ce saxonii reîncep războiul. Cei doi fraţi se îndreaptă întâi contra aquitanilor ducelui Chunold, pe care continuatorul cronicii Fredegaire îl numeşte *Romanos,* îi urmăresc până la Bourges, distrug castelul Loches; apoi se năpustesc asupra alamanilor cărora Ie străbat ţara până Ia Dunăre şi pe care îi supun[82]. După aceea, în 743 îl bat pe ducele de Bavaria şi şi-I fac vasal.

în acelaşi an, 743, şi desigur tot ca urmare a acestor tulburări, fraţii se decid să aducă pe tronul lăsat vacant de către tatăl lor pe cel din urmă merovingian, Childeric al f/I-Iea (743-757), ale cărui legături de rudenie cu predecesorii săi rămân obscure.

în 747, Carloman renunţă Ia guvernare şi se călugăreşte la Monte Cassino. Pepin rămâne singur în fruntea statului, alături de regele său fantomă. Mai întâmpină unele greutăţi din partea lui Grifon căruia i-a redat libertatea şi care îi instigă Ia revoltă pe saxoni şi pe bavarezi Acesta este însă un incident trecător şi fără consecinţe.

în sfârşit, anul 749-750 e paşnic[83]. Pepin îşi poate considera puterea statornicită. S-a născut în 714, are de[c/] treizeci şi şase de ani, e în floarea vârstei. Va mai continua oare să poarte acest titlu subaltern de primar al palatului? Cum s-ar putea una ca asta? Acum are vasali personali pretutindeni. Toţi, cu excepţia Aquitaniei, sunt legaţi de el prin jurământ, iar situaţia celor credincioşi Iui depinde de puterea sa. E sigur deci de puterea Iui pe care de altfel o legitimează întrucâtva şi moştenirea lăsată de fapt de tatăl său.

Chiar Biserica, pe care acesta a deposedat-o trecând averile ei în mâinile partizanilor săi credincioşi, Pepin şi-a raliat-o. în 742, Carloman, Ia instigaţiile Iui Bonifa-ciu, a convocat un sinod în Austrasia, primul după câteva zeci de ani, cu scopul de a face ordine în această Biserică aflată într-o mare decădere din cauza slujitorilor ei[84]. în 744 se reuneşte un al doilea sinod Ia Soissons, apoi, Ia scurt timp, are loc un al treilea sinod austrasian.

După aceste eforturi depuse în vederea unei reforme, eforturi pornind după cum se vede mai ales din nord, în timp ce până Ia începutul secolului al VJIJ-Iea orice mişcare ecleziastică pornea din sud, în 745 are Ioc prima adunare generală a Bisericii france sub preşedinţia sfântului Bonifaciu. De această dată se vede însă intervenind influenţa papei, căci el a convocat adunarea.

Pepin şi Carloman, prin intermediul Iui Bonifaciu, sunt deci conduşi către papă, şi întreaga Biserică ce prinde contur în comunitatea germanică îi consideră, tot datorită Iui Bonifaciu, ca fiind protectorii săi. Puterea pe care ei o exercită şi o posedă în fapt ar putea oare să nu obţină ratificare şi împuternicire de la capul acestei Biserici? Conjuncţia cu papalitatea este foarte indicată. Se va realiza cu atât mai eficient cu cât este în interesul ei; iar Pepin o ştie prea bine, întrucât papa s-a adresat deja lui Carol Martel cerându-i ajutor.

3- ITALIA, PAPA ŞI BIZANŢUL SCHIMBAREA TOTALĂ DE ATITUDINE A PAPALITĂŢII

[u]Pâ căderea guvernului imperial în Occident, Biserica
Perpetuase cu respect amintirea şi structura Imperiului
man, reproducându-i imaginea cu eparhiile *(civitates)*

ca să încerce ,,n ; ■

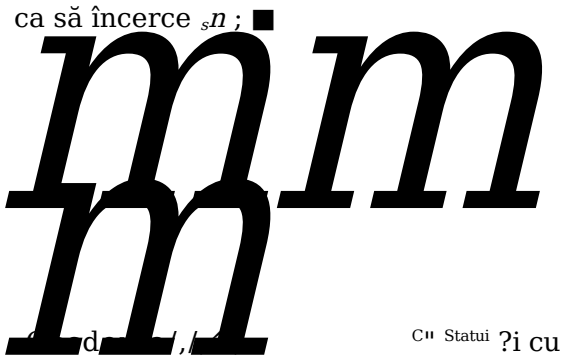

C" Statui ?i cu or-

'a«-a grăbit să p^t'Sde ^ scaunul pon-e de acestă situaţie

în momentul în care Grigore cel Mare (590-604) urcă pe tronul pontifical, primejdia este mai mare ca oricând. In 592, între Roma şi Ravenna comunicaţiile fiind întrerupte, Arnulf, duce de Spoleto, îşi face apariţia sub zidurile Romei; în 593, oraşul este din nou ameninţat, de astă dată de către regele Agilulf. Grigore este singurul care apără Roma. Se devotează acestei cauze, atât pentru el însuşi cât şi pentru împărat.

în această perioadă, patriarhul din Constantinopol, profitând de situaţia aproape disperată a Romei, adoptă titlul de ecumenic. Grigore protestează imediat. împăratul Phocas îi dă satisfacţie şi-1 recunoaşte pe papa de la Roma drept „capul tuturor Bisericilor"[91].

înconjurat din toate părţile de năvălitori care vin până sub zidurile oraşului, părăsit de către împărat, papa, pentru a-şi afirma puterea de şef suprem al creştinătăţii, înalţă o coloană în forum[92].

Totuşi, tocmai faptul că a fost părăsit în Roma asediată îi sporeşte papei puterea şi prestigiul. în 596, el trimite primii misionari în Anglia, conduşi de Augustin. Scopul său este să câştige suflete şi să pună astfel noi baze măreţiei Bisericii romane şi independenţei sale faţă de Bizanţ. De la distanţă, îi conduce şi inspiră pe misionarii săi. Dar nu-i va fi dat să vadă luând naştere acea Biserică anglo-saxonă care va determina destinul Romei.

Anii ce au urmat au fost decisivi pentru papalitate.

Heraclius tocmai depărtase de Constantinopol pericolul persan. Imperiul redevenise o mare putere. Avea în curând să fie în măsură să recucerească totalitatea Italiei din mâinile longobarzilor, când brusc Islamul îşi face apariţia în Mediterana (634). Atacat din toate direcţiile, Bizanţul trebuie să renunţe la lupta împotriva longobarzilor. Roma este lăsată în voia soartei.

Cucerirea ţărmurilor asiatice şi africane ale Meditera-nei de către musulmani a fost, pentru Biserică, cea mai înfiicoşătoare catastrofă. Pe lângă faptul că limita doar la Europa teritoriul creştinilor, a mai fost şi cauza marii schisme care avea să despartă definitiv Occidentul de Orient, adică Roma unde stăpânea papa şi Bizanţul unde păstorea ultimul patriarh din Orient care a supravieţuit* valului islamic.

Heraclius, după ce a recucerit de la perşi Siria, Palestina şi Egiptul unde dominau monofiziţii, a dorit, asemenea lui Iustinian, să refacă unitatea spirituală, prin concesii în domeniul dogmatic. Monofiziţii, care nu recunosc decât substanţa divină a lui Christos, se opuneau în mod ireductibil ortodocşilor care văd în El simultan omul şi Dumnezeul; totuşi se spera ca aceste două teze opuse să nu fie cu totul ireconciliabile, întrucât, în timp ce ortodocşii afirmau că în Christos coexistă două substanţe, ei nu-i recunoşteau decât o singură viaţă. S-ar fi putut deci ajunge să se pună de acord, ortodoxia şi monofizismul, într-o doctrină unică, monotelismul.

Pentru a întări unitatea sentimentului religios şi de fidelitate faţă de Imperiu împotriva invadatorilor musulmani, împăratul a crezut că a venit vremea să-i împace pe monofiziţi cu ortodocşii şi a proclamat doctrina monote-lismului şi a impus-o întregii lumi creştine publicând *Ec-thesis (63&)*[9]|

Această măsură venea însă prea târziu pentru a salva Imperiul, întrucât la acea vreme, Siria fusese deja cucerită de către Islam. Ea avea în schimb să învrăjbească Roma cu Bizanţul. Papa Honorius a declarat eretică doctrina monotelistă.

Egiptul a căzut la rândul său, cucerit fiind de către Islam. Cele două principale centre ale monofizismului erau deci iremediabil pierdute. Şi tomşi, Constantinopolul nu renunţă la monotelism. Constant al II-lea, în 648, publică *Type* - adică tipul oficial de credinţă -, interzicând orice conflict privind dogma şi confirmând monotelismul.

Roma nu cedează şi la sinodul din Latran, papa Martin I condamnă atât *Ecthesis* cât şi *Type,* declarându-le documente eretice.

In faţa rezistenţei papei, împăratul Constant al II-lea îi ordonă exarhului de la Ravenna să-1 aresteze pe Martin Şi să-l trimită la Constantinopol. Aici a fost găsit vinovat de încercarea de a răscula provinciile occidentale împotriva împăratului şi aruncat în închisoare, după ce a fost supus unor cumplite umilinţe; până la urmă a fost exilat [ln Cr]'meea, unde a şi murit în 655.

Victoria lui Constantin al IV-lea asupra arabilor, degajând complet Constantinopolul, a avut drept consecinţă

părăsirea de către împărat a monotelismului şi împăcarea cu Roma. Apropierea s-a făcut sub Vitalian; Constantin al fV-lea (668-685) a convocat al Vl-lea sinod ecumenic la Constantinopol, în 680; monotelismul a fost condamnat iar papa recunoscut drept: „întâistătător în primul scaun al Bisericii universale". Astfel, presiunea Islamului îl face pe împărat să se întoarcă spre Occident.

Sinodul al Vl-lea a demonstrat Siriei, Palestinei şi Egiptului, ţări monofizite, că Bizanţul renunţă la speranţa de a se împăca vreodată cu provinciile smulse din trupul Imperiului. Pacea închieată de împărat cu Roma a fost deci cumpărată cu preţul acesta al abandonării totale a populaţiilor monofizite şi monoteliste din provinciile orientale.

Chiar împăratul Constant al II-lea indicase o orientare similară spre Occident, atunci când, în ciuda divergenţelor de doctrină care-l despărţeau în acel moment de papă, se dusese la Roma unde în 5 iulie 663 fusese primit de Vitalian cu veneraţie. Poate că se gândise să se reîntoarcă în fosta capitală a Imperiului; fusese nevoit să recunoască totuşi că prezenţa sa acolo era imposibilă, fără o armată capabilă să-i respingă pe longobarzi, deveniţi ameninţă-tori, aşa încât, după douăsprezece zile, plecase în Sicilia şi se stabilise la Siracuza, unde se putea cel puţin bizui pe flota sa. A

murit acolo, asasinat, în 668.

La scurt timp după aceasta, în 677, Constantin al IV-lea, cu ajutorul focului grecesc, respingea departe de Constantinopol flotă arabă, obligând califul Moawiah să-i plătească tribut, iar pe de altă parte îşi asigură posesiunile din Italia semnând o pace definitivă cu longobarzii[94].

Imperiul a reuşit să salveze Constantinopolul, să păstreze Roma şi exarhatul de la Ravenna, dar, după pierderea Spaniei şi a Africii, este limitat de acum înainte în Mediterana orientală. Se pare, în acest moment, că Biserica romană, care a pierdut şi ea Africa şi Spania în urma cuceririi islamice, e încă departe de a se sprijini pe Occident. Sinodul din 680 pare să o lege foarte strâns de Imperiu care a devenit absolut grecesc. Din cei treisprezece papi care au păstorit între 678 şi 752, numai doi sunt de origine romană, Benedict al II-lea (684-685) şi Grigore al II-lea (715-731). Toţi ceilalţi sunt sirieni, greci sau cel

puţin sicilieni. Sicilia însă, unde elementul grecesc a crescut considerabil ca urmare a imigraţiei siriene care a urmat după cucerirea Siriei de către musulmani, este aproape total elenizată la sfârşitul secolului al VIII-lea[95].

Noua orientare a Bisericii spre Bizanţ nu se explică nicidecum printr-o luare în stăpânire a scaunului pontifical de către puterea bizantină. Exarhul, care, de la Heraclius încoace, are sarcina de a ratifica alegerea papilor, nu intervine decât de formă. Alegerea papei se face în deplină independenţă în mediul roman şi tocmai de aceea pare ciudat faptul că tronul sfântului Petru este constant ocupat de greci.

După încheierea păcii cu longobarzii, în Italia bizantină nu mai există decât truoe recrutate la faţa locului, celelalte fiind angajate în lupta împotriva Islamului. Bizanţul nu-şi poate deci impune autoritatea în ceea ce priveşte alegerea papilor. Trupele însă, ca şi clerul din Roma, joacă un rol preponderent în această alegere. Majoritatea comandanţilor militari sunt însă elenizaţi, precum şi foarte mulţi preoţi, astfel alegerile sirienilor devenind pe deplin explicabile.

în această privinţă, trupele nu urmează de altfel nici un fel de ordin venit din Bizanţ. Izolate de putere şi fără nici un contact cu aceasta, ele nu se supun exarhului de la Ravenna şi nici măcar împăratului. In 692, când papa Sergius refuză să semneze actele sinodului *in Trullo* care conţine clauze opuse uzanţelor Romei, Iustinian al II-lea ordonă să fie arestat şi adus la Constantinopol. Miliţia romană însă se revoltă şi delegatul imperial scapă cu viaţă numai datorită intervenţiilor papei.

In consecinţă, deşi Roma face parte din Imperiu, papa se bucură, în fapt, de o deplină independenţă. El e capul Bisericii şi totodată şef civil şi militar. Dar îşi recunoaşte apartenenţa la Imperiu; aceasta îi întăreşte de altfel considerabil autoritatea, de vreme ce împăratul îl consideră 'n continuare ca întâistătător al Bisericii; el însuşi, pe de altă parte, nu renunţă să prezideze Biserica universală, din care, după cucerirea Africii şi Spaniei, cea mai mare Parte e constituită din provinciile orientale.

Aşadar, ruptura momentană rezultată din incidentul [d]'n 692 nu era dorită nici de papă, nici de împărat. Ulti-

mului papă primit în capitala Imperiului i s-au acordat cele mai înalte onoruri: împăratul s-ar fi prosternat pare-se în faţa sa şi i-ar fi sărutat picioarele[96]; atunci s-a încheiat încă o dată o înţelegere satisfăcătoare pentru ambele părţi: pacea s-a restabilit.

Totuşi, vechiul conflict între ortodocşi şi monotelişti reapare periodic. în 711, urcarea pe tron a împăratului monotelist Philippicus provoacă revoltă la Roma. Pe de altă parte, autoritatea temporală a împăratului asupra Italiei slăbeşte din ce în ce. In 710, trupele de la Ravenna se răscoală, exarhul este ucis şi înlocuit cu un şef ales de soldaţi[97]. Se impunea o reacţie viguroasă din partea Imperiului. Moartea lui lustinian al II-lea (711) constituie însă începutul unei epoci de anarhie (711-717) care le permite bulgarilor să ajungă Sa Constantinopol, în timp ce arabii avansează pe uscat prin Asia Mică iar flota lor, care domină marea Egee şi Propontida, atacă, pe mare, capitala (717)[98].

Se poate spune că în acel moment, Europa a fost salvată de energia unui soldat care tocmai luase tronul şi anume Leon al III-lea Isaurianul. Datorită superiorităţii pe care i-o conferea asupra flotei arabe temutul foc grecesc, de asemenea datorită alianţei încheiată cu bulgarii, a silit inamicul decimat să se retragă după un asediu de peste un an (718).

Acesta a fost un fapt istoric mult mai important decât bătălia de la Poitiers; a fost ultimul atac încercat de arabi împotriva oraşului „protejat de Dumnezeu". A fost, zice Bury, o dată ecumenică . De atunci şi până la domnia împărătesei Irina (782-803), arabii au fost opriţi şi chiar respinşi în Asia Mică. Sub Leon şi fiul său Constantin, Imperiul îşi revine; o reorganizare administrativă prin generalizarea regimului „themelor"'[00], îi redă coeziunea care îi lipsea.

Leon a vrut însă să-şi încheie opera printr-o reformă religioasă: iconoclasmul. Poate că aceasta se explică parţial prin dorinţa de a micşora opoziţia dintre Creştinism şi Islam şi prin aceea de a dobândi simpatia provinciilor Asiei Mici, unde Paulicienii erau numeroşi'[01].

La Roma, promulgarea noii doctrine a avut cele mai grave consecinţe: Leon îşi publică primul edict împotriva

icoanelor în 725-726[10']. Imediat, papa Grigore al 11-lea îl anatemizează. Şi conflictul care începe, capătă de la început un caracter acut. La pretenţia împăratului de a-şi impune autoritatea asupra Bisericii, papa răspunde afirmând pe un ton pe care nici unul dintre înaintaşii săi nu-1 folosise încă până atunci[103], că cele două puteri sunt separate în stat. Merge până într-acolo încât le cere credincioşilor să se ferească de erezia pe care împăratul tocmai a proclamat-o. Şi, eliberându-se categoric de autoritatea împăratului, îi reproşează acestuia că nu este capabil să apere Italia, îl ameninţă că se va adresa celorlalte naţiuni occidentale şi le interzice romanilor să-i plătească împăratului impozitul. Imediat, trupele imperiale cantonate în Italia se răscoală peste tot, îşi alungă şefii, aleg alţii; exarhul Paul este ucis într-o răzmeriţă; romanii îşi alungă ducele. Toată Italia bizantină este în plină revoltă, gata să numească un contra-împărat, dacă papa ar fi fost de această părere. Papa însă nu s-a pronunţat. Să fi fost aceasta o ultimă manifestare a loialităţii sale, sau să nu-i fi convenit papei să vadă instalându-se lângă el, în Italia, un împărat?^ .

Totuşi, împăratul nu cedează. Trimite la Ravenna un nou exarh, dar acesta e neputincios, deoarece nu are trupe. Iar situaţia este cu atât mai gravă cu cât ducii lon-gobarzi de la Spoleto şi Benevento, răsculaţi împotriva regelui lor, îl susţin pe papă. împăratului îi rămâne un singur lucru de făcut: să se alieze cu regele longobarzilor, Luitprand, care va profita de ocazie pentru a-i strivi pe ducii răsculaţi.

Datorită lui Luitprand, exarhul intră în Roma şi, deşi continuă să se opună iconoclasmului, papa capitulează din punct de vedere politic. Acceptă să recunoască autoritatea seculară a împăratului, dar cere să i se respecte deplina independenţă în domeniul spiritual. în 730, protestează încă o dată împotriva unui nou edict iconoclast promulgat de împărat şi-l declară decăzut din prerogativele sale pe patriarhul de la Constantinopol.

Din punct de vedere politic totuşi, papa acţionează în deplin acord cu exarhul a cărui autoritate s-a restabilit total: un contra-împărat proclamat în Toscana este ucis şi capul său e trimis la Bizanţ; Ravenna, după ce a respins o flotă bizantină, a revenit sub autoritatea exarhului.

Grigore a! II-lea a murit în 729. Succesorul său a fost sirianul Grigore al IlI-lea, ultimul papă care i-a cerut împăratului[105] confirmarea alegerii sale în funcţie.

Abia instalat însă pe scaunul pontifical, el reia lupta împotriva iconoclasmului. Chiar din 731, convoacă un sinod care-i excomunică pe toţi cei ce distrug icoane. Atacat frontal, împăratul răspunde scoţând de sub autoritatea Romei toate eparhiile situate la est de Adriatica (Iliria), Sicilia, Bruttium şi Calabria, pe care le pune sub autoritatea patriarhului de la Constantinopol[106]. în plus, confiscă domeniile Bisericii din Sicilia, Calabria şi Bruttium, care aduceau un venit anual de 350 livre de aur. Astfel, din punctul de vedere al împăratului bizantin, papa nu mai este decât un episcop italian. Nici influenţa sa ierarhică şi nici cea dogmatică nu se vor mai exercita asupra Orientului, din care este exclus. Biserica latină este respinsă de împărat şi exclusă din lumea bizantină.

Şi totuşi, papa nu se desparte de împărat. Această fidelitate s-ar putea explica prin schimbarea atitudinii lui Luitprand care, rupând relaţiile cu exarhul, intră în Ra-venna sj-şi dă astfel în vileag intenţia de a cuceri întreaga Italie. In consecinţă, dacă Roma cade, papa ajunge să fie redus la rangul de simplu episcop longobard. De aceea, în ciuda divergenţelor, îmbrăţişează cauza bizantină. II îndeamnă pe episcopul de Grado să obţină de la locuitorii lagunei ca aceştia să utilizeze marina veneţiană împotriva longobarzilor de la Ravenna care nu au flotă. Datorită acelor marinari îndrăzneţi, oraşul este recucerit şi în 735 exarhul se întoarce aici. Luitprand rămâne însă de temut[107]. în 738, papa se aliază împotriva lui cu ducii de Spoleto şi Beneyento care încearcă să-şi dobândească independenţa[108]. în 739 însă, Luitprand îl atacă pe ducele de Spoleto silindu-1 să se refugieze la Roma, apoi pradă toată regiunea romană[109].

Confruntat permanent cu aceste ameninţări, papa, sprijinindu-se pe Biserica anglo-saxonă, întreprinde conversiunea Alemaniei care este încă păgână. Biserica anglo-saxonă, organizată de călugărul grec Theodor, pe care papa Vitalian îl ridicase în 669 la rangul de arhiepiscop de Canterbury[110], era un adevărat avanpost al papalităţii în nordul Europei.

De aici pornesc marii evanghelizatori ai Alemaniei: Wynfrith (sfântul Bonifaciu) care ajunge acolo în 678 şi Willibrord, care în 690 soseşte pe continent. înainte de a-şi începe misiunea, se duce la Roma să ceară binecuvântarea papei Sergiu care-1 însărcinează oficia! cu creştinarea Alemaniei şi înălţarea bisericilor pentru care îi dăruieşte sfinte moaşte.

Willibrord pleacă în Frizia să predice. Pepin îl sprijină din motive religioase desigur, dar mai ales politice, creştinarea urmând a favoriza pătrunderea francilor în ţinutul frizonilor. în 696, Willibrord se întoarce la Roma unde primeşte numele de Clement şi *pallium* şi este hirotonisit de către papa Sergiu, episcop de Utrecht"[1].

La 15 mai 719, Grigore al II-lea îi dă mandat lui Bonifaciu (Wynfrith) să continuie evanghelizarea Friziei, în conformitate cu doctrina Romei. Atunci a primit numele de Bonifaciu, acesta fiind sfântul zilei respective"[2]. în timpul apostolatului său la frizoni, alături de Willibrord, Bonifaciu s-a bucurat permanent de protecţia lui Carol Martel. întors la Roma în 722, Bonifaciu este şi el hirotonisit episcop de către Grigore al II-lea cu misiunea de a predica în Alemania, pe malul drept al Rinului"[3]. Scrisorile de acreditare pe care i le dă, fac din el un misionar al Romei. în 724, papa îl recomandă lui Carol Martel"[4] şi în sfârşit, în 732, Grigore al IlI-lea îl unge arhiepiscop, cu putere de a numi şi hirotonisi episcopi în teritoriile pe care le va cuceri pentru Biserică.

Astfel, în timp ce împăratul îndepărtează Roma de Orient, misiunea lui Bonifaciu îi deschide Romei perspectiva de a se extinde pe acele *extremas occidentis re-giones,* a căror conversiune o întrevăzuse Grigore al II-lea. Acest misionar care extinde asupra Alemaniei autoritatea papei de la Roma, este totodată, prin forţa împrejurărilor, protejat de acel Carol Martel care, pe de altă parte, persecută Biserica, o spoliază şi-i confiscă bunurile pentru a Ie dărui ca fiefuri noilor săi vasali. Cum să nu se adreseze papa, în marea nenorocire în care se zbate în Italia, acestui atotputernic protector al sfântului Bonifaciu? în 738, Bonifaciu a venit din nou la Roma, unde a stat circa un an. E cert că nu a discutat cu Grigore al IlI-lea numai despre organizarea Bisericii germani-

cilor; putem presupune că Bonifaciu l-a sfătuit pe papă să-şi caute un sprijin în persoana lui Carol Martel, căci chiar din 739, papa intră în legătură cu preaputernicul stăpân al Occidentului. îi trimite acestuia din urmă marea sa „decoraţie", cheile mormântului Sfântului Petru şi îi oferă, în schimbul protecţiei pe care i-o solicită, să-l părăsească pe împărat"[5].

Carol însă nu se putea certa cu regele longobarzilor care tocmai condusese, pentru el, o expediţie în Pro-vence, contra sarazinilor. S-a mulţumit deci, ca răspuns, să-i trimită lui Grigore al Nl-lea o ambasadă a cărei misiune era să-i promită un sprijin care de altfel nu s-a materializat"[6].

în 741 mor în acelaşi timp Grigore al III-Iea, Carol Martel şi împăratul Leon al IJI-lea. Celui dintâi îi urmează în scaun Zaharia, celui de al doilea Pepin, celui de al treilea Constantin al V-lea (741- 775) care este un iconoclast fanatic.

Din cauza persecuţiilor religioase, 50 000 de călugări greci se refugiază la Roma, izgoniţi de împărat şi revoltaţi împotriva lui. Zaharia nu i-a cerut împăratului ratificarea alegerii sale. Imediat ce a fost ales, papa încheie cu Luitprand un armistiţiu de douăzeci de ani; Luitprand profită de acest fapt şi atacă din nou exarhatul în 743. Atunci însă, în ciuda tuturor neînţelegerilor, papa îl sprijină pe împărat şi la cererea exarhului, obţine ca Luitprand să semneze la Ravenna un armistiţiu cu împă-rătul"[7].

între timp, prin mijlocirea lui Bonifaciu, relaţiile papei cu Pepin, mult mai favorabil Bisericii decât tatăl său, au devenit din ce în ce mai bune. De altfel, Pepin, după ce a scăpat de Carloman, îşi pregăteşte lovitura de stat. Fără îndoială, n-ar avea nevoie să facă prea multe eforturi pentru a o realiza. Dar el nu vrea să lase nimic la voia întâmplării, astfel încât, ştiind că se poate baza pe bunăvoinţa lui Zaharia, încearcă să pună în aplicare celebrul său demers.

în 751, Burchard, episcop de Wurtzburg, unul dintre noii episcopi înscăunaţi în Alemania, împreună cu abatele Fulrad, vin la Roma să-i pună papei faimoasa întrebare şi anume: cine trebuie să poarte coroana, cel care

poartă titlul de rege sau cel care exercită realmente puterea? Răspunsul lui Zaharia, favorabil lui Pepin, avea să însemne sfârşitul dinastiei merovingiene.

Bietul rege merovingian care aştepta să i se hotărască soarta, a fost trimis într-o mănăstire fără să-şi fi făcut cineva griji în legătură cu el.

Din acel moment, marea schimbare de orientare s-a înfăptuit. Nordul preia conducerea. Aici rezidă puterea după ce Islamul a ruinat Galia meridională şi numai Nordul poate susţine papalitatea de când Imperiul grec a respins-o din Orient"[8].

Anul 751 reprezintă alianţa carolingienilor cu papalitatea. Această alianţă s-a stabilit sub Zaharia şi se va destrăma sub Ştefan al II-Jea. Pentru ca răsturnarea situaţiei să fie completă, e nevoie ca ultimul fir care îl mai leagă pe papă de Imperiu să se rupă, căci, atâta vreme cât se mai menţine, papalitatea este forţată să rămână, în mod nefiresc, o putere mediteraneană. Dacă Islamul nu i-ar fi răpit Africa şi Spania, ar fi fost firesc, într-adevăr, să rămână mediteraneană. Germanicii, în nord, au acum mai multă greutate.

Totuşi, tradiţia mai are încă atâta putere încât, dacă prin imposibil, împăratul ar fi reuşit să-i respingă pe lon-gobarzi, papa i-ar fi rămas credincios. In 749 însă, cu apariţia lui Aistulf, longobarzii îşi reîncep politica de expansiune.

In 751 ei cuceresc Ravenna şi de astă dată definitiv. Soarta Romei este pecetuită. în 752, armata lui Aistulf se află sub zidurile sale. Numai un ajutor imediat ar mai putea-o salva. Ştefan imploră la început ajutorul iconoclastului, îi cere armată şi-l roagă să vină să elibereze Roma"[9] Constantin se mulţumeşte însă să-i trimită regelui longobarzilor o ambasadă. Aistulf o primeşte, dar refuză orice concesie. Papa Ştefan al II-lea se întoarce atunci spre Pepin pentru a-i cere ajutor, dar înainte de a face pasul decisiv se duce personal Ia Pavia încercând să-l determine pe Aistulf să renunţe la cuceririle sale. în urma eşecului pe care-l suferă, se îndreaptă spre curtea 'ui Pepin, unde ajunge în ianuarie 754. _ Inevitabilul s-a produs. Ruptura cu tradiţia, produsă in 751 de Pepin, este consfinţită de papă peste trei ani.

în 754, Ştefan al II-lea se află deci în acele *extremae occidentis regiones,* a căror cale fusese indicată încă din 729 de către Grigore al II-lea. Ce caută aici? Caută protecţie pentru Roma, întrucât Aistulf a refuzat să-l asculte, iar trimisul împăratului n-a realizat nimic. Cu siguranţă că dacă demersul întreprins Ia Pavia ar fi reuşit, papa n-ar fi trecut Alpii. E desigur conştient de gravitatea hotărârii sale, dar este încolţit.

Pe 6 ianuarie 754, Pepin îl aşteaptă la Ponthion. Ştefan îl imploră să intervină împotriva longobarzilor. Şi Pepin îi jură papei *exarchatum Ravennae et reipublicae jura sue loca reddere*[no].

Judecând după aceste texte, există un echivoc. Este vorba deci să se.restituie ceea ce longobarzii au cucerit de la *respublica.* Dar *respublica* este Imperiul, sau este Roma care este în Imperiu. Iar Pepin care fără îndoială nu doreşte războiul, îi trimite lui Aistulf o ambasadă. Regele refuză însă să-i asculte pe trimişii lui Pepin; ba mai mult, obţine de la Carloman, pe care a reuşit să-l scoată din mănăstirea de la Monte Cassino, să se ridice împotriva lui Pepin. De îndată ce soseşte însă în Franţa, Carloman este arestat şi moare[121].

Astfel, regele longobard şi-a compromis în mod imprudent relaţiile cu Pepin. Se pare deci că Aistulf a decis de astă dată cu adevărat să cucerească Roma şi toată Italia, înainte de a porni la război, Pepin îşi adună nobilimea la Quiersy-sur-Oise. Aici îi înmânează papei o diplomă cuprinzând promisiunile sale (14 aprilie). Peste trei luni, Ia Saint-Denis, papa reînnoieşte solemn încoronarea lui Pepin săvârşită deja de către Bonifaciu; cu a-ceastă ocazie$_r$ Jj se inteTziee francilor, sub ameninţarea cu excomunicarea, să-şi aleagă vreodată un rege din altă stirpe decât aceea a lui Pepin. Astfel se cimentează alianţa dintre dinastie şi papă. Şi pentru ca aceasta să fie şi mai fermă, Ştefan le conferă lui Pepin şi celor doi fii ai săi, titlul de *patricius Romanontm.* Procedând astfel, el uzurpează în mod vizibil drepturile împăratului. Exarhul purtase titlul de patriciu. Pepin devine deci, aşa cum fusese exarhul, protectorul Romei, dar numai ca urmare a

unei hotărâri a papei şi nu a împăratului . Se pare de altfel eă papa a acţionat din proprie iniţiativă şi fără să se gândească dacă îi convine şi lui Pepin, care nici n-a purtat vreodată acest titlu la care nu ţinea câtuşi de puţin.

Aistulf învins, a restituit romanilor, printr-un tratat, cuceririle sale, adică *patrimonia* Narni şi Ceccano, plus teritoriile exarhatului. în 756, de îndată ce împăratul a aflat, i-a cerut lui Pepin să-i dea înapoi Ravenna şi exar-hatul. Pepin, desigur, a refuzat, în ciuda sumei uriaşe de bani pe care i-o promitea împăratul în schimb. Argumenta că a acţionat doar din respect şi dragoste faţă de Sfântul Petru şi că nimic nu l-ar putea determina să se răzgândească[123], în momentul sosirii ambasadei imperiale, ostilităţile dintre Pepin şi Aistulf reîncepuseră, întrucât Aistulf îşi încălcase imediat angajamentele. La I ianuarie 756 asediase chiar Roma. Blocaţi a doua oară Ia Pavia, longobarzii cer a doua oară pace. Teritoriile sunt din nou predate lui Pepin care le restituie papei. Acesta este acum stăpân al Romei şi al împrejurimilor sale[124]. Totuşi, continuă să recunoască suveranitatea teoretică a împăratului.

Ceea ce este caracteristic acestor două expediţii este faptul că Pepin n-a intrat în Roma. El nu avea de altfel să mai apară niciodată în Italia, deşi succesorul lui Aistulf, Didier, devenit rege în parte şi datorită influenţei sale, îi mai făcuse unele greutăţi. Didier promisese să-i cedeze papei diverse teritorii cucerite de longobarzii lui Luit-prand, dar nu restituise efectiv decât o parte din acestea.

Succesorul Iui Ştefan, Paul I (757-767) le revendică în zadar. S-ar părea că împăratul a încercat atunci să profite de împrejurări. Ambasadorul său Georges, care mai negociase cu Pepin în 756, soseşte Ia Neapole în 758 şi pune la cale cu Didier un proiect de coaliţie pentru a recuceri Roma şi Ravenna; apoi se duce Ia curtea lui Pepin, unde nu obţine nimic, Pepin rămânându-i credincios

• PS " *

papei ~. In 760, la Roma se zvoneşte că împăratul trimite o flotă alcătuită din 300 de corăbii împotriva Romei Şi a Franţei[126]. Fără îndoială, papa speră să-1 determine astfel pe Pepin să coboare în Italia. Mai târziu, papa se referă la unele atacuri pe care *nefandissimi Greci* le pregătesc împotriva Ravennei[127], opunându-le acestor eretici pe *vere orthodoxus* Pepin'[28].

\ Papa ştie că împăratul continuă să facă demersuri diplomatice la curtea lui Pepin. în 762, ambasadorii lui Pepin şi ai papei se duseseră la Constantinopol. în mod evident, de altfel, papa încearcă o apropiere. Pe la 765, împăratul trimite la Pepin pe spătarul Anthi şi pe eunucul Sinesius pentru a discuta problema icoanelor ca şi .pe aceea a logodnei fiicei lui Pepin, Gisla, cu fiul împăratului[129]. A mai avut loc o mare discuţie cu privire la icoane în 767 la Gentilly[130].

Pepin rămâne însă neclintit şi în toate privinţele acţionează numai în deplin acord cu papa. Cât despre greutăţile pe care Didier i le face acestuia, Pepin le aplanează, în 763, printr-un acord în virtutea căruia papa renunţă la revendicările sale teritoriale, ca şi la tentativele sale de protectorat asupra ducatelor Spoleto şi Benevento[13']. în rezumat, datorită lui Pepin, papa se simte desigur apărat şi este liniştit în privinţa respectării ortodoxiei, dar e obligat să se bizuie exclusiv pe protecţia sa.

Domnia lui Carol cel Mare a fost, din toate punctele de vedere rezultatul domniei Iui Pepin. Tatăl său i-a trasat lui Carol politica sa în Italia, adică politica sa lombardă şi cea romană. S-a urcat pe tron (9 octombrie 768) cu titlul de patriciu ca şi fratele său Carloman. El a putut însă acţiona cu adevărat abia după moartea acestuia (decembrie 771).

Regele longobarzilor, Didier, avea în continuare ambiţia să stăpânească Roma. Chiar din ianuarie 773, papa Adrian a fost nevoit să solicite ajutorul lui Carol cel Mare împotriva lui Didier. De îndată, Carol coboară în Italia şi în timp ce armata sa asediază Pavia, unde s-a retras Didier, regele se duce la Roma pentru a sărbători Pastele (774). Intervenţia sa îl situează pe poziţia de mare binefăcător al Sfântului Scaun. Nu numai că reînnoieşte, dar extinde enorm donaţiile făcute de tatăl său papei, până într-acolo încât include în ele ducatele Spoleto şi Benevento, precum şi teritoriile Veneţiei şi Istriei[1'2]. Intorcându-se apoi la Pavia, care se predă în iunie 774 împreună cu Didier, Carol ia titlul de rege al longobarzilor.

Până în acel moment, se mulţumise cu titlul de *Caro-lus, gratia Dei, rex Francorum, vir iliister.* Acum titlul său este: *Rex Francorum et Longobardorum alque patricius Rom anonim[1] ~^'.*

Această inovaţie demonstrează clar că, spre deosebire de ceea ce ar dori papa, patriciatul roman constituie pentru Carol o anexă a regalităţii sale longobarde. Regele francilor a devenit o putere italiană. Puterea sa, născută în Austrasia germanică, s-a întins până la Mediterana. Dar el nu se va stabili la Roma. Nu va deveni mediteranean. Va rămâne septentrional. Italia împreună cu papalitatea vor gravita pe orbita sa. îi i:să regatului longobard o oarecare autonomie, dar trimite comiţi franci şi împarte moşii unor mari biserici din *Francia.*

în ceea ce-1 priveşte pe papă, el caută, natural, să nu vadă în acest *patricius* care la urma urmei a primit puterea pe care o deţine de la papa Ştefan al Il-lea la Quiersy, decât un protector al său. în această privinţă, există însă o contradicţie fatală. în primul rând, orice protector devine cu uşurinţă un stăpân. Pepin nu a devenit, pentru că şi-a modelat fidel politica italiană după cea a papei, dar Carol va fi stăpân. Faptul că nu-şi ia titlul de patriciu decât după ce cucereşte regatul longobard, dovedeşte că a considerat acest titlu ca pe o cucerire, deci că 1-a dobândit prin el însuşi. Cât despre papa, care din 772 nu mai datează bulele papale folosind anul de domnie al împăratului, iar din 781 le datează conform anului pontificatului său[134], el încearcă evident să-şi extindă autoritatea. Se loveşte însă de opoziţia principelui longobard de Benevento şi de patriciul Siciliei, care guvernează sau pretinde că guvernează în numele împăratului, Sicilia, Calabria şi ducatul de Neapole.

Carol nu avea de gând să dea Italia pe mâna papei. El era regele longobarzilor şi ca atare era hotărât să fie stăpânul întregii peninsule. De aceea, când a venit a doua oară la Roma în 780, de Paşte, contrazicându-şi în fond primele declaraţii, făcute înainte de a fi cucerit coroana longobardă, îl împiedică pe papă să-şi extindă autoritatea asupra ducatului Spoleto, al cărui duce se recunoscuse supusul său.

Pe de altă parte, Imperiul bizantin, unde Leon a jV-lea tocmai murise şi unde împărăteasa Irina renunţă la iconoclasm, schiţa o intenţie de apropiere. în 781, o ambasadă de la Constantinopol a venit să-i ceară lui Carol mâna fiicei sale Rotrude pentru tânărul împărat şi logod-

na a fost hotărâtă [IX]\ Nu era deci momentul să se certe cu împăratul, şi în consecinţă Carol nu putea favoriza tendinţele expansioniste ale papei asupra teritoriilor imperiale.

La sfârşitul lui 786, Carol vine din nou la Roma, de astă dată din cauza uneltirilor ducelui de Benevento pe -are trebuie să-/ supună. De îndată însă ce a plecat, ducele Arichis pune Ia cale o alianţă cu Bizanţul pentru a obţine titlul de patriciu şi pentru al reprezenta pe împărat în Italia şi chiar la Roma. Astfel se schiţează o întoarcere ofensivă a Bizanţului contra papei şi contra lui Carol. Şocul care s-a produs în 788 n-a avut alt rezultat decât să întărească influenţa lui Caroi asupra ducatului Benevento şi să-i uşureze cucerirea Istriei[13] în nord. Totuşi, Carol nu se va putea niciodată impune cu adevărat în Benevento în ciuda expediţiilor sale din 791, 792-793, 800, 801 -802[137] împotriva ducelui.

Carol îl protejează deci pe papă din veneraţie pentru Sfanţul Petru, dar nu i se subordonează precum Pepin. Are chiar pretenţia să-i dicteze în materie de dogmă. După condamnarea iconoclasmului de către sinodul de la Niceea în 787, când oficial Roma şi Constantinopolul se împacă din punct de vedere dogmatic, Carol refuză să accepte toate deciziile sinodului. Şi-a pus teologii să alcătuiască o serie de tratate împotriva acestuia: *Libri Caroli-ni,* şi a trimis la Roma un ambasador însărcinat să-i prezinte suveranului pontif capitulare conţinând optzeci şi cinci de obiecţii; în sfârşit, în 794, reuneşte la Frankfurt j toţi episcopii din Occident într-un sinod în care se re- ' nuntă Ia mai multe din concluziile sinodului de la Niceea, iar doctrinele adoratorilor de icoane sunt condamnate[138].

După moartea papei Adrian, îi scrie în 796 succe- / soiului acestuia, Leon al III-iea că el „este stăpân şi tată, rege şi preot, şef şi conducător al tuturor creştinilor"'[139]. Carol îi trasează papei linia sa de conduită, fixând foarte exact limitele propriei y;/e puteri temporale şi a puterii spirituale a papei' °.

De altfel, în momentul când i-a urmat papei Adrian, Leon al Ilf-lea i-a trimis /ui Caro/ flamura oraşului Roma[14]' şi a introdus o modă nouă şi anume să insereze în data bulelor papale anii lui Carol *a quo cep// Italiam.*

E evident că regele Carol nu se mai consideră un *pa-tricws Romanorum.* El acţionează ca un protector al creştinătăţii. în acea perioadă i-a învins pe saxoni şi pe longobarzi, i-a supus sau i-a alungat dincolo de Tisa pe avari (796) şi la apogeul puterii sale, poate avea pretenţia să joace acest rol. Dacă nu-i punem la socoteală pe neînsemnaţii principi din Anglia şi Spania, nu mai există decât el în tot Occidentul.

Poziţia sa o depăşeşte pe aceea a oricărui alt rege. Şi dacă mai există pe undeva, prin *România,* vreo urmă de supremaţie bizantină, ea nu apare nici în nord, nici în acele medii anglo-saxone şi germanice în care trăieşte Carol; Alcuin, când i se adresează, este îndreptăţit să-l trateze pe Carol drept împărat[142].

Chiar la Roma, deşi nu neagă suveranitatea împăratului bizantin, papa în fapt scapă de această dominaţie. Recunoscând puterea şi prestigiul de care se bucură regele francilor, cum să nu-i vină aşadar ideea de a reconstitui, în favoarea lui Carol, Imperiul care în Occident nu mai are titular din secolul al V-lea? Evident, el nu se gândeşte să refacă Imperiul *in partibus Occidentis* şi să-i găsească, dacă se poate spune, un succesor Iui Romulus Augustulus. A face una ca asta ar însemna a-I aduce pe împărat Ia Roma şi a trece sub stăpânirea sa. Iar el vrea să rămână independent. Mozaicul pe care 1-a comandat pentru a împodobi *triclinium* de la Latran, reprezentându-1 pe Sfântul Petru înmânându-i lui Leon al IU-Iea un *pal-lium* şi lui Carol un stindard, dovedeşte acest lucru. Ceea ce vrea să preamărească papa reconstituind Imperiul nu este Roma imperială ci Roma Sfântului Petru, capul acelei *ecclesia* al cărei ostaş se declară Carol. Oare nu a spus chiar el, adresându-ise lui Leon al III-lea, că poporul său este *populus Christianus?*

Carol ar putea, desigur, să-şi acorde singur titlul de împărat sau să ceară unui sinod al Bisericii sale să i-l acorde. Dar cu cât mai legitim ar fi acest titlu în ochii întregii creştinătăţi, dacă i-ar fi conferit din iniţiativa PapeH Disproporţia dintre titlul de *patricius* pe care îl Poartă Carol şi puterea pe care o deţine ar dispărea. EI ar deveni reprezentantul militar al Sfântului Petru, după cum papa este reprezentantul său religios. Ar fi atunci şi unul şi celălalt integraţi într-un singur sistem: *ecclesia.*

în anul 800, Caro/ a cucerit Saxonia, Bavaria, i-a nimicit pe avari, a atacat Spania. Aproape toată creştinătatea occidentală este în mâinile sale.

Iar pe 25 decembrie 800, punându-i pe frunte coroana imperială, papa consfinţeşte acest Imperiu creştin. Carol cel Mare şi-a primit titlul conform formulei uzitate în Bizanţ, adică prin *acclamatio.* Apoi papa i-a aşezat coroana pe cap şi i s-a închinat[141].

Formal deci, urcarea Iui Carol pe tronul imperial era legală[144]. Aclamarea de către popor a avut Ioc exact ca în Bizanţ. în realitate însă, între suirea pe tron a lui Carol şi aceea a unui împărat bizantin există o diferenţă esenţială.

De fapt, romanii care I-au aclamat, nu erau, asemenea poporului din Constantinopol, reprezentanţii unui Imperiu, ci locuitorii unui oraş al cărui ales era tocmai patriciul. Aclamaţiile lor nu-i puteau Jega de Carol pe toţi supuşii săi de la Elba la Pirinei. în fond, acele aclamaţii erau regizate. în realitate cel care i-a dat lui Carol Imperiul a fost papa, şeful bisericii, deci chiar *ecclesia* Din această cauză el devine apărătorul ei oficial. Titlul său imperial, spre deosebire de cel al vechilor împăraţi romani, nu are nici o semnificaţie laică. Urcarea lui Carol pe tronul imperial nu corespunde nici unei instituţii imperiale. Dar, printr-un fel de lovitură de stat, patriciul care proteja Roma devine împăratul care protejează Biserica.

Puterea pe care a primit-o face din el nu un împărat, ci împăratul. Nu pot exista doi împăraţi, nici doi papi. Carol este împăratul Bisericii romane, în sensul de Biserică universală[145], de *ecclesia* aşa cum o concepe papa. El este *serenissimus Augustus a Deo coronatus, magnus, pacificus, imperator.* De remarcat că nu se intitulează *Romanorum imperator,* nici *semper Augustus,* titluri pe care le purtau împăraţii romani. Adaugă doar *Romanorum gubernans imperium,* expresie destul de vagă pe care o precizează cele două realităţi *rex Francorum et Longobardorum.* Cât despre papa, acesta i se adresează în bulele sale: *imperante domino nostro Caro/o piissimo perpetuo Augusto a Deo coronato magno et pacifico ini-peratore*[14&].

Acest apărător al Bisericii, acest sfânt şi pios împărat îşi are centrul efectiv al puterii nu la Roma, unde a

primit-o, ci în nordul Europei. Fostul Imperiu mediteranean îşi avusese, logic, centrul la Roma. Actualul, la fel de logic şi-l va avea în Austrasia. împăratul Bizanţului a asistat neputincios la încoronarea lui Carol. N-a putut face decât un singur lucru: să nu-l recunoască. Şi totuşi, pe 13 ianuarie 812, cele două imperii încheie pace. împăratul Bizanţului acceptă noua stare de lucruri, Carol renunţă la Veneţia şi la Italia meridională pe care le restituie Imperiului bizantin[147]. De fapt, politica împăratului Carol cel Mare în Italia a eşuat, el n-a devenit o putere mediteraneană.

Nimic nu arată mai clar răsturnarea ordinii antice şi mediteraneene care a dominat atâtea secole. Imperiul lui Carol cel Mare este rezultatul rupturii de către Islam a echilibrului european. Dacă acest fenomen s-a putut produce, faptul se datorează pe de o parte separării Orien-, tului de Occident, ceea ce a limitat autoritatea papei la Europa occidentală, pe de altă parte cuceririi de către Islam a Spaniei şi Africii, ceea ce i-a permis regelui francilor să devină stăpânul Occidentului creştin.

E deci riguros corect să se afirme că, fără Mahomed, Carol cel Mare este de neconceput.

Fostul Imperiu roman, a devenit, de fapt, în secolul al VH-lea un Imperiu oriental; Imperiul lui Carol este un Imperiu occidental.

în realitate, fiecare îl ignoră pe celălalt[148]. Conform direcţiei în care se îndreaptă istoria, centrul acestui Imperiu este în nord, acolo unde s-a deplasat centrul de gravitaţie al Europei. Cu regatul franc, dar mai ales cu cel austrasian-germanic, se deschide Evul Mediu. După o perioadă în timpul căreia, din secolul al V-lea până într-ai VIII-lea, încă se mai menţine unitatea mediteraneană, ruptura care deplasează axa lumii[149] se produce.

Germanismul începe să-şi joace rolul istoric. Până acum tradiţia romană s-a menţinut. De acum înainte se va dezvolta o civilizaţie romano-germanică originală.

'mperiul carolingian, sau mai degrabă Imperiul lui Carol cel Mare constituie cadrul Evului Mediu.'Statul pe care se bazează este extrem de slab şi se va prăbuşi. Dar mperiul va dăinui ca unitate superioară a creştinătăţii occident ale.

NOTE

1. LOT, PFISTER şi GANSHOF, *Histoire du Moyen Age,* t. I, p. 237"

1. FUSTEL DE COULANGES, *L'invasion germanique et la/in de l'Empire,* p. 559.

1. FUSTEL DE COULANGES, *Les transformations de la royauti pendant l'epoque carolingienne,* p. 85.

1. RICHTER, *Annalen des Fränk. Reichs im Zeitalter der Mero-winger,* p. 168.

1. RICHTER, *op. cit.,* p. 167.

1. FUSTEL DE COULANGES, *Les transformations de la royaute pendant l'epoque carolingienne, p. 9,* nu vede în edictul din 614 abso lut nimic care să indice o prăbuşire a regalităţii. Pentru o opinie con trară, a se vedea LOT, PFISTER şi GANSHOF, *Histoire du Moyen Age,* 1.1, p. 321-322.

1. RICHTER, *op. cit.,* p. 49 şi p. 53.

1. HARTMANN, *op. cit.,* 1.1, p. 267.

1. *Ibid,* p. 282-283.

10. *Ibid.,* p. 284. Cf. RICHTER, *op. cit.,* p. 57.

10. RICHTER, op. *cit.,* p. 58.

10. *Ibid,* p. 69.

10. *Ibid,* p. 70şip. 72.

10. *Ibid,* p. 81.

10. *Ibid,* p. 87şip. 93.

10. *Ibid.,* p. 92.

10. Ibid, p. 94.

10. *Ibid,* p. 159şip. 161.

10. HARTMANN, *op. cit., t.* II, p. 247.

10. GUILHIERMOZ, *Essai sur Ies origines de la noblesse, p.* 70.

10. LOT, PFISTER şi GANSHOF, *op. cit.,* p. 318-320.

10. însăşi imensitatea donaţiilor funciare făcute de regi, care, după LOT, PFISTER şi GANSHOF, *op. cit., p.* 340, conferă clerului o bogă(ie mai mare decât orice altă epocă, demonstrează că regii nu acordau o prea mare importanţă, nici acestor pământuri, nici produse lor lor, nici chiar impozitului provenind de aici. Trebuie deci să admi tem că *teloneum* constituia partea cea mai mare a resurselor lor.

23. FUSTEL DE COULANGES, *Les transformations, p.* 29 şi urm.

23. A se vedea toate exemplele pe care le dă FUSTEL DE COU LANGES, *Les transformations, p.* 32 şi urm. privind scutirea de impo zit funciar sau abolirea acestuia. Pentru imunităţi, a se vedea LOT, PFISTER şi GANSHOF, *op. cit., p.* 316-317.

23. H. PIRENNE, *Le Cetlarium fisei,* „Bulletin de la Classe des Lettres de l'Academie royale de Belgique", 1930. p. 202.

23. Să nu mi se spună că exagerez importanţa comerţului. Fără în doială, dintr-un punct de vedere absolut, nu e mare lucru; nici

comerţul Evului Mediu n-a avut o amploare considerabilă, şi totuşi, ce consecinţe grave a avut, de plidâ, prohibiţia lânii englezeşti în secolul al XIH-lea şi într-al XlV-lea!

27. F. LOT, *La conqucte du pays d'entre Seine-et-Loire par Ies Francs,* „Revue historique", t. CLXV, 1930, p. 249-251.

27. *Fastes episcopala de l'ancienne Gaule,* 3 voi.

27. DUCHESNE, *op. cit.,* t. II, p. 88.

31.]

bid.

27. *Ibid,* t. II, p. 64.

:. II, p.

62. :. II, p.

55.

33. *lbid.,* t. II, p. 52.

33. *lbid.,* t. II, p. 46.

33. *lbid,* t. II, p. 97.

33. *lbid,* t. II, p. 98.

33. *lbid.,* t. H,p.

181.

3S. lbid, t. II, p.

194.

39. *lbid,* t. II, p. 229.

39. *lbid.,* 1.1, p. 235.

39. lbid., 1.1, p. 261.

39. *lbid., 1.*1, *passim.*

39. LOT, PFISTER si GANSHOF, *op. cit.,* p. 332.

39. Ultima menţiune referitoare la o persoană senatorială în Galia datează de la începutul secolului al VUI-lea. (LOT, PFISTER şi GAN SHOF, *op. cit.,* p. 311, n. 69).

39. Ed. Poupardin, p. 56.

39. COVILLE, *Recherches sur l 'histoire de Lyon,* 1928, p. 283.

39. F. ROUSSEAU, *La Meuse et le pays mosan en Belgique,* Na- mur, 1930, p. 45 şi p. 221. („Annales de la Societe d'Archeologie de Namur", t. XLI).

39. *Recueil des chartes de Stavelot-Malmedy,* ed. Roland *& J.* Halkin, 1.1, p. 39.

39. F. ROUSSEAU, *op. cit.,* p. 226.

39. RICHTER, *op. cit.,* p. 159.

39. Se poate observa întrucâtva în *Vita S. Elegii.* II, 20, M.G.H. SS. rer. Merov., t. IV, p. 712, unde i se spune sfântului în timpul apos tolatului său în nordul Galiei: *Numquam tu. Romane, quamvis haec frequenter taxes, consuetudines nostras evellere poteris.*

39. H. WIERUSZOWSKI, *op. cit., Bonner Jahrbucher.* 1921, con stată că sub cei din familia Pepin, clerul se germanizează, dar procesul a început cu siguranţă în Austrasia.

39. A se vedea textele în FUSTEL DE COULANGES, *Ies trans- formalions,* p. 80.

54. FUSTEL DE COULANGES, *op cit.,* p. 100.

55 *lbid.,* p. 101.

[5]6. *lbid.,* p. 106

". RICHTER, *op. cit.,* pi 73.

58. Ansegise, tatăl lui Pepin, n-a fost primar.

[59] FUSTEL DE COULANGES, *op. cit.,* p. 168.

60. */bid,* p. 178.
60. RICHTER, *op. cil.,* p. 174.
60. RICHTER, *op. cit.,* p. 175. După *Liber Historiae Francorum,* M.G.H. SS. rer. Merov., t. II, p. 322, c. 48, era: *statura pusillum. sapientia ignobilem, consilio inutilem.*
60. *Liber Historiae Francorum, loc. cit.,* p. 323.
60. RICHTER, *op. cit.,* 177.
60. */bid,* p. 182.
60. */bid.,* p. 181.
60. */bid,* p. 182.
60. */bid.,* p. *183: fuit illo tempore validapersecutio.*
60. */bid,* p. 176.
60. */bid,* p. 184.
60. */bid,* p. 185.
60. */bid,* p. 185.
60. FUSTEL DE COULANGES, *Les Iransformations,* p. 189, refuză să creadă, în ciuda evidenţei, **într-o reacţie germanică.** E **drept** că aceasta este inconştientă.
60. RICHTER, *op. cit.,* p. 185.
60. Putem de altfel să ne dăm seama de ceea ce s-a întâmplat atunci, studiind istoria abaţiei Saint Pierre din Gând. Duşmanii abatelui Celestin se duc ia *princeps* Carol, acuzându-I pe Celestin că i-a scris lui Raginfred. In consecinţă, Carol: *privavit eum a coenobiali monachorum caterva ac de eadem qua morabatur expulit provincia. Villas quoque que subjacebant dominio monasterii Blandiniensis, suos divisit per vasallos absque reverentia Dei.* Această situaţie, ni se arată în anale, a durat până în vremea lui Ludovic cel Pios. Aşadar, din spolierea bunurilor Bisericii, inclusiv a celor mănăstireşti, se răsplătesc vasalii credincioşi. E cert că pe această clientelă se *bazează* succesul Iui Carol. *(Liber traditionum, S. Petri,* ed. A. Fayen, 1906, p. 5) Carol chiar condamnă la moarte feţe bisericeşti, rară să-i pese de sinoade, ca în 739 de exemplu, când abatele Wido de la Saint Vaast din Arras a fost condamnat ca şef al unei conspiraţii (BREYS1G, *op. cit.,* p. 87-88).
76. RICHTER, *op. cit.,* p. 186.
77./bid. p. 187.
78. */bid,* p. 195.
78. */bid.* p. 196.
78. */bid.,* p. 196.
78. */bid..* p. 197. In Provence mai avusese Ioc o răscoală împotriva lui Pepin de Heristal, condusă de patriciul Antenor. PROU, *Catal. des monnaies me'rovingiennes,* p. CX. E imposibil să admitem că, în toate acestea, n-a existat şi o oarecare ostilitate naţională. In *Formulae Arvernenses* se indică drept cauză a dispariţiei chaitelor care trebuie reconstituite, acea *hostilitas Francorum.* BRUNNER, *Deutsche Rechtsgeschichte.* t. I, ed. 2, p. 581, n. 31.
82.RICHTER. *op. cit.,* p. 202.
SJ. /bici. p. 214. ,■

84. *Ibici,* p. 203-204.
84. Papa a obţinut de la Phocas şi împotriva patriarhului de la
Constantinopol care luase titlul de ecumenic, recunoaşterea sa drept
„cap al tuturor Bisericilor". VASIL1EV, *op. cit.,* t. I, p. 228.
84. îşi datează actele după anii de domnie ai împăratului.
87.HARTMANN, *op. cit.,* t. I, p. 348.
8S. VAS1LIEV, *op. cit.,* p. 201-202.
89. HARTMANN, *op. cit.,* 1.1, p. 392-394.
89. VAS1L1EV, *op. cit.,* t. I, p. 225.
89. HARTMANN, *op. cit.,* t. II', p. 180.
89. VAS1UEV, *op. cit.,* p. 228.
89. *Ibid.,* p. 294.
89. *Ibid.,* p. 283.
89. GAY, *op. cit.,* p. 9-10.
89. VASILIEV, *op. cit.,* 1.1, p. 297.
89. HARTMANN, *op. cit.,* t. II, p. 77-78.
89. VASILIEV, *op. cit.,* 1.1, p. 313.
89. *Ibid.,* p. 314.
100. *Ibid,* p. 331.
100. *Ibid.,* p. 339.
100. *Ibid,* **p.** 342.
103. JAFFE-WATTENBACH, *Regesta,* nr. 2180. Cf. HART
MANN, *op. cit.,* t. II^2, p. 94.
104. HARTMANN. *op. cit.,* t. II^2, p. 95.
104. JAFFE-WATTENBACH, *Regesta,* p. 257.
104. HARTMANN, *op. cit.,* t. II^2, p. 111-112.
104. *Ibid., ţ.* II-, p. 134.
104. JAFFE-WATTENBACH, *Regesta.* nr. 2244.
104. HARTMANN, *op. cit.,* t. II^2, p. 138.
104. SCHUBERT, *Geschichte der ChristlichenKirche* ***im Friih-*** *mittelalter,* p. 269.
104. JAFFE-WATTENBACH, *Regesta,* p. 244.
104. SCHUBERT, *op. cit.,* p. 300.
104. JAFFE-WATTENBACH, *Regesta.* nr. 2159-2162.
114. JAFFE-WATTENBACH, *Regesta,* nr. 2168. Cf. SCHU
BERT, *op. cit.,* p. 301.
115. *Ibid.,* nr. 2249.
115. HARTMANN, *op. cit.,* t. II^2, p. 170-717.
115. *Ibid.,* t. II^2, p. 144.
115. SCHUBERT, *op. cit.,* p. 287, a găsit cuvinte foarte juste pen
tru a caracteriza această răsturnare: *Die Heimat der abendlă'ndischen*
Cnistenheit. der Schauplatz ihrer Geschichte hat sich nach Norden
Ţrschoben: die Linie Rom-Metz-York bezeichnet ihn. Rom die Herrin
^{le}gt nicht mehr im Mittelpunkt, sondern an der Peripherie. Zerbro-^{c}^^{en} ist die Einheitskultur der Mittelmeerländer. Nene Volker "gen sich ans Licht und streben nach neurer Einheit. Eine nene
Zeii b,
'egmnt: die des Ubergangs ist voriiber.
19. JAFFE-WATTENBACH. *Regesta.* nr. 2308.

120. BOHMER-MUHLBACHER, *Die Regesten des Kaiserreichs,*
t. I, ed. 2, p. 36.
120. LOT, PFISTER şi GANSHOF, *op. cit.,* p. 410.
120. Ibid.. p. 411.
123. L. OELSNER, *Jahrbucher des Frănkischen Reiches unter*
Konig Pippin, 1871, p. 267. .
124. BOHMER-MUHLBACHER, *op. cit.,* p. 42-43.
124. OELSNER, *op. cit.* p. 320-321.
124. OELSNER, *op. cit,* p. 346. Cf *Codex Carolinus,* ed. Gund-
lach, M.G.H. Epist., t. III, p. 521.
124. *Codex Carolinus,* ed. Gundlach, M.G.H. Epist., t. III, p. 536.
124. El îi scrie: *post Deum in vestra excel/entia etfortissimi regni*
vestri brachio existit fiducia. Şi mai departe, parafrazând un **text** bi
blic. *Salvum fac, Domine, Christianissimum Pippinum regem, quem*
oleo sancto per manus apostoli tui imgui praecepisti, et exaudi eum.
in quacumque die invocaverit te. Codex Carolinus, loc. cit., p. 539.
124. OELSNER, *op. cit., p.* 396-397.
130. BOHMER-MUHLBACHER, *op. cit.,* p. 53.
131. LOT, PFISTER şi GANSHOF, *op. cit., p.* 413.
131. BOHMER-MUHLBACHER, *op. cit.,* p. 73. Cf. LOT, PFIS
TER şi GANSHOF, *op. cit.,* p. 422.
131. LOT, PFISTER şi GANSHOF, *op. cit.,* p. 423.
131. JAFFE-WATTENBACH, *Regesta,* p. 289.
131. LOT, PFISTER şi GANSHOF, *op. cit.,* p 425.
131. *Ibid,* p. 427.
131. *Ibid.,* p. 427.
131. DAWSON, *Les origines de l'Europe,* trad. franc, p. 227.
131. DAWSON, *op. cit, p.* 226.
140. *Nostrum est: secundum auxilium divinae pietatis sanctam*
undique Christi ecclesiam ab incursu paganorum et ab infideiium
devastatione armis defendere foris, et intus catholicae fidei agnitione
munire. Vestrum est, sanctissime pater: elevatis ad Deum cum Moyse
manibus nostrom adjuvare militiam, quatenus vobis intercedentibus
Deo ductore et datore popuius Christianus super inimicos sui sandi
nominis ubique semper habeat victoriam et nomen domini noştri Jesu
Christi to clariflcetur in orbe. Aleuini Epistolae. nr. 9J, ed. Diimmer,
M.G.H. Epist., t. IV, p. 137-138.
140. BOHMER-MUHLBACHER, *op. cit., p.* 145.
140. *Ad decorem imperialis regni vestri.* LOT, PFISTER şi GAN
SHOF. op. *cit,* p. 457, n. 10.
140. HARTMANN, *op. cit.,* t. II^2, p. 348, nu-l crede pe Eginhard
când pretinde că regele Carol a fost surprins de iniţiativa lui Leon al
III-lea. El e convins că totul a fost aranjat dinainte.
140. HARTMANN. *op. cit.* t. II^2, p. 350.
140. Calitatea lui Carol de şef al creştinătăţii se mai exprimă şi P^e
monedele sale pe care pune să graveze legenda: *Christiana reliff^0*
(HARTMANN, *op. cit.,* t. II^2, p. 334). După opinia lui PROU. *Cat. des*
monnaies carol, p. XI, aceste monede ar fi posterioare încoronării. E'^{e}

poarta pe recto bustul imperial cu legenda: *D.N. Karlus ,mp Aue Rex F e, L.* Pe cap are o coroană *âe* laur, în stil antic, iar buftul sfutte acoperit cu *paludamentum* ca împăraţii romani 146. A. G1RY, *Manuel de Diplomatique.*

147.HARTMANN, op. c„„ t. *ni,* p. 64.

148. încoronarea lui Carol nu ţp pvni;^» -J în ace, moment la Constant.no o,TdomneÎo E

149. HARTMANN, o/, c// t „3 * "

Verschiebung in der Gruppierung der Chrl,LZ„vL welche dem Mittelalter sein Gepragegibt

T ***^:«isZ:***

and the beginnings ofthe Middle Ages.

Capitolul III

ÎNCEPUTURILE EVULUI MEDIU

1. ORGANIZAREA ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ

în mod curent, domnia lui Carol cel Mare este considerată ca o epocă de redresare economică. Nu lipseşte mult ca să se vorbească şi în acest domeniu, ca în cel al literelor, de renaştere. E o eroare evidentă şi derivă dintr-o prejudecată adânc înrădăcinată, care îl creditează pe marele împărat cu toate binefacerile; această eroare se mai explică şi prin ceea ce s-ar putea numi o falsă perspectivă.

Istoricii au comparat totdeauna ultima fază a epocii merovingiene cu domnia lui Carol cel Mare; din această perspectivă, nu e greu de constatat o redresare. în Galia, după anarhie se instaurează ordinea, iar în Alemania cucerită şi evanghelizată, se constată cu uşurinţă un progres social evident. Dacă însă vrem să apreciem corect realitatea, trebuie să compărem ansamblul epocii care a precedat era carolingiană cu aceasta din urmă. Se constată atunci că este vorba despre două economii total contrastante.

înainte de secolul al VIJI-lea, continuă să funcţioneze economia mediteraneană a antichităţii. După secolul al VUI-lea se produce o ruptură totală cu această economie. Marea se închide. Comerţul dispare. Ne aflăm în faţa unui Imperiu a cărui unică bogăţie este pământul Ş' în care circulaţia bunurilor mobile este redusă la mini' mum. Departe de a se produce un progres, se mift'[3] dimpotrivă, un regres. Zonele odinioară cele mai ale Galiei au ajuns acum să fie cele mai sărace. Inain[Ie]'

sudul domina mişcarea economică, acum nordul îşi imprimă caracterul asupra întregii ţări.

în această civilizaţie ariticomercială există totuşi o excepţie care pare a contrazice toate cele de mai sus.

E cert că în prima jumătate a secolului al IX-lea, extremul nord al Imperiului, adică viitoarea Olandă, a constituit o zonă animată de o foarte activă navigaţie care contrastează puternic cu atonia din restul Imperiului.

Acesta nu este un fenomen absolut nou. Chiar în timpul Imperiului roman, regiunea unde fluviile Escaut, Meusa şi Rinul îşi adună apele, cunoscuse un trafic maritim cu Britania. Se exporta grâu şi se importau mirodenii şi alte produse sosite prin Mediterana. Aceasta nu era însă decât o prelungire a activităţii comerciale din Marea Tire-niană şi se încadra în activitatea generală a *României,* fiind totodată şi zona sa cea mai îndepărtată. Şi monumentul înălţat zeiţei Nehalennia, protectoarea celtică a navigaţiei, aminteşte importanţa acestui trafic[1]. Corăbiile ajungeau chiar până la gurile fluviilor Elba şi Weser. Mai târziu, în timpul năvălirilor din secolul al III-lea, a fost necesară organizarea unei flote de război pentru a-i opri pe saxoni. Principalul port în care corăbiile maritime se întâlneau cu cele fluviale era Fectio (Vechten) lângă Utrecht.

Această navigaţie, care trebuie să fi suferit mult de pe urma năvălirilor din secolul al V-lea şi a cuceririi Brita-niei de către saxoni, îşi revine şi continuă în epoca mero-vingiană. E posibil ca acest comerţ să se fi extins în se-colul al VUI-lea până în Scandinavia[2]. în locul portului Fectio s-au născut porturile Duurstede pe Rin şi Quento-vic la vărsarea micului fluviu Canche. La Quentovic s-au găsit numeroase monede merovingiene'. Există de asemenea multe şi la Maastricht[4]; ele sunt mult mai numeroase [a]'ci decât la Colonia, Cambrai etc. S-au găsit şi la Anvers Precum şi la Huy[5], Dinan, Namur[6]. în sfârşit, multe monede au fost bătute la Duurstede[7], în Frizia[8].

ue ce să fi dispărut în perioada carolingiană acest co-
[e]1 care înflorea în proviniciile nordice? Pe ţărmurile de
[no]'d, marea a rămas liberă. în plus, ţesăturile flamande
^[ar]e alimentaseră navigaţia încă din perioada romană nu
Păruseră . Există chiar motive noi care ar putea justi-

fica o continuare a acestei activităţi: în primul rând prezenţa curţii imperiale la Aix-la-Chapelle şi în al doilea rând pacificarea şi anexarea Friziei. Se ştie că navigaţia fluvială frizonă a fost foarte activă pe toate căile navigabile ale regiunii şi pe cursul superior al Rinului, până la catastrofa determinată de invaziile normande[10]. în Fri-zia s-au găsit monede de aur". în sfârşit, în perioada carolingiană, pricipalele puncte de percepere a taxei pe circulaţia mărfurilor, adică Rouen, Quentovic, Amiens, Maastricht, Duurstede, Pont-Saint-Maxence sunt, toate, situate în nord'[2]. Există deci un comerţ foarte activ în această zonă septentrională a Imperiului, şi acesta pare chiar a fi devenit mai activ decât înainte.

Este însă un comerţ orientat spre nord şi care nu mai are nici o legătură cu Mediterana. Domeniul său pare a cuprinde Britania şi Marea Nordului în afara fluviilor din Olanda. Avem astfel o dovadă tipică a faptului că Mediterana s-a închis. în acest comerţ orientat spre nord, frizonii au preluat rolul jucat de sirieni în Mediterana.

Hinterland-ul de dincolo de Amiens şi Quentovic, se întinde în interiorul continentului până aproape de Bour-gogne, dar nu mai departe[13]. Comerţul practicat la Tour-nai pare de asemenea a fi destul de înfloritor în secolul al IX-lea'[4].

în cea de a doua jumătate a secolului al IX-lea, năvălirile normande au pus capăt acestui comerţ[15].

Totuşi el a fost foarte activ şi în această zonă s-a putut menţine o activitate economică susţinută. De altfel, într-o mare măsură, acest comerţ începe să depindă din ce în ce mai mult de comerţul scandinavilor care, în secolul al IX-lea, transportă vin din Franţa în Irlanda[16]. Legăturilepe care scandinavii Ie întreţin cu Islamul, prin Rusia, au dat un impuls puternic comerţului lor. în secolul al IX-lea există în Baltica porturi, sau mai bine zis etape maritime importante[17]. Datorită datelor furnizate de arheologie, se ştie astăzi că din 850 până în 1000 comerţul se întindea de Ia Haithabu până în Bizanţ şi Bagdad şi de asemenea de-a lungul Rinului, în Anglia şi î" nordul Franţei.

Civilizaţia vikingilor se dezvoltă de altfel mult în secolul al IX-lea, după cum o atestă mobilierul funerar

descoperit în corabia de la Oseberg, aflat azi la Muzeul din Oslo[18]. Cei mai vechi *dirhems* arabi găsiţi în Scandi-navia ar data de la sfârşitul secolului al VH-lea (698). Cea mai vastă expansiune a lor datează de la sfârşitul secolului al IX-lea şi din mijlocul secolului al X-lea. La Birka, în Suedia s-au găsit obiecte din secolul al IX-lea de provenienţă arabă şi altele originare din Duurstede şi din Frizia. De altfel, în secolul al IX-lea[19], scandinavii din Birka transportă vin de la Duurstede.

Monedele de la Birka, din secolele al IX-lea şi al X-lea, sunt răspândite în Norvegia, Schleswig, Pomerania şi Danemarca; sunt imitate după cele de la Duurstede, bătute sub Carol cel Mare şi Ludovic cel Pios.

Imperiul carolingian aie deci două puncte sensibile: Italia de Nord, datorită comerţului cu Veneţia şi Ţările de Jos din cauza comerţului frizon şi scandinav. Acestea sunt cele două locuri unde va începe renaşterea economică a secolului al Xl-lea. Nici unul însă nu s-a putut dezvolta pe deplin înainte de această epocă: primul va fi în curând desfiinţat de normanzi, celălalt de către arabi şi ca urmare a tulburărilor din Italia.

Nu se poate insista îndeajuns asupra importanţei scandinavilor începând cu sfârşitul secolului al VIII-lea[20]. Ei cuceresc Frizia, jefuiesc văile tuturor fluviilor, aproape aşa cum fac arabii în Mediterana, în aceeaşi epocă. Aici însă nu exista nici Bizanţul, nici Veneţia, nici Amalfi pentru a le opune rezistenţă. Ei strivesc tot ce întâlnesc în cale, până să înceapă din nou negocieri de pace.

In 734, normanzii îşi îndreaptă primul atac spre Duurstede, şi ard un cartier din oraş[21].

In timpul următorilor trei ani, Duurstede este atacat în fiecare an. Declinul său şi al întregii Frizii datează din această perioadă, deşi unele urme de activitate se menţin până la sfârşitul secolului al IX-lea.

In 842, Quentovic este atacat la rândul său[22] şi în 844 oraşul este supus unui jaf cumplit de pe urma căruia nu-şi va mai reveni. Peste 70 de ani, când incursiunile normanzilor vor fi luat sfârşit, comerţul acestui oraş se va muta la Etaples[23].

Acest comerţ înfloritor, având drept porturi de export Duurstede şi Quentovic, era total diferit de comerţul prac-

iv î„ „ord sr[C'U" C°mact c" sudura merft"

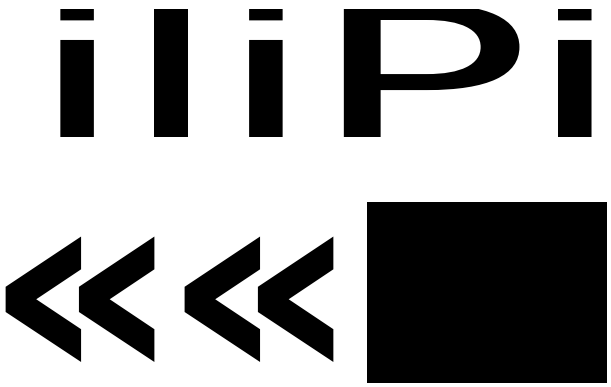

se ia în considerare faptele care au proporţii de masă, nu faptul divers, raritătile şi ciudăţeniile. Prezenţa unui negustor ambulant sau a unui luntraş izolat nu dovedeşte că există o economie de schimb. Dacă realizăm că în perioada carolingiană nu se mai bate monedă de aur, că împrumutul cu dobândă este interzis, că nu mai există o clasă de negustori profesionişti, că importul de produse orientale (papirus, mirodenii etc.) a încetat, că circulaţia monetară s-a redus la minimum, că ştiinţa de carte a dispărut din rândul laicilor, că organizarea impozitelor a dispărut, ', că oraşele nu mai sunt decât nişte fortăreţe, vom putea i trage concluzia, fără teama de a greşi, că ne aflăm în prezenţa unei civilizaţii care a retrogradat la acel stadiu pur agricol care nu mai are nevoie de comerţ, de credit şi de schimburi regulate pentru a menţine structura socială.

După cum s-a arătat mai sus, cauza esenţială a acestei uriaşe transformări a fost închiderea de către Islam a Me-diteranei occidentale. Carolingienii au reuşit să stăvilească înaintarea spre nord a sarazinilor; ei nu au putut, şi de altfel nici n-au încercat, să redeschidă marea.

Faţă de musulmani, atitudinea lor a fost strict defensivă. Primii carolingieni, până laCarol Martel însuşi, chiar au sporit dezordinea în tentativa lor de a apăra regatul atacat din toate direcţiile. Sub Carol Martel, totul a fost subordonat, fără milă, necesităţilor militare. Biserica a fost jefuită. Pretutindeni au avut loc tulburări profunde, provocate de înlocuirea aristocraţilor romani, partizani ai lui Ebroin sau Eudes de Aquitania, cu vasali germanici. S-ar părea că în timpul domniei lui Carol s-au repetat tulburări asemănătoare celor din timpul invaziilor germanice. Să nu uităm că el este acela care incendiază oraşele din Sud şi nimiceşte astfel tot ce se mai păstrase din sistemul de organizare municipal şi comercial. Acelaşi lucru [s]-a întâmplat şi cu acel uriaş corp ecleziastic pe care se sprijineau caritatea publică, spitalele şi învăţământul, care din acel moment şi-au încetat practic activitatea.

Când Pepin preia succesiunea tatălui său, întreaga aristocraţie şi cu atât mai mult poporul se aflau în aceeaşi P [are],[de] analfabetism ca şi el. Negustorii din oraşe s-au baW[e][aŞtlat CarC 'ncotro-C'liar ?' clerul este] bântuit de bar-[e]> ignoranţă şi imoralitate, după cum reiese din scri-

sorile sfântului Bonifaciu. „în această epocă jalnică, zice Hincmar[27], nu numai că Bisericii din Reims i-au fost luate toate podoabele preţioase pe care le poseda, dar casele călugărilor au fost distruse sau delapidate de către episcopi. Cei câţiva clerici nefericiţi care au mai rămas, îşi agoniseau cele necesare traiului făcând comerţ şi-şi ascundeau banii câştigaţi astfel în hrisoave şi manuscrise".

Dacă una dintre cele mai bogate biserici din regat ajunsese într-o astfel de stare, ne putem da seama de ceea ce trebuie să se fi întâmplat cu celelalte.

Raportul lui Leidrade despre Lyon ne arată de altfel că situaţia nu era cu nimic mai favorabilă. Sfanţul Bonifaciu nu primeşte tămâie decât în pacheţele mici pe care i le trimit nişte prieteni de Ia Roma.

In domeniul monedelor domneşte o dezordine înfricoşătoare. Practic nu mai există monede de aur. în secolul al VHJ-lea apar în contracte frecvente menţiuni ale preţului de cost achitat în grâu sau animale[28]. Falsificatorii de bani îşi fac de cap. In ceea ce priveşte monedele, nu mai există nici greutate, nici aliaj controlat.

Pepin a încercat, fără mare succes, să reformeze sistemul monetar. Dubla iniţiativă pe care a luat-o în acest domeniu a constituit o ruptură totală cu sistemul monetar mediteranean al merovingienilor. De acum înainte nu se vor mai bate decât monede din argint, iar un „sou" *(soli-dus)* va cuprinde 12 dinari, dinarul fiind singura monedă reală. Livra de 327 de grame de argint (livra romană) cuprinde, începând cu domnia lui Pepin, 22 de „sous" sau 264 dinari; sub Carol cel Mare, avea să fie redusă la 20 de „sous" sau 240 dinari[29].

Carol cel Mare a desăvârşit reforma monetară a tatălui său. El este întemeietorul sistemului monetar medieval. Acest sistem a fost deci stabilit într-o epocă în care circulaţia banilor a atins nivelul cel mai scăzut pe care 1-a cunoscut vreodată. Carol cel Mare 1-a adaptat unei epoci în care comerţul mare a dispărut. In perioada merovingiană, datorită activităţii comerciale se continuase baterea de monede din aur; nu ne putem îndoi de aceasta când vedem aurul peipetuându-se prin *so/icfus-ul* din a"' în lumea comercială bizantină şi instalându-se în cea [a]

islamului. în Imperiul carolingian propriu-zis este caracteristic faptul că, scurt timp, se mai bate monedă din aur doar în zonele unde mai exista o activitate comercială, adică la poalele Pirineilor, acolo unde se stabilesc legături cu Spania musulmană şi în Frizia, unde cornetul scandinav mai întreţine o oarecare activitate comercială.

Caro! cel Mare a mai bătut câteva monede din aur în regatul longobard, înainte de a impune şi acolo sistemul său monetar[30], ceea ce dovedeşte că în mod normal, nu bate aur. De pe vremea lui Carol cel Mare avem câteva monede din atelierul de la Uzes. Mai posedăm de asemenea câteva piese frumoase din aur de pe vremea lui Ludovic cel Pios'[1], purtând inscripţia *munus divinum.* Cursul acestor monede a fost probabil destul de răspândit astfel încât au fost chiar imitate de popoarele cu vocaţie comercială din nord, ca frizonii[3]", de exemplu. Majoritatea exemplarelor cunoscute provin din Frizia, dar s-au descoperit unele şi în Norvegia.

„în rezumat, chiar dacă întâlnim câteva monede de aur purtând numele lui Caro! şi Ludovic cel Pios, acestea au un caracter absolut excepţional, astfel încât suntem îndreptăţiţi să spunem că acestea nu se încadrează în sistemul monetar carolingian. Sistemul nu comportă decât monede din argint: este, în esenţă, un sistem monometalist"[13], deoarece în rarele emisiuni monetare din aur nu putem vedea nici cea mai mică dovadă de bimetalism[34].

Ceea ce trebuie reţinut este faptul că o dată cu domnia carolingienilor se produce o ruptură completă a sistemului monetar. S-a terminat nu numai cu aurul, dar şi cu *solidus-u*| ca bază monetară. Livra romană este părăsită în favoarea uneia mult mai grele de 491 de grame în loc de 327. Ea se divide în 240 de rondele de argint pur care poartă sau păstrează numele de dinar. Acest dinar împreună cu obolul, valorând o jumătate de dinar, constituie singurele monede reale. Alături de acestea există monedele de cont, simple expresii numerale corespunzând fiecare unei cantităţi de dinari. *Solidus-ul* datorită probabil numerotaţiei duodecimale a germanicilor, corespunde cu '2 dinari, iar livra cuprinde 20 de *solidus.* Evident, mica monedă nu e destinată comerţului în stil mare; misiunea [sa] P'incipală este să slujească micii clientele din pieţele

locale atât de frecvent menţionate în capitulare, acolo unde tranzacţiile se fac *per denaratas.* Capitularde de altfel nu citează niciodată altceva în afara dinarilor din argint.

Sistemul monetar al lui Carol marchează deci o ruptură completă cu economia mediteraneană care s-a prelungit până la cucerirea de către Islam şi care, după aceea devenise inaplicabil, aşa cum o dovedeşte criza monetară din secolul al VIII-lea. Acest sistem se explică prin dorinţa de a se adapta stării actuale, de a adopta o legislaţie potrivită cu noile condiţii care se impun societăţii, de a accepta faptele ca atare şi de a se supune lor, pentru a putea înlocui haosul cu ordinea. Noul sistem monometalist-argint corespunde regresiunii economice la care s-a ajuns.

Acolo unde continuă să se facă simţită necesitatea unor plăţi masive, s-a utilizat aurul, fie acela al ţărilor în care se mai bate încă monedă din aur, fie cel arab sau bizantin[35].

Trebuie de asemenea subliniată sărăcia stocului monetar şi slaba difuzare a monedei. Aceasta apare întrucâtva legată de acele mici pieţe locale, despre care vom vorbi mai departe. Şi e uşor de înţeles că ea nu mai joacă decât un rol absolut secundar într-o societate din care a dispărut impozitul. Se ajunge la aceeaşi concluzie constatând cât de neînsemnat a ajuns tezaurul regal care, odinioară era atât de important. Bogăţia mobiliară e infimă în comparaţie cu cea imobiliară.

Carol cel Mare a introdus şi un nou sistem de măsuri şi greutăţi, ale căror etaloane se păstrau la palat. Şi aici se produce o ruptură cu tradiţia antică. Dar, încă din 829, episcopii îi semnalează lui Ludovic cel Pios că măsurile sunt diferite în fiecare provincie. Evident, Carol cel Mare a vrut, în această privinţă, ca şi în multe altele, să realizeze mai mult decât îi era cu putinţă.

Carolingienii i-au redat monedei caracterul său regal. J-au însărcinat pe comiţi şi pe *missi* să o supravegheze şi au legiferat numărul de ateliere[16] unde se bate monedă. In 805, Carol a vrut chiar să centralizeze monetăria la palat', dar n-a reuşit. începând cu domnia lui Ludovic cel Pios, se bătea monedă în majoritatea oraşelor'[8]. Sub

domnia lui Carol cel Pleşuv, comiţii uzurpează dreptul de a bate monedă. în 827, Ludovic cel Pios cedează un ate-ljer-monetărie unei biserici, dar moneda bătută aici este încă regală. în 920, unele biserici obţin dreptul de a bate monedă cu propriile lor însemne. Acest fenomen constituie uzurparea completă pe care^ o pregătise renunţarea regelui Ja drepturile sale specifice^.

Se poate deci spune că, dacă înainte de reforma carolingiană în Europa creştină n-a existat decât un singur sistem monetar, şi anume cel roman, mediteranean, acum există două, corespunzând fiecare câte unui domeniu economic specific: cel bizantin şi cel carolingian, cel oriental şi cel occidental. Moneda a fost şi ea supusă aceleiaşi răs-turnări economice ca şi Europa. Carolingienii nu sunt continuatorii merovingienilor. Intre ei exisă acelaşi con-trast total ca cel dintre aur şi argint. Acum urmează să demonstrăm cu ajutorul câtorva detalii că marele comerţ a dispărut şi că această dispariţie explică şi dispariţia aru-lui, fapt care a fost contestat.

Marele comerţ, se ştie, şi toată lumea este de acord, era întreţinut de navigaţia pe Mediterana occidentală. După cum s-a arătat mai sus, Islamul, în cursul secolului al VIN-lea, a închis marea navigaţiei creştine, pretutindeni unde flota bizantină n-a reuşit s-o protejeze. Iar incursiunile arabe din secolul al VUI-lea în Provence, alături de incendierea oraşelor de către Carol Martel, au desăvârşit opera. Desigur, Pepin a recucerit ţărmul golfului Lion, reinstaurându-şi puterea asupra oraşelor Nîmes, Maguelonne, Agde şi Beziers, care i-au fost cedate de gotul Ansemundus[40]; dar în aceste oraşe vizigote existau garnizoane sarazine. Populaţia a fost nevoită să se răscoale împotriva acestora. Narbonne a rezistat cel mai mult. Abia în 759, locuitorii au masacrat garnizoana şi au acceptat să primească o garnizoană francă, dar numai cu condiţia să-şi păstreze dreptul naţional[41].

întemeierea califatului omayyad în Spania, în 765, a conferit relaţiilor statului caroiingian cu Islamul un caracter mai paşnic. Dar nici această acalmie, nici recucerirea ţărmului golfului Lion nu au înviorat comerţul mari-[lm] " Şi aceasta, pentru că regii carolingieni nu dispun de
fim

flotă şi deci nu pot curăţa marea de piraţii care o infestează.

Ei încearcă totuşi să asigure securitatea pe mare: în 797, ocupă Barcelona[4'] şi în 799 Balearele pe care sa razinii tocmai le devastaseră şi care i se oferă lui Carol[44]. în 807, Pepin îi alungă pe mauri din Corsica datorită unei flote italiene[45]. Carol pare a fi dorit, la un moment dat, să angajeze lupta pe mare; în 810 el a poruncit con struirea unei flote , dar nu a întreprins nimic şi nimeni nu i-a putut împiedica pe mauri, în 813, să pustiască din nou Corsica, Sardinia, Nisa, Civita-Vecchia.

*

Expediţia organizată în 828 de către Bonifaciu de Toscana contra ţărmului Africii[47] n-a dat nici un rezultat. Incapabil să asigure siguranţa navigaţiei, Carol a fost nevoit să se limiteze la protejarea ţărmurilor împotriva maurilor, care se dedau la piraterie[48]. însuşi papa trebuie să se mulţumească să apere ţărmurile contra expediţiilor sarazine[49].

După dispariţia lui Carol, care cel puţin a avut o politică defensivă utilă, urmează mari necazuri. în 838, Marsilia e cucerită. în 842 şi 850, arabii pătrund până la Arles. în 852 intră în Barcelona. Ţărmurile sunt acum expuse tuturor atacurilor. în 848, piraţii greci le pradă, iar în 859 danezii, care au ocolit Spania, îşi fac apariţia în Camargue.

Pe la 890, sarazinii din Spania se instalează între Hyeres şi Frejus şi-şi stabilesc o poziţie întărită la Fraxi-netum (la Garde-Frainet), în lanţul muntos Maures[50]. De acolo ei domină provinciile Provence şi Dauphine pe care le supun unor neîncetate *razzias*[51]. Faptul că în 931 tocmai o flotă grecească a reuşit să-i înfrângă, pare de necrezut.

Abia în 973, reuşeşte contele Guillaume d'Arles să-i izgonească. Până atunci ei nu numai că au stăpânit ţărmurile, dar au dominat şi trecătorile din Alpi[52].

Pe malurile italiene situaţia nu e cu mult mai bună. în 935, Genova e prădată[53].

Se înţelege că în aceste condiţii, porturile sunt închise oricărui trafic. Pentru călătorii din nord care vor să se ducă în Italia, nu mai există altă cale posibilă decât trecătorile din Alpi, unde oamenii sunt adesea jefuiţi sau

ucişi de către locuitorii din Fraxinetum. Se constată de altfel că trecători le ce duc în Provence sunt lăsate în ijjârăsire.

J Ar fi eronat să credem că între *Francia* şi Spania ar fi existat legături comerciale. Totuşi, Spania se afla într-o perioadă de mare prosperitate. în portul Almeria existau, pare-se, în 970, hanuri. Singurul articol importat din Ga-lia existent pe piaţa spaniolă e constituit din sclavi aduşi fără îndoială de piraţi şi de evreii din Verdun.

Comerţul în stil mare a dispărut deci în această zonă, încă de la începutul secolului al VUI-lea. Tot ceea ce a putut să se mai menţină este un trafic de obiecte preţioase, de provenienţă orientală, practicat de către neguţătorii evrei. Probabil că la acest tip de comerţ face aluzie Theodulf.

Poate că între Bordeaux şi Insulele Britanice[55] mai există încă unele relaţii comerciale; acestea sunt, în orice caz, neînsemnate.

Aşadar totul este coerent.

După cum s-a arătat mai sus, importul de papirus, mirodenii şi mătăsuri în *Francia* a încetat. Cu Islamul nu se fac afaceri. Ceea ce arată Lippmann în legătură cu fabricarea zahărului care se generalizează în sudul Italiei, în epoca ce ne interesează, dar nu există în nordul peninsulei până în secolul al XH-lea, constituie o dovadă[56] indiscutabilă. Grecii din Italia ar fi putut servi drept intermediari. Acest lucru însă nu s-a întâmplat. Se ştie prea bine de ce[57].

Clasa marilor negustori a dispărut. Se mai găseşte din când în când, ici şi colo câte un *mercator[5]** sau un *negociator,* dar ceea ce a dispărut total sunt comercianţii profesionişti de genul celor din epoca merovingiană. Nu mai există oameni de afaceri care să doneze bisericilor moşii Şi să întreţină oameni săraci. Nu mai există bogătaşi care [s]ă ia în arendă impozitele şi să-i împrumute cu bani pe funcţionari. Nu se mai menţionează aglomerări de prăvălii în oraşe. Ceea ce se păstrează, fiind un element care nu dispare niciodată, în nici o epocă, este comerţul ocazional practicat de oameni care nu constituie clasa negus-onlor. Există desigur oameni care profită de relaţii de familie pentru a se duce să vândă grâu în afară sau care îşi

vând propriile bunuri[59]. Există mai ales oameni care merg alături de armată pentru a trage foloase de pe urma acesteia. Unii se aventurează chiar până la frontiere pentru a vinde arme inamicului sau pentru a face troc cu barbarii. Acesta este un comerţ de aventurieri care nu constituie o activitate economică normală. Aprovizionarea curţii de la Aix a dat naştere unor servicii regulate. Dar nici acestea nu sunt manifestări comerciale: aceşti furnizori sunt supuşi controlului exercitat de palat[60]. De altfel, trebuie semnalat un fapt care arată în ce măsură a scăzut importanţa capitalului mobiliar, şi anume interdicţia împrumutului cu dobândă. Desigur, trebuie să vedem în această hotărâre influenţa Bisericii care foarte de timpuriu a interzis această activitate membrilor săi; faptul că această interdicţie a fost impusă comerţului, asupra căruia se va exercita de-a lungul întregului Ev Mediu, constituie dovada categorică a dispariţiei comerţului în stil mare. încă din 789, Biserica interzicea orice profit obţinut din bani sau din alte obiecte date cu împrumut[61]. Iar statul adoptă interdicţia formulată de Biserică[62].

Ca regulă generală deci, în perioada carolingiană nu mai există negustori de profesie: cel mult, apar, mai ales în perioadele de foamete, negustori ocazionali şi şerbi de abaţii care orientându-se spre unele produse ale pământului, le cumpără şi le vând în caz de penurie. Comerţul s-a stins pentru că nu mai are pieţe de desfacere ca urmare a dispariţiei populaţiei urbane; sau mai bine zis, nu mai subzistă nici o altă formă de comerţ decât cel cu palatul care, sub Carol cel Mare şi Ludovic cel Pios, a rămas fixat la Aix. Aici se recurge la negustori, dar la un fel foarte special de negustori care sunt într-o anumită măsură agenţi ai serviciului de aprovizionare, au răspundere penală faţă de palat şi sunt aşezaţi sub ordinele unor *magistri".*

Aceştia sunt scutiţi de plata impozitelor pe circulaţia mărfurilor la Cluses, Duurstede şi Quentovic. S-ar părea de altfel că au făcut afaceri bune atât pentru ei cât şi pentru împărat[64].

în unele oraşe cum ar fi la Strasbourg, în 775 ", episcopul organizase un serviciu de aprovizionare cu oa-

meni de ai lui, scutiţi de impozitul pe circulaţia bunurilor în toată ţara, în afară de Quentovic, Duurstede şi Cluses.

Tot astfel se întâmplă, după cum se ştie, şi în marile abaţii[66]. Dar se vede clar că aceste activităţi nu constituie un comerţ în adevăratul înţeles al cuvântului. Este doar vorba despre o aprovizionare privilegiată şi se practică pe o rază foarte întinsă, şi anume de la Marea Nordului până la Alpi.

Numărul foarte mare şi în continuă creştere al pieţelor întemeiate pretutindeni în Imperiu ar putea fi interpretat ca fiind în contradicţie cu cele de mai sus. Se poate admite că există câte o piaţă permanentă în fiecare *civitas* şi poate şi în unele orăşele sau în preajma abaţiilor etc. Trebuie să ne ferim însă cu grijă să le confundăm cu nişte iarmaroace; în realitate, în perioada carolingiană, nu există decât unul singur permanent, cel de la Saint-Denis.

Din tot ceea ce ştim, aceste pieţe mici nu sunt frecventate decât de ţăranii din partea locului, de negustori ambulanţi şi de luntraşi. Vânzările se fac numai cu amănuntul. Importanţa lor este în egală măsură aceea a unui loc de întâlnire precum şi a unui loc unde se vând mărfuri[67]. Capitularele care se referă la aceste pieţe ni le prezintă ca fiind frecventate doar de şerbi, deci de ţărani. Tot aici îşi mai fac apariţia negustori ambulanţi, ca acel *negociator* necinstit, care umbla din piaţă în piaţă ca să vândă o spadă furată contelui de Bourgogne şi care, nereuşind s-o plaseze, i-o duce înapoi păgubaşului[58]. în pieţe se mai aflau şi evrei. Agobard ar dori chiar să se schimbe ziua în care se ţine târgul, dacă se întâmpla să caca într-o sâmbătă , ca să le permită şi lor accesul.

In ziua de hram, la mănăstiri, *familia* venea uneori chiar de foarte departe şi cu această ocazie se încheiau Şi unele tranzacţii comerciale între oameni[70]. în *Les Mira-cles de Saint Remacle* ni se povesteşte că un şerb însărcinat cu paza viei mănăstirii de la Remagen, venind la târg, cumpărase doi boi pe care i-a pierdut pe drum ca urmare ^numeroaselor căni de vin pe care le ciocnise[71]. Sărbătoarea religioasă coincidea deci cu un iarmaroc. După Părerea Iui Waitz, nu era necesară o autorizaţie regală Pentru înfiinţarea unei pieţe, cu excepţia celor care comportau şi o donaţie sau o scutire de impozit pe circulaţia

mărfurilor. Mai târziu, se construieşte uneori lângă piaţă şi un atelier unde se bate monedă, dar, în acest caz, este necesară o concesiune regală. Edictul din Pîtres[72] arată că numărul pieţelor a crescut neîncetat, deoarece le menţionează pe cele care existau pe vremea lui Carol cel Mare, pe cele întemeiate sub domnia lui Ludovic şi pe cele care au apărut în timpul lui Carol cel Pleşuv. Totuşi, decadenţa economică se accentuează din ce în ce, din cauza incursiunilor normanzilor; aceasta este dovada că numărul pieţelor nu se explică printr-o aşa-zisă dezvoltare a comerţului, ci tocmai printr-o izolare şi închidere în sine.

Chiar din 744, capitulară de la Soissons îi însărcinase pe episcopi cu deschiderea în fiecare oraş de *legitimus forus*[1'']. Nici una din aceste mici pieţe nu era foarte frecventată[74], în marea lor majoritate, în ele nu se vindeau decât pui, ouă etc. Fără îndoială că în altele mai favorizate se puteau procura şi obiecte fabricate. Probabil că acesta era cazul ţesăturilor în regiunea flamandă. Un formular din *Codex Laudunensis,* care îşi are obârşia la Gând, reproduce textul unei scrisori prin care un cleric oarecare îi trimite unui prieten 5 *so/idus,* rugându-1 să-i cumpere o glugă *{cucullum spissum)*[15]. Totuşi, de aici este imposibil de tras concluzia că ar fi existat mărfuri negociate *en gros* sau orice altceva asemănător unor afaceri reale.

Aceste mici pieţe, atât de numeroase, erau probabil aprovizionate de către micii meşteşugari, olari, fierari, ţesători rurali şi satisfăceau cerinţele populaţiei locale, ca în toate civilizaţiile primitive. Cu siguranţă însă că nu era vorba despre ceva mai mult: nu există dovezi că în aceste pieţe s-ar fi stabHit negustori sau meseriaşi permanenţi. Chiar şi faptul că foarte adesea se înfiinţa câte un mic atelier în care se bătea monedă, dovedeşte absenţa unei adevărate circulaţii a mărfurilor. De altfel, în 865, Carol cel Pleşuv îi acordă dreptul de a deschide un atelier de monetănV episcopului de Châlons întrucât acesta nu-şi poate procura dinarii bătuţi în monetarii^ regale[76].

În aceste mici pieţe nu există nici o singură marfa provenind din ţări îndepărtate. De aceea Alcuin are un

negociator pe care îl trimite în Italia să-i facă anumite cumpărături. în secolul al VIN-lea, saxoni şi frizoni[78] nu se întâlnesc decât la târgul de la Saint-Denis.

Tranzacţiile cele mai importante, atâtea câte erau, nu se făceau în pieţe. Probabil că se încheiau acolo unde se ivea ocazia. Aveau drept obiect lucrurile preţioase, perlele, caii, vitele. în capitulare întâlnim un text care arată că în aceasta constă comerţul acelor *negociatores* pro-priu-zişi; ei[79] „specialiştii, profesioniştii" erau aproape în exclusivitate evrei.

Aceştia sunt într-adevăr singurii oameni care trăiesc exclusiv din comerţ. Numai ei şi câţiva veneţieni sunt în această situaţie. Ca să ne convingem este suficient să citim orice capitulare şi vom vedea că alături de cuvântul *mercator*[m] apare mereu precizarea *judaeus.* Aceşti evrei continuă evident activitatea desfăşurată de compatrioţii lor răspândiţi în tot bazinul Mediteranei încă dinainte de invazia Islamului[81]. Ei continuă deci aceeaşi activitate, dar în condiţii destul de diferite.

Persecuţiile la care fuseseră supuşi în Spania la sfârşitul epocii vizigoţilor, când Egica (687-702) le interzisese să întreţină relaţii comerciale cu străinătatea şi cu creştinii, nu au existat în Imperiul franc. Dimpotrivă, ei se află sub protecţia împăratului, care îi scuteşte de impozitul pe circulaţia mărfurilor. Ludovic cel Pios a promulgat în favoarea lor capitulare astăzi pierdute, prin care se interzice urmărirea lor altfel decât *secundum legem eorum*[s2]. Omorârea vreunui evreu se pedepsea cu o amendă foarte importantă percepută de *camera* regelui. Acestea sunt privilegii foarte importante, de care nu se bucuraseră înainte şi care arată că regele îi consideră ca fiind de neînlocuit.

Carolingienii de altfel îi utilizau foarte frecvent. Când i-a trimis ambasadori lui Harun-al-Raşid, aceştia au fost evrei; după cum s-a arătat mai sus, printre furnizorii palatului, existau evrei fixaţi la Aix-la-Chapelle.

Ludovic cel Pios luase în slujba sa la palat[8'], acor-dându-i o protecţie specială, pe evreul Avraam din Sara-gossa, care 1-a slujit cu credinţă. Nici unui negustor creştin nu i s-a acordat vreodată o asemenea favoare.

Tot astfel, pe la 825, Ii se acordă de către Ludovic cel Pios un privilegiu lui David Davitis, lui Joseph şi coreligionarilor lor care locuiesc la Lyon[84], şi anume, sunt scutiţi de impozitul pe circulaţia mărfurilor ca şi de orice alte taxe decurgând din circulaţia lor; negustorii evrei sunt totodată plasaţi sub protecţia împăratului *(sub mundeburdo et defensione).* Li se îngăduie să trăiască în conformitate cu credinţa lor, să-şi celebreze cultul la palat, să angajeze creştini, *ad opera sua facienda,* să cumpere sclavi străini şi să-i vândă în Imperiu, să facă schimburi comerciale şi tranzacţii cu cine vor, la nevoie chiar şi cu străinătatea[85].

Tot ceea ce ştim despre evrei din Formule este confirmat de opusculele lui Agobard, redactate de la 822 la 830. Plin de mânie, acesta subliniază bogăţia evreilor, încrederea de care se bucură la palat, actele pe care împăratul i-a însărcinat pe *missi* să le aducă pentru ei la Lyon, şi de indulgenţa acestor *missi* faţă de evrei. Aceştia, afirmă autorul, îi aprovizionează cu vin pe consilierii împăratului; rudele principilor, soţiile palatinilor trimit daruri şi veşminte unor evreice; se ridică noi sinagogi[86]. Citind aceste rânduri, ai impresia că auzi un antisemit de astăzi vorbind despre „baronii" evrei. Incontestabil, avem de a face aici cu câţiva mari negustori deveniţi absolut indispensabili. Se ajunge până într-acolo încât li se permite să angajeze servitori creştini. Pot stăpâni moşii, ca dovadă ţinutul de lângă Nar-bonne unde au pământ pe care îl cultivă creştinii, deoarece evreii nu au vocaţie rurală. încă din 768-772[87], papa se plângea de această stare de lucruri. Evreii au de asemenea moşii şi vii în împrejurimile oraşelor din Pro-vence, la Lyon şi Vienne. Le-au cumpărat fără îndoială pentru a-şi investi beneficiile.

Ei practică în general un comerţ în stil mare, care este totodată şi comerţ exterior. Datorită lor mai există o oarecare legătură între lumea occidentală şi Orient. Drumul comercial nu mai este acum marea, ci Spania. Prin ea, evreii stabilesc relaţii cu puterile Africii musulmane şi cu Bagdadul. Ibn-Kordadbeh, în Cartea drumurilor (854-874), se referă la evreii care ,,vorbesc persana, lati-na$_t$ araba, limba francilor, a slavilor ca şi a spaniolilor.

Ei călătoresc din Occident în Orient şi din Orient în Occident, când pe uscat, când pe mare. Ei aduc din Occident eunuci, femei sclave, băieţi, mătase, blănuri şi spade. Se îmbarcă în ţara francilor, pe Marea Occidentală şi se îndreaptă spre Farama (Peluse)[88], ... şi se duc pe Indus până în India şi China. La întoarcere aduc mosc, aloe, camfor, scorţişoară şi alte produse orientale. Alţii se îndreaptă pe mare spre Constantinopol să-şi vândă marfa; alţii se duc în ţara francilor[89]". Unii veneau poate pe Dunăre, dar majoritatea soseau cu siguranţă prin Spania. Probabil că la produsele importate de ei se referă Theo-dulf în versurile cu privire la comorile Orientului[90]. Spania mai este menţionată şi în textul unei formule a lui Ludovic cel Pios referitor la evreul Avraam din Saragossa. Tot ceea ce ştim despre negustorii din Verdun[91] ni-i arată, şi pe ei ca având legături tot cu Spania. în sfârşit, se mai ştie că evreii aduceau stofe din Bizanţ şi din Orient şi le vindeau în regatul Leone[92]. Evreii deci sunt furnizori de mirodenii şi ţesături preţioase. Din texte ca cel al lui Agobard vedem însă că vând şi vin \ Pe malurile Dunării se ocupă şi de comerţul cu sarea . în secolul al X-lea, evreii sunt proprietarii unor saline de lângă Niiremberg[95]. Ei mai fac comerţ cu armele şi în plus exploatează şi tezaurele bisericeşti[96].

Marea lor specialitate rămâne însă, după cum s-a arătat mai sus, comerţul cu sclavi. Unii se vând în ţară, dar majoritatea se exportă în Spania. Se ştie că la sfârşitul secolului al IX-lea, centrul acestui comerţ cu sclavi şi eunuci era Verdun[97]. Informaţiile cu privire la vânzarea eunucilor datează din secolul al X-lea, dar, încă din 891-900, în *Miracula S. Bertini* se vorbeşte despre nişte *Verdunenses negotiatores* care se duceau în Spania. După Luitprand, acest comerţ aducea beneficii enorme. Comerţul cu sclavi fusese strict interzis în 779 şi în 781[98] şi interdicţia fusese reiterată în 845", dar cu toate acestea, continuă nestingherit.

, Agobard ne arată că acest comerţ îşi află rădăcinile '[n]tr-un trecut îndepărtat şi era desigur continuatorul celui _[ln] epoca merovingiană. Tot Agobard ne povesteşte că la '"ceputul secolului al IX-lea, un om se întorsese la Lyon, [u]Pă ce fugise de la Cordoba unde fusese vândut ca sclav

de un evreu din Lyon. El afirmă în aceeaşi ordine de idei că i s-a vorbit despre copii furaţi sau cumpăraţi de evrei pentru a fi vânduţi[100].

Tuturor acestora trebuie să li se mai adauge şi faptul că evreii făceau comerţ cu banii, deşi în această privinţă dispunem de foarte puţine informaţii.

Alături de aceşti evrei bogaţi care călătoreau, mai existau probabil şi micii negustori ambulanţi care frecventau târgurile. Totuşi, comerţul în stil mare a fost continuat de evrei. Iar obiectele acestui comerţ sunt tocmai cele pe care un text din 806 ni le semnalează ca fiind specialitatea acestor *mercatores:* aurul, argintul, sclavii şi mirodeniile[101].

în afară de evrei şi frizoni, în acea epocă nu au existat negustori propriu-zişi (nu mă refer la negustorii ocazionali). Acest lucru se poate deduce în primul rând din trecerea de care se bucură evreii; dacă n-ar fi fost de neînlocuit, nu ar fi fost chiar atât de protejaţi. Pe de altă parte, din moment ce evreii puteau angaja creştini, mulţi dintre agenţii lor au fost probabil consideraţi [102] *mercatores christiani.* De altfel, fenomenul lingvistic constituie însă o dovadă: „evreu" şi „negustor" devin termeni sino-

nimi

Alături de evrei mai exista poate, pe ici pe colo, câte un veneţian care a trecut Alpii, dar foarte rar.

în rezumat, evreul e singurul negustor profesionist al epocii carolingiene. Este însă de la sine înţeles că n-a putut alimenta un import considerabil. Acest lucru se vede din raritatea mirodeniilor şi din declinul comerţului cu obiecte de lux. Faptul că acest comerţ se practică pe uscat iar nu pe mare, îi reduce corespunzător volumul. El este însă cu atât mai profitabil.

O dovadă a lipsei de importanţă pe care o prezintă comerţul este că nici în *Formulae,* nici în diverse alte acte ale epocii nu se fac aluzii la el. în capitulare din 840 şi 880 se pomenesc nişte *cautiones* şi se menţionează nişte bani încredinţaţi *ad negociandum*[w'] şi nişte *scrip-tum fiduciationis*[104], dar textele se referă la Veneţia-Dreptul comercial s-a menţinut aşadar acolo unde s-a menţinut şi comerţul mediteranean. Când marea s-a închis, a dispărut şi el.

Din toate acestea, se poate deci trage concluzia că a avut loc o regresiune comercială a cărei consecinţă a fost că pământul, mai mult ca oricând, a devenit baza esenţială a vieţii economice. Fenomenul se petrecuse deja în epoca merovingiană, dar circulaţia mărfurilor încă mai juca un rol important. înainte de închiderea mării, s-a văzut că mai subzistă încă un oarecare trafic cu produse ale solului, trafic despre care suntem încă foarte slab informaţi, dar care există. Acest lucru se poate chiar deduce din faptul că marii proprietari îşi plăteau impozitul sub formă de monede, iar proprii lor *conductores* le plăteau veniturile moşiei în bani. Aceste fenomene implică, firește, vânzarea produselor solului. Către cine se efectuau aceste vânzări? Fără îndoială că produsele se vindeau locuitorilor oraşelor, încă destul de numeroşi. Sau poate mai existau unele posibilităţi de înjghebare a unui comerţ en gros. Sub carolingieni nu mai există nici o urmă de circulaţie normală a produselor solului. Cea mai bună dovadă o constituie dispariţia tămâiei din biserici precum şi a uleiului din iluminatul lor. Acestea nu mai sosesc, nici chiar din Provence. Aşa se explică apariţia, la sfârşitul perioadei merovingiene a acelor *cerarii.* Eginhard la Seligenstadt nu-şi poate procura ceară şi e obligat să pună să i se aducă de la moşia lui de lângă Gând.

Aceleaşi constatări, dar mai izbitoare, se pot face în privinţa vinului. Nu se mai poate procura vin din comerţ, cu excepţia unor cazuri izolate, de care se ocupă intermediarii evrei. întrucât de vin nimeni nu se poate lipsi, ca să citǎm doar cazul vinului pentru cult, oamenii fac imposibilul pentru a-şi procura terenuri favorabile viţei de vie. Faptul e frapant şi semnificativ în ceea ce priveşte aba-ţiile din Ţările de Jos. Şi e cu atât mai grăitor cu cât aceste abaţii sunt situate tocmai în acea zonă străbătută de fluvii pe care circulă frizonii. Micul trafic pe care ei îl practică nu este aşadar suficient pentru a procura vin; totuşi, un oarecare tranzit de vin din Franţa spre ţările scandinave va mai dăinui până la incursiunile normanzilor.

In consecinţă, pentru a fi sigur că vei avea vin, trebuie sâ-1 produci, deoarece chiar atunci când există în comerţ, nu e sigur că ai bani suficienţi să-1 cumperi. Nu există decât o singură soluţie: să ai o podgorie. Deci, abaţiile

situate pe valea Meusei obţin vii pe malurile Rinului şi ale Mosellei; cele din bazinul fluviului Escaut, pe malurile Senei'"[5]. Acest vin, care deci le aparţinea mănăstirilor, era transportat de către iobagi până la mănăstire în cele mai bune condiţii, datorită între altele scutirii de taxe pe circulaţia mărfurilor. Orice abaţie posedă aşadar mijloacele şi metodele sale de aprovizionare. Nu are nevoie de nimeni. Constituie un fel de mic *commonwealth* perfect autonom. Nu trebuie să considerăm, aşa cum face face Imbart de la Tour, aceste abaţii ca pe nişte negustori privilegiaţi, ci să admitem doar că are dreptate când scrie: „Bisericile şi-au organizat transporturile pe râuri sau pe drumuri[106] folosindu-se de un ansamblu de corvezi." Iar mărfurile pe care le transportau astfel erau produsele necesare consumului lor propriu[107].

Desigur, în perioade de foamete, marii moşieri care dispuneau poate de rezerve de grâu sau de vin, erau solicitaţi să le vândă chiar la preţuri mai ridicate, ceea ce a provocat de altfel intervenţia împăratului dornic să împiedice specula. Totuşi, nu putem considera, ca Dopsch, aceste fapte sau interdicţia de a vinde cai în afara graniţelor Imperiului[108] ca nişte dovezi ale existenţei unui comerţ regulat.

Dacă citim corespondenţa Iui Loup de la Ferrieres, constatăm că el consideră un lucru deplorabil necesitatea de a vinde şi de a cumpăra şi în consecinţă face tot ce poate ca să scape de aşa ceva.

Faptul că regele Carol cel Pleşuv i-a luat înapoi mănăstirii Ferrieres un „celarium" pe care aceasta îl avea la Saint-Josse[109] are o consecinţă neplăcută: călugării nu mai primesc deloc haine şi aproape deloc peşte şi brânză, fiind astfel nevoiţi să trăiască din legume cumpărate"[0]; aceasta este însă o situaţie excepţională.

Moşia abaţiei Saint-Riquier este astfel organizată încât să producă tot ceea ce este necesar vieţii călugărilor[111].

Episcopii îi adresează regelui în 858 o scrisoare prin care îi recomandă să administreze toate ale sale *villae* în aşa fel încât acestea să poată exista în condiţii de autarhie[1 |:].

în statutele lui Adalhard de la Corbie, din prima jumătate a secolului al IX-lea, surprindem pe viu modul de administrare al unei moşii în condiţiile unei economii total închise. Nicăieri nu se menţionează vreo vânzare. Prestaţiile datorate mănăstirii, care adăposteşte un efectiv de maximum 400 de persoane, sunt minuţios stabilite săptămână de săptămână pe durata întregului an, de la I ianuarie până la I ianuarie al anului următor. In mănăstire există *matricularii* şi *laici* care muncesc pentru ea; găsim astfel cizmari, apretori, argintari şi aurari, dulgheri, meşteri specializaţi în pregătirea pergamentului, fierari, medici etc"[3]. Călugării trăiesc din prestaţiile cel mai adesea în natură, ale iobagilor şi din corvezile acestora. De aici provine organizarea unor *curtes* ceea ce mi se pare a fi o

■ i - -114

creaţie a acelei epoci .

Trebuie să ne imaginăm societatea acelei vremi ca fiind împânzită de mănăstiri şi fundaţii ecleziastice, care constituie organizaţiile caracteristice ale acestei perioade. Numai acofo, datorită ştiinţei de carte, mai poate exista o economie.

Domeniile ecleziastice sunt singurele care îşi măresc suprafaţa datorită donaţiilor primite de la credincioşi. Domeniul regal dimpotrivă, se micşorează mereu din cauza beneficiilor ce trebuie create neîncetat. Aceste beneficii intră în proprietatea aristocraţiei militare care, fie că e alcătuită din înalţi funcţionari, fie din mici vasali *(milites)* constituie o categorie dintre cele mai neproductive. Nu i se poate atribui nici un fel de comerţ. In consecinţă, aristocraţii încearcă să exploateze moşiile Bisericii impunân-du-Ii-se ca avocaţi şi devorându-le produsele. La rigoare, arendaşii ar putea, teoretic, să producă pentru vânzare, dar sunt din ce în ce mai copleşiţi cu prestaţii şi rede-venţe"[5].

Printre ei există o mulţime de oameni foarte săraci care trăiesc din pomeni şi se angajează ca sezonieri pe timpul secerişului. Nici unul nu lucrează pentru piaţă. Cea mai aprigă dorinţă a tuturor celor ce au un petec de Pământ este să se plaseze sub protecţia mănăstirilor ca să scape de spolierea la care îi supun seniorii cu drepturi de Judecători.

în fond, toată această societate depinde de cei ce posedă pământ sau cei ce au dreptul de a împărţi dreptatea, iar puterea publică a dobândit sau e pe cale să dobândească un caracter din ce în ce mai privat. Independenţa publică se află Ia nivelul său cel mai scăzut, ca şi circulaţia monetară.

în capitulare se mai vorbeşte, e drept, despre *pau-peres liberi homines,* dar într-o mulţime de cazuri este evident că aceşti *homines* au fiecare câte un senior.

Puterea regală, în măsura în care mai avea cât de cât prestigiu, a intervenit, sub presiunea moralei creştine, pentru a împiedica asuprirea celor slabi şi sărmani. Legislaţia economică a lui Carol şi a lui Ludovic, în loc să caute să încurajeze profitul, îl condamnă, dimpotrivă, ca pe un beneficiu ilicit *(turpe lucrum).*

Mai târziu orice intervenţie regală dispare în anarhia feudalismului, deasupra căruia continuă să fâlfâie mirajul Imperiului creştin. Acesta este Evul Mediu.

2] ORGANIZAREA POLITICĂ

Mulţi istorici consideră ceea ce ei numesc epoca francă, drept un bloc unitar, dând astfel impresia că perioada carolingiană ar fi continuarea şi dezvoltarea celei merovingiene. Aceasta este o eroare evidentă, din mai multe motive:

1°. Perioada merovingiană aparţine unui mediu total diferit de cea carolingiană. în secolul al Vl-lea şi într-ai VII-Iea există încă o Mediterană cu care ţările Europei occidentale sunt într-o legătură constantă, iar tradiţia imperială continuă în cele mai diverse domenii.

2°. Influenţa germanică, împinsă spre nord la frontieră, este foarte slabă şi se resimte numai în anumite ramuri ale dreptului şi procedurii.

3°. între frumoasa epocă merovingiană care se întinde până spre mijlocul secolului al VII-Iea şi perioada carolingiană există un secol întreg de mare decadenţă, în cursul căruia multe dintre caracteristicile civilizaţiei antichităţii dispar; alte caracteristici se încheagă; în acestea se află originile perioadei carolingiene. Strămoşii caro-

lingienilor nu sunt regii merovingieni, ci primarii palatului. Carol cel Mare nu este câtuşi de puţin continuatorul lui Dagobert, ci al lui Carol Martel şi al lui Pepin.

4°. Identitatea de denumire, *regnum Francorum,* nu trebuie să ne inducă în eroare. Noul regat se întinde până la Elba şi înglobează o parte din Italia şi cuprinde o cantitate aproape egală de populaţie germanică şi romanică.

5". în sfârşit, raporturile cu Biserica s-au modificat complet. Statul merovingian, ca şi Imperiul roman, este laic. Regele merovingian este *rex Francorum.* Regele caroligian este *Dei gratia rex Francorum*[116]*,* iar acest mic adaos indică o profundă transformare. Ca dovadă, generaţiile următoare nu au mai înţeles uzanţele merovingiene, iar copişti ulteriori, precum şi unii falsificatori au adăugat un *Dei gratia* titlului regilor merovingieni, neadmiţând lipsa acestuia.

Astfel, cele două monarhii, dintre care cea de a doua, după cum am încercat să demonstrăm, se datorează întrucâtva pătrunderii în forţă a Islamului în lumea europeană, în loc să se prelungească una pe cealaltă, sunt dimpotrivă, întru totul opuse.

în marea criză care produce prăbuşirea Statului înte-'
meiat de Clovis, bazele romane sunt cele ce se surpă cel
mai deplin.

Şi în primul rând, chiar conceptul de putere regală' Fără îndoială el nu este, în forma pe care a dobândit-t sub merovingieni, o simplă transpunere a absolutismului imperial. Sunt de acord că puterea regală nu este, în linii mari, decât, în fapt, o formă de despotism. Totuşi, pentru sine şi pentru supuşii săi, întreaga putere a Statului se concentrează în persoana regelui.

Tot ceea ce-i aparţine e sacru; el se poate ridica deasupra legilor fără să fie contrazis de nimeni, poate scoate ochii şi confisca bunurile duşmanilor săi sub pretext de lez-majestate'[17]. Nu este dator să menajeze pe nimeni şi. nimic. Puterea care seamănă cei mai bine cu a sa este aceea a împăratului bizantin, în ciuda uriaşelor diferenţe de civilizaţie dintre cele două societăţi.

Administraţia merovingiană păstrează de bine de rău, caracterul birocratic al celei romane. Cancelaria cu referenţii săi laici este calchiată după cea de la Roma; regele

Mahomed și
Carol cel

îşi recrutează agenţii de unde vrea, chiar şi din rându sclavilor"[8]; garda sa personală aminteşte de garda pretoriană. La drept vorbind, populaţiile asupra cărora domneşte, nici nu ar concepe o altă formă de guvernământ. Toţi regii epocii, ostrogoţi, vizigoţi, vandali au adoptat acelaşi sistem de guvernare. Trebuie precizat că atunci când regii se asasinează unii pe alţii, popoarele nu se răzvrătesc. Există tentative ale unor indivizi ambiţioşi, dar nu există răscoale populare.

Motivul decadenţei merovingiene este slăbirea progresivă a puterii regale. Carolingienii profită de această slăbiciune a cărei cauză se află în disfuncţiile administraţiei financiare; şi în această privinţă, asemănarea cu Roma e deplină, căci, după cum am văzut mai sus, regele îşi alimentează tezaurul mai ales din impozite. O dată cu prăbuşirea monedei din aur, în timpul marii crize din secolul al VUI-lea, dispar tocmai aceste impozite. Dispare totodată noţiunea de impozit public, aşa cum în oraşe dispar consiliile municipale.

Monetăriile care permiteau acestor impozite să parvină la tezaur, sub formă de monede din aur, îşi înce-' teză activitatea. Ultima, cred,'este menţionată sub Pepin. Astfel, primarii palatului nu mai primesc impozit. Monarhia pe care o instituie, o dată cu lovitura de stat, este o monarhie în care noţiunea romană de impozit public e abolită.

Regii noii dinastii, ca şi cei ce le vor succeda de-a lungul Evului Mediu, nu vor avea alte surse regulate de venituri în afara moşiilor lor personale"[9]. Desigur, mai subzistă prestaţiile *(paraveredi, mansiones)* care datează din epoca romană, şi taxele pe circulaţia mărfurilor. Toate acestea se degradează însă. Cu cât circulaţia mărfurilor se restrânge, cu atât taxa corespunzătoare aduce beneficii mai mici pe care de altfel regii le donează unor abaţii sau unor aristocraţi.

Oamenii de ştiinţă au venit să aducă dovada existenţei unui impozit sub carolingieni. Exista, e adevărat, în partea germanică a Imperiului, cutuma de a oferi „daruri" anuale. Pe de altă parte, în perioada invaziilor normande, regfr au edictat colecte şi contribuţii băneşti. Acestea au constituit însă simple expediente care nu s-au

menţinut. în realitate, şi trebuie să repetăm mereu acesi iucru, puterea financiară a regelui decurge exclusiv din moşia sa; aceea este, dacă vrem, fiscul lui. La aceasta, cel puţin sub Carol cel Mare, trebuie să adăugăm prada de război. Baza financiară curentă a puterii regale este pur rurală. Tocmai de aceea au confiscat primarii palatului atâtea domenii ale Bisericii. Regele este, şi ca să se menţină, trebuie să şi rămână cel mai mare proprietar de pământ din regat. Nu mai există cadastru, registre de impozitare, funcţionari finanţişti; în consecinţă nu mai întâlnim arhive, birouri, conturi. Regii nu mai au deci finanţe şi se înţelege uşor ce noutate a apărut astfel în lume. Regele merovingian cumpăra sau plătea oamenii cu aur. Regele carolingian trebuie să le dăruiască bucăţi din moşia sa. Acest sistem constituie o cauză formidabilă de slăbiciune, compensată sub Carol cel Mare de prada de război, atât timp cât ţine războiul, dar a) cărui efect îşi va face apariţia la scurt timp după moartea sa. Şi trebuie să mai repetăm încă o dată, aceasta marchează o ruptură netă cu tradiţia financiară romană.

La această primă diferenţă esenţială între merovingi-eni şi carolingieni se mai adaugă încă una. Noul rege, după cum am mai spus, este rege prin graţia lui Dumnezeu. Ungerea şi încoronarea, inovaţie introdusă de Pepin, fac din el un personaj întrucâtva sacerdotal[120]. Me-rovingianul era în întregime laic. Carolingianul nu este încoronat decât prin intervenţia Bisericii. Iar prin aceasta, regele pătrunde în Biserică. El urmăreşte acum un ideal religios şi puterea sa are nişte limite şi anume acelea pe care i le impune morala creştină. Nu-i mai vedem pe regi permiţându-şi asasinate arbitrare şi abuzuri de putere personală ca pe vremea merovingienilor. E suficient, în această privinţă, să citim *De rectoribus Christianis* de Se-dulius din Liege sau *De via regia* de Smaragde, redactat după părerea lui Ebert între 806 şi 813.

Prin încoronare, Biserica are influenţă asupra regelui. Caracterul laic al statului a dispărut. Putem invoca în această privinţă două texte de Hincmar[121]: „acestei ungeri, act episcopal *şi* spiritual", îi scrie el în 868 lui Carol cel 'eşuv, „acestei binecuvântări îi datoraţi demnitatea regală, mult mai mult decât puterii voastre pământeşti." în

actele Sinodului de la Sainte-Macre citim pe de altă parte: „Demnitatea pontificală este superioară celei regale: căci regii sunt unşi şi încoronaţi regi de către prelaţi, în timp ce prelaţii nu pot fi hirotonisiţi de către regi." încoronarea le impune regilor îndatoriri faţă de Biserică. După Smaragde, regele trebuie să lupte din răsputeri să îndrepte orice neajuns ce s-ar fi putut strecura în buna rânduială a Bisericii, dar trebuie, totodată, s-o favorizeze şi să vegheze ca să i se plătească dijma[122].

în aceste condiţii, se înţelege de ce regalitatea îşi asociază acum acţiunile cu cele ale Bisericii. E suficient să citim capitularele ca să ne dăm seama că acestea se ocupă în egală măsură de disciplina ecleziastică şi de morală, cât şi de administraţia seculară.

în ochii regilor carolingieni, a-şi administra supuşii înseamnă a-i face să se pătrundă de morala ecleziastică. S-a mai spus că întreaga lor concepţie economică e dominată de Biserică. Episcopii sunt consilierii şi funcţionarii lor. Regii le încredinţează funcţia de *missi* şi introduc clerici în cancelaria lor. Şi aici contrastul cu mero-vingienii este izbitor: aceştia îşi răsplăteau funcţionarii laici numindu-i episcopi. După Hitherius, care este prima faţă bisericească ce apare în cancelaria lui Carol cel Mare, timp de mai multe secole, nu vor mai exista laici în cancelaria regală[12']. Bresslau greşeşte când consideră că această mvadare s-ar datora dorinţei primilor carolingieni de a înlocui cu personal austrasian personalul roman al merovingienilor şi că au fost astfel nevoiţi să se adreseze clericilor, singurii austrasieni care mai ştiu carte. Nu e aşa, ei au vrut să oblige Biserica să colaboreze cu ei.

Pe de altă parte, e drept, ei nu mai pot găsi oameni culţi decât printre clerici. în timpul crizei, a dispărut învăţământul laic. Nici chiar primarii nu ştiu să scrie. Eforturile lui Carol cel Mare de a răspândi ştiinţa de carte în rândurile poporului nu aveau sorţi de izbândă, iar Academia de pe lângă palat n-a avut decât câţiva elevi. Intrăm în epoca în care cleric şi cărturar devin sinonime; de aici provine importanţa Bisericii care, într-un regat unde aproape nimeni nu mai înţelege limba latină, îşi impune vreme de multe secole limba sa administra-

tiei. Trebuie să facem un efort şi să analizăm consecinţele acestui fapt: au fost uriaşe. Aici apare încă o caracteristică medievală şi anume: formarea unei caste religioase care supune statul influenţei sale.

în afara acesteia, regele este obligat să ţină seama de clasa militară care cuprinde întreaga aristocraţie laică împreună cu toţi oamenii liberi, rămaşi independenţi. Desigur, înjghebarea acestei clase militare poate fi urmărită încă din epoca merovingiană. Aristocraţia acelei epoci prezintă un ciudat contrast cu aceea de pe vremea earolingienilor. Marii moşieri romani, *senatores,* fie că iocuiau la ţară, fie că locuiau Ia oraş, nu erau în primul rând militari. Erau oameni culţi. Căutau mai ales funcţii la palat şi în Biserică. Regele şi-a recrutat probabil şefii militari şi soldaţii din garda personală din rândurile francilor liberi întru totul fideli regelui. E cert că aristocraţia latifundiară a încercat de la bun început să-1 domine, dar n~a reuşit[1"4].

Nu există dovezi că regele ar guverna cu ajutorul acestei nobilimi, nici că i-ar acorda vreun rol în conducerea treburilor interne, atâta vreme cât este puternic. Chiar dacă îi conferă imunitate, nu transferă asupra sa nici un fel de prerogative regale, şi nici asupra Bisericii, de altfel. Deţine împotriva acestora două arme extrem de eficiente.'procesele pentru crima de iez-majestate şi confiscarea bunurilor.

Pentru a ţine însă în frâu această aristocraţie, regele trebuia, evident, să fie foarte puternic, adică foarte bogat, întrucât aristocraţia, ca şi Biserica -de altfel, îşi accentuează neîncetat autoritatea asupra poporului. Această evoluţie socială, care a început încă din Imperiu! târziu, continuă. Marii seniori au armata lor personală şt o mare ■cantitate de *vassi* care s-au pus sub protecţia lor şi constituie o clientelă de temu:.

in epoca merovingiană, aceasta autoritate seniorială a
marilor latifundiari încă nu se manifestă în afara proble-
meior de drept civil. în plină anarhie şi decadenţă însă,
când izbucneşte lupta între primarii palatului care au fie-
[c]are de partea sa facţiuni de aristocraţi, instituţia vasa-
[ltă]ţ'i se transformă. La dobândeşte o importanţă din ce în
[e] mai mare, iar caracterul ei militar se evidenţiază în
indiscutabil în momentul în care carolingienii şi-au

învins rivalii. începând cu Carol Martel, puterea exercitată de rege se sprijină în cea mai mare măsură pe vasalii săi militari din nord[125].

Regele le dăruieşte „beneficii", adică moşii, în schimbul ajutorului militar, moşii confiscate Bisericii. „Prin importanţa lor, zice Guilhiermoz[12'1], aceste concesiuni vasalice au început să-i tenteze şi pe marii aristocraţi, nu doar pe cei de condiţie modestă sau medie."

Faptul acesta corespundea interesului celui ce concesiona, căci de acum înainte el va da mari beneficii „cu obligaţia din partea concesionarului să slujească nu numai cu persoana sa, ci şi cu un număr de vasali, pro-proţional cu importanţa beneficiului concesionat[27]". Fără îndoială că numai în acest fel a reuşit Carol Martel să-şi alcătuiască puternica sa clientelă austrasiană cu care şi-a purtat războaiele. Iar sistemul a continuat să funcţioneze şi după el.

în secolul al IX-lea, regii cer tuturor marilor seniori ai regatului, chiar şi episcopilor[128] să depună jurământ de fidelitate. Din ce în ce mai mult se acreditează ideea că numai cei ce au depus omagiu regelui sunt cu adevărat supuşii săi. Astfel, noţiunea de supus tinde să dispară în favoarea celei de vasal, iar Hincmar îi atrage atenţia lui Carol cel Pleşuv că acest fenomen prezintă unele primejdii pentru autoritatea regală[129]. Primarii palatului, având nevoie de trupe fidele, formate din beneficiarii unor privilegii şi care depuseseră în plus şi un jurământ de credinţă, au provocat o transformare profundă a statului. De acum înainte, regele va fi obligat să ţină seama de vasalii săi care dispun de forţă militară. Organizarea comitatelor se duce de râpă, deoarece vasalii scapă jurisdicţiei comitelui. în timp de război ei îşi comandă personal vasalii, corniţele conducând doar oamenii liberi. Poate că posedă domenii care se bucură de imunitate " • în acest caz sunt denumiţi *optimates regis.*

Cronica de la Moissac, din 813, îi denumeşte *senatus* sau *majores natu Francorum* şi într-adevăr, împreună cu înaltul cler şi cu comiţii, ei constituie Consiliul regelui Regele acceptă deci să-şi împartă cu ei puterea politică-Statul începe să se bazeze pe nişte legături contractuale stabilite între rege şi vasalii săi.

A început perioada feudală.

Dacă regele şi-ar fi putut păstra vasalii tot ar fi fost bine, dar, cu excepţia celor de pe propriile sale domenii, la sfârşitul secolului al IX-lea, vasalii trec sub suzeranitatea comiţilor. Pe măsură ce puterea regelui scade, începând cu războaiele civile care marchează sfârşitul domniei lui Ludovic cel Pios, comiţii încep să devină independenţi. Nu mai au alte legături cu regele decât cele de la suzeran la vasal. Ei percep *regalia* pentru rege. Unesc mai multe comitate într-unui singur[132]. Regatul îşi pierde caracterul administrativ şi se transformă într-un conglomerat de principate independente, legate de rege printr-o vasalitate pe care acesta n-o mai poate impune. Puterea s-a fărâmiţat, împrăştiindu-se în mâinile vasalilor.

Şi era inevitabil să se întâmple aşa. Prestigiul lui Carol cel Mare nu trebuie să ne inducă în eroare. împăratul a mai putut guverna datorită puterii sale militare, a bogăţiei provenind din prăzile de război şi a preeminenţei sale reale în cadrul Bisericii. Aşa se explică faptul că a reuşit să domnească fără finanţe reglementate şi că s-a impus unor funcţionari care, fiind cu toţii mari moşieri, ar fi putut să trăiască

plăţi? Când regelui,

independent de el. Ce mai reprezintă o administraţie care nu-şi mai face balanţa *dt* va voi să administreze în folosul său şi na al va putea fi împiedicată? Ce vor putea realiz; veghetori de tipul *missff* Citind capitularele suntem uimiţi de diferenţa dintre ceea ce se ordonă şi cega ce se face. Carol a poruncit ca fiecare om să-şi trimită copilul la şcoală; să existe o singură monetărie; să se desfiinţeze preţurile cămătăreşti în perioadele de foamete. A stabilit preţuri maximale. Toate acestea s-au dovedit imposibil de realizat deoarece presupuneau supunerea; irealizabilă, a marii aristocraţii care se ştia independentă sau a episcopi-lor care, după moartea lui, au proclamat supremaţia spiritualului asupra vremelnicului.

Baza economică a Statului nu corespundea cu caracterul administrativ pe care Carol cel Mare s-a străduit să-1 păstreze. Acesta se sprijinea pe marea proprietate lipsită de debuşeuri.

Marii latifundiari nu aveau nevoie de securitate, de vreme ce nu făceau comerţ. O atare formă de proprietate

suportă foarre bine anarhia. Toţi cei ce stăpânesc pământ se pot lipsi de rege.

Acesta să fie motivul pentru care Carol a încercat de asemenea să menţină clasa oamenilor liberi de condiţie modestă? A încercat, dar n-a reuşit. Marile domenii au continuat să se extindă şi libertatea a continuat să se răsfrângă până la dispariţie.

Când încep invaziile normande, Statul este deja neputincios. E incapabil să ia măsuri de apărare în conformitate cu un plan oarecare şi să grupeze nişte armate capabile să se poată opune invadatorilor. Fiecare face ce vrea. Se poate spune, împreună cu Hartmann: *Heer und Staat werden durch die Grundherrschaft und das Lehn-wesen zersetzt*[ix]|

Regele risipeşte tot ceea ce i-a mai rămas din *regalia.* Renunţă acum la dreptul său de a percepe taxa pe circulaţia mărfurilor, la dreptul de a bate monedă. Regalitatea s-a despuiat de puţinul pe care îl mai moştenise. A ajuns o simplă formă. Iar evoluţia ei s-a încheiat atunci când în Franţa, o dată cu Hugues Capet, devine electivă.

3, VfAŢA INTELECTUALĂ

După cum s-a văzut mai sus, invaziile germanice nu au condus fa dispariţia latinei ca limbă oficială în *România.* cu excepţia teritoriilor unde s-a produs o stabilire masivă a francilor-salieni şi ripnari, a alamanilor şi bavarezilor, în a!îe zone, romanizarea germanicilor nou veniţi s-a produs cu o surprinzătoare promptitudine[1'4].

Cuceritorii, răzleţiţi şi căsătoriţi cu femei indigene care-şi impun limba, au învăţat cu foţii latina. Nu au exercitat nici o influenţă, cu excepţia introducerii câtorva termeni din domeniul dreptului, vânătorii, războiului, agriculturii[1'"'1"] care apoi s-au răspândit din regiunile Belgiei de asiăzi, unde germanicii erau numeroşi, până în Sud.

Burgunzii, vizigoţii, ostrogoţii, vandalii şi iongo-barzii s-au romanizai încă şi mai repede. După Gamilî-scheg'"[6], atunci când maurii au cucerit Spania, din limba goţilor nu mai rămăsese nimic în afara unor nume de persoane şi locuri.

Dimpotrivă, perturbaţiiie produse în lumea mediteraneană de apariţia Islamului au provocat din punct de vedere lingvistic o transformare profundă. în Africa, latina dispare în favoarea arabei. în Spania, dimpotrivă, se păstrează, dar îşi pierde bazele: nu mai există şcoli, mănăstiri, cler cultivat. Populaţia vorbeşte un grai romanic căruia nu-i mai corespunde o formă scrisă. Astfel, latina care se păstrase atât de bine în peninsulă până în ajunul cuceririi de către arabi, dispare şi limba spaniolă ia naş-tere.

în Italia, latina rezistă mai bine, la Roma şi la Milano continuă de altfel să funcţioneze câteva şcoli izolate.

Perturbaţiiie şi cauzele lor se pot însă observa cei mai bine în Galia.

Lipsa de corectitudine a latinei barbare a merovin-gienilor este bine cunoscută; aceasta este totuşi o latină vie[137]. Se predă de asemenea, după cât se pare, în şcolile destinate dobândirii de cunoştinţe practice, deşi, pe ici pe colo, unii episcopi şi senatori încă mai citesc, iar uneori chiar şi încearcă să folosească, în scris, latina clasică.

Latina merovingiană nu este câtuşi de puţin o limbă vulgară. Influenţele germanice pe care le-a suferit sunt nesemnificative. Cei care o folosesc pot înţelege şi se pot face înţeleşi peste tot în *România.* în partea de nord a Franciei este poate mai incorectă decât în alte zone, oricum este o limbă care se vorbeşte şi se scrie şi cu ajutorul căreia oamenii comunică. Biserica, asemenea administraţiei şi justiţiei[1'8], nu ezită să se servească de ea pentru scopurile sale propagandistice.

Această limbă este predată în şcoli. Laicii o învaţă, deci o vorbesc şi o scriu. Se mai leagă de Imperiu după cum litera cursivă cu care este scrisă constituie continuarea caligrafiei epocii romane. Şi întrucât este scrisă mult Şi cu precădere în serviciile administraţiei şi comerţului, este implicit fixată.

în cursul marii perturbări din secolul al VIH-lea, ea [a]vea însă să dispară. Anarhia politică, reorganizarea Bi-sericji, decăderea oraşelor, dispariţia comerţului şi a ad-ministraţiei, în special a administraţiei financiare, desfiinţarea şcolilor laice nu-i mai permit să se păstreze în forma [s]a latină. Limba se strică şi se transformă în funcţie de

regiuni, în dialecte romane. Nu avem detalii, dar pe la anul 800 este cert că latina ca atare a încetat a fi utilizată cu excepţia clerului[139].

Tocmai în acest moment în care nu mai este o limbă vie şi îşi cedează locul unor graiuri rustice din care vor deriva limbile naţionale, latina devine ceea ce va dăinui de-a lungul secolelor: o limbă savantă. Acesta este un nou caracter medieval, datând din perioada carolingiană.

E interesant de remarcat că originea acestui fenomen trebuie căutată în singura ţară romanică de unde invazia germanică extirpase complet românismul: în Insulele Britanice, la anglo-saxoni.

Convertirea acestei ţări se efectuase, după cum s-a arătat, pornind de pe malul Mediteranei şi nu din Galia vecină. Călugării lui Augustin, trimişi de papa Grigore cel Mare în 596, au provocat mişcarea ale cărei baze fuseseră puse de către călugării celţi în Irlanda[140].

în secolul al VII-!ea, sfântul Theodor din Tars şi ucenicul său Adrian au adus, alături de religia lor, şi tradiţii greco-romane. în insulă s-a dezvoltat rapid o nouă cultură, fapt pe care Dawson îl consideră pe bună dreptate ca fiind „evenimentul cel mai important care s-a petrecut între epoca lui lustinian şi aceea a lui Carol cel Mare[141]". La anglo-saxoni, aceşti germanici puri, cultura latină a fost introdusă brusc, în acelaşi timp cu religia şi a beneficiat de entuziasmul stârnit de aceasta din urmă. Imediat după ce au fost coivertiţi din iniţiativa şi sub directa acţiune a Romei, anglo-saxonii îşi îndreaptă ochii numai spre oraşul sfânt. Fac pelerinaje neîncetate şi aduc de ' acolo sfinte moaşte şi manuscrise. Se supun impulsurilor venite de la Roma şi-i învaţă limba, care pentru ei ne-fiind limbă vulgară ci sacră, se bucură de un incomparabil prestigiu. încă din secolul al VH-lea, printe ei se află oameni ca poetul Aldhelm şi ca Bede cel Venerabil, a căror cultură contrastează izbitor cu tot ceea ce există din acest punct de vedere în Occident.

Misionarilor anglo-saxoni trebuie să li se atribuie renaşterea intelectuală care are loc sub Carol cel Mare. înainte de ei, e drept, mai veniseră şi nişte călugări irlandezi, printre care şi vestitul Colomban, debarcat în Galia pe la 590, întemeietorul mănăstirilor Luxeuil şi Bobbio. Aceştia predicaseră revenirea la ascetism într-

un moment în care religia se afla oarecum în decadenţă, dar activitatea lor n-a lăsat urme în literatură.

Cu anglo-saxonii, situaţia este total diferită; scopul lor este să răspândească în Alemania creştinismul, acolo unde Biserica merovingiană nu acţionase deloc sau aproape deloc, în această privinţă, acţiunea lor coincide cu politica promovată de carolingieni. De aici provine uriaşa influenţă a unui Bonifaciu, organizatorul Bisericii germanice şi ca atare, intermediarul dintre papă şi Pepin cel Scurt.

Carol cel Mare se consacră operei de renaştere literară şi totodată reînnoirii Bisericii. Principalul reprezentant al culturii anglo-saxone, Alcuin, şeful şcolii de la York, intră în slujba sa în 782, ca director al şcolii palatului şi exercită, din acest moment, o influenţă decisivă asupra mişcării literare a vremii.

Astfel, prin cea mai ciudată răsturnare a situaţiei, care constituie totodată confirmarea cea mai strălucită a rupturii provocate de Islam, în Europa, nordul s-a substituit sudului atât ca centru al vieţii literare cât şi ca centru politic.

De acum înainte, nordul va proiecta în jurul său cultura pe care a primit-o de pe malurile Mediteranei. Latina, care de cealaltă parte a Canalului Mânecii fusese o limbă vie, pentru anglo-saxoni chiar din start nu este decât limba Bisericii. Ceea ce i s-a adus, nu e limba incorectă a afacerilor şi a administraţiei, adaptată cerinţelor laice, ci dimpotrivă, este limba păstrată în şcolile mediteraneene. Theodor era originar din Tars, din Cilicia şi studiase la Atena, înainte de a veni la Roma. Adrian, născut în Africa, era stareţul unei mănăstiri de lângă Neapole şi cunoştea la fel de bine limba elină ca şi limba latină[142].

Ceea ce vor aduce neofiţilor lor este aşadar tradiţia clasică, limba corectă care, aici, spre deosebire de celelalte ţări, nu are nevoie să accepte concesii pentru a stabili o comunicare, de vreme ce poporul nu vorbeşte latina, ci limbajul anglo-saxon. în consecinţă, mănăstirile anglo-saxone primesc direct moştenirea culturii antice. La fel s-a întâmplat în secolul al Vl-lea, când savanţii bizantini au adus în Italia nu greaca vulgară şi vie vorbită pe stradă, ci elina clasică predată în şcoli.

cânde de cărţi şi deci difuzează aceste caractere noi: putem cita, alături de Tours, mănăstirile din: Corbie, Or-leans, Saint-Denis, Saint-Wandrille, Fulda, Corvey, Saint-Gall, Reichenau, Lorsch. în majoritatea lor, mai ales la Fulda, se aflau călugări anglo-saxoni[152]. Se va observa că aproape toate aceste mănăstiri sunt situate în nord, între Sena şi Weser. în acest ţinut al cărui centru este constituit din domeniile de origine ale carolingieni-lor, îşi află cea mai mare înflorire noua cultură ecleziastică sau, cu alte cuvinte, renaşterea carolingiană.

Din nou se constată deci acelaşi fenomen. Cultura, care până atunci înflorise în zona Mediteranei, s-a mutat spre nord. Aici se va elabora civilizaţia Evului Mediu. E de altfel frapantă constatarea că majoritatea scriitorilor vremii sunt originari din regiunile irlandeze, anglo-sa-xone sau france, situate toate la nord de Sena; acesta este, de exemplu, cazul cu Alcuin, Nason, Ethelwulf, Hibernicus Exul, Sedulius Scotus, Angilbert, Eginhard, Raban Maur, Walahfrid Strabon, Gottschalc, Ermen-rich, Wandalbert, Agius, Thegan din Treves, Nithard, Smaragde, Ermoldus Nigellus, Agobard arhiepiscop de Lyon, Paschase Radbert, Ratram, Hincmar, Milon din Saint-Amand. Din regiunile meridionale sau mediteraneene sunt originari: Paul Diaconul, Theodulf din Or-leans, Paulin din Aquileea, Jonas, Prudence episcop de Troyes, Bertharius, stareţul de la Monte Cassino, Audra-dus, Florus din Lyon, Henric din Auxerre, Servat Loup din Sens.

Alemania convertită, dobândeşte deci brusc un rol esenţial în evoluţia civilizaţiei de care rămăsese până atunci străină. Până în acel moment, cultura fusese pe de-a-ntregul romană; acum devine romano-germanică, dar se localizează la drept vorbind, în Biserică.

Totuşi, este evident că în Europa are loc o nouă orientare inconştientă poate, cu care germanismul colaborează din plin. Curtea lui Carol cel Mare şi Carol cel Mare însuşi, sunt fără îndoială mai puţin latinizaţi decât merovingienii. Din momentul când a apărut această nouă orientare, mulţi funcţionari au fost recrutaţi din Alemania, iar vasali austrasieni au fost implantaţi în Sud. Soţiile lui Carol cel Mare sunt toate de origine germanică.

Anumite reforme judiciare, cum ar fi de exemplu instituirea consilierilor comunali, îşi au originea în regiunile de unde provine dinastia. Sub Pepin, clerul se germanizează[15], iar sub Carol cel Mare, germanicii sunt majoritari în zonele romanice. La Auxerre, Angelelme şi Heribald sunt amândoi bavarezi; la Strasbourg, Bernold este saxon; la Mans, urmează unul după altul trei episcopi originari din Westfalia; la Verdun, Hilduin este german; la Langres, Herulfus şi Ariolfus vin de la Augsbourg; la Vienne, Wulferius şi la Lyon, Leidrade sunt bavarezi. Şi e aproape sigur că reciproca nu este valabilă. Pentru a aprecia diferenţa, trebuie să se compare un Chilperic, poet latin, cu Carol cel Mare care cere să fie culese vechile cânturi germanice.

Toate acestea aveau să provoace un decalaj faţă de tradiţiile romanice şi mediteraneene, obligând Occidentul să trăiască în autarhie şi dând naştere unei aristocraţii hibride prin ascendenţa şi ereditatea sa. Oare nu atunci vor fi pătruns în vocabular o mulţime de termeni a căror origine se situează în mod obişnuit prea devreme? Nu mai există barbari. Există o mare comunitate creştină, *eccle-sia.* Şi această *ecclesia* priveşte fără îndoială spre Roma, dar Roma desprinzându-se de Bizanţ trebuie să privească spre nord. Occidentul trăieşte acum de sine stătător. Se pregăteşte să-şi valorifice posibilităţile, virtualităţile, fără a mai primi alte directive decât pe cele ale religiei.

Există o comunitate de civilizaţie al cărei simbol şi instrument este Imperiul carolingian. Căci, dacă elementul germanic apare ca predominant, acesta a fost romanizat de către Biserică. Au mai rămas, fără îndoială, diferenţe. Imperiul se va dezmembra, dar fiecare din părţile sale componente va dăinui, de vreme ce sistemul feudal va respecta regalitatea. în esenţă, cultura acestui Ev Mediu primitiv, până la Renaşterea din secolul al XH-lea - de astă dată o reală renaştere - va fi marcată definitiv de amprenta carolingiană. Unitatea politică a dispărut, dar unitatea internaţională a culturii se păstrează. Aşa cum statele întemeiate de către regii barbari în Occident, în secolul al "-tea, au menţinut structura romană, Franţa, Germania, Italia au menţinut-o pe cea carolingiană.

Concluzie

Din cele de mai sus se degajă, pare-se, două constatări esenţiale:

1. Invaziile popoarelor germanice nu au pus capăt unităţii mediteraneene a lumii antice, nici nu au afectat esenţialul culturii romane, aşa cum se mai păstra ea în secolul al V-lea, în perioada când nu mai exista împărat în Occident.

în ciuda tulburărilor şi a pierderilor care au rezultat din invazii, nici pe plan economic, nici social, nici lingvistic, nici instituţional nu apar principii noi. Tot ce a mai rămas d:n civilizaţie este mediteranean. Cultura se menţine pe rialul mării şi de aici apar noutăţile: monahismul, convertirea anglo-saxonilor, arta barbară etc.

Orientul este factorul înnoitor. Constantinopolul e centrul lumii. în anul 600 lumea nu dobândise o fizionomie calitativ diferită de cea pe care o avea în anul 400.

2. Ruptura de tradiţia antică a avut drept instrument înaintarea rapidă şi neprevăzută a Islamului. Consecinţa a fost despărţirea definitivă a Orientului de Occident, ceea ce a pus capăt unităţii mediteraneene. Zone ca Afri ca şi Spania care făcuseră parte în continuare din comu nitatea occidentală, acum gravitează pe orbita Bagdadu lui. Acolo au apărut o altă religie şi o cultură diferite din toate punctele de vedere. Mediterana occidentală, deve nită un lac musulman, a încetat de a mai fi o cale pentru schimburi de mărfuri şi idei cum fusese până atunci.

Occidentul s-a blocat şi este forţat să trăiască izolat. Pentru prima dată, axa vieţii istorice se deplasează spre nord de Mediterana. în consecinţă, decadenţa în care se zbate dinastia merovingiană va conduce la apariţia unei noi dinastii, originară din zonele germanice ale nordului, cea carolingiană.

Papa se aliază cu aceasta, rupând astfel legăturile cu împăratul, care, acaparat de lupta împotriva musulmanilor, nu-1 mai poate apăra. Aşadar Biserica se raliază noului curs al evenimentelor. La Roma, în noul Imperiu pe care Biserica 1-a întemeiat, nu mai există decât ea. Iar influenţa sa este cu atât mai mare cu cât statul, incapabil să-şi menţină administraţia, se lasă absorbit de feudali-

tate, consecinţă fatală a regresului economic. Toate aceste caracteristici devin evidente după Carol ce! Mare. Cu nuanţe diferite de la ţară la ţară, Europa, dominată de Biserică şi de sistemul feudal, dobândeşte o fizionomie nouă. Evul Mediu, ca să folosim locuţiunea consacrată, începe. Tranziţia a fost lungă. Se poate spune că se întinde pe un secol, de pe la 650 până spre 750. In această epocă de anarhie, tradiţia antichităţii se pierde şi elementele noi devin predominante.

Evoluţia se încheie în 800, prin constituirea nouiui Imperiu; ruptura dintre Occident şi Orient se definitivează prin însăşi apariţia unui nou Imperiu roman; aceasta este dovada evidentă că s-a produs ruptura cu vechiul Imperiu care continuă să existe la Constantinopol.

Vecie, 4 mai 1935, ora 10,30

NOTE

1. CUMONT, *Comment la Belgique fut romanisee,* p. 26 şi p. 28.
1. VOGEL, *Die Normwmen,* p. 44 şi urm.
1. PROU, Catalogue des monnaies merovingiennes. p. 245- 249.
1. Ibid, p. 257-261.
1. *Ibid.* p. 261-264.
1. *Ibid,* p. 265-266.
1. *Ibid.p.* 267-267.
1. *Ibid.,* p. 269-270. Despre comerţul de la Duurslede. a se vedea VOGEL, *Die Narmarmen.* p. 66 şi urm.
1. H. P1RENNE, *Draps de Frise ou drops de Flandre'!* „Viertel-jahrschrift fur Sozial-und Wiiischaflgeschichte, t. Vi!, 1909, p. 309-310.

!0. Prou citează numeroase monede bătute la Duurstedc sub Carol cel Mare, Ludovic cel Pios şi Lothar I. PROU. *Catalogue-des monnaies caro'ingiennes.* p. 9-12. Există şi uncie de la Maastricht. Vise, Dinant. Ardenburg. Bruges, Gând, Cassel. Courtrai, Therouanne, 'Quentovic ' foarte numeroase), Tournai, Valenciennes, Aras. Amiens, Corbie, Peronne, *ihid.,* p. 14-38.

11. PROU, *op. cil.,* p. XXX1U.
11. VERCAUTERF.N. *Ehide sur Ies Civiiales,* p. 453. în 790, Ger-voldus este: *super regni negolia procurator constitvititr per multos «nnos. per diversos portus ac civitates exigem tributa atque veciiga-'io. maxime in Quentawich. Gesta abbatum Fontanellensium.* ed. M-G.H. SS. in usum scholarum. p. 46. în 831. Ludovic cel Pios îi acordă bisericii din Strasbourg scutire de taxa pe circulaţia mărfurilor

in tot regatul cu excepţia târgurilor de la Quentovic, Duurstede şi în afară de *Chtsae.* Cf. G.G. DEPT, Cuvîntul „Clusa" apare în diplomele carolingiene, „Melanges H. Pirenne", t. I, p. 89

13. VERCAUTEREN, Interpretarea ecomomică a unui tezaur de
monede carolingiene găsite lângă Amiens, „Revue belge de phil. et
d'hist"., t. XIII, 1934, p. 750-758, demonstrează că, în acest tezaur,
nici o moneda nu provine de la sud de Loara şi că 90% din monede au
fost emise în regiunea dintre Meusa şi Sena.

13. VERCAUTEREN, *Etude sur Ies Civitates,* p. 246-247.

13. Cu privire la exagerările lui Bugge în legătură cu comerţul
normanzilor cu Franţa, a se vedea VOGEL, *Die Normannen,*
p. **417-418.**

16. BUGGE, Die Nordeuropäischen Verkehrswege im friihen
Mittelalter, *Viertelharschrift fur Sozial-und Wirtschaftsgeschichte,*
MV, 1906, p. 271.

16. în 808-809, portul Reric a fost distrus de către regele Dane
marcei, care i-a obligat pe negustori să se fixeze la Haithabu pentru a
percepe mai uşor taxa pe circulaţia mărfurilor. *Annales regum Franc,*
ed. Kurze, a° 808, p. 126.

16. E. de MOREAU, *Sainl Anschaire,* 1930, p. 16.

16. Despre Birka, a se vedea *Vita Anskarii,* ed. G. Waitz, M.G.H.
ss. in us. schol. p. 41.

16. H. PIRENNE, *Les villes du Moyen-Age,* p. 46 şi urm.

16. VOGEL. *Die Normannen,* p. 68 şi p. 72. După Holwerda,
Duurstede ar fi dispărut în 864.

16. VOGEL, *op. cil.,* p. 88.

16. *Ibid,* p. 100.

16. *Ibid.,* p. 90.

16. A se vedea un exemplu bun în VOGEL, *op. cit.,* p. 138, n. 2.
în 856, ducele de Britania, Erispoe îi dă episcopului dreptul de a per
cepe taxele pe circulaţia mărfurilor aduse pe corăbii la Nantes. Or, la
acea vreme, comerţul acestui oraş fusese distrus de către normanzi.

16. F. Vercauteren, în LOT, PFISTER şi GANSHOF, *Histoire du*
Moyen Age. t. I, p. 608. Cf. Offa, regele Merciei care încă mai bate
câteva monede din aur, *ibid.,* p. 693.

16. *VitaS. Remigii,* M.G.H. SS. rer. Meiov. t. III, p. 251.

16. PROU, *Catalogue des monnaies merovingiennes,* p. VII.

16. Luschin von EBENGREUTH, *Allgemeine Miinzkunde,*
ed. 2-a. 1926, p. 161.

30.PROU, *Catalogue des monnaies carolingiennes,* p. XXXII.

31 Regele Offa al Merciei (757-796) bate moneda de aur, dar
imită monedele arabe. LOT, PFISTER şi GANSHOF. *Histoire du Moyen Age,* t. I, p. 693. Acest aur era furnizat, fără îndoială, de comerţul cu ţările scandinave, ca şi acela pentru monedele frizone. Este, oricum, o dovadă că pentru comerţul la distanţe mari era nevoie de monedă de aur, precum şi o confirmare a faptului că acolo unde acesteia i se substituie moneda de argint, acest tip de comerţ a dispărut.

32. PROU, *op. cit.,* p. XXXIII.
32. PROU, op. *cit.,p.* XXXV.
32. DOPSCH, *Naturatwirtschaft undGeldwirtshaft,* 1930, p. 120, greşeşte total în această privinţă. El reia ceea ce afirmase în t. II, ed II, 1922 din lucrarea sa *Wirtschaftsentwickhmg der Karolingerzeit,* p. 306 El vrea întâi să dovedească faptul că, în ciuda teoriei curente care admite - greşit, după părerea Iui - baterea de monede din argint pentru că nu mai există aur, că acest din urmă metal nu a dispărut în secolul al VUI-lea. El încearcă să facă această demonstraţie citând amenzile în aur pe care Carol cel Mare şi Ludovic i le impun ducelui de Benevento *(ibid.,* p. 319), prada de război luată de la avari şi aurul adus din sudul Franţei de către musulmanii din Spania *(ibid.* p. 319). El face aluzie la suma de 900 monede din aur date de către primarul mănăstirii palatului de la Saint-Corbinian *(ibid.,* p. 319) la cele câteva monede din aur găsite la Ilanz (Coire, Elveţia) *(ibid.,* p. 320) precum şi la monedele din aur frizone; în sfârşit, evocă luxul epocii. După părerea lui, *Ioc. cit.,* t. II, p. 309 şi urm., dacă regii carolingieni au bătut şi monedă de argint au făcut-o pentru că s-au aflat în prezenţa unei formidabile crize monetare şi au vrut să dispară neîncrederea care se manifesta faţă de monedele dubioase din aur, înlocuindu-le cu monede bune şi puternice din argint. Acest istoric greşeşte total, după părerea mea, comparând această reformă cu aceea din secolul al XHI-lea.
32. PROU, *Catalogue des monnaies carolingiennes,* p. XXXI-XXXII; M. BLOCH, Le probleme de Tor au Moyen Age, *Annales d'histoire economique et sociale,* 1933, p. 14.
32. PROU, *op. cit.,* p. LXXIV.
32. *Ibid.,* p. LXIX.
32. *Ibid.,* p. LI.
32. *Ibid.,* p. LXI.
32. RICHTER şi KOHL, *Annalen des Frankischen Reichs im Zeitalter der Karqlinger,* t. II, partea I, p. I. L. OELSNER, *Jahrbiicher des Frankischen Reiches unter Konig Pippin,* p. 340.
32. RICHTER şi KOHL, *op. cil.,* t. II, partea I, 1885, p. 16.
32. Carol a fost în relaţii cel puţin cu Harun, de la 797 la 809. Kleinclausz, *Charlemagne,* p.342.
32. RICHTER şi KOHL, *op. cit.,* p. 1.16.
32. *Ibid.,* p. 144.
32. *Ibid.,* p. 173. Cf. *ibid.,* p. 184, a° 810.
32. *Ibid.,* p. 186.
32. KOHL, *Annalen des Frankischen Reichs im Zeitalter der Karolinger.* t. II, partea a 2-a, 1887. p. 260.
32. ABEL şi S1MSON. *Jahrbiicher des Frankischen Reiches unter Karl dem Grossen,* t. II, p. 427.
32. *Ibid.,* t. II, p. 488^*89.
32. In august 890, un text arată că: *Sarrazeni Provinciam depopulantes terram in solitudinem redigebant.* M.G.H. Capit., ed. Boretius-Krause, t. 11. p. 377.

51. A. .SCHAUBE, *Handelsgcschichle der Romanisrfien l'nlker*
p. 98.
51. SCHAUBE. *op. cit.,* p. 99.
51. In 979, arhiepiscopul acestui oraş dec/ară că *res noslrae ec-*
clesiae vastatae el depopulatele el sine habitatore reticte.
54. LEVI-PROVENCAL, *L 'Espagne musulmane au X" siccle,*
(932. p. 183, precizează că provincia Lansuedoc a fosl, fără îndoia/â,
tributară industriilor musulmane din Spania în secolul al X-lea, „dar
că lipsa totală de documente în această privinţă nu autorizează pentru
moment decât prezumţii".
54. THOMPSON, *An economic and social history ofthe Middle*
/fe™, 1928, p. 314. .
54. LIPPMANN, *Geschichte des Zuckers,* ed. a 2-a, 1929,
p. 28.1
54. Călugărul de la Saint-Gail *notează* că Ludovic cel Pios cu
ocazia sărbătorilor mari dăruia *preciosissima restimenta* marilor
funcţionari ai palatu/ui său. Să fi fosl vorba despre mătase? Cf. R.
HAEPKE, Die Herfcunft der friesischen Gewebe, *h'ansische Ges-*
chichtsblätter, t. XII, 1906, p. 309.
54. E. SABBE, *Quelques types de mwchands des IA" el X"*
siccles, „Revue bejge de p/iil. et iTiiist.", t. Xfll, 1934, p. 176-187.
54. M.G.H. Capit., ed. Boretius-Krause, f. 1, p. 13): Ordin adresat
episcopilor de a supraveghea tezaurele bisericilor *quia diclum esl no-*
bis, quod negociatores Judaei neenon el alii gloriantur, quod quic-
quid eisplăceaipossinl ab eis cmere.
60. V/AfTZ, *Deutsche Verfassungsgeschichte,* I. fV, ed. a 2-a.
1885, p. 45.
60. VVAITZ. *op. cit.,* t. JV, ed. a 2-a, p. 51, M.G.H. Capit., t. 1,
p. 53 şi urm. şi p. 132: *Uşura est ubi amplius requirilur quam datur;*
verii gratia si dederis solidos 10 el amplius requisieris; vel si dederis
modium urnim frumenti el iterum si/per aliud exigeris. M. DOPSCH
se străduieşte să dovedească faptul că regii caroiingieni nu au acţionat
împotriva dobânzilor, dar nu reuşeşte decât pe căi ocolite: nu exista,
zice el. *op. cil.,* t. /], p. 278, interdicţie Jn ceea ce îi priveşte pe laici să
perceapă o dobândă.
60. După M. DOPS'CH, Carol nu a adus inovaţii în domeniul le
gislaţiei împotriva cămătăriei *oi* s-a mărginit să continue tradiţia
merovingiană care interzicea clericilor să ia dobânda, *op. cit., i.* II,
p. 281. Acelaşi autor dă câteva exemple puţin convingătoare pentru a
dovedi că împrumutul cu dobândă a fost practicat în perioada caro
lingiană. Este evident: din moment ce se interzice. înseamnă că există
Singurul fapt interesant este interdicţia sa, *op. cil., l. U,* p. 282-284. El

irane următoarea concluzie neverosimilă: *Ion einer verkehrsfeind-
lichen Tenden: der Karolinger oder ihrer Geselzgehung kann aho
wohl doch nichl die Rede sein.*

60. Capitulară *de disciplina puiuţii* (pe la 820), M.G.H. Capit.. t. I. p. 298 îi încredinţează unui anume Ernaldus supravegherea unor

mansiones onmium negocialonim, sive in mercaio sivi aliubi ncgotien-nir. tain chrislianorum quam et judaeorum. Există deci, după cum se pare, prăvălii în palat. *Ernaldus seniscalcus (?),* afirmă Boretius-Krause, aprovizionează palatul cu alimente. O formulă din *Formulae Imperiales* din 828, ed. Zeumer, *Formulae,* p. 314 precizează că negustorii vor veni la palat în mai să-şi prezinte socotelile.

64. *Et si vehicula infra regna ... pro nostris suomque utilităţi bus negotiandi gratia augere voluerint.* M.G.H. Formulae, ed. Zeumer, p. 315.

64. G.G. DEPT, *op. cil.* „Melanges Pirenne", t. J, p. 89.

64. A se vedea cu privire la circulaţia corăbiilor abafiilor, LEVJL-LAIN, *Recueil des ades de Pepin 1" et de Pepin II. rois d'Aquitaine,* 1926, p. 19, n° Vi, p. 59; n° XVII, p. 77; n° XXI, p. 170; n° XLI. Cf. 1MBART DE LA TOUR, *Des immunites commerciales accordees aux eglises du VII' au IX siccle,* „Etudes d'liistoire du Moyen Age dediees âG. Monod", 1896, p. 71.

64. M.G.H. Capit., t. I, *p.* 88: *Ut ...familia nostra adeorum opus bene laboret et per mercata vacando non eat* Carol interzice organiza rea de târguri duminica, ci doar *in diebus in quibus homines ad opus dominorum suomm debent operări* (M.G.H. Capit., t. I, p. 150, 618). Cf. de asemenea preoţii care *per diversos mercatus indiscrete discur-runt,* M.G.H. Capit., t. II, p. 33. Despre caracterul infim al tranzacţiilor şi despre şiretlicurile femeilor care folosesc bani dubioşi a se vedea M.G.H. Capit., t. II, p. 301, *sub anno* 861. Referitor la acest comerţ mărunt cu deamănuntul: *ibid.;* t. II, p. 319. a° 864: ////, *quipanem coc-tum aut carnem per deneratas aut vinum per sextaria vendunt.*

64. FLODOARD, *Historia Remensis,* IV, 12, M.G.H. SS., t. XIII, p. 576. Un alt negustor ambulant este *mercator* semnalat în *Vita S. Germani,* care, calare pe măgarul său, *quidquid in una vil/a emebat, carius vendere satagebat in altera.* HUVELIN, *Essai historique sur le droit des marches et desfoires,* p. 151, n. 4.

69.. WAITZ, *op. cit.,* t. IV, ed. 2, p. 47, n. 3.

70. WAITZ, *op. cit.,* t. IV. ed. 2, p. 52. Este ceea ce se numeşte *forum anniversarium* sau *mercata annuale* în opoziţie cu *forum hebdomadarium.*

70. *MiraculaS. RemacliStabulenses,* M.G.H. SS. t. XV, p. 436.

70. WAITZ, *op. cit.,* t. IV, ed. a 2-a, p. 53 şi p. 54, n.

70. M.G.H. Capit., t. I, p. 30.

70. VERCALfTEREN, *Etude sur Ies Civilates,* p. 334, arată că " î. Dopsch pentru a da o mare semnificaţie târgului din Laon, s-a folosit de texte care, de fapt, nici nu pomenesc despre acesta.

70. VERCAUTEREN, *Etude sur Ies Civitates.* p. 334.

70. PROU, *Catalogue des monnaies carolingiennes, p.* LXII.

70. WAITZ, *op. cil.,* t. IV, ed. a 2-a, p. 42, n. 3.

70. HOVELIN, *op. cit, p.* 149.

70. M.G.H. Capit., 1.1, p. 129, c. II.

70. DOPSCH, *op. cit.,* t. I, ed. a 2-a, p. 168, declară. *Die Handels-leute undJuden wasja vielfach dasselbe Mar.*

81. în secolul al IX-lea se găsesc evrei la Narbonne. la Vienne.
mai ales la Lyon, poate că şi în alte localităţi din sud.
81. DOPSCH, *op. cit.,* t. II, ed. a 2-a. p. .145. M.GH. Formulae,
ed. Zeumer. *Formulae Imperialei,* p. 311, n° 32; p. 314, n°37;
p 309, n° 30; p. 310, n° 31; p. 325, n° 52. Toate aceste formule datea-
e. din timpul domniei lui Ludovic cel Pios, probabil dinainte de 835.
A se consulta COVILLE, *Recherches sur l 'hijtoire de Lyon,* p. 540.
81. DOPSCH, *op. cit.,* t. I, ed. a 2-a, p. 18. M.G.H. Formulae, ed.
Zeumer, *Formulae Imperiales* p. 325, n°52, *liceat illi sub mundebur-*
do el defensione noslra quiete vivere el partibus palatii noştri fide-
liter deservire.
81. M.G.H. Formulae, ed. Zeumer, p. 310.
81. COVILLE, *op. cit.,* p. 540.
81. A. LYON. Cf COVILLE, *op. cit.,* p. 541.
81. JAFFE-WATTENBACH, *Regesta pontificum Romanorum,* n°
2387.
81. Oraş distrus lângă Port-Said.
81. Le livre des routes et des voyages, ed. şi trad. franc. C.
BĂRBIER DE MAYNARD, în *Le Journal asiatique*. seria a 6-a, t. V.
1865, p. 512.
81. Ed. Dummler, M.G.H. Poetae latini aevi carolini, t I,
p. 460-461, p. 499 etc.
81. ROUSSEALJ, *La Meuse et le pays mosan en Belgique,* 1930,
p. 72.
81. SANCHEZ-ALBORNOZ, *Estampas de la Vida en Leon du-*
rante el siglo X, 1926, p. 55.
81. AGOBARD, *Epistolae,* ed. Dummler, M.G.H. Epist. t. V,
p. 183.
81. M.G.H. Capit., t. II, p. 250.
81. ARONIUS, *Regesten zur Geschichte derjuden,* p. 56.
81. *Dictum est nobis. quod negotiatores Judaei necnon et alii*
gloriantur, quod quicquid eis plăceai possinl al eis emere. M.G.H.
Capit., t. V, p. 183. a°806.
81. AGOBARD, *Epistolae,* M.G.H. Epist., t. V, p. 183, şi ROUS-
SEAU, *op. cit., p.* 72.
98.M.G.H. Capit., t. I, p. 51 şi p.
190.
99./bid.,t.ll,p.419.
100. *Epist. loc cil.,* p. 185, şi COVILLE, *op. cit.,* p. 541-542.
100. *Auro. argenlo el g^-nrnis, armis ac veslibus necnon et*
mancipiis non casa tis el his sper ie bus quae proprie ad negotiatores
pertinere noscuntur. M.G.H. Capit., t. I. p. 129.
102. *Mercalores, id est Judaei el ceteri mercalores,* M.G.H.
Capit.. t. II. p. 252; *mercatores hujus regni. christiani sive Judei.*
ibid., t. II, p. 419; *mansiones omnium negolialorum ... tain christiano-*
ruw quam Judaeonim, ibid.. t. I. p. 298: *de cappis el aliis negotia-*
loribus videlicel ut Judaei dent decimau el negatialores christiani

undecimam. ibid., t. II, p. 361.

10-1 M.G.H. C'apit., t. II, p. 134.

104. *Ibid.,* p. 140.

105. VAN WERVEKE, *Comment Ies etablissements religieux belges se procuraient-ils du vin au hăul Moyen Age?* „Revue belge de phil. et dhist."', 1.11, 1923, p. 643. Ceea ce dovedeşte că aceste domenii se folosesc pentru a suplini insuficienţa comerţului este faptul că atunci când comerţul îşi va reface apariţia, domeniile vor fi vândute.

105. IMBART DE LA TOUR, *Des immunites comerciales accordees aux eglises du VII' au IX" siccles,* „Etudes d'histoire du Moyen Age dediees â G. Manod", 1896, p. 77.

105. DOPSCH, *op. cit.,* t. I, ed. a 2-a, p. 324 şi urm. încearcă să demonstreze că ele produceau pentru piaţă. Eu nu găsesc nicăieri aşa ceva. E adevărat însă că, în cazul în care propria recoltă era insuficientă, se încerca procurarea de *vinumpeculiare,* M.G.H. Capit.. t. I, p. 83, *Capii, de Villis,* c. 8, pentru a-l putea furniza tuturor *villae dominicae.* Presupun că acestea se cumpărau în cazul unor recolte supraabundente. De aici însă nu se poate trage concluzia, ca DOPSCH, *ibid.,* p. 324 că ar exista un *beträchtlicher Weinhandel.* Alte texte pe care le citează pentru a dovedi că producţia moşiilor mănăstireşti este destinată pieţei, sunt lipsite de pertinenţă.

105. DOPSCH, *op. cit.,* 1.1, ed. a 2-a, p. 324 şi urm.

109. Saint-Josse, departamentul Pas-de-Calais, arondismentul şi cantonul Montreuil-sur-Mer.

109. LOUP DE FERRIERES, *Correspondance,* ed. L. Levillain 1.1, 1927, p, 176, n°42, a° 845.

109. *Ut omnis ars. omneque opus necessarium intra loci ambitum exerceretur*. HARIULF. *Chronique de Saint-Riquier,* ed. F. Lot, 1894, p. 56.

109. *Sufficienter et honeste cum domestica cor te vestra possitis vivere* M.G.H. Capit., t. II, p. 438.

109. L. LEVILLAIN, Les statuts d'Adalhard, *Le Moyen Age,* 1900, p. 352. A se vedea şi HAR1ULF, *Chronique de Saint-Riquier,* ed. F. Lot, p. 306.

109. După *J.* HA VET". *Mivres,* t. I, p. 31. cuvântul *mansus* ar fi un cuvânt carolingian. BRUNNER. *Deutsche Rechtsgeschichte,* t. I, ed. a 2-a, p. 370, menţionează totuşi existenţa unor *servi mansionarii* încă din cea de a douajumătate a secolului al Vll-lea.

109. A se vedea tabelul întocmit de episcopi în 858 cu privire la cei ai regilor. M.G.H. Capit., t. II, p. 473, & 14.

109. Formula încă nu constituie o regulă sub Pepin, dar începând cu Caro! cel Mare devine obligatorie. GIRY. *Manuelde diplomatique.* P. 318.

109. în perioada carolingiană, crima de lez-majestate devine si nonimă cu *Herisliz* şi cu *infidelitas. WA\TZ,_op. cu.,* t.

(II, ed. a 2-a,
P. 704.

118. A se vedea exemplul caracteristic al comitelui Leudaste.
inamicul lui Gregoire de Tours.

p_ci'_
p.23i gramatică.

^

CUPRINS

PREFAŢA de Jacques PIRENNE ….
CUVÂNT ÎNAINTE de F. VERCAUTEREN

PARTEA ÎNTÂI. EUROPA OCCIDENTALĂ ÎNAINTE DE ISLAM

CAPITOLUL I. - CONTINUITATEA CIVILIZAŢIEI MEDI TERANEENE ÎN OCCIDENT DUPĂ MIGRAŢIILE GER MANICE 12

/. „ România" înaintea năvălirilor germanice 12
2. Migrafiile..... 14
2. Popoarele germanice în „ România "..... 25
2. Statele germanice din Occident 34
2. lustinian (527-565) 46
Note 56

CAPITOLUL II. - SITUAŢIA ECONOMICĂ ŞI SOCIALĂ DUPĂ NĂVĂLIRI ŞI NAVIGAŢIA MEDITERANEANĂ 68

/. Persoanele şi pământul 68
2. Navigaţia orientală. Sirieni şi evrei 71
2. Comerţul interior 83
2. Moneda şi circulaţia monetară..... 90
Note..... 97

CAPITOLUL III. - VIAŢA INTELECTUALĂ DUPĂ NĂVĂLIRI 109

/. Tradifia antică 109
2. Biserica 114
2. Arta 118

4. Caracterul laic al societăţii 123
Concluzie 126
Note ..'..... 130

PARTEA A DOUA. ISLAMUL ŞI CAROLINGIENII

CAPITOLUL I. - EXPANSIUNEA ISLAMULUI ÎN BAZI-
|NUL MEDITERANEI 136

/. Invazia Islamului 136
2. închiderea Mediteranei occidentale 150
2. Veneţia si Bizanţul 158
Note 166

CAPITOLUL II. - LOVITURA DE STAT CAROLINGIANĂ
ŞI MODIFICAREA ATITUDINII PAPEI 172

/. Decadenţa merovingiană..... 172
2. Primarii palatului carolingian 185
2. Italia, papa şi Bizanţul. Schimbarea totală de atitu
dine a papalităţii..... 191
2. Noul Imperiu..... 204
Note 212

CAPITOLUL III. - ÎNCEPUTURILE EVULUI MEDIU
.....218

/. Organizarea economică şi socială..... 218
2. Organizarea politică 240
2. Viaţa intelectuală 256
Concluzie 256
Note..... 257

HĂRŢI..... 268

'MPERIULLUI
CAROL CEL
MARE
W/////. Ţări
tributare